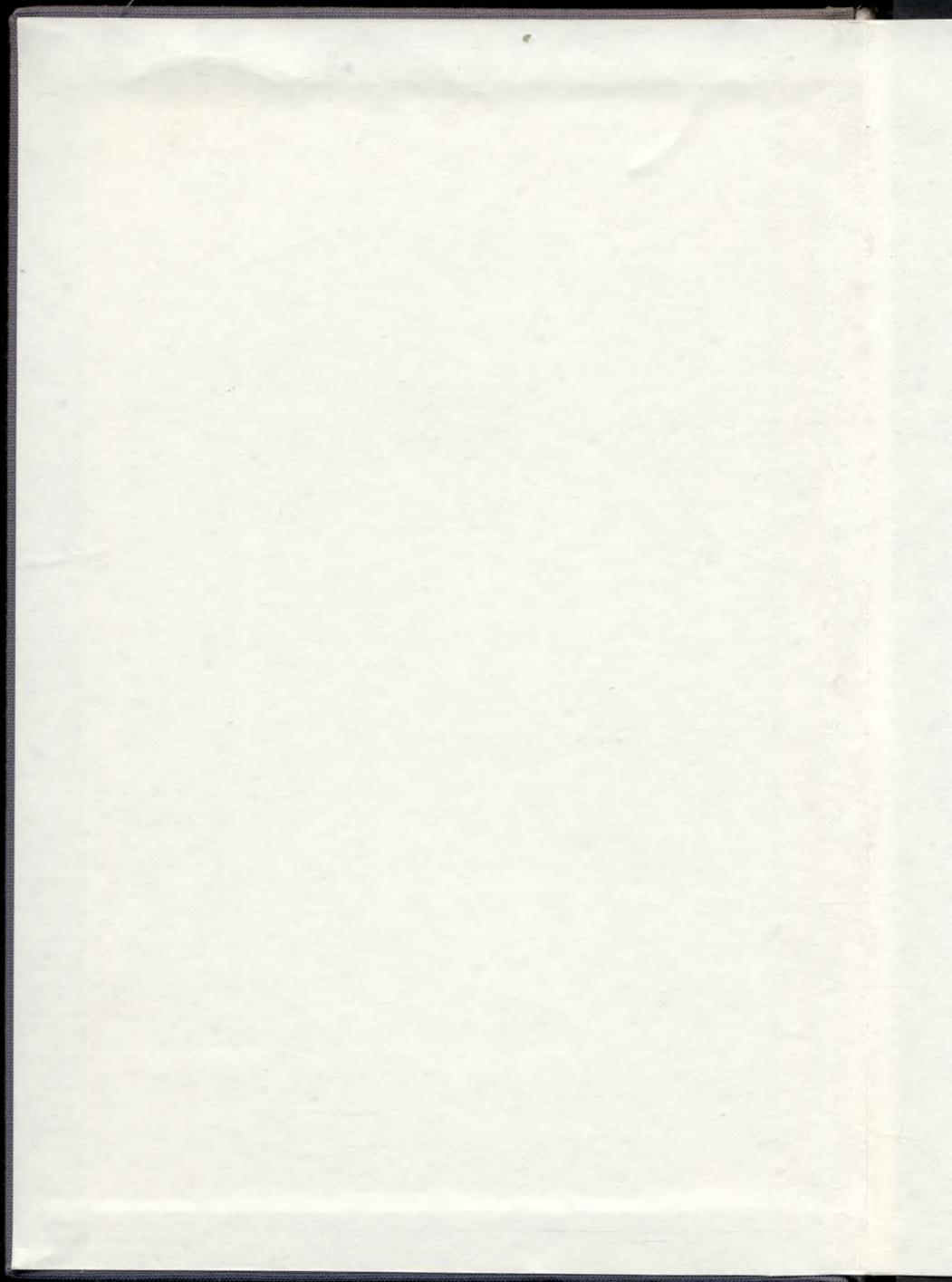
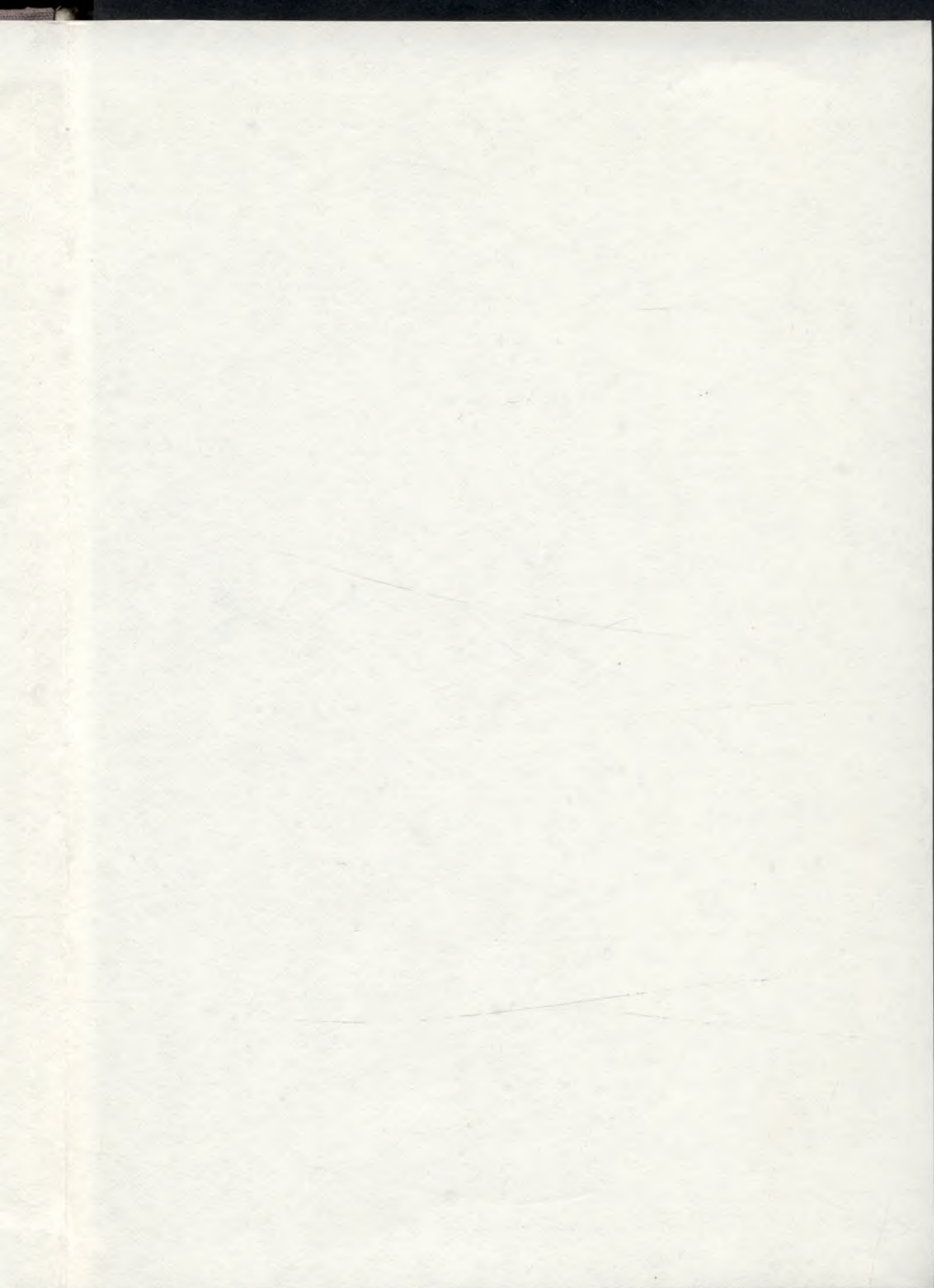

MB
137.504/1

Vasyl Shchur
AZUTÂN

Vas István
AZUTÁN

Első kötet

1901
MAY 10
AATUSA

1901
MAY 10

Vas István
AZUTÁN

Első kötet

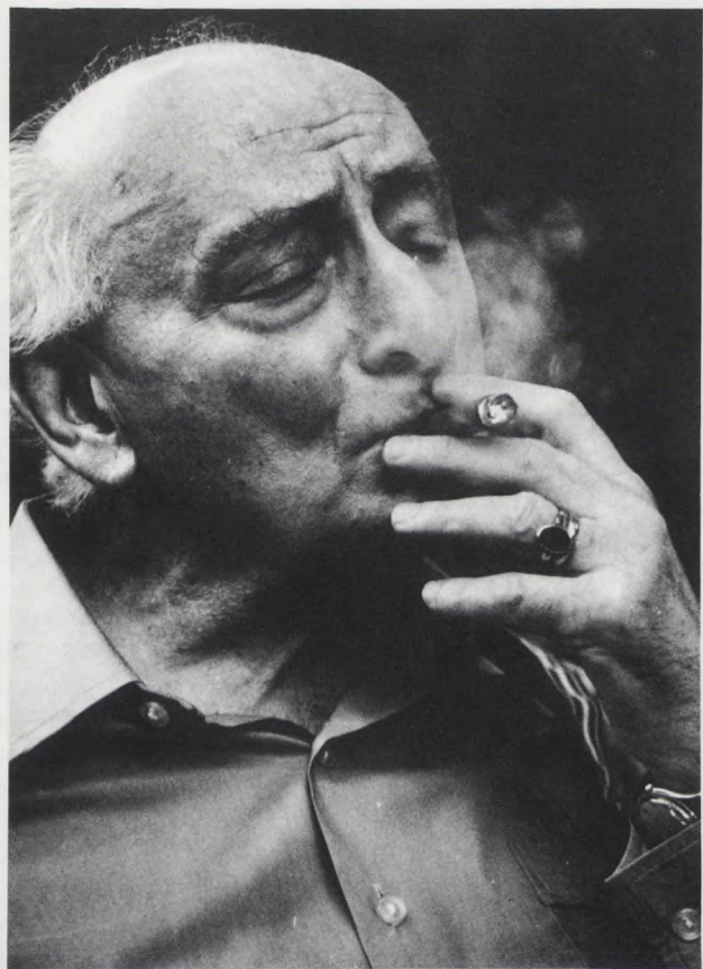
Szépirodalmi Könyvkiadó
Budapest

HB137.504/1

1591

1. HOZZÁSZOKNI

– Ne zavartasd magad, kedves Pista, menj csak nyugodtan, én megvárlak. Érdekes, hogy te milyen hamar hozzá tudsz szokni egy idegen testhez. Nekem ahhoz idő kell.

Idegen test

Nem árultam el Tibornak, hogy nem idegen már énnékem az Elvira teste: óvakodtam őt – bármilyen bizalmas barátságban voltunk is az idő tájt – beavatni abba a tavaszi, konflisos kiruccanásunkba, melynek a végén a *Régi magyar főurak*-at ünneplő társaság – a szökevény Halász Gábor kivételével – itt kötött ki. Különösképpen azt nem szerettem volna, ha Tibor tudomást szerez arról az emelkedetten könnyed és kívülről, tiszta műveletről, amit ebben a házban folytattunk le Elvirával – és amelynek azonnali és lelkiismeretes beszámolóját Eti számomra olyan érthetetlen felháborodással fogadta.

Meg hát azért sem szívesen válaszoltam volna neki, mert ez a kérdés nem volt ilyen egyszerű. Márpedig Tibor, amilyen bonyolult szellemességgel tudott előadni olyasmit, ami alapjában véve egyszerű volt, olyan nehezen fogta fel azt, amin el kellett gondolkodni, amit így is lehetett látni meg úgy is. Feleljem-e, hogy igenis, én az idegen testhez sokkal könnyebben tudok hozzá-

Herczeg
Ferenc
példája

szokni, mint az idegen lélekhez? De mikor ennyire sem volt egyszerű! Talán úgy kellett volna mondanom, hogy ha egy nőnek a lelke is érdekel, akkor a testéhez előbb hozzá kell szoknom; de ha ezt a vonatkozást ki tudom kapcsolni, a testével könnyebben elboldogulok. Már a *Nagy Testamentum* fordítása közben kezdtem gyanítani, hogy vannak férfiak, akik csak bordélyházban érzik magukat fesztelenül, félig-meddig úrinőkkel viszont zavarban vannak – a szegény Villon kétségkívül ilyen volt. Az „úrinő” a mi köreink szóhasználatára fordítva többnyire úgy hangzott, hogy „rendes lány”, és ami engem illet, azt a fajta nőt jelentette, akinek nemcsak a teste vonzza az embert, hanem az esze, a természete is – legalább valamelyest. A kísérletezés korszakában azt kellett tapasztalnom, hogy az ilyenfajta nőkkel magam is kissé kényelmetlenül éreztem magam: a szerelem gyakorlata rendszerint nem ment velük simán – legalábbis első ízben ritkán sikerült. Herczeg Ferenc nagyszabású életének nem egy mozzanatát bámultam, amikor jóval később hallottam róla Csathó Kálmántól, de semmit sem annyira, mint azt a szokását, hogy a nőktől mindjárt előre *két* találkozót kért és kötött le. Ha idejében hallok erről, talán okulhattam volna a példán, ami kétségkívül növelte volna biztonságérzetemet – habár nem biztos, hogy meglett volna hozzá a bátorságom. Míg itt Elvirához, vagy ha éppen hiányzott, valamelyik idegen társnőjéhez, nem volt szükségem semmiféle bátorságra – nem tulajdonítottam olyan fontosságot az alkalomnak, hogy kételyeim támadtak volna. Tibor viszont, aki közismert Don Juan volt, és tétovázás nélkül vágott bele rátarti asszonyok elcsábítá-

sába, itt csakugyan idegenkedve nézett körül a szalonban.

Az abszolút
hűség

Mert igen, Tibornak ez a megjegyzése – hogy hamar hozzá tudok szokni egy idegen testhez – a Víg utcában hangzott el. Nem gondoltam volna nyáron, a mi csoportos kirándulásunk után, hogy még egyszer beteszem a lábamat ebbe a szalonba, de most már egy idő óta jóformán rendszeresen jártam ide. Beletellett vagy két hónapba is, amíg rászántam magamat. Előzőleg azonban még nagyobb elszánás kellett hozzá, hogy a test fiatal, természetes szükségletét önmagamban, önmagammon elégítem ki. Hiába, még mindig bennem kísértett kamaszkorom rémolvasmánya, Tóth Tihamér felejthetetlen könyve, *A tiszta férfiúság*, amely idegzetembe marta, milyen testet-lelket roncsoló művelet az onánia, vagy ahogy ő nevezte, az önfertőzés. Erről az alattomos traumáról még szerelmünk kezdetén borzadállyal meséltem Etinek. Vallomásomat elnéző mosollyal fogadta, és rögtön sikerült meggyőznie róla, hogy a veszprémi püspök fenyegetése azonkívül, hogy lélekmérgező bigottság, még biológiai képtelenség is. A meggyőzés annál gyorsabban ment, minthogy már nem gyakorlati kérdés volt, hiszen ha eddig elkerültem, ezentúl semmiképpen sem lesz rá szükség. Most hát majdnem harmincévesen voltam kénytelen ráfanyalodni arra, amin éppen az egészségesebb kamaszok serdülőkorukban szoktak átesni. Igaz, én ezt nem éreztem ráfanyalodásnak. Ez volt a legjobb, ami maradt, az abszolút hűség egyetlen lehetséges módja. Ezekbe az egyszemélyes szerelmi éjszakákba belejátszott valamilyen éber figyelem is: Eti testének részleteit kellett apró-

Hunyady
Sándor
mondása

lékosan helyreállítani, nem is, inkább utólagosan som-
mázni – soha olyan élesen és érzékletesen nem bírtam
látni, mint ezekben az önkívületeimben. Amikor
később megint verseket kezdtem írni – mert mi mást is
tehettem volna? –, az elsők ezekről az önkívületekről
szóltak. Az egyik így fejeződött be: „Az tudja, mi a test,
aki árnyat ölel.”

Akkor hát miért hagytam abba néhány hét múlva?
(Habár nem véglegesen, mert az elkövetkező években,
valahányszor két szék között a pad alá estem, könnyen
visszataláltam a magányos éjszakáknak ehhez az ingyen
szerelmi mámorához.) Hallottam akkoriban egy mon-
dást, amelyik állítólag Hunyady Sándortól származott:
Az onánia jobb, de közöszlenni nagyobb hecc. Engem
azonban semmiképp sem a hecc reménye vonzott a Víg
utcai kellemes, de szenvtelen testgyakorlatokhoz. Egy-
szerűen az történt, hogy Eti halála után két héttel már
dolgoztam, és ahogy, elég hamar, megint kezdtem bele-
szokni a munkába, kezdtem egyúttal egyre inkább
érezni a képtelen ellentétet éjszakáim egyszemélyes
szenvvédelye és nappalaim üteme között.

Mert hát igen, két hét sem telt el Eti temetése óta, és
már volt állásom. Oszkár szerezte, unokabátyám, har-
madik a hat Berend fiú közül, a Fabank igazgatója, akit
még a nyár elején fölkerestem szép faburkolatú irodai
szobájában, a Nádor utcában, megtudakolni, hogy
most, amikor az új, második zsidótörvény alól kivétel-
nek számítok, nem tud-e véletlenül valamilyen állást
szerezni nekem. Oszkár akkor eléggé fanyarul fogadta
kéresemet: azt mondta, mint legtöbbször, hogy most
már, a nagy őrsgváltás idején, engem nem kellene

elküldeni, de azért senki sem szívesen vesz föl újonnan egy „kivételt”. Mégis, Eti halála után körülbelül két héttel felhívott telefonon azzal, hogy a Fabank érdekeltségébe tartozó Giraud Jenő konzervgyárban megürült egy állás – jelentkezzem hétfőn reggel nyolc órakor a Klauzál tér 9. alatt. Oszkár ugyan értésemre adta telefonon, hogy a Giraud cég nem nagyüzem, de azért mégiscsak gyárra voltam készülve. A 9-es számhoz érkezve azonban, közvetlenül a Klauzál téri vásárcsarnok mellett, kissé tanácstalanul néztem körül: gyárszerűségnek nyomát sem láttam – közönséges, többemeletes bérház volt, akár köröskörül a többi. Beletellett egy kis időbe, amíg a kapu alatt észrevettem a cégtáblát, nem nagyobbat egy ügyvédénél vagy fogorvosénál: „Giraud Jenő libamájkonzervgyár”. A cégnek, vagyis az irodának az udvar felől volt a bejárata, már amennyire irodának lehetett nevezni azt az üveggel elkerített és néhány kisebb üvegboksza szabdaltságot egy fekete kőpadlós hodály szélén. Csak Giraud Jenő úrnak volt külön kis befüggönyözött üvegháza, elkülönítve az egymásba nyíló bokszokra osztott iroda-komplexumtól, valamivel beljebb a mindig homályos hodályban. Ez a hodály nem sokkal Giraud úr irodája után minden átmenet nélkül magában az üzemben folytatódott, vagyis, ahogy ők mondták, szabatosabb szóhasználattal és a gyártási eljárásnak megfelelőbben, a hosszú konyhában, ahol a hatalmas üstök álltak – azokban főtt a konzervdobozokba töltendő massa. Az üzem az egész földszintet elfoglalta, L alakban, hozzátartozott a nagy kiterjedésű pince is, amelyet raktárként használtak, és ott csomagolták – ők úgy mondták, dobozolták – a konzerveket. Engem azért vezettek be közvetlenül

Francia cég

a jelentkezésem után az üzembe, hogy bemutassanak Török úrnak, az üzemvezetőnek, és Töröknének, aki férje helyett voltaképpen az üzemet irányította, és ahogy mindjárt láttam, elég keménykezű parancsnoka volt a munkásnőknek.

Az üzembe Steuer cégvezető úr kísért el – ő maga fogadott a jelentkezésemkor. Okos, mozgékony szellemű, ideges, erélyes ember volt – nyilvánvalóan a cég motorja. Kiderült, hogy ismeri nemcsak a nevemet, hanem néhány versemet is – rendszeresen olvasta a *Nyugatot*. Általában is művelt embernek bizonyult a továbbiak folyamán: jól ismerte a magyar és a francia irodalmat, legalábbis úgy a tizenkilencedik századtól kezdve – de hát akkor még az írók közül is kevesen érezték szükségét, hogy a régebbi irodalommal megismerkedjenek. A modern magyar és francia prózából pedig, mint később gyakran kiderült, olyan írókat is olvasott, akiknek én éppen csak a hírét hallottam. Már ennek az első beszélgetésünknek alkalmából is eldicsekedett vele, hogy megvan neki az egész Pléiade-sorozat, de legbüszkébb a judaikáira volt, vagyis a héber gyűjteményére. Különben is ezen az első megbeszélésünkön irodalomról több szó esett, mint irodáról, no és persze irodalomról akkoriban a Klauzál téren sem igen lehetett anélkül beszélni, hogy némi politika is szóba ne került volna, elsősorban a másfél hónapos háború állása, amelyet hasonló szemmel néztünk, nemcsak Steuer meg én, hanem, ahogy erről már első nap megbizonyosodhattam, az egész iroda – ami nem is csoda, elvégre francia cég volt.

Ami a hivatali működésemet illeti, arra egyelőre nem

sok szót ejtettünk. Steuer úr inkább azt hangoztatta, mennyire örül, hogy végre megjöttem. Ő már hosszú hetek óta ostromolta Berend igazgató urat, hogy küldjön egy új embert, mert fejükre nő a munka, a háború nagyon megnövelte a forgalmat, belföldön és külföldön mindenki venni akar, a készleteket szaporítani. Ilyen kis létszámmal nem bírják a munkát – most aztán, hál’ istennek, gondoskodott róluk. Egy darabig szólni sem tudtam, figyelni sem, csak az járt eszemben, miért csinálta ezt Oszkár, hogy hagyott fuldokolni engem is meg a Giraud embereit is a munkában, csak hogy kivárja Eti halálát. Ő is úgy gondolkodott, mint az a kolléganőm a Standardben, aki felmondásom napján azt mondta, hogy gójlányt vettem feleségül, most majd az eltart engem? Vagy egyszerűen elfoglalták egyéb igazgatói teendői? – elvégre a Fabanknak nem a Giraud volt az egyetlen érdekeltsége.

Kilenc felé megjöttek a cég előkelőségei. Először Wiedner úr, az üzletkötő, aki azonban azt szerette, ha őrnagy úrnak szólítják, és így is hívták a cégen belül – kifelé még inkább. Holott sosem volt hivatásos katona, de a háborúban (az elsőben persze) mint tartalékos tiszt az őrnagyságig vitte, és még húsz év múltán is ragaszkodott ehhez a címhez. Pontosabb lettem volna, ha üzletkötő helyett azt mondom, hogy ő volt a cég *representative man*-je, olyasféle, mint a Standardben valaha – még mielőtt a nagy őrségváltás után ő lett a vezérigazgató – a németből magyarosított vitéz Kocsis volt. Pedig Wiedner őrnagy úr zsidó származású volt, és ugyanolyan címen számított kivételnek, mint én, csakhogy ő egy osztrák bárónőt vett feleségül, aminek következté-

Kivárta
Eti halálát

Az őrnagy úr

ben előkelőbb körökbe is bejáratos volt. Giraud-éknak nemegyszer akadt fontos elintéznivalója valamely közhivatalban, különösen a Nemzeti Bankkal voltak állandó kapcsolatban, mert a cég sokat exportált és importált is, és mindehhez külön engedély kellett – ilyenkor mindig Wiedner őrnagy úr lépett a porondra. De hozott ő tekintélyes megrendeléseket is, belföldieket és külföldieket egyaránt – szóval, nem ok nélkül volt nagy tekintélye a Klauzál téren. Engem kegyes jóakarrattal fogadott.

Az őrnagy apró, de hetyke tartású ember volt. Giraud úr magas, testes alakjával, kissé lomha mozdulataival egy ősz medvére emlékeztetett – nem jegesmedvére, mert nem nyújtott olyan egységes képet. Annyit Steuer máris elmondott róla, hogy ősi périgord-i pástétomsütő családból származik, természetesen apjának is ilyen műhelye – vagy konyhája – volt Périgueux-ben; az ifjú Giraud már az első világháború előtt járt egyszer-kétszer üzleti úton Magyarországon: itt is jó volt a libamáj, és olcsóbb, mint Franciaországban; közben beleszeretett egy magyar úrilányba, itt vészelte át a háborút, minden bántódás nélkül, és itt alapította meg családját meg a libamájkonzerv-gyárát, a vásárcsarnok mellett, a Klauzál téren, amely, mint nemsokára én is tudtam, a kofák és baromfikereskedők negyede volt. Giraud úr persze nem a Klauzál tér közelében lakott, hanem a Pasaréten egy villában, ahol nemcsak hogy én nem fordultam meg a továbbiakban, de ahová még az őrnagy úr sem tette be soha a lábát. Giraud úrnak régóta nagy tekintélye volt, nemcsak a Klauzál téren és nemcsak a pasaréti villanegyedben, hanem a budapesti francia kolóniában is,

a becsületrendet is régen megkapta már – a keskeny kis piros szalag a bemutatkozásomkor is látható volt a gomblyukában. Sőt nagy volt a tekintélye a munkások előtt is, mert értette a mesterséget, ahogy senki a szakmában – készítményeinek receptjét még Franciaországból hozta magával, amellet, amíg a végső anyagszűke be nem következett, időnként kitalált valamilyen új formát és keveréket. Engem leereszkedés nélküli nyájas-sággal igyekezett üdvözölni – „ha Berend igazgató ajánlja, nem is kérdezek magától semmit” –, de észrevettem, hogy a szeme sarkából kissé bizalmatlanul néz rám. Később rájöttem, hogy ez a bizalmatlanság nem nekem szól, még kevésbé Oszkár ajánlásának: voltaképpen bizalmatlan volt minden idegen iránt, azaz minden-kivel, aki nem francia, de ezen belül is a magyarokat félig barbár és megbízhatatlan népnek tartotta.

Csak ezután mutatott be Steuer úr a szobatársaimnak. Ketten voltak: a cég voltaképpen hivatalnokai. A könyvelő francia volt: Boutet úr. Fekete, klott könyökvédőben dolgozott, ami nem volt oktan védekezés: a cégnek még az irodái sem ragyogtak a tisztaságtól, Boutet úr pedig, mint később megfigyelhettem, szérenyen, de gondosan öltözött, és általában is adott a külsejére: időnként előhúzott a belső zsebéből egy fésűt, és végigsimított vele a fején, amelyet én a néhány szál hajával magamban gondolkodás nélkül kopasznak minősítettem – igaz, nekem, bár hullott már a hajam, akkor még hozzá képest sok volt, pedig csak néhány évvel volt idősebb nálam. Egyébként mi mindnyájan, ha kimentünk az üzembe, vagyis a nagy konyhába, amit az itteni munka gyakran megkövetelt, fekete klottkö-

A becsületrend
lovagja

A házmester-
lány

penyt öltöttünk – én is kaptam egyet. Hogy Boutet úr mi módon került Magyarországra, nem tudtam és nem is tudakoltam – annyi bizonyos, hogy régi bútordarab volt a cégnél. Olykor kiütközött rajta valamilyen katonás tartás: Giraud úr előtt például vigyázzban állt – igaz, ő volt az egyetlen, akivel a főnök egyszer-másszor kiabált.

A második irodista nőnemű volt: szemüveges, fiatal, kissé dundi lány, nem volt szépnek mondható, igaz, csúnyának sem – Szabó Emőkének hívták. Elképesztően műveletlen volt – alsó-középosztálybelinek néztem. Ő sem régen volt a cégnél – az örségváltáskor kerülhetett oda, valószínűleg az arányszám javítása céljából –, ez volt az első állása.

Néhány hét múlva családi vacsorára voltunk híva Oszkárékhoz – a Rózsadombon laktak, nagy, gazdag berendezésű lakásban. A feketénél odafordult hozzám Oszkár szép felesége, Lili:

– Tudod, mit mondott rólad az Emőke? Hogy te jó *kolléga* vagy.

Olyan gúnyos nyomatékkal hangsúlyozta a *kolléga* szót, hogy megkérdeztem tőle:

- Remélem. De miért találad olyan különösnek?
- Ez azt képzeled, hogy ő a te kis kolléganád.
- Hát mi más volna?

– Te nem is tudod, hogy Emőke a mi házmesterünk lánya?

Egy kelletlen „no és?”-sel vágtam el a beszélgetést. Semmi kedvem sem volt Lilivel megértetni, hogy miért ne tekinteném kolléganőmnek a házmesterlányt. A fizetésem nem sokkal volt nagyobb az övéénél, az ő helyzete

és kilátásai sokkal biztatóbbak voltak, mint az enyéim. Engem Oszkár protekciója juttatott – elkésve – álláshoz, Emőké a történelem természetes áramlása. Még nehezebben látná be Lili, hogy neki sincs oka fennlen hordani az orrát, mert olyan földrengésekre lehetünk elkészülve, amelyek előbb vetik szét az emeleti burzsoá berendezést, mint a földszinti házmesterlakást. Legkevésebbé persze az az érv hatott volna rá, hogy Emőke az irodai munkában korrekt, jó kislánynak mutatkozott.

Mert igaz is, mire ez a félbeszakadt beszélgetés elkezdődött Oszkárék Nyúl utcai lakásán, én már kezdtem hozzászokni a Giraud ház életéhez és az újfajta munkához. De hogy mi volt a munkám a Giraud-nál, arra sokkal kevésbé emlékszem, mint pontosan körülhatárolt és a vigécek és Balassa igazgató úr társaságában lefolytatott hétvégi referálások meg a hóvégi mérlegek által jól érzékelhető ütemekre tagolt munkakörömre a Standardnál.

Az igazság az, hogy már akkor sem tudtam határozottan megmondani – ha olykor kérdezgettek –, hogy mi is a dolgom a „gyárban”. Rendszerint azt feleltem ilyenkor, hogy afféle *Mädchen für alles* vagyok a cégnél – azt csinálom, ami adódik. Eleinte Emőkének segítettem a számlázásban. A cég büszkesége és különlegessége a szarvasgombás libamájpástétom volt, különböző alakzatokban. De volt egy tömegcikkünk is, a 25 filléres Marie libamájkonzerv. Voltaképpen az is pástétom volt, csak éppen fölkenhető volt az állaga. Persze még olyan kis dobozt sem lehetett 25 fillérért színlibamájjal megtölteni – mi magunk között hunyorítva úgy jelöltük a keverési arányszámot: egy liba, egy ló. Ez persze vicc volt: lóhúst a háború legsanyarúbb hónapjaiban sem

Egy liba,
egy disznó

túrt meg Giraud úr a gyára nyersanyagai között. De a sertés májtól nem riadt vissza, a mi tréfás mondásunk tehát igazságosabb lett volna, ha így hangzik: egy liba, egy disznó – vagy legföljebb kettő. Giraud úr kényes pástétomsütő volt, Steuer fürge üzleti ötleteivel szemben mindig ragaszkodott készítményeinek minőségéhez, és amikor később, a körülmények nehezültével – pedig akkor már 30 fillérbe került a cég legolcsóbb portékája – lehetetlen volt folytatni a korábbi arányt, új címkéket nyomtatott, és ez lett a dobozka becsületes neve: Marie májkrém. Egyelőre azonban eredeti árával és minőségében, és a háborús gyűjtőpánik mohóságában – bár mi még nem voltunk hadviselő fél – hirtelen felszökött a kelendőse, a csemegeüzletek elhalmozták a céget rendeléseikkel – nem csoda, ha Emőke nem bírta egyedül a számlázást.

De megnőtt a kereslet a drágább, ínycsemegeknek való szarvasgombás libamájak és pástétomok iránt is. Ezeket a számlákat mind én csináltam, annál is inkább, mivel a rendelések egy nagy része a különböző követségektől jött – elsősorban a franciáktól –, és ezeknek idegen nyelven kellett a számlát kiállítani. A legtöbb munkát azonban az export adta. Lengyelország régen el volt már foglalva, a németek is, az oroszok is berendezkedtek a magyar részén, de a kéttős hadüzenetből nem az lett, amire a magyar baloldal (amihez most már helyzeténél fogva a zsidó polgárság is így-úgy odaszámított) évek óta felkészült – hogy törjön csak ki a háború, az angolok és franciák egykettőre elverik a németeket –, hanem helyette kialakult az, amit nemsokára *drôle de guerre*-nek, „furcsa egy háborúnak” neveztek: a németek el-

elsüllyesztgették az angol hajókat, de meg nem indul-
tak, a franciák pedig csak álltak, vagy inkább ültek
a Maginot-vonalban. A háború egyelőre csak az üzletet
lendítette fel: az őrnagy úr egyre-másra hozta a megren-
deléseket, és elindultak a szállítmányaink Svájcra át
Franciaországba és Belgiumba – bombakárosodástól
nem kellett félni őket.

Ezek a szállítmányok nagy és bonyolult adminisztrá-
ciót igényeltek. A természetesen francia nyelvű szám-
lákhoz részletező jegyzékeket mellékelünk a külföldi
hatóságok részére – hogy milyeneket, arra már nem
emlékszem. De a Magyar Nemzeti Bank engedélyének
elnyeréséhez – azt is tanúsítványnak nevezték – szintén
hosszú jegyzéket kellett mellékelni, persze más szem-
pontok szerint. Legnehezebb annak az ugyancsak rész-
letes jegyzéknek az elkészítése volt, amit a vámhiva-
talnak kellett benyújtani. A belföldi forgalomra en-
gedélyezett, szigorúan korlátozott importanyagokon –
szarvasgombán és idegen fűszereken – kívül a vámhiva-
tal kiutalt a cégnek sokkal nagyobb mennyiséget is tran-
zitforgalomra, vagyis exportra való felhasználásra –
ezekkel a tranzitanyagokkal azonban grammra pon-
tosan el kellett számolni. Volt is Boutet úrnak egy nagy,
vastag vámkönyve, annak a Követel oldalára könyvelte
a tranzitkiutalásokat, a Tartozik oldalára pedig az én
jegyzékeim tranzitanyag-összegezését.

Mert a vámkönyvtől eltekintve az exportüzletek
adminisztratív lebonyolítását én csináltam – ez volt fő
dolgom a Giraud-nál. Munkám közben többnyire raj-
tam volt a fekete klottköpeny, mert az adatok egyezte-
tése céljából gyakran kellett kimennem az üzembe.

Fekete
klottköpeny

Talán ez volt a leglényegesebb különbség itteni munkám és a régi között, hogy a Standardben egyszer sem volt alkalmam átmenni a gyárba – igaz, nem is nagyon érdekelt. Itt viszont lehetetlen volt meg nem látnom és ismernem azokat, akik csinálták, azt, ahogy csinálták, és azt is, hogy miből csinálták a gyártmányainkat, az áruinkat.

Ezt az anyagismét – fiatal koromban még gyakran rövidítették így az ismeretet, kivált a kereskedelmi iskolákban – voltaképpen már az első napon megkezdtem. Alighogy a sivár bérház udvarából beléptem a Giraud Jenő libamájkonzervgyár fekete kőpadlójára, feltűnt nekem, hogy közvetlenül Giraud úr külön szobája, illetve a befüggönyözött üvegdoboza mögött különböző nagyságú nyers libamájak állnak, azazhogy inkább úgy kellene mondanom, várakoznak a fal mellett – mert rögtön az a képzetem támadt, hogy egy sorozásra váró kis csapat áll ott készenlétben. És csakugyan, amint Giraud úr tudomásul vette a bemutatkozásomat – aminek a szertartását a lehető legrövidebbre fogta –, tüstént felöltötte fekete klottköpenyét, a konyha felől már jött is elő Török, a művezető, és ketten együtt elindultak a májakat vizitálni. Mindegyik egyed előtt megálltak, Giraud úr sokszor lehajolt, hogy a kiszemelt májat jól szemügyre vegye, olyikat a kezébe is, és ha különösen kitűnő példányra talált, megkérdezte, ki hozta, beírta a noteszába, és ha az illető kofa vagy kereskedő legközelebb megjelent nálunk, sohasem felejtette el megdícsérni, amiért olyan szép májat szállított legutóbb.

Én ugyan átállottam hozzányúlni a cég nyersanyagaihoz, de ha dolgom volt az üzemben, és nem kellett

nagyon sietnem, lassan és óvatosan lépkedve a zsírtól és vértől izmos fekete kövön meg-megálltam a konyha gőzében, és szívesen elnézegettem a földön heverő baromfikat, húsdarabokat, csontokat, belsőségeket. Franciaországba és Belgiumba ugyanis nemcsak libamájpástétomot szállítottunk: a húskonzervek is keresett cikkek voltak odakint, például a borjúhús Marengomódra, amit, ha jól emlékszem, borral készítettek. Felhasználtak birkahúst is, főként a *cassoulet* nevű konzervben, ami nagyjából a sólethez hasonlított, legkelendőbb mégis a pacal volt caëni vagy marseille-i módra. A pacal minálunk durva hangzású étel, a Giraud-nál azonban többnyire *tripe*-nek mondták, vagy a munkások magyarártva tripának. Mert mint ahogy a Standardnél angol szavakkal dobálóztunk, itt mulatságos volt hallani, amint a munkások szájából is röpködnek a francia szavak: a bődönt a viláért se mondták volna másnak, csak bidonnak, az üstöt keszonnak, a rongált konzervdobozt ramponálnak, a szarvasgombát trüflinek. A *tripe* olyan becses étel volt, hogy Giraud úr évente egyszer meghívta rá az egész francia követséget. Az iroda tagjai is kaptak belőle egy-egy tányérral – mi bizony az íróasztalunknál fogyasztottuk el. Ilyenkor aztán ragyogott a konyha – senki se gondolt volna az előző nap a fekete kövön halványan rózsálló egész pacalokra. Én ugyan élesen láttam őket az emlékezetemben, de ez csöppet sem vette el az étvágyamat a francia pacaltól.

Az igazság az, hogy hamarosan kezdtem hozzászokni a nyers húсок és belsőségek, a zsírtól, vértől izmos fekete kőpadló látványához, a munkásnők fehér köpenyén látható zsír- és vérfoltokhoz, sőt az állati szagok-

Tetemes
többllet

hoz is, amelyek nemcsak az üzemet árasztották el, de óhatlanul beszivárogtak a mi üvegkalitkáinkba is, beleivódtak a fekete klottköpenyünkbe, de még alatta a ruhánkba, talán valamelyest a testünkbe is – holott valamennyien sokat adtunk a tisztaságra, a tisztálkodásra. Ez az egész állati nyersanyagszerűség olyasféle igézettel hatott rám, mint gyermekkoromban, amikor Évi húgommal együtt elkísértük anyámat a bevásárló körútjaira – azazhogy anyám vitt magával bennünket –, a Lipót körüti mészáros és a Fürdő utcai előkelő vadkereskedés kampóin függő húsok és kacsák, libák, csirkék, nyulak, foglyok, fácánok.

Csakhogy amikor én a Giraud-ban dolgoztam, a Klauzál téri nyersanyagoknak ez az igézete valamilyen bajosan elemezhető összefüggésbe került a Víg utcai szalonban szemlére bocsátott eleven és – jól mondta Tibor – *idegen* testeknek a látványával, és ez az összefüggés, utólag veszem észre, tetemes többllettel növelte eredendő viszolygásomat az elvontságtól. Az elkövetkező években ismerkedtem meg – népszerű könyvekből persze – az új fizikával, amely sok szempontból kapóra jött a gondolkodásomnak, a világérzésemnek: hogy az anyagelvűséget éppen legfőbb támasza, a természettudomány felől éri támadás, nemcsak mulatságos volt, hanem bizonyos értelemben felemelő is. Hogy az anyag nem az a megbízható szilárd alap, aminek tanultuk, hogy a világ, ha nem is álom, de ahogy egy későbbi versemben írtam – az Eddingtonénál óvatlanabb megfogalmazással: „csupán elektronok bűvészkedése”, felszította fantáziámat és ugyancsak eredendő hitemet a lélekben. És közben mégsem tudtam elszakadni a leg-

nyersebb anyagtól. Bizonyosra vettem, hogy amit a Klauzál téren láttam – az iszamos kőpadlón heverő húscafatoktól a szarvasgombás libamájpástétomig és a zsírfoltos, vérfoltos köpenyű munkásnőktől a perzsabundás, gyémántfüggős libáskofákig – az mind *van*, és úgy van, ahogy van. Nem is tudom, kiket vettem meg inkább: akik tagadták a lelket, vagy a megrögzött antimaterialistákat. Én hittem a Lélekben, és nem tudtam nem hinni az Anyagban.

Megint a Sas
utcában

2. CINIZMUS

Igaz is, belépésemkor megtudtam azt is, hogy száznyolcvan pengő lesz a fizetésem, annyi, amennyivel a Standardból elkerültem. Így hát azt a bizonyos havi kétszázat, ami József Attilának „sose telt”, én sem értem el, még mindig nem. De azért ez a száznyolcvan pengő egészen másvalami volt, mint az a száznyolcvan pengő. Lakbért nem kellett fizetnem belőle: berendezkedtem a Sas utcában szüleimnél – úgy éreztem, végleg. A szobám egy személynek elég tágas volt, belefért a mi nagy kettős díványunk meg a három könyvespolcom, a zöld kis íróasztalom, hozzá a négy meggypiros posztópárnás, faragott karosszék közül az egyik – a másik hármat meg a többi kölcsönadott bútortát amúgy is visszakérte Déry, valamelyik barátnője lakásába –, és két szekrény is, az egyikben Eti táncruhái voltak, az alján a tánccipőik sorakoztak. Még egy-két lépésre való szabad hely is maradt a szobában – ha pedig Radnóti vagy Zelk olykor beállított hozzám, magától értetődően hoztam széket számukra a hallból. Egyáltalában, amióta érettsé-

Kedélytelen
otthon

gim évében a Jókai utcából ide költöztünk, soha ilyen otthonosan nem éreztem benne magamat. Kedélytelen otthon volt, igaz, de mégiscsak otthon, éppen az életemhez illő – nem is töltöttem benne soha annyi időt, mint ekkoriban.

Étkezni is általában otthon étkeztem. A Giraud-nál osztott munkaidőben dolgoztunk, nyolctól egyig, aztán mindenki hazament ebédelni, háromra visszatértünk, és hatig folytattuk a munkát. Az ebédszünetet nem tudtam jól kihasználni, minthogy persze most is későn ettünk, bár kevésbé kedélytelenül, mint amikor vasárnaponként anyámhoz jártunk ebédelni – hiszen Eti már nem növelte az asztal melletti feszültséget. Anyám halani sem akart róla, hogy hozzájáruljak a háztartáshoz, én meg nem kötöttem az ebet a karóhoz, mert tudtam, hogy apám, bármennyire megromlottak is anyagi kilátásai, azért nemigen érzi meg, amit én odahaza megeszem. Nem is tett semmi rosszálló megjegyzést az én ingyénélesemre, aminthogy, mióta megint volt állásom, nem emlegette többé, hogy micsoda esélyt mulasztottam el, amikor cserbenhagytam őt, és nemcsak a magam boldogulását akadályoztam meg, hanem az övét is, mert nem voltam hajlandó textilüzletet nyitni az ő társaságában. Sőt, néha már újra meg-meghívott uzsonnára az Astoria kávéházba, ahol is békésen elbeszélgettünk. Egyébként is úgy látszott – Oszkár hirtelen kinyúló keze is erre vallott –, hogy akik rossz néven vették Eti idegenségét, kezdenek megenyhülni irántam.

A sors is mintha megenyhült volna. Néhány héttel Eti halála után Béla hívott fel a diadalhírrrel: megnyertük a nyugdíjpört a Standard ellen, a Közigazgatási Bíróság

semmisnek nyilvánította a Kúria harmadfokú ítéletét, alkotmányellenesnek és törvénytelennek a Hadügyminisztérium bizalmas rendeletét, amely szerint a neki szállító vállalatoknak gyorsabb ütemben kell végrehajtaniok a zsidótörvényt, s elmarasztalta és a nekem járó havi nyolcvannégy pengő (meg az ügyvédet illető perköltség) fizetésére kötelezte a Standard Villamossági Rt-t – és ez ellen fellebezésnek már nem volt helye. Keserű, elkészt diadal volt persze, de valamelyest mégiscsak örültem neki: legyőztem hát a Standardet és benne vitéz Kocsis vezérigazgató urat, meg Kraus (azaz most már Domokos) igazgató urat. Ezzel a megkeseredett örömmel együtt járt valamilyen eszmei diadalérzet is: szóval, ebben a hitlerizálódó országban maradt még helye a magasabb rendű jogérzéknek és – hiszen enélkül aligha érvényesülhetett volna az a jogérzék – a Hitler-ellenes érzületnek, amely szembe mert nézni a Hadügyminisztériummal, és törvénytelennek ítélte intézkedéseit.

De ha nem tudtam is igazán örülni ennek a megkészt elégtételnek, azért mégis élveztem előnyeit. Hiszen az a nyolcvannégy pengős nyugdíj, amely azontúl kiegészítette a Giraud cégtől kapott fizetésemet, átemelt azon a határon, amit a korabeli sláger így fogalmazott meg: „Havi kétszáz pengő fixszel / Az ember könnyen viccel”. Egyelőre azonban nem vicceltem. A megnyert pör után az volt első gondolatom, hogy a váratlanul jött pénzből kiadok egy emlékkönyvet – Etiről. Megkértem néhány barátomat – voltaképpen még mindig azt kelletne mondanom: barátunkat –, hogy írjanak valamit róla. Leghamarabb Szentkuthy készült el: gyönyörű, és

– az ő írásméreteivel mérve – rövid és tömör esszét nyújtott át. Sikerült benne olyan világosan és logikusan megírnia, miért a legmagasabb rendű művészet a tánc, aminek én is tudtam, de ahogy én sohase lettem volna képes megfogalmazni, és Eti személyét is, művészetét is olyan világosan és logikusan határozta meg, ahogy én sohase tudtam, nem is mertem volna. Boldizsár Iván azt a kis kritikáját, aminek utolsó táncstje után annyira megörült Eti, komoly kitekintésű tanulmánnyá tágította. Keszi Imre tréfásan kezdődő, de aztán komolyan felívelő cikket írt Etiről. Radnóti még a temetésről írt egy szép verset, a *Nyugat*-ban jelent meg, azt adta az emlékkönyvbe is, Hajnal Anna meg egy hajnalannásan telített gyászverset – már a temetés után készült. Én a könyv bevezetőjéül megírtam Eti életrajzát a tőlem telhető legnagyobb tárgyilagossággal. Bevettem az emlékkönyvbe Eti három tanulmányát a táncról, és persze Lengyel Lajos tizenhat legsikerültebb fényképét, amit Eti táncairól készített. Ugyancsak Lengyel Lajos tervezte a kötetet a Hungária Nyomdában, teljes odaadással – ritka szép könyv lett belőle. *Egy magyar táncosnő* lett a címe, az alcíme pedig *Nagy Etel emléke*, a kötésen és a belső címlapon Eti egy-egy táncrajzával. A következő év elején jött ki a nyomdából, nagy részét a barátaim között osztottam szét – igaz, hogy a munkatársaknak semmit sem fizettem a közreműködésükért. Míg a könyv előkészítésével foglalkoztam, néha azzal áltattam magamat, hogy méltó síremléket állítok Etinek. De amikor megláttam az első példányokat, hirtelen eszembe jutott Kosztolányi *Kínai költői*-ből Jüan Csen verse, a *Züllött költő siratja feleségét*, amely így végződik:

Ma kézhez kaptam százezer ezüstöt.

S mit vettem neked? A templomba füstöt.

A templomba
füst

Apám persze nem ennek az emlékéllítésnek a kedvéért hunyt szemet afölött, hogy ingyen élek otthon. Igaz, hogy semmit sem tudott a készültéről, sőt, amikor elkészült, azt is eltitkoltam előle, ami annál könnyebb volt, mivel neki nem adtam az emlékkönyvből, máshonnan meg nem szerzett róla tudomást. Viszont apám volt az, aki figyelmeztetett rá, hogy elég kopottak a ruháim, ami nem volt csoda, mert házasságunk alatt sohasem csináltattam ruhát. Most aztán apám elvitt a nagyon előkelő Andrassy úti Berczeller és Szlovák úriszabó céghez – elsősorban katonaszabók voltak –, ahol egyszerre két ruhát is rendeltem, és az ő irányításával néhány inget is vettem.

Addigra már nemcsak a Sas utcában éreztem otthon magamat, hanem a Klauzál téren is. Ha ebédszünetkor kiléptem az iroda ajtaján, nem siettem, hiszen úgyis várnom kell az ebédre. Az elhanyagolt, szemetesvödörökkel beültetett Klauzál teret ugyan szaporán igyekeztem magam mögött hagyni, de aztán lassan sétáltam a homályos napsütésben, vagy akár a zuhogó esőben az Andrassy úton át és a Bazilika mellett a Sas utcában. És ebéd után ugyanolyan kényelmesen ballagtam vissza a „gyárba”, nem csüggesztett el, hogy ott majd további három órát kell dolgoznom, és már sötétben térek ugyanezen az úton haza: hiszen nem mulasztok el semmit, aminek örülök, semmit, ami érdekel. Hogy nem láttam semmi célt az életemben, hogy semmire sem törekedtem, az nem csökkentette, hanem csak növelte

– mit? az elégedettségemet? nem, inkább azt az állatian tenyésző létérzést, amit észlelni kezdtem magamban. Hát mi vagyok én? Miféle vastag burok takarja az idegeimet – én akkor magamban úgy mondtam, a szívemet –, hogy képes vagyok élni? hogy egészséges vagyok, eszem, iszom, lélegzem – hogy minden jel szerint túléltem Etit? Eszembe jutott, amit Pirhala tanító úr mondott, még a proletárdiktatúra alatt, a harmadik elemiben, amikor behívatta apámat: hogy cinikus és indolens vagyok – azt is hozzátette, hogy nem fogom jól végezni. És később, a gimnáziumban, Váry tanár úr nem ugyanezt mondta-e apámnak, hogy cinikus vagyok? Igaz, ő azzal indokolta ítéletét, hogy nem lelkesedtem, amiért Lindbergh kapitány átrepülte az óceánt. Mindegy, rátapintott a lényegre, és most már ennek a cinizmusomnak a tudatában szinte kajánul néztem a világot körülöttem, és mindazt, ami történik velem.

Akkoriban furcsa volt nekem, hogy ez az újonnan észlelt cinizmusom nem csillapította a rohamokban rám-rám törő fájdalmat – ma már tudom, hogy annak a következménye vagy legalábbis a velejárója volt. Ezt a fájdalmat a vigasz sem csökkentette – inkább növelte. Vigaszban pedig nem volt hiány. Az *Argonauták* már előző évben megszűnt, a Tóth Árpád Társaság minden megbeszélés nélkül széteszlott, de Waldapfelék, Hajnal Annáék és Radnótiék többször jöttek össze, mint azelőtt, csak hogy engem bevonjanak féltő szeretetükbe. Legfőbb vigasztalóm azonban Zelk volt. Abban az időben olyasféle szerepet játszott életemben, mint a Proustéban Bloch, az a zsidó barátja, akiért a családja gúnyolja, de aki rendszerint készen áll vigasszal és ked-

vére való szavakkal, és ezt csak ő tudja neki megadni. Zoltán később szerette magát cigánynak nevezni, legemlékezetesebben a fogsága után hat évvel megjelent kötetében, *A tűzből mentett hegedű*-ben. Volt is benne valami a jó cigányból. Ha azt mondanám, hogy mindenkinek a helyénvaló nótát húzta a fülébe, rosszindulatú félreértésre adnék alkalmat. Az igazság az, hogy ő maga nagyon érzékeny ember volt, és ösztönösen megérezte, mire szomjaznak barátai. Engem úgy vigasztalt, hogy meg se próbált vigasztalni. Többször meglátogatott a Sas utcában, ilyenkor nálunk vacsorázott – anyám szerette őt, apám pedig, ha nem örült is neki, akkor még őt is megtúrta –, aztán visszavonultunk az én szobámba, és éjfélig beszélgettünk, főként Etiről, no meg versekről – ebben az időben először neki mutattam meg a verseimet.

Mert verseket – ezt már az első fejezetben is említettem – persze most is írtam. Ha este elfogott a fájdalom rohama, csak egy hatékony injekció volt ellene: ha versbe tudtam kezdeni. Igaz, hogy a vers is rohamyszerűen tört rám, nem az én szándékomból, megfontolásomból. A tudatnak legfőljebb annyi szerepe volt a folyamatban, mint egy vad folyótól sodort kenu evezősének, aki erejét megfeszítve igyekszik esélyesen forgatni lapátját, hogy kikerülje a sziklákat. Így is a versek nagyobb részét elrontottam, nem is gondoltam rá, hogy megjelentessem őket. De a sikerültebbekről éreztem – és ebben Zoltán is megerősített –, hogy jobb verseket írok, mint Eti halála előtt: valamilyen új erő férközött beléjük – belém. És amiben a tudatnak legfőbb része volt: most lettem igazán képes levonni gyakorlatban

a gyökeres következtetéseket Németh László maró kritikájából, amely hét évvel azelőtt, első kötetem után, révült locsogásban marasztalt el – vagyis le tudtam mondani képekről, szakaszokról, ha önmagukban szépek voltak is, de a vers meg tudott lenni nélkülük.

Már nem emlékszem, hol gyűltünk össze, Waldapfeléknél-e vagy Hajnal Annáéknál, a két házaspár és Radnóti meg én, amikor az addigi verseket, mármint a sikerültebbeket, felolvastam nekik. Amikor a felolvasás után körülnéztem, láttam, hogy a két asszony arcán könnyek csorognak. Ezen elcsodálkoztam: én a felolvasott darabokat már csak *vers*-nek éreztem, amely elszakadt az eleven fájdalomtól, az *én* kínomtól. Újabb alkalom volt, hogy újsütetű cinizmusomnak tudatára ébredjek: szóval jól kamatoztattam Eti halálát – gondoltam. Ezeket a verseket le is adtam itt-ott – egyikük a *Nyugat*-ban jelent meg. Weöres Sanyi, aki már a fővárosban élt, az Egyetemi Könyvtárban dolgozott, és elmondta, hogy kolléganőit nagyon meghatották ezek a versek, egész kis legendát szőttek a gyászoló költőről – közvetetten és tapintatosan figyelmeztetett a téma veszélyeire. De nem fogadtam meg a tanácsát. Először is nem hederítettem a legendákra – különben is addigra már tudtam, hogy egy költőnek nem árt, ha legenda képződik körülötte, bármilyen. Aztán meg most jöttem csak rá, hogy a vers narkotikum is lehet, kábítószer, amelyre kezdek rászokni – és eszem ágában sem volt leszokni róla. És főként: ez volt a legmagasabb rendű hűség Etihez, amire nem férhetett semmi, amit csináltam, semmi, ami történt velem – legkevesbé a Víg utcai szalon, ahová szinte szabályosan, hetenként egyszer ellátogattam.

A lányok egy részével, nagyjából Elvira barátnőivel, kezdtem bizalmasabb viszonyba keveredni. „Munkaszünetekben” szerettek átugrani egy közeli kocsmába, valamit felhajtani – csak ne a munkahelyükön! –, olykor én is elkísértem őket. Jóraivaló lányoknak mutatkoztak, sokuknak gyereke volt odahaza, az volt a legfőbb gondja – de az ilyenek sem adták fel a reményt, hogy végül valahogy csak férjhez mennek. Hívtak a Teréz-templomba is, vasárnapi misére – Krúdyból is értesültem, hogy oda szoktak járni –, egyszer el is mentem: ha még nem ismerem őket, soha nem ismerem fel bennük a hivatásbelit, olyan civil módra öltöztek és olyan áhítatosan imádkoztak.

Idővel azonban kezdtem unni a hivatalnokian szabályos szalonba járást. Viszketett bennem a kíváncsiság: milyen érzés lehet olyan nőkkel érintkezni, akikre rá lehet nézni és beszélgetni is lehet velük, esetleg együtt vacsorázni. Elsősorban talán – és ezzel már akkor is tisztában voltam – a pénztárcámban békésen várakozó bankjegyek bujtogattak erre a kíváncsiságra: az, hogy nem okozott volna gondot beülni velük egy vendéglőbe, nem úgy, mint azelőtt, amikor Etit vittem néha vacsorázni. Úgy lehet, a cinizmusomnak is része volt ebben a nőkémlelő széttekintésben. Cinizmuson persze nem a „jó tyúk”, „jó bőr”, vagy ahogy ma mondják, a „jó csaj”-féle szólások hetvenkedő hímgöggjét értem – erre sose volt hajlamom. Egyszerűen arról volt szó, hogy a lányokat már nem azzal az elfogódottsággal néztem, mint Eti előtt, kamaszkoromban. Sokukkal tudtam volna az ágyban feküdni, volt, akivel szívesen el is beszélgettem volna cigarettaszünetben, de hogy valaki-

hez még komoly közöm lehet, sehogyse tudtam elképzelni – ennél fogva nem is nagyon érdekelt, hogy ők milyen szemmel néznek vissza rám.

Ilyen kitekintésre legszűkebb baráti körünkben nem nyílt alkalom, ők mind házasságban voltak. De más barátaim olykor, ugyancsak a vigasztalás szándékával, összehoztak magányos vagy pillanatnyilag foglalatlan lányokkal. Ezek közé a barátaim közé tartoztak Róna Robiék is. Robi megmaradt a Standardnál – ő már az első zsidótörvény szerint is kivételezett volt –, az új garnitúra is megbecsülte, láthatóan konszolidálódott. Már-mint anyagilag, mert becsvágyaiban, nézeteiben és érzelmeiben egyre ziláltabb lett. Körülhatárolt oppozícióját kiterjesztette az egész világra: elégedetlen volt a németekkel és oroszokkal, az angolszászokkal és a magyarokkal, a kommunistákkal és a szociáldemokratákkal egyaránt. Megszűnt a *Századunk*, amelyben kétféle cikk jelent meg, és ezzel bezárult előtte egy közírói pálya lehetősége, amellyel ezek az első lépések őt és barátaikat biztatták. Egyelőre hát lemondott ezekről a reményeiről, és a polgári radikálisok tisztességes társasága helyett művészek barátságát kereste, azt hiszem, támogatta is némelyiket – amennyire szűkös anyagi eszközei és bőséges családi kötelezettségei engedték.

Ő meg a felesége vitt el egy este egy fiatal festőhöz, Bálint Endréhez, az Örömvölgy utcába. Azt hittem, a képeit megnézni megyünk, de nem, kiderült, hogy mulatságra készülnek. Robi egy üveg bort szorongatott a hóna alatt, hát útközben én is vettem egy üveggel. De nem sokat fogyasztottak a felsorakoztatott üvegekből, amikhez az asztalon szerteszórva némi sós keksz hevert.

Azt hittem, nagy népdaléneklés lesz, ahogy régebben megszoktam festőbarátaim között, akikhez hajdan Zelk meg én csatlakoztunk, néha Déry is. A mi régi társaságunkból azonban senki sem volt itt, Korniss, de még Vajda Lajos sem, akik pedig itt lehettek volna – Trauner és Kepes akkor már a karrier útját taposta Párizsban és New Yorkban, Schubert régen eltűnt a láthatárunkról. Néhány fiatal, beteges kinézetű festő ácsorgott az asztal körül, a társaság nagyobb része bizonytalan foglalkozású, elégedetlen értelmiségiből meg a hozzájuk tartozó nőkből állt. Eredetileg jelmezes összejövétel volt meghirdetve, sokan öltöttek is néhány szegényes, vázlatos maskarakelléket – a házigazda láthatóan kalózra vette a figurát, hasán egy feltűnő csengő függött. Dalolás nem volt, helyette inkább viccelődtek. Többnyire savanyú viccek voltak – a házigazda például néha meghúzta hasán a csengőt, annak jelzésül, hogy süllyed a gyomra. Jóval később megtudtam, hogy ott volt Piroska is, magányosan, de őt nem ismertem, nem is láttam, ami nem volt csoda, mert a szobát csak gyéren világította meg néhány kis körte és pár szál gyertya, én pedig csakhamar a sarokba húzódtam.

Ebben az önkéntes száműzetésben unatkozva, hogy, hogy nem, azon vettem észre magamat, hogy egy lány ül a közelemben, ugyancsak magányosan és ugyancsak jelmez nélkül, blúzban és szoknyában. Kiderült, hogy ismer engem (legalábbis névről), őt Noéminak hívják, és műtősnő, vagy röntgeneslány, vagy más hasonló kórházi foglalkozása van, már nem emlékszem. Formás lába volt, szép kis keze, fekete haja, sötét szeme, fehér arcbőre, vonásai okosak; mégis huncutul csinosak.

Miért ne? Ránéztem és azt gondoltam: miért ne? Ezt meg is mondtam neki, ilyenképpen:

– Maga szeret itt? – kérdeztem.

– Nem.

– Akkor miért ne menjünk el?

– Menjünk.

Ráadtam a kabátját, és már indultunk is. Mellékutcákon kanyarogva sétáltunk. Neki majdnem olyan idegen volt a társaság, mint nekem – őt is egy házaspár hozta magával. De azért ügyesen szólta meg azokat, akiket ismert. A Keleti közelében kötöttünk ki, a Kairó kávéházban. Megvacsoráztunk, bort ittunk. Addigra már megtudtam, hogy nagyon zsidó érzésű, de szabad felfogású. A legkevesebb kérdésben értettünk egyet, de ez egyikünket sem zavart. Okosan csevegett, jó kedvünk lett. Megkérdeztem tőle, hogy ha sikerülne szobát szereznem, oda eljönne-e. Ő azt felelte, ne törődjek szobaszerzéssel: van egy barátnője, az kölcsönadja neki a magáét. Ebben maradtunk, és megadtuk egymásnak a telefonszámunkat.

Már két nap múlva telefonált: másnap este a Kairó kávéházban. Barátnője a közelben lakott, melyik utcában, már nem tudom, valahol a Keleti meg a Körút között. Takaros, tiszta, diákosan berendezett szoba volt. Szégyenkezés nélkül vetkőzött le – én kissé feszélyeztetten. Furcsa volt egy meztelen test az ágyon – és nem a Víg utcában! –, amelyik nem hasonlított az Etiópiára, legföljebb abban, hogy szintén aránylag kicsi volt. Kedves volt, sőt gyöngéd, eszembe se jutott, hogy sikerül-e – természetesen sikerült. Azontúl már mindig én hívtam fel, negyed- vagy ötödnaponként. Mindig

a Kairó kávéházban – és az így ment hetekig. Én szívesen vacsoráztattam volna jobb vendéglőben, de a Kairó kávéház mintegy szent helyünnké, az ottani randevú szertartássá vált. Egyszer aztán azt mondta a telefonba, hogy találkozzunk a Debrecen étteremben, ami szintén a közelben van, a Rákóczi úton. Találkozásainkon mindig ügyeltem, hogy én legyek ott korábban, annál is inkább, mert Noémi nagyon pontos volt: rendszerint néhány perccel korábban érkezett a megbeszéltnél. Ezúttal azonban késett, jó félórát. Mire minden gyanú és él nélkül, ártatlanul érdeklődtem:

– Valami baj volt?

– Egyszer meg akartam capliztatni – felelte.

Miért ingerelt úgy ez a *caplizni*, pláne „megcapliztatni” szó? Talán mert olyan mélységet nyitott meg nemcsak nyelvjárásban, hanem észjárásban is. De azért igyekeztem elfelejteni, amin meglepődtem: elvégre nem a szellemével közösülök. Jól vacsoráztunk, vörösbort ittunk, egymásba karolva „haza” mentünk. Úgy fogtunk hozzá, ahogy szoktuk. De a folytatás elmaradt. Miért? Egy pillanatra sem jutott eszembe a capliztatás. Az ő teste sem lett semmivel sem formátlanabb az ágyban. És kedvesen is viselkedett, főleg abban, hogy nem erőltette a dolgot. Mégis elbátortalanodtam. Aztán magától értetődően felöltözködtünk, és nagyon civilizáltan viselkedtünk. Elkísértem a villamosmegállóhoz, és ahogy szoktam, búcsúzóul megcsókoltam – ő elfogulatlanul viszonzta.

De nem telefonált. Miért nem? Talán ráébredt, hogy a „megcapliztatni” szóval elvetette a sulykot, és ettől elkedvetlenedett? Vagy egyszerűen az volt az állás-

Eti szekrénye
előtt

pontja, hogy miért folytassa a dolgot egy impotenciára hajló férfival? Sohasem tudtam meg. Mert én sem akartam, de nem is mertem őt felhívni. Úgy gondoltam, hogy Noéminak volt oka megneheztelni énrám – de csak nem kérhetek ezért bocsánatot? –, neki kell tehát jelezni, hogy nem haragszik. Amikor egy hétig sem adott életjelt magáról, a kudarcérzet és a lemondás érzete nélkül vettem tudomásul, hogy egy kellemes viszony véget ért. És minden kényszeredettség nélkül tértem vissza a Víg utcába.

De nem sok időre. Egy este véletlenül én vettem fel otthon a telefont: Karola volt, aki Eti táncait, utolsó éveiben, zongorán kísérte, akivel annyiszor láttam együtt gyakorolni – a temetés óta nem találkoztam vele. Most azért hívott fel, mert egy csomó kottája Etinél maradt. Ő csak azokat akarja elvinni, amik a zongoratanításhoz kellenek neki; azokat, amikre Eti a táncait csinálta, nálam hagyja emlékebe. Másnap vacsora után jött fel hozzánk. Szüleimet már ismerte, hiszen Etivel többnyire a Sas utcai zongoránál gyakoroltak – bemutatkozásra nem kellett sok időt vesztegetni. Elvonultunk a szobámba, kinyitottam Eti szekrényét, egyik polcán csomókba voltak rakva iratai, levelei, kottái. Amikor Karola meglátta a sorba aggatott ruhákat, a *Gyermekdalok*, az *Este a székeleyknél*, a *Faj már minékünk*, a *Brunswick hercegnő játéka* kosztümjeit, sírva fakadt, a táncpóit egyenként kezébe fogta. Aztán behoztam egy széket a szekrény elé, leült, és hozzáfogott a kottahalom rendezéséhez, válogatásához. Én meg az íróasztal mellől hallgatva néztem. Eti mellett nem sok időm jutott Karola szépségét észrevenni. Meg aztán ő sem úgy viselkedett,

mint aki erre igényt tart: ha jól visszagondoltam, három év alatt egyszer sem találkozott a tekintetünk – ő majd mindig Etire nézett. Főlnézett rá, a „kísérő” szerény szerepében, és ha Eti gyakorlás közben visszanézett rá, felülről nézett lefelé, óhatatlanul. Nem mintha nem szeretne volna Karolát, nagyon is szeretne – ha civil együtt-léteinkkor ránézett, azzal a kezdeményező mosolyával, amelynek erejét annyiszor tapasztaltam.

Megint csak:
Miért ne?

Most azonban volt időm észrevenni Karola szépségét, még a szekrénybe hajlás előnytelen pózában is. Amikor pedig dolga végeztével megállt – úgy kellene mondanom, felmagaslott – előttem sima szőke hajával, világos-kék szemével, hófehér és halvány rózsaszín elegyítésű arcával, teltkarcsúnak mondható alakjával, meg kellett állapítanom: bizony ez nagyon szép. Annak örvéen, hogy viszem a kottáit, hazakísértem a Lánchídon át a Déli-vasút mögé, a Koronaőr utcába. Útközben könnyűszerrel beszélgettünk Etiről, zenéről, mindenféléről. Búcsúzáskor azt mondtam: kár, hogy a sors így elszakított bennünket is egymástól, és mi sem találkozhatunk többé. Ő azt mondta, nem kell ennek így maradni: ha nagyon magányosnak érzem magam, hívjam fel őt nyugodtan – elvégre van közös témánk.

– Meghívhatom egyszer vacsorázni? – kérdeztem.

– Miért ne? – felelte, és ártatlan kék szemével csodálkozva nézett rám.

Abban maradtunk, hogy két nap múlva este nyolckor érte megyek, és együtt sétálunk a közeli Lúdláb királynéba. Én még sohasem jártam ott, csak hallomásból tudtam, hogy Budapest egyik legelőkelőbb vendéglője. Akkoriban elegánsabb volt, mint manapság, az asztalo-

kon gyertyák égtek, az urak nagyrészt szmokingot, a hölgyek estélyi ruhát viseltek. Karola afféle félestélyiben jelent meg – most még szebbnek találtam, mint két nappal azelőtt. Elámultam rajta, milyen elfogulatlanul tud tökéletesen viselkedni és enni. Visszatekintve be kell vallanom, hogy végül is ő volt a legúrinószerűbb valamennyi nő közül, akivel közelebbi kapcsolatba kerültem. De már akkor is mulatva gondoltam, hogy egészen úgy hat, mint egy krisztinavárosi fiatal patríciusasszony. Azért mulatva, mert ismertem ennek az úrinóségnek a háttérét, kissé német jellegű szépségének az eredőit: amikor még Etivel időnként meglátogattuk Karolát, egyszer-kétszer a szüleivel is találkoztunk. Apja szép szál ember volt, hatalmas Vilmos császárbajusszal, valamilyen MÁV-főtisztviselő. Öntudatosan zsidó volt, olyan öntudatos, hogy feleségének, aki – ezúttal helyénvaló a szó – valódi árja nő volt, alacsony, piknikus, nyilvánvalóan sváb alkat, át kellett térnie zsidó vallásra, és abban nevelkedtek fel a gyerekeik is, Karola meg a két nővére, és az öccsük, akikről senki se gondolta volna, hogy zsidó vér is folyik bennük, bár minden zsidó öntudat nélkül, és anyjukkal együtt rájuk is vonatkozik a zsidótörvény. Beszélgetésünket a Lúdláb királyné gyertyája mellett megkönnyítették ezek az ismereteim, de még inkább az, hogy Eti révén tudtam Karola szerelmi történetéről is. Harmincéves volt már, amikor szüzességétől megfosztotta egy ifjú mérnök. Nagy szerelem kezdődött közöttük, a fiú el is vette volna, de szülei elleneztek a házasságot, részint mert igen gazdag család volt, még inkább a korkülönbség miatt, hiszen Karola nálam is idősebb volt két évvel,

a fiú pedig nálam fiatalabb. Egy évig folyt ez a bizonytalan viszony, akkor ultimátumot intézett a fiúhoz: vagy házasodnak, vagy szakítanak. Bandi – akit egyébként ugyancsak ismertünk – nem tudott választani, és ezzel a szüleit választotta.

– Tudod én kardos menyecske vagyok – mondta Karola a Lúdláb királynőben (mert addigra már a tegezésnél tartottunk), és ez elég furcsán hangzott a szájából, de volt rá fedezete, mert még Eti életében szakított Bandival, és azóta sem találkozott vele. Így hát némileg sorsközösségben ültünk a gyertya mellett, mindketten társtalanul. Az étteremből eljövet egy sarkon megálltam, átkaroltam, és meg akartam csókolni – hátrahajtott a fejét.

– Nincs értelme – mondta szelíden és halkán. Én továbbra is átkarolva tartottam, akkor idővel felemelte fejét, és tűrte, hogy megcsókoljam. De nem viszonzta.

Nem, gondoltam hazaérve, Karolának nem lehet ilyen hirtelenséggel udvarolni, meg kell adni a módját. Harmadnap írtam hozzá egy verset. Ez volt az első célversem – évtizedek múltán is csak egy-kettő követte –, de ebben sem hazudtam: szerelem nem volt benne, csak hódításvágy. Amellett volt egy másik hajtóereje, egy másféle hódítási mohóság. Hajnal Anna, aki a német költészetet is úgy szerette, mint az angolt, egy héttel azelőtt kölcsönadott nekem egy Platen-kötetet. És találtam benne egy egész gázél-ciklust. Nagyon megtetszett nekem ez a forma. Nem, ezzel keveset mondtam: ez a muzulmán dalforma, mely Perzsiából kiindulva meghódította az egész arab világot és az oszmán birodalmat, egyetlen rohammal századokon és földrészekén át, vala-

A gázel

milyen szellemi vérrokonssággal meghódította vérmérsékletemet. Egyszer Arany is kísérletezett vele, meg is csinálta annak rendje és módja szerint – csak éppen a vérmérséklet hiányzott belőle. Mióta Platen gázeljeit olvastam, azóta motoszkált bennem a gondolat: megpróbálkozni vele még egyszer magyarul. A Karolának szándékolt vers éppen jó alkalmul kínálkozott erre. Nem lett egészen szabályos gázel a tizennégy sorból: hiányzott a sorok, pontosabban minden második sor végén a rím utáni refrén – Platennek is voltak ilyen gázeljei, talán éppen a legszebbek –, de végigvittem, szabály szerint, ugyanazt a rímet az egész versen, amelynek ritmusa és szenvedélye is megfelelt a gázelének. Így kezdődött:

*Te akartad? én akartam? vagy a sors csak tévedett,
Amikor a közelembre hozta szókeségedet? –*

és így végződött:

*Nyisd ki kelyhed, szőke rózsza – minden rózsza hervadó –
Halvány rózsaszínű szádat, páros hósín térdedet.*

Másnap betettem egy borítékba, kísérő sorok nélkül, és postán expressz elküldtem Karolának. Három nap múlva éppen befejeztem a vacsorát – borral persze, amiről mindig én gondoskodtam, tekintve, hogy apám sohasem ivott, legföljebb társaságban, ha nem kerülhette el –, amikor Karola telefonált: nagyon meghatotta őt a versem, különösen az utolsó két sora – jó, megteszi, amire abban kértem. Szobámba vonultam az üveggel

meg a pohárral, és még, és még töltöttem a szekszárdi vörösből. Diadalérzet fogott el: ez volt a legnagyobb sikerem, amit verssel arattam. A vers nélkül aligha nyerhettem volna el a beleegyezését, hosszabb idő alatt sem: ezzel úgyszólván tartoztam neki, a szellemi rangjának, a társadalmi rangjának, a szépsége jellegének – az Eti kíséretével, kíséretében szerzett érdemeinek is. Amikor idáig jutottam, hirtelen kijózanodtam – vagyis ez éppen hogy nem a helyes szó: hirtelen mámor fogott el, a vörösbortól is persze, de még inkább gondolataim folytatásától. Mert igaz, kellett a vers, anélkül Karola nem adta volna meg magát. De azért nem kell túlbecsülni a költészet hatalmát: a vers alighanem csak ürügy volt a megadásra. És tovább merészkedtem a nem kijózanító, de mámorító felismerésben: ha egyáltalában érdekeltem őt – és láthatóan érdekelt –, Eti érdekelte, még mindig; ha kíváncsi volt rám, Etire volt kíváncsi: arra, hogy milyen lehet a férfi, akit Eti szeretett – ha Karola szeret valamelyest, még mindig Etit szereti, bennem is. És akkor Eti él bennem – bennem él. Hiszen első gázelem hódító lendülete sem az én természetemből támadt, inkább az Etiéből – bennem addig sohasem jelentkezett a hódítás ösztöne. Nem, Karolát nem a költészet hatalma, hanem Eti hatalma bírta megadásra – Eti hódította meg nekem Karolát.

Ezekből a mámoros gondolatokból és képzelgésekből másnap csakugyan kijózanodva ébredtem; kijózanított, hogy rám vár a feladat: szobát keresni, ahová nyugodtan felvihetem Karolát. Isten tudja, honnan tudtam – hiszen addig nem volt szükségem ilyen ismeretre –, hogy vannak egyenesen szerelmi együttlétekre kiadó

„Átutazó-
szoba”

szobák, és ezeket a napilapok „átutazószobák” címen hirdetik. A vacsoránkat követő vasárnap nekiültem hát a *Pesti Napló* bőséges rovatában az átutazószobák ugyancsak hosszú listáját böngészni. Elsősorban a címet néztem: nem akármilyen kerület való Karolának. Megakadt a szemem egy Kossuth Lajos utcai számon: szerettem a Kossuth Lajos utcát – el is indultam rögtön. Kissé megkopott nagypolgári lakás volt, de egy nagyon jól öltözött idősebb hölgy fogadott benne, majd megmutatta a tág, szalonszerű szobát, amely polgárilag volt berendezve, de minden hivalkodás vagy ízléstelenség nélkül – a szoba szalonjellegét kissé megcsúfolva hatalmas dívány állt a sarkában. Nem kell megállapodnunk, mondta, elég, ha minden alkalommal két nappal előbb telefonálok. Esetenként kell fizetni, egy délutánra vagy estére tíz, ha mindkettőre, tizenöt pengő a szoba ára – italt és hideg ételt fel is hozhatunk. Jó előjelnek tekintettem, hogy elsőre megtaláltam a kellő szobát, és rögtön fel is hívtam Karolát. De a Kossuth Lajos utcai hölgynek csak három nap múlva telefonálhattam.

Karola kicsit izgatottan érkezett a Városház utca sarkára, rózsaszín arcán kis piros foltok ütöttek ki, aztán visszahalványodtak. Mondta is, hogy nehezen szánta rá magát, átutazószobában randevúzni – ő még sohasem járt ilyen helyen. Én sem azzal a nemtörődomséggel indultam első komolyabb találkozáskra, mint néhány hónapja Noémival. Szerelmes nem voltam ugyan Karolába – ezzel már annak idején sem áltattam magamat –, mégis úgy éreztem, ki kell tennem magamért. Várakozásokat keltettem benne a gázellel, de talán már személyesen is, és nem szerettem volna, ha csalódik bennem,

és főleg Etiben, akinek férje voltam. A szokatlan környezet egyelőre nekem is idegen volt – hát még neki! Pedig a szoba jó melegre volt fűtve. Tanácstalanul álldogáltunk, majd leültünk, és beszélgetni kezdtünk, de csak tettettük a beszélgetést. Végül mégiscsak úgy éreztük, eljött a cselekvés ideje. Én vetkőztettem le Karolát – azzal is időt nyertem. De hiába láttam, hogy ugyanolyan szép meztelenül is, mint felöltözve – semmi testi érzésem se támadt. És hasztalanul vetkőztem le én is, és feküdtem mellé a patyolattisztán megágyazott díványra. Egy idő múlva mindketten vállat vontunk. Akkor kérlelni kezdtem: ne adjuk fel a játékot – adjon még egy lehetőséget. Nem kellett könyörögnöm. Hát persze, mondta szelíden, vegyük úgy, hogy megnéztük a színhelyet, ahol majd próbálni fogunk. De hamar találkozunk, és azt is tekintsük csak próbálkozásnak, és addig próbáljuk, amíg tudjuk a szerepünket. Ezúttal is gyalog kísértem haza Karolát, és az úton már felszabadultan, mondhatnám vidáman viselkedtünk, mintha nem is a kudarc színhelyét hagytuk volna magunk mögött. Egyébként, amikor Karolát előreengedve a házaszszonynak átadtam a tízest, rögtön lekötöttem a holnapután – amire a hölgy elismerően gratuláló mosollyal bólintott.

Két nap múlva az előző találkozás kudarcát lezáró váratlan bizakodással indultunk együttlétünk elegáns búvóhelye felé, amelyet már-már előre otthonosnak éreztünk. A lépcsőkön fölfelé – mert annyi székenkezés azért maradt Karolában, hogy a liftet nem akarta igénybe venni – minduntalan azon kaptuk magunkat, hogy jókedvűen kuncogunk, mintha valamilyen titkos

Largo

szövetség, sőt cinkosság alakult volna ki köztünk – Karola jóvoltából. Ezúttal nem is jutottam hozzá, hogy levetköztessem: amint bezártam szobánk ajtaját, már vetette le, sőt ledobta ruháját, kombinéját, lerúgta cipőjét, finom gyorsasággal húzta le harisnyáját – és már az ágyból mosolygott rám. Belőlem pedig Karola ígérete – hogy egy újabb kudarc sem vetne véget együttléteinknek – elfűjt minden kétséget, gátlást, és olyan könnyűszerrel jutottam be szép kitárt fehér combjai közé, mintha mi sem lenne természetesebb. Amilyen hirtelenséggel meztelenítette le magát, közvetlenül a szobába lépésünk után, az ágyból kilépve még meztelenül nagyot nyújtózott, majd lassú, széles mozdulatokkal szedte össze harisnyáját, cipőit, ruhadarabjait. Én mozdulni se tudtam, gyönyörködve figyeltem.

– *Largo* öltözől, Karola – mondtam, mert vele gyakran használtunk zenei kifejezéseket.

– Nincs kedvem sietni – felelte.

Győzelmünket a közeli Holub vendéglőben ünnepeltük meg. Amikor, még vacsora előtt, koccintottunk, csillogó szemét rám emelte és azt mondta:

– *A mi* színdarabunkra!

Mert ez a győzelem csak a kezdet volt, az első próba, ahogy Karola két nappal azelőtt kitervelte. Színjátékunk csak lassan alakult ki. És ebben a játékban Karola semmiképpen sem a „kardos menyecske” szerepét játszotta: engedékenynek, sőt alázatosnak mutatkozott. Alázaton itt persze a hétköznapi alázatot kell érteni, nem is a keresztényi alázatot – bár ahol akármilyen igazi alázat van jelen, az utóbbi sem maradhat el teljesen –, hanem a szerelmi alázatot. Szerelmi liturgiánk lassú kia-

lakulása közben egyszer sem ajánlhattam fel olyan szer-
tartást – nem szavakkal persze, inkább mozdulatokkal
–, amit habozás nélkül, érzékelhető örömmel azonnal el
ne fogadott volna. De ami még meglepőbb volt, néha
ő hozakodott elő számomra ismeretlen szokásokkal,
a szerelmi hódolat, vagy szelídebben szólva, szerelmi
rajongás jeleivel, kifejezéseivel, amiket én idegenül
fogadtam, azaz fogadtam volna, ha saját személyemben
fogadom őket. De nem az én személyem vette át, vagy
talán úgy kellene mondanom, tűrte el, sőt be kell valla-
nom, sokszor élvezte is ezt a szerelmi hódolatot. Mert
azok a mámoros gondolatok és képzelgések, amelyek
akkor este, Karola beleegyezése után, vörösbor mellett
elfogtak, a bor hatásának elmúltával sem foszlottak szét
nyomtalanul: Eti továbbra is bennem élt, vagy legalább-
is lényének egy része, a hódító, ideiglenesen belém köl-
tözött; nekem pedig olykor, képzeletemben és a Kos-
suth Lajos utcában, sikerült átlényegülnöm *personá-*
jának e hódító hányadává. És Karola kitől tanulta, ki
sugallta neki ezeket a szerelmi liturgiákat? Adorján
Banditól aligha: nem úgy festett, mint akitől ilyesmi
tanulható. De Karola sem úgy, mint aki egy újonnan
kiosztott szerepben ügyetlenkedik, minden mozdulatá-
ban volt valamilyen vérré vált ünnepélyesség, olyankor
is, amikor a mi liturgikus „színdarabunk” bohózati jele-
netekkel tarkult. Mert egy szó mint száz: nagyon jól
mulattunk mi abban a Kossuth Lajos utcai átutazószó-
bában.

Mindezeknek a liturgiáknak, hódolatnak, alázatnak
nyoma sem látszott Karolán a Holubnál – mert szertar-
tásunknak szinte szabályos berekesztése lett már

Szerelmi
alázat

a vacsora kettesben. Nem mintha képmutató lett volna: nyugodtan, elfogulatlanul lehetett vele nevetgélni, beszélgetni, pajkos dolgokról is. Csak éppen vendéglőben, felöltözve, visszaalakult azzá az öntudatos úrinővé, akinek a Lúdláb királynőben mutatkozott. Ha valamelyik barátunk ilyenkor meglát, aligha tételezi fel, hogy úgynevezett viszonyunk van. De senki sem látott minket. Pedig a Kossuth Lajos utcai szobából nem is mindig a Holubba mentünk, sőt volt úgy, hogy minden előzetes szertartás nélkül vacsoráztunk együtt valamelyik budai vendéglőben – még a Lúdláb királynőben is megfordultunk másodszor –, igaz, hogy az én barátaim nemigen jártak olyan előkelő helyekre, mint ahová Karolát vittem. Valamilyen valószínűtlen véletlen folytán séta közben – mert néha sétáltunk is, csak úgy, de még moziba is jártunk együtt –, vagy amikor gyalog hazakísértem Karolát, sohasem találkoztunk senki ismerőssel. Egyszer én magam ajánlottam fel neki, hogy elviszem a barátaim közé – akik egyébként mind ismerték őt mint Eti kísérőjét. De ő határozottan azt felelte: nem, nem akar velem társaságba járni. Én meg nem akartam erőltetni. Úgyhogy barátaink semmit sem tudtak a Karola-ügyről – még Zoltánnak se mondtam el.

Holott a szülei elől nem igyekezett véka alá rejteni. Már jó ideje nem a kapujában vagy az utcán találkoztunk, hanem fölmentem érte, és ezt a szülei nem hogy rosszallották, de még kedvesen fogadtak is, és kedvesen búcsúztattak, amikor a lányukat elvittem hazulról a sötét estebe – mintha jogszerű udvarlója lennék. Néha minden mellékcél, illetve főcél nélkül felugrottam hozzájuk teázni. Ilyenkor többnyire társaságot találtam

náluk: nem Karolához jöttek, hanem az öccséhez, aki irodalmi pályára készült és a mozgalommal rokonszenvezett – mint egyébként egész társasága is. A jó szülők, szegények, ehhez is hozzászórtak már: Karolát ugyan nem érdekelte a politika, de idősebb nővére, aki nem is lakott odahaza, nyakig benne volt az illegális mozgalomban – ezt nem a családtól tudtam meg –, a férje vitte bele, akinek viszont egy gazdag rádiókereskedő volt az apja – ismertem még a Standardból. Hozzá képest a Karoláéknál teázó fiúk még csak lelkes kezdők voltak. A sztár közöttük Szendrő Jóska volt, akit a háború után mint „a kövér Szendrő”-t emlegetett mindenki, de már akkor is benne élt a színházi életben és szerepelt különböző baloldali rendezvényeken – ennél fogva csak ritkán jelent meg a fiúk társaságában. Volt közöttük egy jól öltözött szőke fiú is, Hack Győző, egy fiatal építész, aki ugyancsak a háború után mint avantgardista író szerzett hírnevet – Határ Győző néven. Csöndes, illedelmes gyerekek voltak, csak olyankor fortyantak fel, ha egy-egy kételkedő szót ejtettem a Szovjetunióról, például arról, amit mifelénk éppen akkoriban német–orosz szövetség néven emlegettek. De azért szerettem köztük lenni: bolsevizáló széplelkeknek néztem őket, és nagyon elcsodálkoztam, amikor jóval később megtudtam, hogy Hack Győző milyen hőiesen vett részt a sátoraljaújhelyi fegyencázadásban.

Bolsevizáló
széplelkek

Egyik ilyen vitázgató teadélutánból távozóban megálltam a behavazott Délivasút fölött. Elég hideg este volt, de fenn az égen a növekvő félhold körül valamilyen biztató derengés. Éppen gyertyaszentelő estéje volt – rendszerint ilyenkor ébredek rá, hogy rövidülnek az

éjszakák, és a föld a tavaszra, szerelemre készülődik. Az is most jutott eszembe, hogy ez már egy másik év, mint amelyikben Eti meghalt. Minden jel arra vallott, hogy egész jól megvagyok nélküle. Mit szólna, ha látná, az én gondtalan, polgári hivatalnok életemhez? De ha betekintene a Giraud üvegkalickái és vértől, zsírtól síkos folyosói közé, bizonyosan szánna és borzadna – bár én már teljes egykedvűséggel néztem és szagoltam az anyagnak ezt a megjelenési formáját. Egyvalamiben bizonyos lehettem: hogy a mi Kossuth Lajos utcai liturgiáink ellen semmi kifogása sem volna. Nem volna kifogása? De hiszen, gondoltam a havas Lánchídon át, a zajló Duna fölött, ezekben az izgalmas és ünnepélyes liturgiákban ő maga is részt vesz – mert e megfoghatatlan átlényegülés erejében továbbra sem szüntem meg hinni.

Már hogy e liturgiák kellemes körítését, a Kossuth Lajos utcai szobát és a mi régi helyzetünkhöz képest fényűző vacsorákat is jó szemmel nézné-e – sehogy sem tudtam eldönteni.

Másnap az irodában Boutet úr, a könyvelőnk izgatottnak látszott. Amikor ebédszünetre készülődtünk, hozzám lépett, és megkért, hogy várjam meg, szeretne velem beszélni. Kiléptünk az udvarra, és megkérdezte, van-e barátnőm. Van, feleltem zavartan. És hol szoktam vele együtt lenni? Azt hittem, tanácsot kér, megadtam hát a Kossuth Lajos utcai címet és a háziasszony telefonszámát. És mennyit fizet a szobáért? Bevallottam, hogy esténként tíz pengőt. Összeacsapta a kezét: hiszen ez nagyon drága. Hát igen, hümmögtem. Nem akarok-e vele közösben albérleti szobát kivenni erre a célra? Ő tud is egy jót a közelben – igaz, hogy havonta

kell fizetni, de úgy is jobban járok, mint az én átutazó-szobámmal. Majd beosztjuk, hogy mikor használja egyikünk, mikor a másik – nem fogunk összeveszni. Jó, mondtam tétován és ijedten, hiszen minden meggondolás nélkül is rögtön tudtam, hogy nagy oktalanság egy kényelmes, elegáns szobát szerényebbre cserélni, nem beszélve arról, hogy Boutet-val közösködni – mikor nekem nem számít az árkülönbség. Akkor hát miért egyeztem bele olyan tehetetlenül? Gyávaságból. Olyanféle gyávaság volt ez, mint amikor három évvel korábban elvállaltam, hogy Fenyő Lászlóval közösben lefordítjuk a *Lírai házi patiká*-t, holott nem szerettem Kästner verseit, és a fordítás jókora időmet elrontotta – de attól féltem, ha visszautasítom a feladatot, Fenyő afféle irodalmon kívüli műkedvelőt lát bennem. Ezúttal meg azt akartam elkerülni, hogy Boutet különcködjék, elkényeztetett kívülállónak tartson, és a tetejébe rossz kollégának – a hasonulni vágyás téveszméje gyávított meg most is. Boutet-nak láthatóan sürgős volt a dolog, mert azt mondta, siet, és azonnal leköti a szobát, mielőtt valaki megelőzne minket. Este zárás után meg is mutatta nekem: nagyon tiszta kis udvari szoba volt, a Giraud-val szomszédos házban, de belefért egy rendes ágy, egy kis fehér asztal, egy kis karosszék meg egy fehér fazék, egy keskeny szekrény, egy mosdó, hideg vízzel persze, meg egy lavór, a szekrényben egy spirituszfőző, azon lehet vizet melegíteni – mi egyéb kell egy pásztorórához? Ja igen, a szekrényben egy-egy lepedő, azt ki-ki használat után visszateszi a helyére, a háziasszony – aki egyébként libáskofa volt, a Giraud-nak is szállított májat – havonta egyszer kimossa. Boutet

Ostoba
gyávaság

úrral rögtön kijelöltük a helyünket: miénk a szekrény alsó két polca, övék a felső kettő. Nehezebb volt az időn megosztózni. Legkíváncsiabb nap nyilván a szombat volt, ezért Boutet úr gondolta, hogy egyikünknek jut a hétfő, szerda, péntek, vasárnap, másikunknak a többi három – rám bízta a választást. Én gondolkodás nélkül a kedd–csütörtök–szombat mellett döntöttem, tekintve, hogy Karola vasárnap sohasem ment el otthonról – én meg rendszerint olyankor látogattam meg őt odahaza.

Csüggedten telefonáltam meg neki „színdarabunk” új fordulatát, de ő láthatóan – azaz hallhatóan – csöppet sem fogadta leverten a hírt: nem baj, mondta, őt úgyis mindig zavarta az „átutazószoba”. Természetesnek tartotta, hogy takarékoságból vettem ki az albérleti szobát, és ezt nagyon helyeselte, én pedig meghagytam őt hitében – úgyis mindig sokallta, amit ráköltök, főleg a fölöslegesen fényűző vacsorákat. De azért amikor először jött velem oda, megláttam – vagy látni véltem – szemében a meghökkenést környezetünk sivárságától, a kiábrándító színváltozástól, attól, amit magamban úgy fogalmaztam: viszonyunk lefokozása. És a szagok! A gyárban már annyira hozzászoktam, hogy hovatovább nem is éreztem a májak, húsok, baromfik, a zsír meg a vér szagát, és amikor Boutet elhozott ide, egy házzal odébb és még messzebb a vásárcsarnoktól, itt sem észleltem semmit. De most a Karola friss orrával szagoltam én is – és kétségbeestem. Csak most éreztem teljes súlyát annak az ostobaságomnak – nem, újra ki kell mondani a szót –, annak a gyávaságomnak, hogy a mi szép viszonyunkat ide plántáltam át. Karola a Klauzál

téren – micsoda képtelenség! Összeszedtem minden bátorságomat a szembenézésre Boutet úr csalódásával és szemrehányásával, és azt mondtam Karolának, hogy először és utoljára vagyunk itt, mert kiszállok a közösből, felmondom a szobát a hó végére, mi pedig addig visszamegyünk a Kossuth Lajos utcába – ennyi többletkiadást meg sem érzek. De ő hevesen tiltakozott e szándékom ellen: azt mondta, neki már az is megéri a helyszínváltozást, hogy otthagyhassa a dolgait, nem kell mindig elhozni és visszavinni a csomagját. Addig ugyanis mindig ott volt a kezében a kézításkája – igaz, én vittem –, benne a hálóinge, pongyolája, papucs és egyéb női kellékei. Csak nem képzelem, tette hozzá, hogy ami köztünk idáig kialakult, olyan gyöngé, hogy ilyen külsőségeken múlik? És meg kell adni, derekasan állta a sarat: liturgiánk semmit sem veszített hőfokából, csak éppen a stílusa, az ünnepélyessége tűnt el, már csak azért is, mert a helykényszernek engedve szűkebbek, takarékosabbak lettek a mozdulataink – olyan volt ez, mintha egy előadást a siker kellős közepén a nagy színházból kisházi színpadra visznek át.

Hányszor voltunk a Klauzál téri kisházban? négy-szer? ötször? nem emlékszem. Csak arra, hogy ritkábban jártunk oda, és kevesebb időt töltöttünk benne, mint amennyit a Kossuth Lajos utcában szoktunk. Nem is számoltam annak idején, mert viszonyunk olyan tartósnak ígérkezett, hogy biztos voltam benne, így is folytatódik, amíg jobb szobamegoldást nem találok. De egy este megint Karola telefonált – különben rendszerint én hívtam fel őt – egy meglepő bejelentéssel: Adorján Bandi – akiről nem hallottam azóta sem, hogy a Lúd-

Karola
a Klauzál téren

Meglepő
telefon

láb királynőnél beszéltünk róla – több mint egy év után jelentkezett, és szüleivel dacolva megkérte a kezét, ő pedig úgy döntött, hogy férjhez megy hozzá.

– Gratulálok – mondtam. – Örülök – tettem hozzá. És valóban örülnöm kellett, hogy Karola élete megoldódik. És ha Karola csak azért engedett a kérésemnek, mert azt remélte, hogy féltékennyé teszi Adorjánt, aki majd féltékenységből elszánja magát, hogy feleségül veszi? Akkor is örülnöm kell, hogy az én segítségével kapott férjet. És annak is örülnöm kell, hogy a mi szerelmünk ilyen jó véget ért – ha ugyan szerelem a pontos kifejezés. Kívánhattam-e Karolától, hogy életét egy ilyen törvénytelen és reménytelen kapcsolatban élje végig? Mert én sohasem szoltam egy szót sem házasságról, és ő sem tett rá célzást. Sohasem beszéltünk a jövőnkéről, még hűséget sem fogadtunk. De ha sokáig így folytatjuk, végül mégiscsak érzek annyi kötelezettséget, hogy elvegyem – pedig feleségemnek sehogy sem kívántam.

Telefonbeszélgetésünket azzal a kéréssel fejezte be, hogy kísérjem el utoljára a Klauzál térre: haza akarja vinni a holmiját. Egyikünk sem gondolt egy befejező liturgiára. Karola a szekrény elé ült, éppen úgy, mint amikor nálam a kottáit szedte össze, és becsomagolt a kézitáskájába. Én oda se néztem, csak cigarettáztam: nem akartam még egyszer látni a hálóingét, a pongyoláját, a papucsát. Elmenet szükségesnek tartotta megokolni, hogy a házasság mellett döntött: a szakításukkor azt mondta Adorjánnak, hogy ha mégis elszánja magát, hogy hajlandó elvenni őt, ő hozzámegy. És főleg: neki szüksége van gyerekekre.

– Nincs miért mentegetőznöd, Karola: semmit sem ígértünk egymásnak – feleltem. – Mind a ketten becsületes játékot játszottunk.

Ezután már nem volt miről beszélgetnünk. Megköszöntem neki mindazt, amit adott nekem. Nem felelt – remélem, tudta, mit kaptam tőle. De haza már nem kísértem: az Andrássy úton megcsókoltuk egymást, úgy igazán, és felültettem az autóbuszra.

Sajnáltam persze, hogy ez a szép és izgalmas viszony véget ért. De nem mondhatom, hogy szenvedtem a szakítástól, még azt sem, hogy utána vágyódtam Karolára.

Hátravolt még, hogy felmondjam a rossz emlékű Klauzál téri szobát. Már nem kellett hozzá bátorság: megmondtam Boutet-nak, hogy a barátnőm szakított velem. Majd találok újat, biztatott Boutet úr. De én ragaszkodtam az elhatározásomhoz.

Csak amikor már mindenem túl voltam, akkor jutott eszembe, hogy azt az udvarló verset, amivel Karolát elnyertem, első gázelemet, elfelejtettem valamelyik lapnak beküldeni.

3. FORDULATOK

Miért is nem küldtem be valamelyik lapnak első gázelemet, a Karolához írtat, a „Te akartad? én akartam?” kezdetűt? Talán rejtegettem, szégyelltem Karolát? Ellenkezőleg, ő volt az egyetlen nő, akit szerettem volna megmutatni, büszkélkedni vele a világnak. Még kevésbé lehetett oka, még öntudatlan oka sem, az ódzkodás: a világ – a világ! annak a harminc-negyven

A magam
módján

embernek, aki verseimet olvassa – tudomására hozni, hogy nem vagyok már hű Etihez. Hiszen jól tudtam én, hogy hű vagyok hozzá a magam módján – elvégre abban az udvarló gázelnben, aminthogy egész Karolával folytatott viszonyomban, éreztem Etinek transzcendensen sugárzó, hódító hatalmát.

Az igazság az, hogy Eti halála óta megcsappant érdeklődésem az irodalom iránt. Nem, ez így nem pontos. Hiszen olvasni olvastam én, többet is, mint az elmúlt, kétségbeesett hónapjaimban, legföljebb az újdonságokra, a társasági beszéd friss témáira nem voltam kíváncsi – inkább olyasmi kötött le, ami elvonta figyelmemet a jelentől, az állapotomból és az állapotoktól, elsősorban történelmi könyvek, minden szakérdeklődés nélkül. És persze írtam verseket, valamiféle beidegződésből – akkor úgy mondtam, tehetetlenségi nyomatékból. Csak éppen a további sorsuk nem érdekelt nagyon, az úgynevezett irodalmi pálya: már nem dobogtatta meg a szívemet, ha olykor megláttam a nevemet a *Nyugat* címlapján – utólag ébredtem rá, hogy ezzel is Etinek akartam csillogni. Nem mintha ezeket az új verseimet nem kezeltem volna, hogy úgy mondjam, „kellő kereskedői gondossággal” – ezt a kifejezést a Giraud cégnél tanultam – gondosan dossziékba rendeztem őket, külön azt a keveset, amiről úgy gondoltam, nem méltatlan arra, hogy alkalomadtán elküldjem a *Nyugat*-nak. Akkor hát hogy sikkadhatott el közöttük a *Te akartad?* Erre bizony mindezek után sem tudok felelni.

Persze az is igaz, hogy sehonnan sem noszogattak versküldésre. Két éve szűnt meg a legszínvonalasabb napilap, a *Pesti Napló*, ahol néha-néha nekem is megje-

József Attila
után Horváth
Béla

lent versem. A *Pesti Hírlap* vasárnapi mellékletében, amely előző évben Eti utolsó cikkét és néhány szép fényképét közölte, régóta nem volt versem, nem is tudom, miért nem. Igaz, arra sem emlékszem, hogy érdemes vagy ismerős költők verseit olvastam volna benne, sőt egyáltalában nem is emlékszem a mellékletre ebből az időből – lehet, hogy azt is beszüntették? Ekkortájt papírszűke miatt vagy annak örvén sokféle korlátozó intézkedést hoztak a sajtóban. A *Válasz* megszűnt az előző évben – amikor Sárközit megkérdeztem, miért, azt felelte keserűen, hogy érdeklődés hiányában – jóval később tudtam csak meg, hogy személyi és politikai ellentétek miatt: néhány oszlopos munkatárs a szélsőjobboldalra sodródott, és nem felelt meg nekik Sárközi szerkesztése; Illyés, Németh László és mások nem hagyták cserben Sárközit, viszont vele együtt úgy vélték, a hiányzók nélkül nem érdemes folytatni a lapot, inkább abbahagyták. Nagyon sajnáltam a *Válasz*-t: olyan lap volt, ahol jól éreztem magam. A másik szomszédvár elestét nem éreztem ilyen személyes veszteségnek. Egy évvel később, mint a *Válasz*-t, a *Szép Szó*-t is megszüntették, talán azért is, mert Hatvany Bertalan, a lap mecénása emigrált. Meg néhány munkatársa is. A *Szép Szó* az utóbbi években egyre sorvadozott – József Attila halála után Horváth Béla lett a fő költője. Én amúgy sem írtam volna a lapba, a szerkesztőség pedig aligha fogadta volna szívesen írásaimat azok után, hogy a *Szép Szó* és a *Válasz* közti kényszerű választásban az utóbbi mellett döntöttem, amiért is annak idején Fejtő és – fájdalmamra – Hevesi András azzal vádolt, hogy renegát lettem – egyébként azóta mindketten ugyancsak

emigráltak. Így hát, noha sajtószempontból sem számítottam zsidónak, gyakorlatilag egyetlen közlési lehetőségem a *Nyugat* maradt.

Nem mintha olyan fölös számban lett volna lapokba való versem. Említettem már, hogy ebben az időben kezdtem szigorúbb szemmel és igénnyel vizsgáztatni, amit írtam. Volt, amit félúton elbuktattam, azaz be sem fejeztem, volt, amit megcsináltam ugyan, de eszem ágában sem volt, hogy közszemlére bocsássam, inkább összetéptem vagy fiókomba rekesztettem – később ezek is nagyrészt elkallódtak. Igaz, olykor nem is csak a merő mesterségbeli kritika végezte ezt a rostálást, hanem bizonyosfajta, pontosabban kétfajta szemérem is. Verseim ugyanis a Karolához írt gázél után is majdnem mind Etihez kapcsolódtak. És amire életében sohasem került sor, megjelent a verseimben a teste is, érzékletes részletezéssel – magányos éjszakáim szenvedélyének utólagos lecsapódásaként. Ezeket a próbálkozásaimat ritkán fejeztem be – rendszerint már menet közben beavatkozott ízlésem cenzúrája.

Az érzékiség mellett, néha azzal együtt egy másik elem is elbizonytalanította önítéletemet. Ezt az elemet némi durva egyszerűsítéssel akár transzcendensnek is nevezhetném. Mert akármilyen váratlan, sőt megdöbentő volt Eti zárdái gyerekhangon elmondott búcsúimája a halálos ágyán, azok után, hogy olyan morcosan figyelte közeledésem a kereszténységhez, a hatása alól nem tudtam magam kivonni – nem is akartam. Így ez a hatás akadálytalanul szüremkedett, majd áramlott be készülő verseimbe. És ezt a transzcendenciát az érzéki elem nem gátolta, inkább ösztönözte: magányos éjsza-

káimban olyan elevenen, már-már megfoghatóan jelent meg a teste, sehogy sem tudtam elképzelni, hogy Eti végérvényesen eltűnt.

– Látom, kezdesz misztikus lenni – mondta Miklós, amikor megmutattam neki az *Amor redivivus*-t, az első darabot ebből a fajtából, amellyel már elégedett voltam. Nem éppen rosszállóan mondta, inkább kissé csüggedten és gyanakvóan – mindenestre érződött belőle, hogy versírásomnak ezt az új fordulatát nem tekinti előnyösnek.

■ Mégis elvittem Babbitshoz. Elolvasta, egy ideig hallgalt, aztán habozva megszólalt:

– Engem zavar ez a kifogástalan verselés. Ugyanaz a mérték, mint a *Szibinyáni Jank*-é. De Arany legalább egyszer megtöri a ritmust: Zsigmond, a ki-rály, a császár. Te szabályosan végigviszed, és ez a makulátlan simaság egy kissé egyhangúvá teszi. – Nem győzött meg: azt gondoltam, ez Illyés hatása, meg talán az is, hogy éppen azzal szemben türelmetlen, ami a saját régi módszerére emlékezteti. De amikor zsebre akartam vágni a verset, utánanyúlt: – Ne tedd el, mert amúgy szép vers. Lehozom.

■ Le is hozta, az újévi számban. Ez volt az első versem, ami Eti halála óta megjelent. De aztán néhány hónapig nem háborgattam a *Nyugat*-ot. Feszélyeztet, hogy Miklós pedzeni kezdte a „miszticizmusomat”. Amibe ilyesmi keveredett, attól fogva nem mutattam meg neki akkor sem, ha történetesen befejeztem – másnak még kevésbé. Hiszen már *A Béke téri Krisztus*-t, amit még Eti életében írtam, azt se látta senki, csak Zelk, akinek tetszett, de figyelmeztetett rá, hogy sok barátom rossz

néven fogja venni. A következő évben fejeztem be egy aránylag hosszú verset, a sorozat legsikerültebb darabját, a *Húsvéti ének a testről*-t, azt is habozás nélkül tettem a titkos dossziéba. Az igazság az, hogy nem csupán barátaim rosszsallásától tartottam: bennem is fészkelődött valamilyen feszengés, amely ezeket a verseket, a misztikájukat is, a testiességüket is – az Eti testiességét – röstellte, különösen, ha a vers, a legtöbbje, a kétféle szemérmertlenséget vegyítette, ahogy a *Húsvéti ének a testről* is.

És hát igen, azért se nagyon foglalkoztatott verseim sorsa, mert minden szabad időmben fordítottam, erős tempóban – méghozzá megrendelésre. Eti halála napján – amint azt a maga helyén elmondtam – fordítottam még egy-két szakaszt a *Nagy Testamentum*-ból. Aztán abba hagytam, és nem gondoltam, hogy még hozzá fogok nyúlni – minek is? Elvégre nem akartam vele mást, csak hogy megpróbáljam, vissza tudom-e adni Villon oktávéinak azt a komolyságát, amely addig még nem hangzott el magyarul, meg aztán legalább Villon fordításában kimondani valamit a társadalomból való kivettségnek és a haláltáncnak abból a tapasztalatából, amire a magam hangján akkor még nem lettem volna képes – gyakorlati céloom nem volt vele. De aztán a tél folyamán azzal fordult hozzám a Vajda János Társaság, hogy egyik előadóestjén olvassak fel új verseimből. És mivel átaláltam volna Etiről szóló frissen készült verseimmel közönség elé kiállni, azt mondtam Plätz Rudolfnak, a Társaság főtítkárának, hogy új versem nincs, ellenben Villont fordítottam, és abból szívesen olvasnék fel. Plätz kapva kapott az ötleten: egy külön esten olvas-

sam fel az egészet amivel készen vagyok – körülbelül jó egyharmadát az egész *Testamentum*-nak.

Már az igazit is

Elég sokan gyűltek össze, már nem tudom, hol, és elég nagy sikerem volt – azaz persze a *Testamentum*-nak volt sikere: az „átköltések” olyan Villon-lázat idéztek elő Pesten, hogy annak hevében sokan már-már az igazi Villont is hajlandók voltak elfogadni. Felolvasás után odajött hozzám Löbl Ödön, az Officina Nyomda és Könyvkiadó tulajdonosa – Faludy György Villon-verseit is ő adta ki. Most kijelentette, hogy az én *Nagy Testamentum*-omat is ki akarja adni ezer példányban (ami verskötetnél akkoriban elég nagy szám volt), fel is kínált érte ezer pengőt. Ez sem volt kevés: annyi, mint egy kis Baumgarten-díj – és hát ez volt az első könyvem, amiért pénzt kaptam. Csakhogy, mondta Löbl, addig kell ütni a vasat, amíg tüzes, vagyis – bár ezt nem mondta ki – azt remélte, hogy a Faludy csinálta Villon-dívat hullámai az én szerény, hűséges fordításomat is hátukra kapják. Már tavasz elejére ki akarta hozni a könyvet – gyorsan kellett hát dolgoznom. De azért csöppet sem volt muszáj munka: jólésett csinálnom, és persze még mindig hatott bennem a halálnak az a közelsége, mely néhány hónappal azelőtt Villon fordítására hangolt. Amikor munkámat befejeztem és átadtam a kiadónak, Löbl íratott Honti Jánossal, a szépreményű fiatal filológussal egy komoly bevezető tanulmányt a könyvhöz. Én is írtam hozzá egy rövid utószót, amelyben elmondtam személyes és objektív okaimat, amik Villon fordítására ösztökéltek, és azt is, mi volt a szándékom vele.

Ebben az utószóban leróttam hálámat elődeimnek

a Villon-fordításban; Tóth Árpádnak, József Attilának, Szabó Lőrincnek. És mivel közülük már csak Szabó Lőrinc élt, azzal is ki akartam fejezni a tiszteletemet iránta, hogy megkérem, írjon egy kis előszót a fordításom elé. Hiszen a tíz Villon-balladája már nyolc-kilenc éve megjelent, és azóta semmi jelét nem adta, hogy folytatni akarja ezt a vállalkozást. De amikor felhívtam az előszó ügyében, kereken megtagadta kérésemet. Nem volt éppen barátságtalan, inkább valamilyen furcsa zavar érződött a szavaiból és a hangjából. Azt hittem, elutasítása a személyemnek szól, de zavara nemsokára megfejtődött. Vagy két héttel azelőtt, hogy az én Villon-nom kijött a nyomdából, könyvet kaptam postán: a *Nagy Testamentum*-ot Szabó Lőrinc fordításában, Singer és Wolfner kiadásában, Hincz Gyula rajzaival, a fordító dedikációjával. Sajnos, ez a becses példány könyvtárom későbbi viszontagságaiban eltűnt. De az ajánlás volt olyan érdekes, hogy úgy körülbelül megmaradjon az emlékezetemben. Ilyesféleképpen szólt: „Vas István-nak szeretettel és magyarázatul, hogy miért nem írtam előszót az ő fordításához.” Ha tudom, hogy erre készül, nem folytatom fordításomat – azt gondoltam volna, nincs értelme. Szóval Szabó Lőrinc is (meg a Singer és Wolfner) a Faludy-féle hullám hátára kapott rá, csak-hogy őt erősebben hajthatta kiadója a gyors megjelenésért, mint engem Löbl Ödön, mert számottevő részeket kihagyott a szövegből – így aztán sohasem lett teljes a *Nagy Testamentum*-a. Az is lehet, hogy később fogott hozzá, mint én. Talán csak képzelődtem, de némi sietséget véltem érezni a fordításán, különösen abban, hogy az oktávák komoly, szomorú hangjával – ami engem leg-

jobban vonzott Villonhoz – adós maradt: ezeket a részeket is ugyanolyan hetykén, sőt vagányul fordította, mint a balladákat. Egyébként kár volt sietni azért az egy-két heti előnyért: mindkettőnk fordítása hetek alatt elkelt. Persze a Szabó Lőrincé bizonyára nagy példányszámban jelent meg – bár az is igaz, hogy az ő *Nagy Testamentum*-a tudtommal nem jelent meg új kiadásban, és így nem volt alkalma pótolni a kimaradt részeket.

Villon fordítása után a változatosság kedvéért belekezdtem egy-két politikai versbe is – egyiket sem fejeztem be. Voltaképpen szégyelltem ezeket a verseket is. Vagyis azt szégyelltem, hogy még mindig érdekelni tud a politika – az, ami a világban történik. Befelezetlenségükben talán része volt annak a bizonytalanságnak, vagy talán inkább kettősséget kellene mondanom, amivel a történésekre figyeltem. Mert egyfelől bizonyos elégtétellel néztem, ahogy Európa a vesztébe zuhan, és nem bántam volna, ha Eti pusztulását az egész világ pusztulása követi, azé a sátáni világé, amelyik olyan könnyen nézte a vesztét, ha nem éppen a vesztére tört. Másrészt pedig persze több mint kíváncsisággal – feszült várakozás volna rá a legendásabb kifejezés – lestem, le tudja-e bírni magában Európa azt a Sátán fészke birodalmat, amely éppen Európa meghódítására készül, sőt a leggyöngébb részét már be is kebelezte egy kápráztató villámháborúval, sőt más részeit már azelőtt, ha nem is fegyverek, de harc nélkül, vagy ahogy bizonyos körökben eufemisztikusan mondogatták, „békés úton”.

De mire odáig jutottam, hogy megint érdeklődéssel tudtam újságot olvasni, az európai helyzet egyik alterna-

tívával sem kecsegtetett. Semmi jel sem vallott arra, hogy a németek neki akarnak menni a legendás Maginot-vonalnak, ahol kényelmesen ültek a franciák a napi két üveg vörösboruk mellett, és eszük ágában sem volt megtámadni a németeket. Ezt a naponkénti és fejenkénti két üveg bort Montherlant-nak egy körülbelül akkortájt íródott riportjából tudom, amelyet azonban én csupán egy év múlva olvashattam. Ez a két-három oldalas kis remekmű a Maginot-vonalról szól, és rendkívül tömören érzékelteti, mennyire nem látták értelmét a háborúnak a katonák, bakák és tiszték – és velük együtt egész Franciaország –, és mennyire alkalmatlannak voltak rá, hogy megnyerjék a háborút. A cikk azzal a baljós epizóddal fejeződik be, hogy minden délben megjelenik a vonal fölött a magasban egy apró fehér csillogás: egy német repülőgép.

Ez a „furcsa egy háború” úgy folyt, mintha el sem akarnák kezdeni az igazit – vagy mintha még a kezdete előtt be akarnák fejezni. Megmaradt az emlékezetemben az akkori angol hadügyminiszternek egy mondata – a nevét már nem tudom, azt sem, hol mondta, talán a parlamentben: „A háború nem futballmérkőzés, amit félidőben abba lehet hagyni.” Ami arra vall, hogy sokan lehettek Angliában, akiknek nem volt ínyére háborút viselni Hitler ellen. Akkor még nem gondoltam volna – amit Richard Hughes utolsó regényéből tudtam meg –, hogy jó családból való idealista angol lányok rajongtak egy időben Hitlerért, de annyit a háború előtt is láttam, hogy a nyugat-európai pénzvilág (a kelet-európai-ról nem is beszélve) nem nézi rossz szemmel a jobboldali parancsuralmakat – nekik csak az orosz „parancsura-

lom” volt a rém. Igen ám, csakhogy ez az orosz diktatúra most minden látszat szerint szövetségfelébe keveredett a némettel. Még karácsony előtt három nappal, december 21-én – azon a nevezetes dátumon, amely tíz év múlva nálunk megmozgatta minden élenjáró költő és író tollát – Hitler sürgönyben gratulált Sztálinnak a hatvanadik születésnapjára. Ki hitte volna még csak egy évvel azelőtt is? Ez a furcsa helyzet együtt a „furcsa háborúval”, bizony elég bonyolulttá tette a dolgokat – különösen az olyan tájékozatlan költőfélenek, amilyen én voltam.

De még Hitler szenzációs gratulációja előtt egy másik szenzációban is része volt a világnak. Hitler mégis kitört a háborúból – csak éppen máshol és másfelé, mint amit mi vártunk. Az oroszok megtámadták Finnországot. Mi semmit sem tudtunk róla, mi elszámolnivalója maradt Oroszországnak még a régi világháború vége óta Finnországgal, sem arról, hogy stratégiaileg hamarosan égető szüksége lehet Karéliára. Mi csak azt láttuk, hogy egy óriás birkózni készül egy békés kis néppel, amely méghozzá rokonunk. Isten tudja, milyen szálakon jutott el hozzánk a híre, hogy Tóth Pista – aki annak idején részt vett az Eötvös-kollégiumi kommunista szervezkedésben, majd a súlyosbított ítélet elől Csehszlovákiába menekült, ahol magyar nyelvű kommunista lapot szerkesztett, majd a németek elől sikerült Finnországba menekülnie – most a finn hadseregben harcol a Szovjetunió ellen. Arról már nem szólt a híradás, hogy odakint új feleséget szerzett, egy finn lányt – pedig ez érthetőbbé tette volna fordulatát. A finnek több mint negyedéven át védekeztek. Illyésnek akkoriban szép

Úri és bugris
pofák

verse jelent meg a *Nyugat*-ban Petsamóról – ott folyt le a háború legnevezetesebb csatája. Közben Európa felbolydult. Az a harci hevület, amely a németek ellen sehogy sem akart megmutatkozni, hirtelen fellobbant a finnek pártján: a Szovjetuniót kizárták a Népszövetségből, mindenütt önkénteseket toboroztak az orosz ellen. De mire odaértek volna, a finn védelem összeomlott, békét kértek Moszkvától, és Karéliát átengedték – más fogalmazásban: visszaadták – a Szovjetunióknak. Kisvártatva Németország megszállta Dániát és megtámadta Norvégiát.

Mind e fordulatok közben idehaza semmi sem változott. A helyzet egyelőre Cs. Szabónak adott igazat, és mindazoknak, akik azt mondták, hogy kimaradunk a háborúból. A nyílt állásfoglaláson kívül a hivatalos Magyarország eléggé kimutatta rokonszenvét a leverett Lengyelország iránt. A miniszterelnök Teleki Pál volt. Ahhoz képest, ahogy a politikusokról, kivált a magyar politikusokról gyerekkorom óta gondolkodtam, engem ez némileg megnyugtató. Hogy mivel, nemigen tudnám megmagyarázni. Talán leginkább a külsejével. Az úri és bugris pofák hosszú sorozatában (megjegyezve, hogy a két vonás gyakran keveredett ugyanegy ábrázaton), egészen Gömbösig és Imrédyig – közvetlen elődjéig –, Teleki arca és megjelenése mégiscsak egy szellemi emberé volt. El lehetett képzelni róla, hogy félti Magyarországot – és nemcsak a nagybirtokot –, azt viszont sehogy sem lehetett elképzelni, hogy tetszik neki Hitler. Nem tudom, melyik beszédében mondott olyasmit, hogy nekünk, magyaroknak most kacsintásokból kell megértenünk egymást. Ez nekem nagyon

tetszett, és azt a reményt merítettem belőle, hogy titokban megpróbálnak lazítani a német függőségen. Később kiderült persze, hogy ennek a reménynek is, meg a kacsintó értésnek is milyen gyöngék az alapjai. De akkor szívesen képzeltem el hazámat a dúvadak között meghúzódó kis állatnak, aki se nyikkanni, se mozdulni nem mer. Mondanom sem kell, hogy az adott körülmények között bölcsebb politikát el sem tudtam képzelni.

A világesemények tehát, ha már érdekeltek is, felizgatni még nem tudtak. Nyugodtan ingáztam a Sas utca meg a Klauzál tér között, berzenkedés nélkül gépelgettem a számlákat és jegyzékeket a szűk üvegkalickában, az odáig is behatoló libamájszagban, és már-már kötelességszerűen kerestem fel hetenként a Víg utcai szalont. Ezen az immár meghitt helyen újabban észrevettem egy-két író, költőt is – dolgok végeztével úgy feketéztünk együtt, mintha kávéházban lennénk. Legtöbbször Weöres Sanyival ültünk egy asztalnál, és Ambrózy Ágostonnal, meg egy Erdős Jenő nevű újságíróval – az *Esti Kurír* szerkesztőségében dolgozott, és mindenki Jenókének becézte. Furcsa szerzet volt, nyírségi szegényparasztok gyermeke, aki Szomoryért rajongott, az a típus, akit a jobboldalon zsidóbérencnek neveztek – két évvel azelőtt ő szervezte azt a tiltakozást a zsidótörvény ellen, amely a *Pesti Napló*-ban *Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhatóság tagjaihoz* címmel jelent meg, és amelynek aláírói között annyi fényes név akad. Úgyhogy lassanként azon vettem észre magamat, hogy ez a csevegés a szalon feketéje mellett jobban érdekel, mint az, amiért oda-mentem.

A Víg utcán
kívül

Nőekkel, igaz, a Víg utcán kívül is volt alkalmam találkozni. Minden rendű barátaim még mindig meg-meghívogattak, vigasztalásul és hogy ne gubbasszak otthon magányosan, amint ezt feltételezték rólam – azzal a világos szándékkal, hogy nekem társat találjanak. Ilyenkor többnyire akadt a vendégek között egy elvált asszony, vagy pillanatnyilag magányos nő is, ezeket rendszerint nekem kellett hazakísérnem. Volt közöttük, akivel jól esett beszélnem, néha olyan is, aki tetszett, csakhogy e két előny sohasem egyesült egy személyben. Utóbbiak közül akadt, aki a kapuban felhívott magához, vagy külön, magamban, meghívott egy közeli estére. Nem sokkal többet adtak, mint a Víg utcai alkalmi nők, nem is közeledtem hozzájuk nagyobb érdeklődéssel – aminek bizonyága, hogy egyszer sem vallottam náluk szégyent. De az első estét ritkán követte második. Azt hiszem, nem testileg buktam meg, hanem inkább úgyszólván szellemileg: a szerelmet követő hálabeszélgetés kötelezettségének is csak fogytékosan tettem eleget, mulattatni pedig sehogy sem tudtam őket – amúgy is rossz társalgó voltam, és a Víg utcai lányokkal is több beszélnivalóm volt, mint velük. Csalódtak bennem: ők nyilván többet vártak tőlem, mint én tőlük. Elég az hozzá, hogy csak nagy ritkán telefonáltak értem, én meg sohasem jelentkeztem náluk.

Nem mintha csökkent volna bennem a testi kívánság – sőt. De mióta Karola szakított velem, elmúlt a válogatás nélküli közönyöm. Talán éppen az ő belém rögződött szőkeése, kék szeme, fehér bőre szította föl bennem a megszállott sóvárgást olyasvalaki után, aki legalább emlékeztetni tud Etire, ha nem is a lényére, de

a haja színére, a szeme vágására, a testi alkatára. Csak-hogy a Víg utcában véletlenül sem találkoztam ilyennel, a Lipótvárosban mégúgy sem, az Újlipótvárosban pedig – ahol sok barátom lakott – a legkevésbé várhattam, hogy felbukkan. Olykor mégis, ha szórakozottan álltam az utcán, Pesten vagy Budán, megesett, hogy szemembe villant, ahogy befordul egy mellékutcába, és egy pillanatra megláttam az egyik lába feszülését vagy a haja hátravetését. És ilyenkor néha átfutott az agyamon a gondolat: „Igen, ez az!”, vagy: „Gyorsan utána!” De a következő percben szégyenkezve megálltam: és ha kiderül, hogy tényleg olyan, akkor mi lesz? Leszólítom? képtelenség!

Akkoriban kezdtek beszélni a mi köreinkben Szondi Lipót sorselemzéséről, amely a pszichoanalízis divatját lett volna hivatva felváltani. Nekem Kun Miklós említette először, az ideg orvos, Radnóti barátja még a szegedi éveiből – náluk találkoztunk először, de aztán hamar mi is barátságba keveredtünk egymással. Rajtam is kipróbálta Szondi híres személyiségtesztjét, ami abból állt, hogy a delikvens elé tettek néhány lapot, rajtuk egy csomó legkülönbözőbb típusú férfi és női arcképpel, és ki kellett választani mindegyik lapon külön a férfiak és külön a nők közül, melyik számára a legrokonoszenvesebb és melyik a legellenszenvesebb arc, és ebből következtettek valamilyen bonyolult – legalábbis az én számomra bonyolult – módon a rejtett hajlamainkra. Ezt a próbát a kellő idő elteltével néhányszor meg kell ismételni, csak így lehet megkapni a végeredményt, mi azonban csak kettőig jutottunk, mert aztán az események gyorsulása elterelte figyelmünket erről a békés

kísérletről – így hát sohasem tudtam meg (tudományos lélektani hitellel), mik is az én rejtett hajlamaim. De már az első alkalommal figyelmeztettem Kun Miklóst, hogy csínján ezzel a tesztezéssel, mert akadhat, akinek vonzódásaiban a testi alkat nagyobb szerepet játszik a lelkinél – én például, ha a tesztlapokon mongolos vonásokat fedezek fel, okvetlenül arra a képre mondok igent, jellemre mit sem adva. De Kun Miklós csak mosolygott: sehogy sem tudta feltételezni, hogy a választásban a látható faji – vagy mondjam kevésbé gyanús szóval –, antropológiai vonások fontosabb szerepet játszhatnak a titkos lelki géneknél.

De hát ez az antropológiai sóvárgásom, úgy látszott, végleg kielégítetlen marad – és ebbe már-már kezdtem beletörődni. Ez a lemondás azonban azzal járt, hogy elapadt bennem a testi kívánság. Mintha csak szerveztem, akár egy dacos kamasz, megmakacsolná magát: ha ilyen nőt nem kaphatok, hát semmilyen sem kell. Ebben a rezignált nemi apályban üdítő szellőként élénkített fel Kálnoky Laci meghívása: jöjjenek föl Egerbe, töltsék náluk néhány napot. Húsvétra mentem hozzájuk. Virág helyett két doboz szarvasgombás libamájpástétomot vittem magammal, és Lacinak a *Nagy Testamentum* első példányát, amely éppen előző napon jelent meg, igen szép külalakban. Szombaton sötét volt már, mire a vonat befutott Egerbe, de Laci értem jött a pályaudvarra – méghozzá konflissal. Így hát egyfogatún kocogtunk haza Laciékhoz. Ez a vidékies kocogás, mindjárt a kirándulás elején kiragadott pesti hétköznapijaimból, föl, a minden lehetséges lebegésébe. Laciék egy kétemeletes ház első emeletén laktak, szép, nagy

lakásban, de akkor ébredtem tudatára, hogy én egy polgármestert – pláne Eger polgármesterét – olyan nagy embernek képzeltem, akinek legalábbis saját háza van – valójában kis kastélyféltre voltam elkészülve. Az viszont nem jutott eszembe, milyen kellemetlen hírbe hozhatja őket, hogy vendégül látnak a házukban egy zsidót – még akkor is, ha nem számít zsidónak. Amellett nem is lehettem a szemükben más, csak afféle kommunista, aki rossz és veszélyes útra csábítja szépreményű fiukat. Apja, komoly, kevés szavú úriember, mégis udvariasan fogadott, édesanyja pedig, akiről tudtam, hogy Kállay lány, egyszerű és természetes háziasszonyi kedvességgel. Vacsora után Laci elvitt a Korona Szálló bárjába. Mutatós, fényes bár volt, szombat esti zsúfolt-sággal, sok csinos lánnyal és elegáns fiatalemberrel, akik mind nagyon temperamentumosan táncoltak. Mi egy szép szőke lánnyal meg a vőlegényével ültünk egy asztalnál. Laci is táncolt, jól és blazírtan. Általában is látszott, hogy ebben a körben nagy a tekintélye, ami nem is volt csoda, a polgármester fiának. De ehhez a társadalmi rangjához járult valamilyen személyes rang is, ugyan-csak láthatóan – ahogy nők és férfiak megszólították, ahogy feleltek neki –, ami, ki tudja, minek volt betudható, a jó külsejének-e, vagy a jó modorának, amely egyszerre volt feltétlenül udvarias és magától értetődően öntudatos, akárminek, de aligha *Az árnyak kertjé*-nek, első versesfüzetének – vajon olvasták-e és hányan Egerben? Mindenesetre furcsa volt új barátomat – aki Pesten szerény vidéki fiúnak mutatkozott, semmi sem érdekelte, csak az irodalom és az irodalmi élet – most egyszerre az éjszaka császárának szerepében látni. Azt is

A polgármester
fia

a bárban tudtam meg, hogy ő az egri futballcsapat kapitánya – bár azt még nem fogtam föl teljesen, hogy ez milyen nagy dolog. Pedig másnap láthattam, milyen komolyan veszi tisztét: ebéd után meccsre ment, mert a csapata játszott, már melyik vidéki ellenfelével, nem tudom, engem is hívott persze, de nekem sehogy sem akaródzott meccsre menni, borús, szeles idő volt, úgy lehet, még esett is, meg aztán kritikát kellett írnom az *Ikkrek havá-ról*, Radnóti kisregényéről, a *Nyugat*-ba. Beültem hát Eger egyetlen kávéházába, a Széchenyibe, amely ugyan eléggé tömve volt ebben a csúnya húsvéti időben, de azért sikerült egy üres kis asztalt találnom, és mire Kálnoky a meccsről visszajövet benézett értem, elkészültem a cikkel.

Ebben az egész változatos, jóleső és élénkítő kétnapos húsvéti kirándulásban a legfontosabb szerepet mégis egy könyv játszotta – meg a következtetés, amit levontam belőle. A *Lotte in Weimar*-t vittem magammal az útra, Thomas Mann legújabb regényét. Már odahaza elkezdtem, azt olvastam a vonaton és Egerben is, elalvás előtt, Kálnokyék szalonjában, ahova ágyaztak nekem, és a vonaton hazafelé befejeztem. Goethe mindig is legfontosabb költőim közé tartozott, a *Faust* életem egyik alapkönyve volt. De Thomas Man-nak ez a simulékonnyan kellemes regénye életbeli mozgásában teremtette újjá Goethét, és már Pest felé a vonaton, miután letettem a könyvet, ennek az életnek a tanulságai foglalkoztattak elsősorban. Semmi szükségét sem éreztem annak, hogy ezeket a tanulságokat magamban megfogalmazzam. És ha most visszahallgatva megpróbálkoznék utólag szavakat találni arra a hatásra, ami bennem

akkor megfogalmazatlanul működött, végül egyetlen szó is elegendő volna: a szuverenitás. És ebből a szempontból mindegy is, hogy mekkora költő volt Goethe, és mekkora én az eger–budapesti vonaton, mint ahogy az sem számít, hogy Goethe udvari tanácsos volt Weimarban, én pedig kishivatalnok a Klauzál téren. Annál kevésbé, mert hiszen azért Goethének is alkalmazkodnia kellett valamennyire – de még mennyire! – a kor illeméhez, az udvar szokásaihoz. A *Lotte Weimarban* legközvetlenebb hatása rám az volt, hogy elhatároztam ott a vonaton: igen, igyekszem alkalmazkodni a társadalomhoz, egyszerűbben szólva környezetemhez, de az ésszerűség korlátai között, fűtyülök az emberek véleményére, és követem, amennyire módomban áll, a magam ösztöneit. És akkor hirtelen eszembe jutott, hogy Goethének egy másik magyar tanítványa – mármint szellem jobbik részével –, Szabó Lőrinc milyen pontosan és tömören megfogalmazta ezt az én friss elhatározásomat:

Ahol lehet

*Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.*

Ebből a szabadító elhatározásból mindenekelőtt az következett, még Eger és Budapest között, hogy ha nekem ez a testtípus kell, és csak ez kell, az Eti-féle típus, akkor meg is kell találnom, ott, ahol lehet, és abban, akiben lehet. De hol keressem? – bukkant fel mindjárt a kétely, az is még a Nyugati pályaudvar előtt: úgy látszik, mindazon a környéken, ahol én megfordu-

Halványbarna
pofacsont

lok, nemigen fordul elő. És ekkor váratlanul, ahogy fejemet a vasúti ülés támlájára hajtva megerőltettem, nem is az eszemet, emlékezetemet, inkább a behunyt szememet, felhomálylott bennem egy mosoly, aztán határozottabban már, egy széles, halványbarna pofacsont, fölötte ferde vágású szem – ki is ez? hát persze hogy Katalin, a Topor-Tarczai család legkevesbé úriassnak ható nőtagja, Jenőnek, a daliás tűzér hadnagynak a felesége. Nem csoda, hogy nem ismertem meg rögtön, amikor feltűnt behunyt szememben: összesen egyszerű kétszer, legföljebb háromszor ha láttam. Igaz, már annak idején észrevettem, hogy mintha Eti szépségfajtájának valamivel durvább változata lenne, de éppen ezért nem nagyon nézegettem – most meg már több mint egy év is elmúlt anélkül, hogy bárkivel a családból találkoztam volna. Mikor az Eti-émlékkönyv megjelent, küldtem belőle egy-egy példányt Ágnesnek, Jenő húgának és Katalinnak – elvégre ők ketten fedezték fel (maguknak legalábbis) Etit, mint *magyar* tánctehetséget. Ágnes telefonon köszönte meg – nagyon kedvesen – mindkettejük nevében a könyvet. De egy szóval sem mondta, hogy látogassam meg őket, vagy hogy reméli, nem szakad meg köztünk végleg minden kapcsolat. Ezt legkevesbé sem tudtam tőle rossz néven venni. Eti már nem élt: semmi okuk sem volt rá, hogy megtűrjenek maguk között, vagy éppen hívjanak egy olyan családba, mely elvből nem vásárol zsidó üzletben, és amelynek férfioszlopa, ha történelmi szükségszerűsége hivatkozva is – mert ezt ő is így mondta –, hitlerista elveket vall. Másrészt persze *akkor* csöppet sem örültem volna neki, ha Ágnes invitál, ha biztosít róla, hogy Eti halála

nem változtat a barátságunkon: egyetlen ízem se kívánta az érintkezést a Topor-Tarczai családdal – Ágnes telefonja óta véletlenül sem jutottak eszembe. Most azonban hiába ismertem föl behunyt szemhéjam mögött az Eti-pótlék-vonások viselőjét, ha egyszer semmi reményem sem volt rá, hogy valóságos szemem valaha meglátja Katalint. A szuverenitás szárnyalásából tehát a kisemmizettség kárhozatába koppanva szálltam ki a Nyugati pályaudvaron.

Az lett volna természetes, ha vigaszért megint a Víg utcába térek vissza. De nem, amióta az eszméletlen feledésből csodálatosan fölmerült az a kíváncsi kép, lehetlenség más nőhöz hozzáérnem, inkább végleg aszkézisre adom magam. Egy csüggedt estén azonban benyitott a szobámba Évi húgom, és csípősen így szólt:

– Téged keresnek. Egy ismeretlen női hang, a nevét nem akarja megmondani.

Kimentem a hallba, fölvettem a kagylót:

– Halló, itt Vas István. Ki keresi?

– Katalin. – Elállt a szavam, a szó szoros értelmében. Ő is hallgatott. Aztán folytatta: – Látom, nem emlékszik rám. Topor-Tarczainé.

Mindenesetre magasabb fekvésű hangja volt, mint Etinek. Furcsán beszélt, úgy is lehetett volna mondani, hogy affektáltan, de inkább csak mutálón mesterkélte volt a hangja. Azt mondta, hogy újra elolvasta az *Egy magyar táncosnőt*-t, és szeretne beszélni róla – velem. Hogy mikor? Jöjjenek el hozzájuk holnapután vacsorára. Ujjonganom kellett volna? Semmilyen fölindulást, lelki megrázkódtatást nem éreztem. Még csak el sem ámultam a dolgok ilyen véletlen találkozásán. Természetes-

Katalin maga

nek találtam. A gondolat- és akaratátvitel jelenségeiben sohasem kételkedtem. Hát persze. Húsvét hétfőjén olyan erősen megkívántam Katalint, hogy akaratom sugara elhatolt hozzá, és arra indította, hogy felhívjon engem. Vagy talán már arra is, hogy újra elővegye az Eti-könyvet. Kívánságom sugárzásának ez a sikere önbizalmat adott – nem is, a bizakodás helyesebb szó volna: bizakodás a sorsunkban, a leendő kapcsolatunkban.

Csodálkozni csak azon kezdtem, hogy Katalin maga nyitott ajtót – az első emeleten laktak. Rögtön mentegőtőzött is, még az ajtóban: Jenőt valamilyen sürgős ügyben váratlanul behívták a laktanyába, és azt mondta, engem nem lehet az utolsó pillanatban lemondani, vacsorázzunk meg nyugodtan – üdvözetét küldi. Hamarosan észrevettem, hogy úgy látszik, cseléd sincs a lakásban, pedig nem kétes, hogy Jenőéknek van cselédjük, hiszen a sokkal szűkösebb anyagi helyzetben élő Ágneséknek is volt. Jenőék ugyancsak a Horthy Miklós út egyik mellékutójában laktak, de lakásuk nagyobb volt, mint Ágneséké, pedig ahogy kiderült, nekik nem volt gyerekük, Ágnesnek pedig, ha jól emlékszem, kettő is. Ennél nagyobb különbség volt, hogy Ágneséknél mindig – azaz valahányszor Etivel ott jártunk – enyhe rendetlenség volt tapasztalható, már amiféle olyan helyen szokott előfordulni, ahol a gyerekek szabadon futkoshatnak az egész lakásban. Aztán meg Ágnesék szedett-vedettnek mondható kopott bútoraival szemben Jenőék lakása ragyogott a rendtől és jóléttől. Hozzá kell tennem, hogy semmiféle ízléstelenség nem szökött a szemembe, inkább csak valamilyen katonás

feszesség. A hosszú asztalnál kettesben vacsorázva szinte elvesztünk a nagy ebédlőben. Finom, könnyű vacsora volt, hogy mi, már nem emlékszem, de arra igen, hogy mindenképp olyasmi, amit egy asszony maga is hevenyészve össze tud ütni. Vacsora közben akadozva társalogtunk, zavarban voltunk – azt hiszem, Katalin volt még nagyobb zavarban.

Elfogulatlanabbul csak a feketénél kezdtünk beszélni, azt is talán csak azért, mert a szalonban ittuk, amelynek régi bútorai elütöttek az egész berendezéstől, és nem tűrtek semmiféle katonás feszességet. Katalin szóba hozta az Eti-könyvet, hogy mekkora hatást tett rá. Közben megint szerét ejtette, hogy arról beszéljen, milyen fontos tény, hogy Eti *magyar* tánctehetség volt, az első a pályán. Én megpróbáltam figyelmeztetni rá, hogy Eti sohasem örült, ha ilyen faji szempontból dicsezték.

– De hát nem azt mondta Eti, hogy a magyar táncnak olyannak kell lennie, hogy megfeleljen a *mi* testalkatunknak? Mi ez, ha nem fajta? – vágott vissza Katalin, aki nem volt buta asszony.

Én viszont erre kihasználtam az alkalmat, és elmondtam a magam vallomását a fajtáról: arról, hogy milyen fontos lett nekem ez a „testalkat”. Elmondtam neki minden teketória nélkül – mert ahogy beszéd közben az arcát néztem, egyre inkább úgy láttam, hogy Katalinnal egyszerűen és nyíltan lehet beszélni – azt a nemi megállottságot, amellyel az utóbbi időben *egy* bizonyos testalkatot kerestem. Még Töröknéről is meséltem, a Giraud gyár üzemvezetőnőjéről, akinek arca is, alakja is emlékeztetett Etiéra – kövérebb kiadásban –, és aki

nagyon vonzott, a nyers májak és belsőségek között, még akkor is, ha zsírfoltok vagy vérfoltok éktelenkedtek a fehér köpenyén. Csak azzal taszít, mondtam, hogy olyan gorombán és keményen bánik a keze alatt dolgozó munkásnőkkal. Azt már nem tettem hozzá, hogy azért is óvakodtam a vonzódásomnak tanújelét adni, mert férje, a voltaképpeni művezető igen féltékeny természetű nagydarab ember.

– Nézzen rám – szakított félbe Katalin.

– De hiszen folyton magát nézem.

– Egészen eddig mégis elfelejtett – mondta mosolyogva. Furcsa mosoly volt, csukott szájjal, amely vigyorgássá szélesedett, de nekem még ez az önkéntelen vigyor is tetszett.

– Két hete sincs, hogy magáról álmodtam – feleltem, szépítve kicsit a minapi, vonatbeli éber álmodozásomon.

Erre fölkel, kivitte a feketéscsészéket. De hamar visszajött, és azt mondta:

– Lépünk két szobával beljebb.

Ez a harmadik szoba hálószoba volt, a Kataliné – mert úgy látszott, külön hálószobában alszanak. Az ágya szépen meg volt vetve, paplana félig felhajtva. Az egész lakásban központi fűtés volt, jó meleg. Katalin lassan kigombolta blúzáát, nyugodtan levetette, majd éppolyan tárgyilagosan lehúzta szoknyáját, kombinéját, bugyiját. Ruháit nem hajította el, hanem gondosan ráfektette az ágy melletti székre. Az ágynak ugyanazon az oldalán egy nagy, háromrészes tükör állt, félig behajtva. Katalin csak a fejét fordította el, és csak egy pillantással nézte meg magát hátulról a tükörben, aztán megnyugodva ült

le cipőben és harisnyában, harisnyakötőben és néma várákozásban az ágy szélére.

Erre már én is gyorsan lehúztam a cipőmet, zoknimat – én bezzeg csak úgy a padlóra hajigáltam a ruháimat. Máskor az ilyen percekben – hacsak nem a Víg utcában – átfutott rajtam az ijesztő gondolat: mi lesz, ha nem sikerül? – és rendszerint nem is sikerült, csak a második alkalommal. Most azonban egészen másfajta gondolat – nem is –, képzettöredékek cikáztak bennem: ha Jenő belép a szobába? kihúzza kardját, és lekaszabol. És érdekes, ez az ijesztő kép – Jenő kezében a meztelen kard, amint lecsap rám – semmi félelmet sem keltett bennem, inkább kedvet, mégpedig testi kedvet és bátorságot, legkivált éppen a legingatagabb testrészemben: ilyen határozott felkészültségben soha még nőhöz nem közeledtem.

Előkészítésre nem sok mód és idő maradt. Lehúztam a cipőjét és harisnyáját. Katalinnak az arca is emlékeztetett az Etiére, igaz, csak éppen mintha durvábban faragták volna. Antropológiai ismereteim alapján azt mondanám, hogy Eti feje olyanfajta volt, amelyet Bartucz Lajos alföldi vagy turáni típusnak nevezett, míg Katalin arcában kivehetőbbek voltak a mongoloid vonások. De a testét mintha egyenesen az Etiéről öntötték volna. Annyira erős nem volt, de az izmosságnak és a kecses-ségnek ugyanolyan együttese bűvölt el benne is. Különösen a keze meg a lába volt finomra faragva – lábujjai két kis gyöngysorban sorakoztak egymás mellett. Köszöntésül először a lábujjait csókoltam végig, aztán a talpától fölfelé merültem önkívületbe, és testének alig-alig illatába. És kitárult a kapu a hazatérő előtt. A haza-

Rángatódzó
vigyor

találás, a megtalálás ünnepélyes pillanatában hiába kerestem volna Katalin arcán azt az üdvözült boldogaszszony-mosolyt, amely az Etién valaha régen, a csapások sorozata előtt a beteljesüléskor meg szokott jelenni: Katalin csukott szája, az áldás pillanatában még szélesebbre húzódó vonal hirtelen hevesen remegni kezdett. Hiába kerestem volna, mondtam az imént – de nem kerestem: a gyönyör diadaljele nekem ettől fogva ez a széles, rángatódzó, torznak is mondható vigyor volt.

Ezt a remegő, vigyorszerű széles mosolyt persze nem a megjelenése pillanatában figyeltem meg, hanem amikor már hosszú ideje feküdtünk szótlantul egymás mellett az ágyon, a tudat visszatértekor próbáltam felidézni magamban, mi történt. Nemsokára az is eszembe jutott, hogy illenék már valamit mondani, köszönetet, ha mást nem – de sehogy sem tudtam hozzáfogni. Jóval később jöttem csak rá, hogy Katóka – mert akkor már így hívtam – nem is igényli a beszédet. Legalábbis a lényeges dolgokban. Most is végül ösztönösen gyakorlati kérdéssel fordultam hozzá: hogy tudta ilyen ügyesen és előrelátón csinálni, hogy a férje nincs itt, és a cselédet is éppen elküldte hazulról – holott Jenőt állítólag váratlanul hívták be a laktanyába? Készségesen és kedvesen csevegett Jenő elfoglaltságáról és a cselédéről általában – de a kérdéseimre nem kaptam választ. Utóbb többször is tapasztaltam, hogy milyen mesterien ért hozzá Kató minden elutasító jelleg nélkül kitérni az olyan kérdések elől, amikre nem akart felelni. De akkor még az ágyon heverve az a gondolatom támadt: hátha Jenő tudtával történik, ami történt? A külön hálósobák arra is vall-

hatnak, hogy megszűnt közöttük a házastársi viszony. És hátha Jenő másfelé kalandozik, és hátha nagylelkűen elnézi, sőt elősegíti, hogy Katónak is meglegyen a maga kárpótlása?

De nem, Kató nem volt ilyen modern asszony. Még ott, a nyitott ágy mellett megesketett, hogy a mi kapcsolatunkról *soha* nem beszélek, de még az ő nevét sem ejtem ki soha senki előtt. Mégpedig olyan furcsán kellett elmondanom ezt az esküt, hogy közben a kezemet arra a testrészemre helyezem, amelyik az imént olyan dicsőségesen szerepelt az ágyban. Megkérdeztem, minek ez a különös szertartás. Mert a zsidók így szoktak esküdni, felelte – szóval még mindig zsidónak tekintett, holott nyilván tudott róla, hogy megkeresztelték, éppen Ágnes védőszárnyai alatt. Honnan veszi ezt? – kérdeztem. Thomas Mann *Jákob*-jából, felelte. Nem néztem ki Katóból, hogy komoly könyveket olvas, ezért azt is megkérdeztem tőle, hogy jutott eszébe három ilyen vas-tag kötetet elolvasni. – Mert kíváncsi voltam a zsidókra – felelte kereken: úgy látszik, a Topor-Tarczai családból őt érdekelték legjobban a zsidók.

Én ugyan nem emlékeztem a *Jákob*-ból erre a mozzanatra, ahhoz meg nem fűlt a fogam, hogy az egész trilógiát tüzetesen újraolvassam. De akár írt erről Thomas Mann, akár nem, Kató parancsát – ebben a helyzetben és pillanatban – teljesítenem kellett. És bármi nevetséges volt ez a hivatkozás az állítólagos beduinforma ősatyáim állítólagos hajdankori szokására, ezt a nevetséges eskütételt mégis babonásan kényelmetlen érzéssel hajtottam végre Kató komoly tekintete előtt – mintha csak ugyan a potenciám kockáztatásával szavatolnám a titok-

tartásomat. És ma már bizonyos vagyok benne, hogy ha évtizedekig megőriztem a titkot, még akkor is, amikor már tudtam, hogy az egész Topor-Tarczai család Ausztráliában él – Jenőt kivéve, aki elesett Buda védelmében –, ebben a hallgatásban volt némi része, ha öntudatlanul is, annak a babonás félelemnek, amit Katalinnak ott a dicsőséges ágy mellett sikerült belém oltania. De hát azóta negyvennégy esztendő telt el – nem hiszem, hogy bárki ellen vétenék vele, ha a mi régi történetünk dzsinnjét nem őrzöm tovább a lepecsételt palackban.

A mi régi történetünk – talán jogom sincs kimondani, olyan kevés történt benne. A mi szerelmünknek – ha ugyan lehet így nevezni – nem voltak fordulatai, válságai, problémái, úgy lehet, azért sem, mert sohasem beszéltünk róla. Egyáltalában, Katalinnal semmiről sem lehetett beszélni, csak a leghétköznapiabb dolgokról. A politika nem érdekelte, soha egyetlen könyvről sem tett említést – ha ugyan olvasott más könyvet is, mint a *Jakob*-ot –, de színházról, hangversenyről sem, pedig oda csak járt, hiszen annak idején Eti táncestjét is látta. Alighanem ő volt a legegyszerűbb nő, akit ismertem. Egyben a legtitokzatosabb is: negyedév múlva sem tudtam róla többet, mint első esténk után. Ami arra vall, hogy mégsem lehetett egészen egyszerű, hiszen az egyszerű emberek szeretnek magukról sokat mesélni. Kató legföljebb annyit árult el, hogy nagy társasági életet élnek, de már a társaságukról, a barátnőiről vagy a rokonairól egy szót sem ejtett. Még valamit sikerült kiszednem belőle, ami megerősítette első megsejtésemet a Topor-Tarczai család körében: hogy Katalin plebejusabb származás lehet – nem a modorából gyanítot-

tam ezt, csak az arcvonásaiból meg a csendességéből. És csakugyan: kiderült, hogy apja gazdag molnár volt, és a pénzt Katalin hozta a Topor-Tarczai házhoz. De hogy jutott az úri családba, és ott hogy fogadták, arról hiába kérdezgettem. Igaz, ő sem faggatott engem soha semmiről.

Hogy viszonyunk olyan sértetlenül folytatódott, abban része lehetett annak is, hogy elég ritkán és rendszeretlenül találkoztunk. Azt kérdés nélkül is tudtam, hogy Kató nem az a nő, aki idegen lakásba vagy akár szobába is hajlandó eljönni. És semmiképpen sem telefonálhattam neki, mindig ő hívott fel engem, volt, amikor két nap múlva, volt, amikor két hétig kellett várnom. Találkozóinkra Katónak alkalmasabb idő lett volna a délelőtt, de ellenvetés nélkül tudomásul vette, hogy napközben gyárban dolgozom. Egyszer ugyan sikerült vasárnap délelőtt Katóka ragyogó fehér ágyába feküdni, de máskor mindig estére hívott, amit bizonyára bonyolult praktikákkal ért el – hogy milyenekkel, azt sose tudtam meg, nem is firtattam.

Harmadik vagy negyedik alkalommal az addiginál is nyugodtabban üztük játékainkat – mert játékokat is megengedtünk már magunknak: Jenő ezúttal valóban úton volt. Kató egyszerre ijedten fülelni kezd: – Forog a kulcs a zárban – suttogja. Szerencsére már mindenen túl voltunk, én fölöltözve álltam a hálószobában, Kató meztelen teste pongyolában, papucsban. Hirtelen hangtalanul karon ragad, szor magával, észre sem veszem, hol, hová, egyszerre a spájzban találom magamat, Kató kívülről rám zárja az ajtót. A spájz tele van, csak állva férek el benne, úgy is csak egyenesen, vigyázva, mert

Mint egy
bohózatban

a polcok, az ajtó teleaggatva egy disznóölés bőséges maradványaival, kolbászokkal, szalonnákkal, rajtam aránylag új ruha, nem szeretném bezsírozni. Mint egy bohózatban. Múlik az idő, mennyi, nem tudom – úgy látszik, az órát bentfelejtettem Kató ágya mellett. Nem félek: tudom, Kató nem engedi, hogy bajba kerüljek – de meddig kell itt vigyázzban állnom? Egyszerre nyílik az ajtó, Kató áll benne papucsban, pongyolában, ahogy elhagytam – mégis az jut eszembe: közben már Jenővel is lefekhetett. Nem mintha féltékeny lettem volna, ellenkezőleg, ez a képzet csak szebbé tette, és kíváncsabbá Katókát. Behúztam a spájzba, ahol azonban ketten semmiképpen sem fértünk el állva, eléje térdeltem hát, elfelejtkezve már a ruháról. Egy-két percig csak tűrte, önfeledten ő is, hogy odalent csókolgassam, de egykettőre magához tért, erős karjával felrántott, és tuszkolt ki a konyhaajtón a folyosóra – búcsúzóul zsebembe dugta az órát.

Ezt hát megúsztam. Persze attól fogva minden találkozónkon el lehattünk készülve ilyesmire, ami azonban egyikünk kedvét sem vette el a dologtól. Ami engem illet, ez az egész viszonyunk fölött függő Damoklesz kardja inkább felvillanyozott, úgy is mondhatnám – ha nem hangzanék nagyon léhán –, hogy mulattatott. Amihez hozzá kell tennem, hogy én ezt az egész Damoklesz kardját nem is jelképesen értettem, hanem valódi kardnak. És lehet-e az én értelmetlen, tétova életemnek szebb vége, mint ha ez a gótikus bambergi lovag belém döfné a kardját, mert rajtakapott a felesége ágyában? Igaz, e középkorias képzelgésekből azzal igyekeztem magam kiábrándítani, hogy Jenő valószínűleg nem

a kardját rántaná ki, hanem a pisztolyát fogná rám. De a groteszk helyzetben – hiszen éppen eléggé groteszk ábránd volt a rajtakapott szerető szerepében tetszelegni –, szóval ebben a groteszk helyzetben is még mindig vadromantikus kép volt a rám szegzett pisztoly. Vagy remélhettem-e méltóbb halált a kibontakozó háborúban, a hódító hitlerizmusban? Ez a groteszk-romantikus ábránd egyébként elég önző ábránd volt: Katóka kimaradt belőle. Egy ilyen rajtakapáskor vele mi lett volna? Annyi bizonyos, hogy se groteszk, se romantikus szerep nem illett hozzá. És utána? Csak most ébredek rá, hogy ez sohasem jutott eszembe. Talán mentségemre szolgálhat, hogy a szeretkezésen kívül mi általában nem sokat törődtünk egymással. Meg az is, hogy Katalinban, aki legalább úgy, mint én, tisztában volt helyzetünk minden kockázatával, ez a fejünk fölött függő Damoklesz kardja, akárcsak énbennem, láthatóan szította a szeretkezési kedvet. Úgy is mondhatnám, hogy a veszélyérzet izgató fűszere volt a mi viszonyunknak.

Egyetlen fűszere. Nem mintha a mi szerelmünknek szüksége lett volna fűszerekre: önmagában véve is érdekes volt, és egyenletességében is változatos. Ma már tudom, hogy a testi szerelem boldogságának legmagasabb fokát Katalin ágyában tapasztaltam. Hiába, hogy az Etihez való testi hasonlósága vonzott hozzá, a mi szerelmünk – néhány külsőségtől, gesztustól és rítustól eltekintve – semmiben sem hasonlított ahhoz, amit Eti-vel éltem. Annak a régi szerelemnek, *a* szerelemnek – mert más szerelmet nem ismertem addig – a legérzékibb korszakaiban is egész lényünkkel ölelkeztünk.

Szellemünk, ha nem tudtunk is róla, elkísért az ágyba is, testünk a legönfeledtebb pillanatokban sem volt magára hagyatva. Kató ágyában olyan utakra indulunk, ahová nem volt szükségünk útitársakra. Máig sem tudom, lehetett volna-e Katónak szellemi kísérője – nekem semmiképpen sem adott rá módot, hogy az enyémet magammal hozzam. „Lelkeknek egyesülni nincsen menyasszonyágy”, ragadtak belém valaha Babits verssorai. Én akkoriban nem hiányoltam ezt a menyasszonyágyat: Katalin ágyában test a testtel egyesült, zavartalanul, tökéletesen.

Tudtam, hiszen emlékeztem, hogy létezik másfajta szerelem is. Volt, elsüllyedt, csak egyszer fordulhat elő az életben. De én örömmel egyeztem ki a földi szerelemmel. Még Bécsben, amikor Eti hatására a mozdulatművészet elmélete is kezdett érdekelni, valamelyik folyóiratban olvastam ezt a szót: *Körperseele*. Olyasmit jelentett, hogy csak a testhez tartozó lélek – magyarra talán úgy lehet fordítani: testlelke. Nos, én beértem Katalin testlelkével.

Mint ahogy beérném halálomig az egész Katalinnal, mindenestül és mindörökre. Úgy gondoltam.

Amihez magamban hozzátettem, kételkedve is, aggódva is, reménykedve is: vagy amíg Topor-Tarczaikat el nem sodorják Budapestről a háború fordulatai.

4. VILLÁMCsapás és Megdicsőülés

Nem mintha a háború fordulatai azzal fenyegettek volna, hogy Topor-Tarczaiékat egyhamar elsodorják Budapestről, és ezzel véget vetnek a Katalinnal folytatott viszonyunknak, amely ez idő szerint véglegesnek ígérkezett. A németek ugyan továbbra sem támadtak neki a Maginot-vonalnak, ehelyett betörték a semleges Hollandiába és Belgiumba, rommá bombázták Rotterdamot, napok alatt elfoglalták a Benelux államokat, és ezzel északról a franciák hátába kerültek. Kiderült, hogy a Maginot-vonalat csak a német határ mentén építették meg, a belga határ felé meg sem hosszabbították: nem számítottak rá, hogy onnan is érheti őket a támadás. Pedig hát lényegében ugyanaz történt, ami az első világháborúban: Hitler csak Vilmos császárt utánozta. Nyugat-Európa felhőrdült: erre nem voltak elkészülve. A meglepetésnek volt némi előnye is: a betörés napján végre megbukott a Hitlerrel mindenáron kiegyezésre törekvő Chamberlain. Helyére az ugyancsak konzervatív Churchill került, aki korábban is, később is alaposan bebizonyította, hogy nem barátja a bolsevizmusnak, egyelőre azonban Hitlerben látta a legfőbb veszedelmet, és kormányát is hasonló gondolkodású politikusokból állította össze.

Vilmos császár
nyomában

Egyébként sem veszítettük még el minden reményünket: a francia hadsereg, amelyiket mi Európa legjobb és legjobban felszerelt seregének tudtunk – nem beszélve a francia földön bevetésre váró angol hadosztályokról –, ha részint bekerítve, mégis veretlen volt még. A gyárban az öreg Giraud is hazafias bizakodással bátorított

A tank
taktikája

bennünket; amikor Gamelin vette át a főparancsnokságot, azt hajtogatta: *Gamelin les aura*, ami körülbelül annyit jelent: Gamelin majd elkapja őket. De nem ez történt, hanem a franciákat kapták el minduntalan a németek. Leleményesen fejlesztették ki az új háború új fegyvere, a tank taktikáját: a sereg zömét megelőzve egy-egy tankék merészen és meglepetésszerűen előretört, és a franciák hátába került, olyan messzeségben, amire senki sem számított – a franciák pedig elvesztették a fejüket, és hagyták magukat bekeríteni. Gamelintől Weygand vette át a fővezérséget, így hát főnökünknek megint volt mivel biztatni bennünket: *Weygand les aura*. De elkapás helyett kapkodás lett Weygand működése is, a francia seregek, ha meg nem adták magukat, széthullottak, menekültek, a németek a legváratlanabb helyeken bukkantak fel, és győztek. Hitler a világ szemében Cézár és Napóleon utóda volt, mi pedig sehogy sem értettük, ami történt. Tíz év múlva olvastam Aragon regényciklusát, a *Kommunisták*-at, amelynek utolsó kötetében nyilvánvalóan Zola *Összeomlás*-a volt a példaképe. A Zoláé jobb regény, de annyi bizonyos, hogy Aragon ebben a zárókötetben aprólékosan, hadászati lag is, szellemileg is meg tudta értetni a mi korunk francia összeomlását. Szellemileg az volt a lényege, hogy a tábornokoktól a bakákig senki sem látta értelmét a németek ellen harcolni. Maguk a kommunisták is elbizonytalanodtak a német–oroszigyezmény következtében. Mindent beleszámítva a franciák nem tudtak se jobban, se tovább védekezni, mint a lengyelek. Weygand kudarca után az első világháború legendás híró hadvezérét, Pétaint tolták előre. *Le vieux Pétain les*

aura, mondta Giraud még mindig bizakodva, de az agg marsall már nem tehetett mást, mint hogy felszámolja a csődtömeget. A németek diadalmenetben vonultak be Párizsba, és parádésan kapituláltatták a franciákat, Pétain pedig fasiszta módszerrel kormányozta a meg nem szállt, de ugyancsak a németekhez hódoltatott déli területet.

A dűne
homokjában

Az angol hadsereget, amely nem is ütközött meg a németekkel, sikerült előlük visszaszállítani Angliába. A háború után láttam egy hosszú angol filmhíradót – nem tudom, a pesti mozikban bemutatták-e –, és életre szóló hatással volt rám, ahogy a dűne homokjában rezzenetlen arccal vártak civilizált libasorban a katonák, hogy fölférjenek a szedett-vedett hajókra, csónakokra, miközben egyfolytában bombázták őket a német repülő-
lők; némelyik alacsonyra szállt, hogy gépfegyverrel vadássza a mozdulatlan zsákmányt. Ezzel az iszonyatos és fölemelő látvánnyal, mondom, csak jóval később találkoztam, de kósza híradásokból annyit már annak idején is felfogtam, hogy a dunquerque-i visszavonulás fölért egy győzelemmel – még ha otthagyták is a németeknek az angol sereg egész hadi felszerelését. Énrám a győzelem erejével hatott Churchill beszéde is, amit nyilván valamelyik barátomnál hallgattam végig – mert mindmáig a legjobb rádión sem tudok egyebet fogni, csak magyar állomásokat. Pedig nem volt nagyon biztató beszéd. Nem ígérhet mást, mondta, csak szenvedést, nélkülözést, könnyeket és vért. Lehet, hogy a németeknek sikerül partra szállni Angliában, akkor faluról falura fognak védekezni, és ha elfoglalják Angliát, akkor Kanadába vonulnak vissza, és ha azt is elfog-

Hódítani!

lálják, akkor egy csendes-óceáni szigetről folytatják a harcot, de addig nem teszik le a fegyvert, amíg le nem győzik a németeket, és be nem vonulnak Berlinbe. Akkor még nem tudtam, amit egy lengyel Churchill-életrajzban olvastam, hogy beszéde közben a rádióban egyik sört a másik után hajtotta fel, és amikor odaért, hogy ha a németek partra szállnak Angliában, az utolsó faluig fognak ellenük védekezni – meglóbálta az üres üveget, és odasúgta a rádiósoknak: „és ezzel a sörös-üveggel csapjuk őket fejbe, mert más fegyverünk nincs.” De ha véletlenül már akkor tudok róla, az sem csökkentette volna szavainak komolyságát. Miért vettem komolyan éppen őt, amikor pedig éppen akkoriban alapos leckét kaptunk abból, mit érnek nagy államférfiak *fanfaronnade*-jai, nem is beszélve Beneš nagyzolásáról – húsz nappal azelőtt, hogy a csehek hozzájárultak a müncheni paktumhoz. De Churchill beszéde bennem élt, néha gondolnom sem kellett rá, és reménnyel táplált a háború legreménytelenebb helyzeteiben is.

Bezzeg Mussolini diadalüvöltést hallatott. „Hódítani!” – ordította abból az alkalomból, hogy ő is hadat üzent az elvérzett, földön heverő Franciaországnak. „Proletárok!” – szólította meg a Piazza Venezián összegyűlt nagyobbrészt fekete egyenruhás tömeget, amely véget nem érő „Duce!” kiáltással ujjongott vissza – ezt a jelenetet persze mi is láthattuk a magyar filmhíradóban. Ezen az utolsó pillanat utáni hátbatámadáson már a franciák is csak röhögni tudtak. Nem emlékszem, kinek a visszaemlékezésében olvastam, hogy amikor simán bevonultak a védtelen Nizzába, az első este

néhány olasz tiszt belépett a Promenade des Anglais-n egy fényes kávéházba, tanácstalanul álltak meg a bejáratnál, mert a kávéház tele volt, sehol egy hely, mire a pincér harsányan elkiáltotta magát: *Place aux messieurs les vainqueurs*, vagyis „Helyet a győztes uraknak!” – erre aztán mindenki felállt, az egész kávéház kiürült, csak az olasz tisztek maradtak benne.

Olaszország hadba lépése tetemesen csökkentette esélyünket, hogy kimaradhatunk a háborúból. „A fecsegéstől mentsd meg, Uram, nemzetedet”, mondta Teleki Pál, és ezt úgy is fel lehetett fogni, mint a kacsintásból értés folytatását. De később – és éppen Hitlertől visszatérve – azt is mondta: „A nemzet bizzék, dolgozzék és engedelmeskedjék”, ami kellemetlenül emlékeztetett Pétain marsall szövegére a megalázott Franciaországhoz: „Dolgozni és imádkozni!” A híradóban – akkortájt elég gyakran jártunk moziba Radnótiékkel – szinte hétről hétre kivehetőbb volt a kapkodás és tanácstalanság, ami egy értelmes miniszterelnök részéről nem is volt csoda a váratlan fordulatok között. Besszarábiába és Bukovinába orosz csapatok vonultak be, mire nálunk is felbuzdult az önérzet, a népben is, a kormányban is: ha a románok az oroszoknak visszaadják, amit az előző háború végén megkaparintottak, mi is visszaköveteljük a magunkét. Persze nem az oroszoknál kerestük az igazságunkat, hanem a németeknél. De azért közben mozgósítottunk is, a román határra, mint ahogy két évvel azelőtt a csehekére. Telekinek tehát nem sikerült lazítani a német függőségen, inkább szorosabbra fűzte. Nyilván ezzel függött össze, hogy növelték az olcsó gabonaszállításainkat, és az is, hogy szigorított-

Katónak is
boldog estéi

ták a zsidótörvényt – de ez még mindig nem érintette az én mentességemet.

Én tehát nyugodtan dolgoztam tovább a Giraud cégnél – amely egyre több üzletet kötött Pétain Franciaországával, sőt a németekkel is –, és nyugodtan látogattam, valahányszor hívtott, Katalint. Legföljebb ahogy a háború menete mind baljósabbá vált, úgy lett bennem erősebb a csiklandós, de gyakorlatian őszinte óhaj: bár valamelyik esténken csakugyan belépne megint Jenő, és akár karddal, akár pisztollyal, de elvégezné, amit én tavaly elmulasztottam, és megkímélne mindattól, amit a háború kétségkívül tartogat számomra. De Jenő csak nem állított be, és Katónak láthatóan esze ágában sem volt soha ilyesmitől tartani. Még mindig nem mertem megkérdezni – jobban mondva még mindig képtelenségnek éreztem volna, ha megkérdezem –, hogyan sikerül ilyen ügyesen távol tartania Jenőt a mi boldog estéinktől – mert semmi kétségem sem lehetett benne, hogy Katónak is boldog estéi ezek. Azt meg mondanom sem kell, hogy a háborúról vagy általában politikáról soha egy szó sem esett közöttünk.

Nyugodtan dolgoztam, mondtam az imént. De nemcsak a gyárban, hanem otthon is. Vagyis hogy a *nyugodtan* nem éppen szabatos kifejezés, mert Miklóssal együtt lázasan dolgoztunk Apollinaire fordításán. A Vajda János Társaság vállalta kiadását, honoráriumot persze nem tudott fizetni, de mi siettünk vele. Lefordítottuk a legnevezetesebb verseit, kivéve a legnépszerűbbet, A *Mirabeau-hid-at* – abba mindkettőnk bicskája beletört. Írtunk egy közös fordítói utószót, jobbára formai-technikai kérdésekről, májusi keltezéssel. Előszót Cs. Szabó

Lászlótól kértünk. Utolsó pillanatban írta meg, a könyv már a nyomdában volt, mikor leadta. Ennek volt köszönhető, hogy Apollinaire kapcsán érteni tudta már Franciaország bukását is: „A véres csillag ismét kivirágzott a francia költők homlokán”, írta az utolsó bekezdésben. A nyomda is gyorsan dolgozott: kis kötetünk, Picasso Apollinaire-rajzával az élén, éppen aznap jelent meg, amikor a németek bevonultak Párizsba.

Sietett minden abban a hamar melegedő júniusban: a gyümölcs, a búza érni, az ember dolgozni, barátkozni, szerelmeskedni. Korniss meg akart ismertetni a menyasszonyával. Már ugyan találkoztam vele, még Eti életében, azaz nem sokkal a halála előtt: a Zeneakadémián, egy hangverseny szünetében, váratlanul Korniss lépett oda hozzánk egy szép, magas lánnyal, barna haja volt, és komoly arca – az is hamar kiderült róla, hogy tanárnő. A váratlan találkozás azért volt meglepő, mert Kornisst ugyan – vagy ahogy ők nevezték, a Kornisskát – minden nő szerette a társaságban, de ő kettesben sosem volt együtt semelyik társaságbeli nővel sem. A Zeneakadémia előcsarnoki tolongásában úgy adódott, hogy Korniss meg én maradtunk együtt a szünetben, a két nő pedig egymással beszélgetett – nyilván olyan tapogatózó beszélgetés volt közöttük, ahogy az már lenni szokott. Etinek nagyon megtetszett Anna – mert így hívták –, odahaza nem győzte mondogatni, milyen szerencséje van a mi barátunknak. Nem volt már több alkalmunk találkozni velük. Kornisst pedig a Sas utcában jóval ritkábban láttam, mint régen, amikor hetenként legalább egyszer nálunk volt – nyár elején meg ki is költözött Szentendrére dolgozni. Most hát azt szerette volna, ha

„Vas Pista,
és izzad”

közelebből megismerem a menyasszonyát. Rábeszélte, jöjjenek ki egy napra Szentendrére, Annáék is ott töltenek a nyarat – a többes szám Anna húgát foglalta magában, aki ugyancsak festő volt. Rászántam egy hétvégét. Abban maradtunk, hogy valamelyik szombaton, amikor Kornissnak dolga van a városban, együtt megyünk fel hajón. Az a szombat éppen Péter és Pál napjára esett.

A hajó fél háromkor indult Pestről, de Korniss azt mondta, inkább a Bem téri állomásnál találkozunk. Az irodából egyenesen odamentem, Kornissék a fahídon álltak, ugyanis vele volt – amiről előzetes megbeszélésünkön nem esett szó – a két lány is, Anna és Piroska – mert hát igen, ő volt az, Piroska. Fekete, hátrafésült haja volt, kék ruhája, furcsa kis fehér figurákkal.

– Itt jön Vas Pista, és izzad – mondta, mint ahogy később elárulta, mert megismert, bár a nevem alapján úgy képzelte, hogy fekete hajam van és nagy, széles orrú cipőm. De hát volt, akit a nevem még furcsább képzetársításokra indított. Három év múlva a pécsi Várkonyi Nándor azzal kezdte *Az újabb magyar irodalom* című könyvének rólam szóló kis fejezetét: „Verseiben van valami nevére (»vas«) emlékeztető egyszerűség, keménység...”

Csakugyan izzadtam: fülledt, meleg nyári nap volt, rosszul bírtam. De azért a hajóút kellemes volt. Fölmásztunk a felső fedélzetre, ott nem voltak olyan sokan, letelepedtünk egy padra, és egész úton beszélgettünk. Miről is? Mindenekelőtt persze a háborúról: egy héttel azelőtt tették le a franciák a fegyvert, két napja vonultak be az oroszok Besszarábiába és Bukovinába, aznap

– amiről a többiek nem tudtak, én is csak délelőtt hallottam Giraud úrtól – a románok felmondták a francia és angol szövetséget. Az is meglepte hármukat, hogy nézetem szerint a háború felénk is közeledik. De ebből már áttértünk a költészetre, olyanképpen, hogy én elmondtam Clément Marot-nak a hölgyekhez írt búcsúdálából amennyit kívülről tudtam, onnan, hogy *Adieu la cour, adieu les dames*, odáig: *puisque' à la guerre nous allons*. Ezt csak Anna értette, mert német–francia szakos tanár volt, ő tolmácsolta hevenyészve a többinek – egy év múlva aztán Illyés nagyszerűen lefordította. Dallama is van bizonyára, mondtam én, csak meg kellene találni – és ezzel már a zenénél tartottunk. Azelőtt ugyanis néha Kornissal kettesben furulyáztunk, azazhogy mindketőnknek volt blockflótéje, azon játszottunk népdalokat és régi magyar dallamokat. De most, újságoltam, van egy füzetem régi francia zenével, azt próbálgatom, sőt éppen tegnap vettem egy angol könyvet, van benne mindenféle, többek között régi angol dalok, magammal is hoztam, mert még nem értem rá megnézni, a blockflótém is az aktatáskámban – majd kipróbáljuk este, határoztuk el. Közben azért a tájat is néztem – az iskolai kirándulások óta nem utaztam hajón Szentendrére.

– Mosolyog át a Pilis – szólalt meg váratlanul és mintegy magától értetődően Piroska.

Fölkaptam a fejemet: egy három évvel azelőtt írt versemnek harmadsora volt ez a néhány szó. A vers a *Válasz*-ban jelent meg, majd a következő évben a *Menekülő Múzsá*-ban is, amelyből persze Kornissnak is adtam egy példányt – nyilván abban olvasta Piroska. Még nem tudtam, hogy milyen kivételes az emlékezőte-

hetsége, és milyen könnyen és válogatás nélkül ragad meg benne nemcsak a vers, de olykor még a próza is – mindenesetre hízelgett nekem, hogy a versemből idéz. Néhány perc múlva már nem csodálkoztam. Amint szóhoz – talán inkább úgy kellene mondanom, szólamhoz – jutott, a legváratlanabb változatokat fejlesztette belőle. Hamarosan láttam, hogy a legműveltebb nő, akitel találkoztam. Amellett a legkülönbözőbb területekre célzó műveltségi utalásai sohasem voltak öncélúak, többnyire valamilyen mulatságos fordulattal kerültek a beszédébe: sokágú tudása bugyborékoló mulatság volt. Bugyborékolta a szellemessége is, nem rámenősen és kihegyezetten, hanem ösztönösen, holott sokszor körmönfontan. Észjárása egy kicsit olyan volt, mint Proust nagynénjeinek módszere, akik átalították volna közérthetően vagy éppen közhelyesen megmondani, amit akartak, hanem oldalazva közeledtek a közlendőkhöz, úgyhogy akinek szánták, fel se fogta, hogy neki szól a közlés. Piroskát se lehetett mindig megérteni, de mindig lehetett mulatni rajta, mert a szellemessége nem annyira az eszéből fakadt, inkább a kedélyéből.

Se műveltsége, se szellemessége nem hasonlított a pesti „intelligens” lányokéra, számomra inkább valamilyen rokokó jellege volt: ilyesfélének képzeltem a tizennyolcadik század műveltebb párizsi szalonjainak hölgyeit. Igaz, hogy ezt a rokokó jelleget barbárul fűszerezte némely trágár kifejezés, mintha egyenesen az alföldi kocsiskáromkodások szókincséből tört volna be a szellemes társalgásba – a két nővér ugyanis Félegyházáról jött fel Pestre. Ez a durvaság annál kirívóbban hatott, mivel akkor még nem volt divat, hogy valamire-

való nők trágár szavakkal éljenek, de még a férfiak sem – legalábbis a mi világunk férfiái semmiképpen sem használtak volna, különösen női társaságban, ilyen kifejezéseket. Szóval furcsa szerzet volt ez a festőlány. Honnan derült ki mindez alig több mint fél óra alatt? Úgy, hogy műveltségnek, szellemességnek, durvaságnak és mélyről felbugyborékoló kedélynek ez a szokatlan vegyüléke talán akaratlanul, de ellenállhatatlanul magára vonta a figyelmet – legalábbis az enyémet.

Alig tettünk néhány lépést a Fő utcán, egy mokány kis férfi jött szembe velünk, és köszönt a nőknek. Piroska odalépett hozzá, jó darabig vidáman beszélgettek, és nagyokat nevettek. A mi kis társaságunk viszont elhúzódott tőlük, Anna meg egyenesen hátat fordított nekik. Ez olyan feltűnő volt, hogy megkérdeztem, ki az az ember. Piroska volt férje, felelte Anna. Néhány perc alatt megtudtam, hogy Piroska két évig férjénél volt egy textil-nagykereskedőnél, de sehogy sem fértek össze – tavaly ősszel váltak el. És ki akart válni?

– Frédi – világosított fel Anna. – Piroska eltúrte volna az idők végezetéig.

És minthogy az elváltak éppen elváltak, és Piroska visszatért a mi kis csoportunkhoz, most már egyenesen hozzá fordultam:

– Ha ilyen jóba vannak, miért nem házasodnak újra össze?

Erre mind a hárman nevettek. De további részleteket nem tudtam meg a lezajlott házasságról: el kellett búcsúznunk, megérkeztünk oda, ahol Korniss egy éjszakára szobát foglalt nekem, egy cipésznél, akit Szedlacseknek vagy hasonlóknak hívtak, szemben azzal a ház-

zal, amelynek első emeletén Korniss bérelt szobát. A két nővér pedig ment tovább, fel a Pismány felé, ahol ők laktak.

– Csak előbb egy kis esztétikát csinálók – ígerte Piroška.

Óvakodtam megkérdezni, mit ért ezen. Később megértettem, ez egyszerűen annyit jelent, hogy előbb némi tetszetős rendet akar csinálni. Stílusának ez a kacs Karin-gója már sehogy sem volt ínyemre. Pedig ugyanabból a törekvésből eredt, amit már a hajón megfigyeltem: csak nem úgy fejezni ki magát, ahogy a közönséges emberek mondják. Amivel mégiscsak a Lipótváros igényesebb szellemű hölgyeinek beszédmodorával került rokonságba – és éppen ez váltotta ki visszatetszésemet. És ez csak az első fordulat volt Piroška természetének – vagy talán ebben az esetben úgy kellene mondanom: a ráarakódó modorrétegeknek – megnyilvánulásaiban. De hiszen beletelt vagy tíz év is, míg kezdtem magamat kiismerni abban, hogy megnyilvánulásai mikor fakadtak a természetéből és mikor a természetén burjánzó modorváltozatokból.

Egyelőre azonban még nem tartottunk itt. Alighogy elhelyezkedtem Szedlacsek – vagy hasonló nevű – úrnál, Korniss már indulni akart: azt mondta, hosszú az út odáig. Fogtam hát az aktatáskámat, benne az újonnan szerzett angol könyvvel és a blockflótével. Korniss az övét a kezében forgatta, a másikban egy kis demizson bort hozott, és igaz, végig kellett járni a Fő utcát a még mindig tűző napsütésben. Az Orbán-keresztnél fölfelé kellett fordulni, akkor már kellemes szél kezdett fújdogálni, de engem elfogott az ismerősségnek valamilyen

nyugtalanító, kényelmetlen érzése. Ennek az érzésnek a forrását nem tudtam kinyomozni, mert közben elmélyedtünk a beszélgetésben, de ahogy Korniss kinyitott egy kis kertkaput, hirtelen belém hasított: de hiszen a Barackos úton jöttünk! – és mire a házat megkerülve, akárcsak nem egészen három éve – Korniss a kert felől közelítette meg, és a fatetős tornác előtt álltunk, már a felismerés is: ez a Hertl-villa. Csakhogy ezúttal nem Eti állt a tornácra és a teraszos kertre néző ablakban, hanem Piroska. A nap már lemenőben volt, feketén ragyogott benne a haja, lesült arca, mint fáról a kajszi-barack nevető hamva – és a szeme! Micsoda zöld máglya lobogott a két széles pofacsontja között! Sötét vagy világos? A lemenő nap változó sugaraiban hol ilyenek, hol olyannak mutatkozott. Harmincnégy év múlva Sztambulban, a Topkapi szeráj kincstárában láttam IV. Ahmet szultán törét. Rövid, széles pengéje fölött a pengénél nagyobb markolata egyetlen hatalmas darab smaragd volt, sötétebb is, világosabb is, aszerint, hogy merőlről és mekkora távolságból néztem. Az egyetlen ékszer ez a drágakő volt, amit valaha is megkívántam: Piroska nagy szeme lobogott ilyen ígézően és fenyegetően – igen fenyegetően is – harmincnégy évvel azelőtt. De a nevéte! az biztatott és hívogatott az ablakból.

De hiába hívogatott: néhány pillanatig megálltam helyben – egyet se tudtam tovább lépni a fatetős tornác felé. Hogy is mondják a franciák az ilyen hirtelen szerelmet? *Coup de foudre* – vagyis villámcsapás. Hiszen Kaszákék Bulcsú utcai lakásában, amikor először láttam Etit, rögtön észrevettem, hogy neki van a világon a leg szebb lába. De hosszú hónapoknak kellett elmúlni, jó

Egyik
pillanatról
a másikra

néhányszor kellett találkozunk, egy hosszú és komoly folyamatnak kellett végbemenni bennem, amíg a Rax tetején ráébredtem, hogy szerelmes vagyok belé. És most egyik pillanatról a másikra nem egy szellemes, furcsa lány állt a fatetős tornácra néző keskeny ablakban, hanem a naplemente villódzó fényében valamilyen mondhatatlan pogány megdicsőüléssel néztem szembe.

Ezúttal nem a tornácon vacsoráztunk, mint majd három éve Kassakékkal, de a vacsora ugyanaz volt: szalonna meg sajt, csak éppen tea helyett Korniss borát ittuk. Addigra már törődtem is én azzal, hogy milyen stílusú szellemességek fűszerezték Piroskának az Alföldről hozott jóízű beszédét! Annak idején magamban jobb szó híján vitalitásnak neveztem azt az erőt, amelyik minden szavából áradt, még ha raccsolt is – mert igen, raccsolt –, és ma, visszatekintve sem tudok pontosabbat mondani, mint azt, hogy valamiféle megfogalmazhatatlanul eleven és éltető erőt szíttam, ittam, lélegeztem a beszédéből, a nevetéséből, a szeméből. És ha azt hiszem, én magam is élénkebb voltam aznap este, mint szoktam, hát a tőle nyert vitamintól, másrészt meg azért, hogy újabb és újabb megnyilvánulásokra ingereljem, ami nem volt éppenséggel nehéz. Az a kék, fehér mintás ruhája például most varázslatosan hatott rám, és nagyon előkelően – selyemnek véltem. De amikor közelebből megnéztem, sehogy sem tudtam kibékülni a furcsa, fehér figurákkal. Bírálathelyett megkérdeztem tőle:

– Mondja, ezt az anyagot külön magának csinálják?

De ő az ugratást komolyan vette. Előbb megdöbben, majd harsányan elröhögte magát.

– Ez? – kérdezte felháborodottan. – Kilencvenfilléres karton.

Szeszélyes
többslet

Felhasználtam az alkalmat, és megtapogattam: csakugyan karton volt. Aztán elővettük a furulyáinkat, és könyvem angol darabjait próbálgattuk. Vagyis hogy én próbálgattam ügyetlenül és tévelyegve a dallamokat, Korniss meg, aki nem tudott kottát olvasni, az én ügyetlenül elnagyolt hangvázlataimból hamar elkapta a helyes ütemet és hangokat, és lejátszotta élvezhetően és nekem is mintául. Aztán még énekeltünk is, azaz én csak beledörmögtem. De hármójuk közül is csak Anna és Korniss tudott igazán énekelni – nekem persze Piroska mélyebb fekvésű, és valamilyen hevesebb érzés hatására, mint éneklés közben is, búgó hangja tetszett a legjobban, még ha nyersebben fogta is a dallamot.

Végül éjfél felé mégiscsak mennünk kellett. A Barackos úton lefelé persze mindenekelőtt gratuláltam Kornissnak a menyasszonyához. Őszintén, habár tele voltam Piroskával, és még mindig szédültem attól a váratlan alkonyati villámcsapástól. Ez a szokatlan érzés természetesen kikíváncozott belőlem, de az érzésnél is szokatlanabb lett volna, ha megpróbálom feltárni – meg aztán Korniss nem az az ember volt, aki alkalmas az ilyen kitárulkozás befogadására. Mikor leértünk az Orbán-kereszthez, sehogy sem akaródzott hazamenni – még egy darabig sétáltunk a Duna-parton. De itt már nem egészen tudtam visszatartani azt, ami a szívemet – nyomta? inkább emelte. A két nővéren együtt kezdem: hogy milyen szép magyar nyelven beszélnek. Aztán hozzátettem, hogy a Piroska beszédének van valamilyen furcsa, szeszélyes többlete. Korniss hüm-

mögött. Végül a külsejére is rátértem, de csak úgy kerülővel: milyen különös, hogy olyan széles a pofacsontja.

– Hol szerezte? – kérdeztem. – Talán valamilyen régi pogrom jótékony hatása is közrejátszott benne.

– Hát igen. Tudod, ezek afféle parasztszidók – dünyögte Korniss. De azt hiszem, értette, amit mondtam, talán azt is, amit nem mondtam el.

Jó későn mentünk haza. Én elég sokáig aludtam. Vasárnap reggel esett az eső, kifizettem Szedlacsek – vagy valami hasonló – urat, mert már nem akartam hozzá visszatérni. Átmentem Kornisshoz – ő teát főzött. Ezúttal én indítványoztam, hogy induljunk már föl a lányokhoz. A hűvös esőben sokkal hamarabb tettük meg az utat, mint az előző napi melegben. Korniss megint hozta a blockflótéjét, de ezúttal nem került sor furulyázásra. Kiderült ugyanis, hogy az én angol könyvemben – *Week End Book*-ban, azaz hétvégi könyvben, annak is a második kötetében (mert csak arra bukkantam rá) – a dalok után a legkülönbözőbb játékok következnek. Közülük egynek ez volt a neve: tulajdonságok játéka. Abból állt, hogy a játékosok mindegyike megvonalazott egy ívet vízszintesen, és beleírta a résztvevők neveit. Aztán függőlegesen is húzott tizenöt keskeny rovatot, a megítélésre kerülő tulajdonságok számára. A tizenöt kérdéses tulajdonság – és ezek összességükben jellemzők voltak az angol gondolkodásra, úgyszólván az embereszményükre: szépség, okosság, báj, ízlés, belátás, türelmesség, akaraterő, humorérzék, erkölcsi érzék, józanság, érzékenység, érzékiség, tapintat, őszinteség, alázat. Mindenkinek be kellett írnia saját magán kezdve a megfelelő rovatba, hogy a különböző

tulajdonságokból hány pontra osztályozza a játékosokat – a legmagasabb pontszámot húszban jelölte meg a könyv. Nagyon csiklandós játék volt, bőven adott alkalmat odamondásra is, vallomásra is.

A társaságnak nagyon megtetszett a játék ötlete: azonnal nekiültünk vonalazni és osztályozni. Mindenki nagyon komolyan fogott hozzá, de azt hiszem, a legkomolyabban én vettem a játékot: teljes megfontoltsággal és őszinteséggel osztottam a pontokat. Piroskát is igyekeztem a legtárgyilagosabban osztályozni, éppen ezért igen elcsodálkoztam az összeszámlálás után, amikor kiderült, hogy az én értékelésemben kapta a legtöbb pontot – ha jól emlékszem, kétszázötven- valamennyit. És csak azért nem még többet, mert a „józság” rovatába – aminek pláne az eredeti angol megjelölése *common sense* volt – egy pontot sem tudtam neki adni. De még az „erkölcsi érzék” osztályozásában se mertem nagyon bőkezű lenni – pedig e téren még igazán nem sokat tudtam róla –, az „ízlés” pontozásában is óvatos voltam, de még a „szépség”-ben is fukarkodtam a legnagyobb pontszámmal. Bezzeg bájból gondolkodás nélkül megadtam neki a teljes húszat, akárcsak okosságból, humorérzékből, érzékenységből és érzékiségből, sőt még alázatból is, mert nem tévesztett meg sem az önérzete, sem a túlburjánzó vitalitása. Őszinteségből azonban tanácsstalanságomban kevés pontot mertem neki kockáztatni: szókimondása mögött valamilyen színváltást, legalábbis bizonytalanságot, sőt kiismerhetetlenséget gyanítottam. Ezt a sejtésemet igazolta azzal is, ahogy a pontok összeszámlálását fogadta. Az én értékelésem végül is számokban kifejezett, félreérthetetlen szerelmi

vallomás volt. Örült neki? Erre vallott a szabódása: tréfásan elfogultsággal vádolt. Kétes örömébe valamilyen zavar vegyült, aminek egyelőre nem sejtettem az okát. De a játék okozta örömnél is, zavarnak is legfőbb ideje volt véget vetni, mert le kellett mennünk ebédelni – azt hiszem, az én kedvemért – Somló nénihez, ugyanoda, ahol három évvel azelőtt étkeztünk Etivel és Kassákékkal nagy festőkoszorú közepette. Csakhogy a festők pontosan szerettek ebédelni, mi pedig jó későn értünk oda, úgyhogy magunkban ültünk az asztalnál. Az eső elállt, kellemes, hűvös nyári nap volt, sétáltunk, üldögéltünk a félig megszáradt zöld padokon, beszélgettünk, elmúltunk a délutánt. Szívesen mentem volna Piroska kedvéért fel a Hertl-házhoz, és utaztam volna haza valamelyik éjszakai HÉV-vel, de nem tehettem. Két nappal azelőtt ugyanis felhívott Darnói Jóska barátom, a velem egykorú, de máris jó nevű irodalomtörténész – főként Kazinczyval foglalkozott. Arra akart rábeszélni, hogy menjek velük vasárnap hajókirándulásra Esztergomba – ha szerét ejthetik, felugranak az Előhegyre is, Babi-tsékhöz. Szívesen tartottam volna velük, de nem lehetett: már odaígértem a napot Kornissnak. Legalább abban maradtunk, hogy visszafelé Szentendrén felszállunk a hajóra, és együtt tesszük meg az utat Pestre.

A Fő utcán elbúcsúztam hát Kornisséktól: ők elindultak a Hertl-villa felé, én pedig lesiettem a hajóállomáshoz. Addigra kisütött az alkonyati nap, és néhány perc múlva feltűnt a hajó a láthatáron. Az első leszállók között megpillantottam Darnóiék társaságát: ideiglenesen szálltak ki, az én fogadásomra, meg azért is, mert egy másik, ugyancsak Szentendrén nyaraló társaság

akarta őket üdvözölni. Jóska jött legelől a hajóhídon, de ezúttal nem a híres-szép felesége lépkedett az oldalán, hanem egy ugyancsak csinos, barna hajú, barna bőrű, kisportolt, jó alakú asszony. Ismertem őt is: iparművésznő volt, a férje meg újságíró, a *Pesti Hírlap* kulturális rovatánál dolgozott – de most Lolával, Jóska feleségével követte Sárít – így hívták az iparművésznőt – és Jóskát. A hajó elég sokáig állt Szentendrén, addig a két társaság a hajóhíd melletti stégen ácsorgott a rövid találkozás gyors hangzavarában – Sári férje néhányszor elkattintotta fényképezőgépét, meg akarta örökíteni a némileg nevezetes együttest. Csak Jóska meg én húzódtunk egy-két lépéssel félre a vidám egyvelegtől, hallgatagon. Darnói furcsán szemérmes férfi volt: évek óta jó barátom, de soha, kávéházban, eszpresszóban sem esett szó közöttünk szerelemről, még annyi sem, hogy ha egy megnézésre érdemes nő elvonult előttünk, bármelyikünk elejtett volna csak egy olyan szót is, hogy „csinos” vagy „jó lába van”. Soha nem szóltunk egy szót se a szerelmi ügyeinkről – egyébként Jóskának nem is volt, amibe engem beavasson: legendásan jó házasság volt az övék. Annál meglepőbbben hatott, amikor váratlanul, minden összefüggés nélkül megszólalt:

- Te, én szerelmes lettem.
- Én is – szakadt ki belőlem, boldogan, hogy valakinek bevallhatom.

Nekem nem kellett megtudakolnom, kibe is lett szerelmes a barátom. Ahogy Sári a stégen állt, haját, homlokát, még az éles orrát is hátravetve, ahogy olajosan barna bőre ragyogott a napsütésben, ahogy szeméből süttött a hirtelen fellobbant tűz, ahogy nem hederített

Minden
összefüggés
nélkül

Bolond, vagy
nem bolond

a férjére, se Lolára, sem senkire – a diadalmas új szerelem kihívása volt. Jóskából a szerelem újdonsága nem perzselte ki a másokra figyelmet vagy egyszerűen a kíváncsiságot, mert így fordult hozzám:

– És te kibe?

– Szántó Piroskába – feleltem, elvégre semmi okot se láttam rá, hogy eltitkoljam.

– Kedves, tehetséges lány – felelte Jóska elgondolkodva, talán kissé aggódva is –, de azt ugye tudod, hogy bolond?

– Lehet – feleltem különösebb meggyőződés nélkül.

– De miért volna bolond?

– Nehéz azt megmondani – köntörfalazott Jóska.

– De ha láttad volna, milyen *danse macabre*-t jártak Schmidt Gyuszival...

Schmidt Gyula fiatal szobrász volt, én nem ismertem, azt mondták róla, tehetséges. De hogy mi történt közöttük, nem tudtam meg, mert föl kellett szállni a hajóra, és a két házaspár társaságában nem volt alkalmas folytatni a témát. Hogy Piroska bolond? – töprengtem az elkövetkező héten. Lehet, hiszen *common sense*-ből, józan észből egy pontot sem tudtam neki adni, és a megfontolásból is csupán keveset, mert addigra már tapasztaltam csapongó kedélyének némely szertelenségét. De ez már nem változtatott azon a villámcsapáson, ami a fatornác előtt ért engem: bolond vagy nem bolond, annyi bizonyos, hogy szerelmes vagyok belé. Azt sem hittem, hogy reménytelenül. Az adakozó mosolya, a biztató nézése nekem szólt – nem gondoltam volna, hogy az egész világra így nevet. És az a harmadsor a versemből. Dehogyan képzeltem, hogy a verseimet olvassa,

netán van köztük, amit megjegyzett önkéntelenül. Jó jel
Ugyan! – hallotta, hogy szombaton kijövök hozzájuk, gyorsan belenézett a Kornissnak dedikált kötetembe, és innen-onnan felcsípett néhány sort, hogy legyen mivel elkápráztatni a vendéget. De hiszen mindez azt jelenti, hogy eleve meg akart fogni. És én álmomban sem kívántam többet, mint hogy meg akarjon fogni.

Akkor hát minél előbb módot kell adni rá, hogy megfogjon. Következő vasárnap lemondtam a sokáig alhatásról, és egy korai HÉV-vel kimentem Szentendrére, de nem Kornisshoz, hanem egyenesen föl a Hertl-vilába.

– Hát te megint itt vagy? – csapta össze a kezét Piroska, de nem fölényesen vagy éppen orromra koppintva, hanem láthatóan örvendező meglepetéssel. Azt is jó jelnek tekintettem, hogy ilyen módon, egyszerre, minden teketória nélkül áttért a bizalmasabb második személyre – nem tudhattam, hogy a körülbelül vele egykorú fiatalabb évjáratokat mind tegezi, nemre való tekintet nélkül – megelőzve a mai fiatalok divatját. Ujjatlan, hátul mélyen kivágott nyári blúzban volt, alatta fürdőtrikószerű, kurta, fehér nadrágban. Minden fogadtatás nélkül rögtön elhurcolt sétálni, dombon föl, dombon le. Körülöttünk minden élt, virágzott – Piroska boldog volt. Boldogsága nem vidámságban nyilvánult meg, inkább valamilyen komoly önkívületben. Önkívülete komoly volt, de nem néma: szinte egyfolytában beszélt, magyarázott. Ami a magyarázatot illeti, rám fért: én a tájat, a természetet mindig csak egészében vagy legalábbis összefüggő darabjában fogtam föl: nem szoktam hozzá, hogy a részleteivel ismerked-

Buksi   jem. Piroska meghitt, gyöngéd viszonyban volt a természettel, különösen a virágokkal. Felháborodott, hogy a török szegfűnek, a kosbornak, a bükkönynek a nevét sem ismerem. Éppen egy szénaboglya árnyékában üldögtünk, amikor egy kiáltás riasztott fel bennünket:

– Költő a szénaboglyában! – Bálint Bandi haladt el a közelünkben, a festő, akinek műtermében az elmúlt év végén egy társaságban voltam Piroskával anélkül, hogy megismerkedtem volna vele. De nem jött oda hozzánk, valószínűleg nem akart bennünket megzavarni – pedig Piroska ott is csak a virágokról beszélt. És ha a szénaboglyába telepedtünk, nem a természetes lehetőségeit kihasználándó, hanem csak azért, mert szükségem volt a pihenésre. Piroskával sétálni ugyanis eléggé fárasztó volt: véletlenül sem vezetett sima úton, csak göröngyös réteken vagy rögös, keskeny ösvényeken, ahol el se fértünk egymás mellett: ő elől ment, én követtem. Ami alkalmat adott rá, hogy arca után a testét is alaposan szemügyre vehessem. Eleinte azonban ezúttal is a hatalmas koponyája kötött le, annak is – hiszen mögötte jártam – a feltűnően kidudorodó hátsó boltozata.

– De nagy buksi fejed van! – jegyeztem meg önkéntelenül. Ez is csak azért maradt meg az emlékezetemben, mert később gyakran emlegette, hogy ez volt az első szavam, amit a külsejéről ejtettem – leszámítva a vikendkönyv tulajdonsági játékában bőségesen osztott szépségpontjaimat. De ha most így, félig csupaszon látva kellett volna hozzáfogni ahhoz az osztályozáshoz, tanácstalanabb lettem volna, mint egy héttel azelőtt. Nemcsak a feje, hanem felsőtestének elülső része is sza-

bálytalan volt, csakhogy nem a bőségével, mint a koponyája, hanem a hiányaival. Nagyon sovány volt, csontozatának minden darabja kivehető, vállcsontjában az a két mélyedés, amit sőtartóknak szoktunk nevezni, melle kicsi volt, és fejletlennek látszott. Egyáltalában, előlről nézve valamilyen furcsa fejletlenség rovására írtam teste szabálytalanságait – akkor még nem tudtam, hogy mindez valószínűleg keserves gyerekkorának gyér táplálkozásából ered.

Egészen más képet nyújtott hátulról, ahonnan kirándulásunk nagyobb részében láttam őt. Innen mindennek előtt az tűnt fel, milyen magas és – igen, itt a választékosabb szó a pontosabb – sudár az alakja. Ehhez a sudársághoz Eti (és Katalin) alacsonyabb, az övéhez képest apró termete után hozzá kellett szoknom. Innen hátulról derült ki, hogy testalkata voltaképpen atlétikus. Válla széles, izmos háta, keskeny dereka – és a folytatása –, gyönyörű, hosszú combjai bár kissé soványak, mégis erősek, szépek. De ha lejjebb ereszkedett a szemem, az evezésekben izmosodott hosszú lábára, nem gondolhattam mást, mint hogy ez bizony – görbe. A bokája sem volt éppen kecsesnek mondható, mégis volt benne valamilyen nemesség – telivér lovak bokáinak a nemessége.

De hiába igyekeztem ezt a testegészet részeire bontva elemezni, mint Kemény Zsigmond különc Barnabás deákja a Dóra kisasszonyét (ez a párhuzam már ott helyben eszembe jutott) – habár nem olyan okoskodó, de kétségkívül tárgyilagosabb szemlélettel, tudomásul kellett vennem, hogy elfogadom – mit elfogadom! rajongva kívánom – ezt az egészet, együttvéve, úgy, ahogy van. És mire fáradságos kirándulásunkból hazaértünk, már

Rútságokkal
gyönyörű

nem Barnabás deákra gondoltam, hanem Zelk Zoltán barátom egyik legszebb fiatalkori verse – vagyis akkor még mindössze két-három évvel korábbi verse –, az *Erzsébet halálára* két befejező sorára: „rútságokkal volt gyönyörű, / mint minden műremek”.

(És mintha csak egy jóságos boszorkány meg akart volna jutalmazni, amiért szerelmemet elfogadtam „rútságaival” együtt, Piroska alig két évtized alatt megváltozott: ami fejletlen volt, kifejlődött, ami egyenetlen, kikerekedett, a szabálytalanság klasszikussá érett, még a lába is megszépült. Maughamnak van egy regénye, a *Borotvaélen*, amelynek Isabel nevű hősnőjét az elbeszélő mint ormóttan formájú fiatal lányt ismeri meg, aztán évek múlva érett, arányos, elegáns lábú asszonyként látja viszont. És amikor megkérdezi tőle, hogy csinálta ezt, Isabel olyasmit felel, hogy csak két dolog kell hozzá: erős akarat és Isten kegyelme. Hát Piroska nem erős akarattal változott meg, inkább a jóllakástól, és talán valami mástól is, amit nehéz volna megnevezni – legkényelmesebb még mindig úgy mondani, ahogy Isabel is mondta.)

Délután arra kértem Piroskát, mutassa meg a képeit, azokat, amik éppen ott kint vannak. Udvariasságból kértem – nem vártam tőlük sokat: azt képzeltem, hogy a szellemességének és vidámságának megfelelő dekoratív, elegáns képeket fogok látni. Amikor előhúzta a fal mellől a nagy mappát, és szobájuk padlójára egyenként kiterítette olykor fatáblára, de inkább papírra, legtöbbször csomagolópapírra festett, rajzolt műveit – vászonra nyilván nem tellett neki –, megijedtem. Nem mondom, volt köztük tetszetősebb csendélet, szobabelső, nagy

részük azonban tussal, temperával festett, hegyes-völgyes tájkép, köztük egy-egy durva proletár- vagy parasztfigura. A fekete hatású tájakon Barcsay lenyűgözően dinamikus tájképeinek közelsége látszott, de Piroska ezt a hatást megtoldotta valamilyen kibékíthetetlen vadsággal, riasztó szertelenséggel. „A nagy ív csomagolópapírok, amikre festettem, majdnem szétszakadtak, és csak úgy lucsogtak a tustól vagy az elfenbeinsvarctól”, írta negyven év múlva visszatekintve. Olajjal is kísérletezett, de ezek a kusza képei minden élénk színességükkel is zavarosan, piszkosan hatottak rám. Akkor még nem tudtam, mit mondott neki a főiskolán Vaszary: „Férjen el azon a papíron! Ne akarjon még hat lovat is fogni a mozdony elé, elég dinamikus így is.” Az összevisszaság mögött nem fedeztem fel a még rejtőző szerkeszteni tudást, annyit mégis láttam, hogy ebben a kuszaságban valamilyen fékezetlen erő, elemi tehetség működik. De hiába, én akkoriban Korniss gondosan lazúros festését, fénylően tiszta pasztellkezelését szerettem, és azt éreztem az ijesztő rajzok és festmények előtt: nem, ezzel nem fogok kibékülni. De hát miért kell szeretnem a képeit? Csak azért, mert a festőjükbe szerelmes vagyok? (Nemrégien meglepettve láttam néhány évvel korábbi korábbi festményeit: szép, tiszta, klasszikusan modern képek voltak – úgy látszik, a legrosszabb korszakában ismertem meg.)

Idegenkedésemet, ha nem is határozott, inkább udvarias szavakkal, be is vallottam neki. De aligha ez az értetlenségem tehetett róla, hogy ezúttal korántsem viselkedett olyan biztatóan, mint egy héttel azelőtt.

Hat lovat
a mozdony elé

Hiszen délelőtt biztosabb alkalma volt rá, hogy „megfogjon” – de nem élt vele. Nem, ez a lány nem akar megfogni engem – ezzel a tanácstalan érzéssel utaztam este haza. Akkor hát nekem kell őt megfognom. A bennem rekedt szerelmi vallomás két nap múlva egy sikerült gázelben tört ki – első sora ez volt: „Minden jelben tegnap óta csak te vagy”, a rímek utáni refrénje is: „csak te vagy”. Ez nem célvers volt, mint néhány hónapja a Karolához írt gázel: nem hódítani akartam vele, hanem egyszerűen meg kellett írnom. Nemsokára megjelent a *Nyugat*-ban, sőt húsz év múlva a verset nem olvasó közönség is megismerhette: Ránki György megzenésítésében pár szónyi változtatással ez lett Hubayval írt közös musicalünk, az *Egy szerelem három éjszakája* szerelmi dala.

A következő vasárnap nem kirándulni mentünk Piroskával, hanem várost nézni. Teljesítményben ez is felért egy kirándulással: hegynek föl, hegyről lefelé vezetett girbegurba, hepehupás utcákon, hosszú lépcsőkön. Piroska semmi jelét nem adta, hogy neheztel, amiért a képei nem tetszettek: tréfált, nevetett – elérkezettnek láttam a pillanatot, hogy a mi fogócskajátékunkban átvegyem a kezdeményezést. A püspöki templom hegyen áll, onnan fatetővel fedett falépcső vezet lefelé. Leültünk a legfelső fokra, ott megszólaltam:

– Te, tudod-e, hogy szerelmes vagyok beléd?

– Énbelém? – nézett rám csöppet sem őszinte csodálkozással.

Válasz helyett előhúztam a zsebemből a meglehetősen összegyűrődött *Minden jelben*-t. Elolvasta, és meghatottan nézett rám, legalábbis úgy tett, mint aki nagyon meg

van hatva. Egy darabig hallgatott, aztán beszélni kezdett.

Micsoda pech!

– Micsoda pech! – mondta. – Végre találok egy férfit, aki éppen olyan, amilyen énnekem kell, és én szerelmes vagyok – valaki másba.

Akkor kezdődött az ügyük, mondta, miután elvált a férjétől – és most nyakig benne van. Hogy kibe? Monori Gábornak hívják, és író. Igen, egy-két novellája megjelent, kevéssé ismert lapokban.

Monori Gábor. Nem olvastam egy novelláját sem, de a neve ismerős volt. Egy-két percnyi töprengés után arra is rájöttem, honnan. A *Nyugat* néhány évvel azelőtt felhívást intézett „az ismeretlen magyar költőkhöz” – vagyis azokhoz, akik soha nem küldték be sehová a verseiket, csak maguknak írnak –, hogy küldjenek be a laphoz egy verset, rövid életrajzzal. A felhívás nem tűzött ki semmiféle díjat, sőt határozottan hangsúlyozta, hogy nem pályázatról van szó, nem is tehetségkutatásról: egyszerűen azt akarják megtudni, milyen „kép” él Magyarországon a költészetről. Az ügy ötlete Illyéstől eredt: akkor még sűrűn találkoztunk, és gyakran beszélt róla személyes érdekeltséggel. Gondolom, a szerkesztők részéről az a remény is közrejátszott a megvalósításában, hogy ezzel talán fokozni lehet az érdeklődést a *Nyugat* iránt – ha jól tudom, abban az időben mindössze ezer előfizetője volt. Nyilván ezért közölte a felhívás a verseket elbíráló bizottság előkelő névsorát is: Babits, Gellért, Illyés, Kosztolányi, Schöpfunglin és Török Sophie. Nekem nem nagyon tetszett a terv: mégiscsak a fűzfaköltőket akarták mozgósítani. Nem is derült ki belőle semmi, legföljebb utólag az az irodalom-

történeti adat, hogy a későbbi prózaíró Darvas József itt jutott először nyilvánossághoz, természetesen verssel – azt sem hiszem, hogy a *Nyugat* példányszáma észrevehetően emelkedett. Nos, erre a felhívásra küldött be Monori, álneven, mint falusi kocsis, egy rikító népies-ségű verset és annak megfelelő hangú kis önéletrajzot. Volt is benne némi persziflázs-tehetség: ha a bírálóbizottság figyelmesen olvassa, feltétlenül rá kellett volna jönniük a turpisságra. De nem olvasták figyelmesen, aminthogy én is csak belenéztem a *Nyugat*-ba. Monori Gábor nevét a *Társadalmunk* nevű hetilapban ismertem meg, ahol botrányízű cikkben leplezte le a *Nyugat*-ot és személy szerint „Babits tanár urat”, akinek választékos ízlése elolvad az útszéli őstehetségtől, a vaskos népieskedéstől.

Én addig is, azután is rokonszenvvel néztem mindenkire, aki ugyanazt a nőt szerette, mint én. Monori Gábor azonban azzal, hogy ilyen álságosan Babitsra támadt, egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette, hogy ilyen vetélytársi, pontosabban bajtársi szeretetet érezhessek iránta. Igaz, tekinthettem volna trükkjét ifjúkori, rossz ízű, de megbocsátható csínytevésnek is – csakhogy Monori velem egykorú volt, és nem találtam semmi elnézni valót a fiatalságában. Meg aztán az én szememben tetézte bűnét az is, hogy nem egyéni volt, hanem pontosan illeszkedett egy több felől indult Babits-ellenes kampány láncolatába, melynek élén olyan bajnokok vítézkedtek, mint Szabó Dezső és Kassák. (Németh László akkor még nem mutatta ki Babits elleni gyűlöletét).

A bennem hirtelen fölgerjedő harag azonban mégsem

a harcias imposztornak szólt, hanem annak a két héttel azelőtt villámcsapásban megdicsőült lénynek, aki ezt az imposztort a szerelmével kitüntette. Micsoda komisz, kacér teremtés! És ami a legkomiszabb a kacérságában, hogy olyan fölösleges volt. Hiszen nemcsak adni nem akart semmit – kapni sem. Semmit sem akart tőlem. Akkor hát mire volt jó a hitetése? Mert mi más volt, ha nem hitetés, a biztató mosolya, szemének adakozó sugárzása? Honnan sejthettem volna, hogy mindezt ingyen osztja, mint vitamint, mindenkinek, egy egész vitaminhiányban szenvedő világnak? Én bizony legföljebb azt tudtam felhozni a mentségére, ha ugyan ez mentség volt nekem – akkor! –, hogy mindezt a sugárzó életörömöt az új szerelem adta, annak a másiknak a szereleme.

Kitörni készülő haragomat azonban belém fojtotta Piroska – a szavaival. Szerelmét beszélte el, illetve az utat, ahogy eddig a szerelemig eljutott. Így tudtam meg végre, mi is volt közte és a fiatal szobrász között az a *danse macabre*, amit Darnói Jóska a hajóállomás melletti stégen említett. Schmidt Gyulával a főiskolán kerültek össze, és nagy szerelem tört ki, mely azonban nem „realizálódott” – ahogy akkoriban mondták: szűz szerelem volt, mert egyiküknek nővel, a másikuknak fiúval nem volt addig dolga. Gyszi azzal vádolta Piroskát, hogy nem volt eléggé kezdeményező – de hogy is lett volna, ha addig nem ismerte a szerelmet? Közben mindketten részt vettek a földalatti mozgalomban, és egyszerre buktak le. Piroskát hiába verték, nyomtak el rajta égő cigarettákat, nem vallott: három hónap múlva kiengedték, azaz „bizonyítékok híján” fölmentették

Hanyatt-
homlok

– a főiskoláról így is kicsapták. Schmidt Gyulát nyolc hónapra ítélték. Piroska híven várt rá, amíg ki nem szabadult. Ott folytatták, ahol abbahagyták, semmivel se több sikerrel, mert Gyszi se szerzett több szerelmi tapasztalatot a börtönben, mint partnere a várakozásban. Ebben a működni sehogy sem akaró szerelemben vergődtek egy darabig, végül Gyszi unta meg előbb a vergődést meg Piroskát, véget vetve annak a huzavonának, amit Darnói *danse macabre*-nak nevezett, és elvette azt az előkelő, de ugyancsak börtönviselt B. A.-t, aki olyan végzetes szerepet játszott Eti életében, hogy miatta vonták meg a tanítási engedélyét – bár Eti haláláig sem tudott erről a végzetes szerepéről, mint ahogy én sem tudtam róla, még ott, a szentendrei falépcsőn, Piroska elbeszélése közben sem. Piroska viszont végleg ráunt a mozgalmi udvarlásra, mely szerint abból állt, hogy az igénylő kijelentette: „én olyan kielégítetlen vagyok”.

Aztán következett Alfréd. Udvarolni ő sem udvarolt, de legalább megkérte a kezét, Piroska pedig hanyatt-homlok férjhez ment a nála jóval idősebb, de nemcsak pénzben, hanem férfierőben is, tapasztalatokban is gazdag textil-nagykereskedőhöz. A házasság jól indult, olaszországi és párizsi nászúttal, és a férj hamar kiderülő fősvénysége mellett is elegáns lakással a Szép utcában, és jó ruhákkal és jó lakással. Piroska házastársi becsületből felhagyott mozgalmi tevékenységével, de nem a festéssel. Alfréd erre nem számított, sőt rossz néven vette, kivált azt, hogy Piroska nem szakított festőbarátaival, de még jól is lakatta őket. Amikor aztán az Ernst Múzeumban, a Szinyei Társaság fiataljainak kiállításán

– ahol hat képével szerepelt – régi mestere, Szőnyi István azt mondta neki: – Mutasson be már a férjének – betelt a pohár. Ő nem lesz „a festőné férje”, mondta Alfréd, és elvált.

Monorival az illegális mozgalomban került össze, ahová a válása után tüstént újra belevetette magát, és amelyben Gabi is – Piroska így hívta – részt vett. Robbant köztük a szerelem, amelynek Piroska nem tudott, nem is akart ellenállni – neki ez volt a villámcsapás. Nemcsak testileg. Gabi aztán udvarolt: gyönyörűnek tartotta és tehetségesnek, az első férfi volt életében, aki magával egyenlőnek tekintette – mit egyenlőnek! –, fölnézett rá. És Gabi volt az első, aki megértette őt, a természetét, a szellemét, a humorát, az észjárását.

Neki ez volt a villámcsapás, mondtam az imént. De a villámcsapást nem követte megdicsőülés: voltaképpen elégedetlen volt Gabival. Az álnéven beküldött paródia-versről és a *Társadalmunk*-ban megjelent Babits elleni támadásról Gabi sohasem beszélt – mert én természetesen megemlítettem neki –, de Gabinak sok ilyen tisztátalan ügye van. Tisztátalan az egész életmódja: kártyázik – ő néha úgy sejtí, leginkább kártyából él –, és ő sejtí azt is, hogy csapodár. Az írásaival sincs megelégedve – és nem is tudja őt vállalni a világ előtt. Míg én méltó vagyok rá, ő néz fel énrám, én volnék a neki való férfi. És így tovább: szerelmi vallomásnak is felfoghattam volna – sajnos csak a szerelem hiányzott belőle.

Mindez azonban csupán epigrammatikus összefoglalása Piroska hosszú és zavartalan elbeszélésének – mert órákig nem járt arra senki, magunkban ültünk a fával fedett falépcsőn. Nem volt ökonomikus elbeszélés,

Olyannak,
amilyen

inkább színes és részletező. Minden megvolt benne, ami a jó elbeszéléshez kell: humor és bánat, ijedelem és föllélegzés, krocki és anekdota, atmoszféra és cselekmény – nem utolsósorban nyelvileg is fordultatos volt. Úgy hallgattam, mintha nem is az én szerelmem reménytelenségének előtörténetét, jóformán a megokolását hallgatnám: úgy, mintha közvetve nem rólam szólna a fabula. Mert igen, Piroska inkább mesélt, mint elbeszélt, én pedig úgy hallgattam, mint a mesét. Valahogy úgy, ahogy az ezeregyéjszakai Sahriár király hallgathatta Seherezáde meséit. Seherezáde azért mesélt, hogy életét mentse. És Piroska miért? Nem tudtam, de homályosan éreztem, hogy szándékosan mesél, hogy célja van a meséléssel. Talán a fájdalmamat szerette volna enyhíteni, vagy legalábbis nem akart még több fájdalmat okozni, mint amennyi okvetlenül szükséges.

A mesének hosszú csók lett a vége. Szenvedélyes csók volt, mert én szenvedélyesen voltam szerelmes belé, ő meg szenvedélyes természet volt. Nem enyhítette a fájdalmamat, de a szerelemhez hozzátársult bennem a szeretet és a megbocsátás. Hiába, a reménytelenség nem tudta hatálytalanítani a három héttel azelőtti vilámcsapást, sem a megdicsőülést: elfogadtam őt olyan-nak amilyen.

És ha akkor van bátorsága azt mondani, hogy legyen a miénk szerelmes barátság, és hibernáljuk a többit addig, amíg az a másik, a káprázat, az érzéki szenvedély apadni kezd – gondolkodás nélkül kiegyeztem volna ezzel, és dehogy kívántam volna, hogy szakítson Monorival. Én nem voltam kielégítetlen: minden hiányérzet nélkül elégedett voltam Katalinnal.

De ő képtelen volt ilyen egyenesen beszélni – azt hiszem, érezni is. Érzelmei éppen olyan zavarosak voltak, mint a színei és vonalai – akkoriban.

Rubái

És mint ahogy rajzainak és képeinek kuszasága mögött, érzelmi kuszasága mögött sem fedeztem fel a lap-pangó szerkezetet.

5. KIVÉTEL

Seherezáde megmentette meséivel az életét. Az én Seherezádém viszont szerelmeinek – vagy mondjuk egyszerűbben, kapcsolatainak – mulatságos és fájdalmas, kalandos és szellemes, változatosan fűszeres, a rossz hírt jóízűen előadó elbeszélésével véghezvitte, hogy a kín és a harag megbocsátássá szelídült, és elfogadtam őt olyan-nak, amilyen.

De azért ahogy az elbeszélés póré tényei fölött halványodni kezdett Seherezáde színes mesefátyla, úgy támadt föl bennem a becsapás dühe. És ez a kárvallottság csiholta ki belőlem a második verset Piroskáról, Piroskához. Úgy látszik, az ezeregyéjszakai bűvölet, amit benne – több másfajta bűvölet között – most már megsejtettem, tovább csábított a Kelet (pontosabban a Közel-Kelet) ama költészeti világába, mely a Hajnal Annától kölcsönkapott Platen-kötet gázelveiből kezdett magához vonzani. A versből ugyanis önkéntelenül *rubái* lett. Ez a perzsa versforma négy sorból áll, amelynek rímképlete aaxa, vagyis a hármas rímből az utolsó az eléje iktatott rím nélküli sor a felfüggesztéssel, visszatartással csattanó nyomatékot ad. Ezt az alakzatot

Hitler
napóleoni
tervei

nagyon régen, még Etinek József körúti albérleti szobájában megismertem, amikor Omár Khájjám *Rubáiyát*-ját olvastam, amely azóta Szabó Lőrinc fordításában legkedvesebb verseskönyveim közé tartozott. Ezt a szakaszformát utóbb sokszor alkalmaztam, a következő évben írtam összefüggő verset is, amely csupa rubáiból állt, ez az első azonban mindössze négy sorból:

*Jöttél, mintha hozzám hajlanál.
Olyan voltál, mint e csalfa nyár.
Tammuz hava hideget hozott.
Zúg a megcsalt földnek jajja már.*

Tammuz neve is Kelet felé mutatott – alighanem Thomas Mann *Jákob*-jából emlékeztem rá, akárcsak Katalin arra a lágyékot érintő esküszertartásra, melyet nyitott ágya mellett első esténk diadala után olyan félelmetesen és nevetségesen elvégeztetett velem. De a versbeli váratlan időváltozás nem csupán jelképes volt. Tammuz – ez volt a június–július Babilonból jött héber neve – viharokkal és hideg esővel búcsúzott, és az egész augusztust is végigáztuk-fáztuk. A szép nyarat mégsem tudtuk gyászolni: egész Európa felajzva leste, sikerül-e a németeknek Angliában partra szállni – márpedig a rossz idő nem kedvezett Hitler napóleoni terveinek. Mi már arról ábrándoztunk, hogy a németek légi és tengeri flottájának az lesz a sorsa, mint hajdan a spanyolok Nagy Armadájának, amelyet nem is az angolok győztek le, hanem a tenger szórt szét. De ilyen ingyen csodák nem történnek a modern technika korában: Hitler sokkal keményebben tudta szorongatni Angliát, mint valaha

II. Fülöp. Elborzasztó rémhíreket olvasunk és hallotunk – és utóbb mind igaznak bizonyult – a folyamatos bombázáporról, amely hetekig verte Angliát, és a felkészületlen londoniak szenvedéseiről. De annak a híre is eljutott hozzánk titkos csatornákon keresztül, hogy ezek a csapások nemhogy megtörték volna az angolokat, inkább elszántabbá tették őket. Most már senki sem kívánta a megegyezést a németekkel, pedig az egész kontinens Anglia ellenségének számított, sokkal inkább, mint Napóleon alatt – hiszen mi a németek mögött tudtuk Oroszországot is. Körülbelül augusztus végére valószínűnek látszott, hogy az invázió egyelőre elmaradt. Márpedig ha nem sikerült ebben az évben – így bizakodtunk –, jövőre még kevésbé lesznek képesek elfoglalni Angliát.

Ebben a csúnya nyárban Piroska meg én inkább a városban találkoztunk. A Barackos úti mutatós lakhelyet amúgy is feladták: nem bírták fizetni a bérét. Annának megszaporodtak a magánórái, ezért visszaköltözött a pesti albérleti szobájába, Piroska meg följebb húzódott a Pismányba, a későbbi írásaiból nevezetes Haluskai tanyára, az ugyancsak a *Bálám szamará*-ból ismert Boris nénihez, egyik legszebb leendő képének modelljéhez. A Haluskai tanya a Hertl-villánál sokkal szegényesebb környezet volt, amellet jóformán tömegszállás: jó néhány fiatal festő lakott benne, akik nélkülöző, de vidám és hangos életet éltek – én csak egyszer jártam ott. Budán azonban elválása óta nagyon szép, elegáns kis lakása volt Piroskának egy ötemeletes ház legfelső emeletén, a Fő utca és Batthyány tér sarkán, a Szent Anna-templom tőszomszédságában – ha kinéztünk az északra

néző széles ablakán, éppen az orrunk előtt emelkedett a magasba vaskos, kettős barokk tornya.

Mert ebben a lakásban gyakran megfordultam ezen a nyáron. Eszem ágában sem volt, hogy a csókolódzáson túl további testi igényekkel álljak elő. Tudtam, ha nem is beszéltünk róla, hogy közte és Monori között zavartalanul és magas hőfokon folytatódik a szerelem, azt is, hogy sohasem Szentendrén, hanem gyakran járt be a városba – végül is ennek köszönhettem, hogy nekem is gyakran volt alkalmam találkozni vele. De semmiféle indítékot sem éreztem, hogy ebbe az eszeveszett szerelembe megtűrt harmadiknak be akarjak lépni. Elvégre – megfogalmazatlanul is ilyesmit gondoltam – nem szorulok én rá arra a kétes örömré, amit a mi mégoly „beteljesült” szerelmünkben is ez az elnagyolt, szabálytalan test adni tudhat. Hiszen – éreztem öntudatlanul, de egyre határozottabban – hozzájutottam a legtöbbször, ami a szerelem testiségében elérhető. Mert közben Katalin meg én természetesen akadálytalanul és lankadatlanul folytattuk viszonyunkat, és bonyolítottuk egyre szabadabb leleménnyel szerelmi játéinkat.

Így tehát e párhuzamosság alapján minden rendben lett volna? Nem. Továbbra is reménytelenül szerelmes voltam Piroskába, és egyre kevésbé értettem, hogyan is nem viszonozza szerelmemet. Igazában el sem tudtam hinni, hogy nem viszonozza. Pedig hány szerencsétlen kamaszéven át éreztem a reménytelen rútság átkát, azt, hogy engem senki nő nem szerethet, és hiába nézek rá a lányokra, nem akarnak visszamosolyogni. De minden megváltozott Etivel: a legtöbbet kaptam a szerelemtől és a szerelemben. Kedvezően kezdtek nézni rám a nők

– Eti nyomát fedezték föl rajtam, bennem. Halála után pedig mintha az ő szelleme – amelyről tudtam, hogy valahol jelen van –, az nyitott volna utat nekem, ajándékozta volna valamennyit. De hát akkor ez a hódító, kaput nyitó szellem, az Eti szelleme, amit mindig mögöttem vagy előttem tudtam, valahányszor az utam nő felé vitt, Piroskáig miért nem kísért el? Vagy talán elkísért, de visszafordult, mert nem találta megfelelőnek, magának és nekem valónak? Vagy még inkább: visszafordult, mert a magáénál erősebb akaratba ütközött – lebírhatatlan, erőszakos akaratba?

Akkor hát ebben a harcban magamra vagyok hagyatva, a magam legkevésbé sem erőszakos, legfőljebb engedelkenyen konok akaratára. Márpedig nekem nem kényerem a harc, semmiben és semmiért, de leginkább a szerelemben ódzkodom tőle. Mindig is a kedvenc Ady-soraim közé tartozott:

*Küzdöttem, csókoltam szomorú rogyásig,
De csak ha biztatott az a néember másik.*

De mikor éppen ez az, hogy *biztatott*, kacéran, és ahogy ez idő szerint véltem, fondorlatosan – elvégre a fondorlat is belefér a seherezádei bűvöletbe –, biztatott a mosolyával, a nevetésével, a rám figyelésével, a szemével! Mert hiszen, ha mindjárt az elején megmondja, vagy akár csak jelzi, bármilyen tapintatosan, hogy már foglalt, dehogy akarok én küzdeni érte – idejében visszavonultam volna. Csakhogy most már késő: szerelmemet nem tudom visszacsavarni, elfojtani, állnom kell a harcot, vagyis harcban kell megvédenem azt, amit amúgy is

elnyertem tőle: a pezsdító, éltető életkedvét – igaz, hogy egyelőre erre volt a legnagyobb szükségem mindabból, amit adhatott.

A harcot persze a magam módján folytattam, szelíden és ravaszul, a támadás leghalványabb látszata, sőt a szándéka nélkül is, a beletörődés minden külszínével – és azt hiszem, ez sem csupán külszín volt: magamat is meggyőztem róla, hogy be kell érnem azzal, amit kapok. Módot is adott erre az álságos – de csak öntudatlanul álságos – harcmódorra. Gyakran járt be a városba a barátja kedvéért – mert Szentendrén nem tudott vagy nem akart együtt lenni vele, Monori pedig még városibb ember volt, mint én –, és ilyenkor többnyire szeretett ejtette, hogy mi is találkozassunk. Hogyan? Előfordult, hogy előre megbeszéltük, mikor találom otthon, máskor kurta levélben értesített róla – telefonja nem volt –, de néha felhívott az irodában. Egyszer be is jött hozzám a Giraud-hoz, látott fekete klottköpenyben, én pedig megmutattam neki az üvegkalickákat és egy percre az üzembrészeletet, benne a zsírral, vérrel, állati hullákkal és belsőségekkel – ez a látvány meglehetősen felkavarta. Őszintén elfacsarodott a szíve, amiért ilyen környezetben élek, beleértve a Klauzál teret is, amely annak idején korántsem volt olyan tetszetős hely, mint manapság: kopár felületét alsóbbrendű kofák – mert voltak olyanok is, akik perzsabundában és butonokkal a fülükben keresték fel Giraud urat, a szállításokról tárgyalni – meg szemetes bödönök lepték el.

Rendszerint azonban én mentem érte a Fő utcába, és elvittem vacsorázni. Mindenekelőtt azért, mert az volt a gyanúm, hogy mindig éhes. De nem olyan előkelő

helyekre vittem őt, mint az elmúlt évben Karolát: nemcsak a pazarlás miatt ellenezte volna, hanem azért is, mert úgy gondolta, ő kirína ebből a környezetből. Pedig amúgy elegáns is tudott lenni: a városban és a nyári hidegben derült ki, hogy maradt még a házasságából néhány ruhadarabja, amikről senki sem gondolta volna, hogy egy szegény festőnő hordja. Ami pedig az evést illeti, láttam őt Szentendrén, ahogy lépcsőn ülve lábasból villázta a paprikás krumplit, vagy kézből bicskázott szalonnát, vendéglőben viszont olyan kifogástalanul evett, hogy irigyen kérdeztem, ezt hol tanulta – azt felelte, könyvből. Ettől függetlenül azonban én is szívesebben vacsoráztam vele olyan szerényebb jó helyeken, ahová a magunkfajta járni szeret. Kipróbáltuk a közeli budai vendéglőket – legtöbbször a Fő utcai Aranykacsában kötöttünk ki. Ezeken a vacsorákon mindig jól mulattunk, nem udvaroltam többet, mint amennyit még eltűrt, de megfeledkeztünk az időről, az órák vidáman repültek, szellemessége, tudása szikrázott – én gyönyörködtem. Egyszer az Aranykacsából kijövet lementük az éjszakában az alsó rakpartra sétálni. Hideg szél fújt, mindkettőnkön felöltő, a vacsorához bort ittunk, jó kedvünk volt. A kis hajóállomásnál, ahol a propellerek szoktak kikötni, gerenda volt nekitámasztva elég meredeken a falnak, nem éppen vastag, de mégiscsak egy gerenda. Piroska könnyedén nekiszaladt, felfutott rá, és onnan szólt le:

- Te nem mersz ide feljönni!
- Dehogynem – feleltem.
- Nesze! – mondta, és ahogy felszaladt, olyan könnyedén le is ugrott róla.

Elámulva és elszántan néztem, és ha nem szaladtam is, fáradságosan felmáshztam a gerenda tetejére, megfordultam, és diadalmasan tekintettem le rá. Ott állt, és a hasát fogta, úgy kacagott – nemcsak nevetni, szépen tudott kacagni is. Elfutott a méreg. Legszívesebben odavágtam volna a gerendát, és faképnél hagytam volna, mint Schiller lovagja a hölgyét, aki leküldte őt a kesztyűjéért az oroszánok közé – de nem voltam rá képes: kárvallottan ballagtam le a gerendáról. Nem azért gurultam dühbe, mert a bolondját járatta velem, hanem azért, mert megint egyszer az ezeregyéjszakai fondorlatot éreztem ki belőle, a Fondorlatot, amely örül a felsülésemnek.

De hát az nem fondorlat volt-e – csak éppen alattomosabb –, hogy olyasmiket igyekeztem neki nyújtani, amiket Monori nem nyújthatott? Például nem vihette őt vacsorázni, nemcsak azért nem, mert nem volt neki miből, hanem azért se, mert Piroska nem akart vele vendéglőben mutatkozni. De a legütőképesebb adum a társaság volt, magasabb szellemű, mint ahol Monori megfordulhatott – mintha társasággal, mégoly magas szellemű, valaha is meg lehetett volna nyerni nőket? Hajnal Annáékhoz vittem el, és láttam, hogy Piroska közvetlenül tudja érzékelni Anna papnői sugárzását, a költészet oltalmazó erejébe vetett naiv hitét. Végül ebben az időben látogatott Pestre Weöres, és együtt vacsoráztunk az Aranykacsában. A napok akkor már szépültek, a kerthelyiségben ültünk, és boroztunk is, persze a Sanyimértéke szerint. Akkor éppen cseremisztalokat fordított, azokból énekelt nekünk. Azazhogymének.

ő nemigen tudott, csak ritmizált, de ahogy ő ütemezte és hangsúlyozta a dalt, az volt olyan szívhez szóló, mint a legigazibb ének:

Megillet
bennünket

*Áll anyám, mint szép hársfa,
Néz utánam, néz utánam és ott marad sírva.*

Ez a dal az én búcsúztatásomra is szólt, mint ahogy egész együttlétünk afféle búcsúeste volt. Éppen visszakaptuk Észak-Erdélyt. Örültem neki én is persze, de már korántsem annyira, mint két éve a Felvidéknek. Holott legtöbbünket még erősebb szálak fűztek Erdélyhez, mint az északi megyékhez. Az én Jókaiból szőtt Erdély-romantikám némileg testet is öltött nyolc évvel azelőtt, a biharfüredi nyaralásunk alatt. Sejtettem én is, hogy történelmünknek talán legbecsesebb része maradt Erdélyben. Azt is tudtam, hogy amit visszakaptunk, megillet bennünket: bizonyos szempontból a legmagyarabb magyarok hazája – Bartók és Kodály ott kezdték a népdalgyűjtést. Másrészt azonban most kétségkívül igazi háború folyt a világban, lehetetlen volt már nem gondolni arra, hogy mekkora árat fizethetünk ezért a háború fordultával, de addig is, ha egyszer ilyen mélyen belegabalyodtunk a német függőségbe.

Balsejtelmeimet megerősítette, hogy Észak-Erdély visszanyerésével egyidejűleg vezették be a munkaszolgálatot. Igaz, hogy ennek, ballépéseink hosszú menetében, logikusan, jóformán elkerülhetetlenül be kellett következnie. Mert ha újabb törvényeink másodrendű állampolgároknak, sőt alig leplezetten ellenségnek nyilvánították a zsidókat, képtelenség lett volna őket egy

védelmi készenlétben álló vagy esetleg harcba szálló hadsereg katonáiként felhasználni. Viszont az is képtelenség lett volna, ha ennek a másodrendű állampolgárságnak előnyeit élvezik, vagyis ők, és elvben csakis ők, megússzák a katonaságot. Úgyhogy mi is, a törvény elszenvedői, a Rossz hálózata kihagyhatatlan szemének tekintettük, ami történik velünk. Senki sem sejtette, hogy milyen iszonyatos láncolatba kezdünk, annál kevésbé, mert a hivatalos közlemény mindössze három hónapos munkaszolgálatot helyezett kilátásba – annyit még ki lehet bírni. Úgyhogy ennek a mi búcsúesténnek – bár Piroskától nehéz volt megválnom, és csöppet sem vigasztalt, hogy Monorinak is mennie kellett – mégsem volt gyászos hangulata.

Szeptember legelső napjaiban kaptam meg a behívómat, Radnóti velem egy időben, és ugyanarra a napra, mint én – csak azt sajnáltuk, hogy nem lehetünk együtt: neki Gödöllőre kellett bevonulni, nekem Isaszegre. Az Aranykacsa-beli búcsúestét követő két napon kapkodva igyekeztem összeszedni, ami a dzsemborira kellhetett – a pesti zsidó humor máris így nevezte az új intézményt. Bakancsom nem volt, amióta Szepesi Imre a súlyosbított ítélet elől kilenc évvel azelőtt az enyémben szökött át a határon. Apám elkísért a Párizsi Nagy Áruházba, segíteni a bevásárlásban, akárcsak gimnazista koromban, amikor a régi bakancsot vettük a síeléshez. Az áruház tele volt zsidókkal, akik mind felszerelésüket szerezték be. Mellettünk éppen Goda Gábor próbált bakancsot, a szellemes prózaíró, akivel öt-hat évvel azelőtt gyakran találkoztunk a *Független Szemle* körül, amelynek lektora volt, később pedig a Japán kávéház-

ban – vele is eljött az apja. A segéd rábeszélte, hogy vegyünk hálózszakot is.

Miklóssal

– Mit gondolnak, a kincstár majd ágyba fekteti magukat? – mondta.

Szepesi csak a bakancsot vitte magával, meg egy pulóveremet, de megmaradt a sífelszereléséből a vi-harkabátom és a meleg kesztyűm, volt meleg pulóverem is, így hát a bakancson és hálózszakon kívül egyebet nem kellett vennem a munkaszolgálathoz. A hátizsákomat apám pakolta össze, aki mestere volt a csomagolásnak. Anyám csak szalámis zsemlét meg két tábla Milka csokoládét dugott bele – sovány fiatalkoromban azt szerettem a legjobban.

Isaszegen hatalmas tömeg ült a földön élénk zivaj-ban, már nem tudom, milyen épület előtt, leültem közép-jük társalanul – szerencsére már szép idő volt, nem kellett átfáznunk. Ez a „mozgósítás” talán még fejetlenebbül mehetett végbe, mint a két évvel azelőtti a cseh határra, mert hosszú órákig nem történt semmi, csak ott ültünk, olykor egy tiszt kidugta az orrát a kapun, végig-mért bennünket, aztán visszahúzódott, néha egy altiszt járt végig közöttünk, olyik vészjóslóan, de volt, aki nyájasan szemlélt bennünket. Alkonyat felé aztán egy újabb tömeg vonult felénk – kiderült, hogy Gödöllőről irányították oda őket, vonaton. Csakhamar megláttam Miklóst – megörültünk egymásnak. Ő már szerzett két barátot: az egyik a Szent István körúti nagy Kerpel patika tulajdonosa, finom lelkű, kulturált ember, velünk egykorú, aki már többször is hallott mindket-tőnket a Vajda János Társaságban; a másik egy Körner András nevű élénk, jó humorú fiú, bádogosműhelye

Nyílt pályán

volt, és ugyancsak érdeklődött az irodalom és a művészetek iránt. Most hát együtt ültünk tovább. Sötétedéskor végre kijött a tiszt: kihirdette, hogy menjünk haza, és két nap múlva jelentkezzünk ugyanitt.

Így nyertem egy napot. Kialudtam magamat, otthon ebédeltem, aztán beállítottam Piroskához. Félhomályban találtam, láthatóan szomorkodott: az ő Gabijának nem volt ilyen szerencséje. De azért, amint jelen voltam, kötelességének tartotta, hogy vidámnak mutatkozzon, és bátorságot, életkedvet csöpögtessen belém – fel is szívtam annyit, amennyire képes voltam. Hamar búcsúztam, mert hajnalban kellett kelni, hogy idejében Isaszegre érjünk. De így vagy úgy: a búcsúzásakor mosolyogva csókoltuk meg egymást.

Isaszegre most már négyesben együtt utaztunk: Radnóti, Kerpel, Körner meg én. Alighogy megérkeztünk, az egész létszámot feltuszkolták egy üres vonatra: zsúfoltan, de elfértünk. Okultunk a tegnapelőtti egész napi isaszegi étlen-szomjan várakozásból: mindenki hozott ennivalót és vizet kulacsban. Hosszú utazás volt – nagy része abból állt, hogy órákig vesztegeltünk nyílt pályán, hol itt, hol ott, mert a vonat elindult egy irányba, aztán vissza és egész másfelé, úgyhogy fogalmunk sem volt, hova, de még arról sem, hogy merre megyünk. Végül sötétedéskor leszállítottak bennünket egy kis állomáson, és megtudtuk, hogy Veresegyházán vagyunk, egy ugrásra Isaszegtől. Az állomástól nem messze tó csillogott a sötétben, körülötte ki lehetett venni egy szerény, de takaros fürdőtelep házait.

A fürdő fogadója előtt gyertyavilágnál egy jó órába tellett, amíg sorokba és oszlopokba igazítottak bennün-

ket. Majd kihoztak egy hosszú asztalt, arra is gyertyákat állítottak, a középre a főhadnagynak egy viharlámpást. A „keret” – már megtanultuk, hogy így hívják őket – letelepedett az asztal mellé, aztán megkezdődött a századnévsor összeállítása, ami abból állt, hogy sorban mindenki bemondta a nevét meg a legfontosabb adatait, az asztalnál pedig többen is följegyezték egy-egy ív papírra, buzgó lassúsággal. Kísérteties jelenet volt: elől az imbolygó gyertyák és a gyéren megvilágított arcok, körülöttünk a koromsötétben – mert már az volt – láthatatlan, csak érezhető vagy érinthető alakok, a nevek és adatok hangzása az éjszakában, mintha árnyak szólnának föl az alvilágból, és ha a keret nem értette jól, amit mondtak, megismételtette, mire az illető harsányan újra belekiáltotta az éjszakába, és ez már-már félelmetessé tette az eljárást, annál is inkább, mivel a térség szeszélyesen visszhangzott, és ez a visszhang – nem tudom, miféle fizikai törvények folytán – hol szétzilálta, hol fölerősítette a hangokat. Némelyik név kimondásakor morajlás futott végig a láthatatlan századon, annak jeléül, hogy közismert valakit fedeztek fel. A mi négyünk adatait nem követte ilyen moraj, holott legalábbis Radnóti akkor már nevesebb költőnek volt mondható. De amikor fél óra múlva a hátsó sorokból felhangzott egy név: Heimlich Lajos – a hosszú asztal mögötti feketeségből, aombok közül éles női sikoly szállt föl a magasba. A keret felugrált, ott elől kavarodás támadt. Mi mozdulatlanul álltunk a helyünkön, a keret nemsokára visszaült az asztalhoz, és hamarosan befejezték a névsor összeállítását. Utána kitudódott, hogy a fogadás lánya, aki a nagykörúti Keresztély zongorate-

Pedáns
zongorista

remben dolgozott, elbújt a bokrok közé, hallgatózni. És amikor meghallotta, hogy Heimlich – aki később Hernádi néven lett ismertté, de már akkor is nagy tekintélye volt a szakmában, sőt azon kívül is számosan tartottuk nyilván legjobb zongoristáink között – szintén a nemzetből kitagadott, alsóbbrendű fajtához tartozik, elborzadtában felsikoltott. Másnap volt alkalmunk látni ezt a lányt: méghozzá csinos is volt.

Egyelőre azonban az elszállásolás következett a késő éjszakában zseblámpák fénye mellett, fejetlenül az is, és taláalomra. Minket sokadmagunkkal egy üres kis házba tereltek, ahol nagy tülekedés után miránk ötünkre – mert közben Heimlich Lajost is magunk közé fogadtuk – már csak a manzárdszoba jutott. Csakhamar kiderült, hogy Heimlichhel törököt – vagy mondjam inkább, hogy németet? – fogtunk. Ahogy a zongoraművészetében pontos és rendteremtő volt, az életben sem tűrte a lazaságot. Mi halálos fáradtan széthánytuk a holminkat, ahogy jött.

– Barátaim – dorgált meg bennünket Heimlich –, ne így csináljuk! Ne mondják miránk, hogy a zsidók rendetlen népség! Mutassuk meg nekik, hogy tudnánk mi olyan jó katonák lenni, sőt jobbak is, mint ők!

– Majd megmondom, hogy mit mutatok meg nekik! – fortyant fel Körner Bandi. – Akar a fene ezeknek akármit megmutatni! Eszem ágában sincs, hogy örömmunkaszolgálatos legyek!

De hiába, Heimlich komolysága felülkerekedett. Még Körner is, morogva bár, de engedelmeskedett. Én voltam a legügyetlenebb, azt sem tudtam, hogyan fogjak a rendcsináláshoz, de Heimlich készségesen és gon-

dosan segített mindenkinek. Miklós jó cserkésztulajdonságai a munkaszolgálatban is kezdtek megmutatkozni: ügyes kézzel és könnyedén rendezte el a holmiját – még a kis könyvtárát is kirakta az ablakpárkányra: egy apró betűs teljes Bibliát és Arany összes műveit a Magyar Könyvtár és az Olcsó Könyvtár kiadásában – később minden munkaszolgálatra ezt vitte magával. Elszégyelltem magamat: nekem eszembe sem jutott, hogy ebben a megalázó szolgálatban lehet komolyan olvasni – mindössze egy detektívregényt vágtam be a hátizsákomba. Végül mégis lefekhettünk. Csak akkor vettük észre, hogy az ablakunk ki van törve, a szél befúj rajta, még a hálózsákomban is fáztam. De olyan fáradtak voltunk, hogy összebújva végigaludtuk azt a néhány órát, ami a hajnali ébresztőig hátravolt még.

Miért kellett bennünket ilyen korán felébresztetni? töprengtünk ezen az első reggelen – utóbb hamar leszoktunk róla, hogy bármiben, ami körülöttünk és velünk történik, logikát keressünk –, mert egy jó óráig kellett várnunk, amíg hosszú huzavonával megkaptuk a reggelit, amely szalonnából – igaz, avasból – és kávéból állt, vagyis a klasszikus feketelevesből. Utána megint sokáig lézengtünk, azaz sétálgattunk, vagy ingujjban sütkéreztünk a tó melletti gyepen – a hideg, esős augusztusra gyönyörű szeptember következett, a forró delek és hideg éjszakák évszaka –, míg végül feltűnt egy őrmester, megint sorokba állított bennünket, és megkezdte velünk a csuklógyakorlatokat, sűrűn megspékelve feküdj-gyel, és újra föl-le. Kevés volt közöttünk a katonaviselt, olyan se sok, aki sportolásban edzett – hat-hét éve én sem űztem semmi sportot –, így

Katonaruhában
másként

hát alaposan elfáradtunk a meleg napsütésben izzadva. De az őrmester nem gorombáskodott – azt hiszem, a bevonuló katonákkal kíméletlenebbül szoktak bánni –, a *zsidó* szót egyszer sem ejtette ki: egészben véve a munkaszolgálat elviselhetőbben kezdődött, mint ahogy fel voltam rá készülve. Akkor hát ebben az értelmetlen, de ártalmatlan gyakorlatozásban mit éreztem olyan szégyenletesnek? Azt, hogy civil, pontosabban turistaöltözékben engedelmeskedtünk a katonás vezényszavaknak. Talán mondanom sem kell, hogy kamaszkorom óta visolyogva, ha nem félelemmel nézek minden egyenruhára. Akkor hát miért éreztem úgy, hogy másként állnék a sorban, ha katonaruhában? Szívesen? Dehogy. Csak másképpen. Már ott helyben sem tudtam volna megmagyarázni magamnak ezt az érzésemet – ma még kevésbé tudnám.

Közben megjelent a főhadnagy – testes, középkorú férfi volt. Nézegette a gyakorlatozást, néha közbevetett egy-egy mondatot, buzdítót vagy feddőt – sorban álló emberek, úgy látszott, ha nem keményen bánnak velük, hajlamosak az „elkanászosodásra”: minden percnyi alkalmat felhasználtak, hogy szót váltsanak egymással. De a főhadnagynak még a feddéseiből is kiderült, hogy nem igazán szigorú, inkább kedélyes. Az is kiderült, hogy a fogadós lánya nemcsak sikoltásra kész, hanem segítségre is – nyilván az ő keze volt benne, hogy a főhadnagy úr kihirdette: Heimlich Lajos zongoraművésznek nem kell részt venni semmiféle gyakorlatban vagy munkában, ami árt a kezének vagy általában az előadói készenlétének. Szegény Lajos eléggé zavarba jött ettől a kiemelésből: minden gyakorlatnál habozott,

melyiket tekintse úgy, hogy igénybe veheti a tartózkodási engedélyét, amellet a bajtársiassága is tiltakozott ellene, hogy kiváltságot élvezzen. Pedig senki sem irigykedett a kivételezettségére: mindenki tisztelte, aki pedig csak néhány szót is váltott vele, megszerette őt.

Gyakorlatozás után, mielőtt vételezéshez sorba álltunk, bejelentették, hogy a délután szabad: mindenki visszamehet a szállására, vagy azt csinálhat, amit akar. Így hát ebéd után kialhattuk magunkat. Mire felébredtünk, megjelent szállásunkon a fogadóslány. Heimlich meg ő már ismerték egymást, de nekünk csak most nyílt alkalmunk szemrevételezni őt. A főhadnagy úr engedélyével jött: Heimlich szabad időben gyakorolhatja a zongorázást – ő már talált is a faluban egy zsidó családot, amelyik szívesen rendelkezésére bocsátja a zongoráját. De Lajos hazudni is képes volt a kedvünkért: azt mondta, ő nem tud hallgatók nélkül zongorázni. A fogadóslány, mint egy szolgálattelvő angyal, elment a főhadnaghoz, és nemsokára vissza is érkezett azzal az újabb engedéllyel, hogy Heimlich hallgatóságul magával vihet három-négy embert. Így hát ötösben átvonultunk a faluba. Nem éppen jól felhangolt zongora volt, de Heimlich több mint egy óráig szépen játszott rajta Chopint és Beethovent. Fogékonyságomat a zenére, úgy látszik, nem vesztettem el: azt sehogy sem tudtam volna elképzelni, hogy itt, ebben a környezetben komolyabb könyvet olvasok, de a Heimlich kis koncertjét végigélveztem, és egy jó órán át élhettem a magam külön erőt adó világában.

Harmadnap már találtak számunkra értelmesebb foglalkozást is: a csuklógyakorlatok után latrinát, azaz egy

A szolgálattelvő
angyal

Dacosan és
lelkesen

hosszú árkot kellett ásunk a századnak. Természetesen itt is én voltam a legügyetlenebb, de azért a többi is elég keservesen tanult bele az ásó fortélyaiba. Abban a tekintetben mindenestre jobb volt a gyakorlatozásnál, hogy szabadabban mozoghattunk, és ásás közben szabadon cserélhettünk eszmét a legkülönbözőbb témákról. Körülöttem mintha egy zártkörű társaságot fogtak volna kényszermunkára – több iskolatársam, de még osztálytársam is akadt benne. Legföljebb annyi társadalmi különbség volt köztünk, amennyi a kishivatalnok meg a cégvezető, vagy a jól menő bádogosműhely meg a nagypatika tulajdonosa között, csak nagyurak, zsidó nagyurak nem akadtak köztük – azok valamiképpen kimaradtak a munkaszolgálatból. Szellemileg is egy éghajlat alatt nőttek fel – egy kultúrán, vagy mondjuk szerényebben, egy civilizációban nevelkedtek. Sajnos, engem ez az egyneműség inkább taszított, mintsem vonzott, különösen amikor a mi részünkön, minden észrevehető összebeszélés nélkül elkezdtek Faludy György Villonját szavalni. Csak Radnóti ripakodott rájuk:

– Van pofátok ezt a hamisítványt gajdolni, mikor itt van köztünk Vas Pista, aki lefordította az igazi Villont?

De a kórus azért is folytatta, olyan dacosan és lelkesen, mintha legalábbis a *Marseillaise*-t énekelnék. Aminthogy volt is az egész demonstrációban valamilyen lipótvárosias szabású baloldaliság.

Nappal izzadtunk, éjjel fáztunk, de az étkeztetés – legalábbis így mondták a tájékozottabbak – nem volt rosszabb, mint a honvédségnél általában, és mindezzel együtt egészében véve egészségesen éltünk. Én mégis

napról napra csüggedtebb lettem – nem volt erőm kinyitni még a detektívregényt sem. Csak Miklós tartotta bennem a lelket. Ő egészséges, életrevaló ember volt, a szó legjobb értelmében. Amilyen pontos rendet tudott teremteni íróasztalán, a ceruzái között, olyan rendben tartotta hátizsákját. Aztán meg ő síelt, evezett az alatt a hét év alatt is, mióta én felhagytam a sportolással. Kézügyessége nagyon fejlett volt – elég naplójának arra a remekló leírására emlékeztetni, ahogy a hatvani cukorgyár szörnyűsége gépét megtisztítja.

Egyik délelőtt idegen tisztek és autók jelentek meg a fürdőház előtt – nagy lett a sürgés-forgás. Egyszerre a főhadnagy odajött a mi latrinaásó osztagunkhoz, és elkiáltotta magát:

– Fiúk, van-e köztetek, aki tud kajakozni?

Mellettünk csillogott a tó: többen felemelték a kezüket, köztük Miklós is. Elámultam: én sohasem kajakoztam, de ha értettem volna is hozzá, akkor sem jelentkezem: azon igyekeztem, hogy a keretből senki se jegyezzen meg túlságosan.

– Mert ide kajakos fiúkra van szükség: egy elakadt autót kell megtolni – mondta mosolyogva a főhadnagy.

Egy jó idő múlva megjöttek a harmincéves „fiúk”, alaposan megizzadva – Miklós is. Vigasztaló szavakkal fordultam hozzá, de csak nevetett.

– Annyi baj legyen. Legalább valami másfélét is csináltam. Még mindig jobb, mint latrinát ásni – vigasztalt még ő engem.

Csakhamar azonban a latrinától is jobbára megszabadultunk. A Heimlich-rajongó fogadós lány nem szűnt meg befolyását latba vetni a jó ügy érdekében. A főhad-

nagy úr egy napon azzal a megbízással tüntette ki a zongoraművészt, hogy válasszon ki tíz jó hangú és muzikális munkaszolgálatost, és alakítson belőlük egy „vezérlő kamarakórust” – így nevezte –, tanítsa be a legfontosabb katonanótákra, hogy majd menetelés közben ez a kis vezérkórus tartsa helyes hangnemben és irányítsa a század egészét. Ebből is nyilvánvaló volt, hogy még hosszú menetelésekre lehetünk elkészülve, vagyis Veresegyháza csak ideiglenes állomáshelyünk, igazi munkára innen tovább kell mennünk.

Lajos tüstént hozzáfogott a kamarakórus megszervezéséhez. Mi, négy hálótársa, természetesnek tartottuk, hogy mi leszünk első tagjai. De közülünk zeneileg és énekhang tekintetében csupán Kerpelre lehetett számítani, mert Körner botfülű volt, Miklós meg én pedig hiába szerettük a zenét, félig-meddig helyesen sem tudtunk semmit kiénekelni. Lajos, akiben igen fejlett volt a felelősségérzet, hallani sem akart arról, hogy minket is bevegjen a kórusába, de végül – rossz lelkiismerettel – engednie kellett. Annál aggályosabban választotta ki a többi hatot. Másnap kezdtük meg a próbákat a fürdőházaknak e célra rendelkezésünkre bocsátott helyiségében. Természetesen senki – nyilván a főhadnagy sem – gondolta, hogy komolyan vesszük a megbízatásunkat: azzal a tudattal vonultunk el, hogy jogcímet kaptunk a lógásra. Lajos azonban kötötte az ebet a karóhoz, és ezúttal az ő akarata győzött, annál is inkább, mert a mi alkalmatlan hármasunk sem akarta lejáratni tanárunk tekintélyét. Sorra próbáltuk hát az ismertebb katonanótákat, és ha valamelyikünk hamis hangot fogott, előlről kellett kezdenünk. Ekkor tanultam meg tisztelni Lajos

zenepedagógiai képességeit, mert idővel már egyikünk hangja sem kornyikált ki feltűnően az együttesből, amint harsány hangon zengettük az akkoriban legkelendőbb masírozó dalt:

Horthy Miklós
legszebb
katonája

*Horthy Miklós katonája vagyok,
legszebb katonája.*

Groteszk jelenet volt: nem tudtuk, röhögjünk-e, vagy szégyelljük magunkat.

Még így is volt némi alkalmunk lógásra. Arra is jutott időm, hogy levelet írjak Piroskának: megpróbáltam benne tárgyilagosan vázolni helyzetünket. Két nap múlva megjött a válasz: mulatságosan csevegő levél volt – arra kellett gondolnom, hogy lényegében ilyesfajta levelet írhatott a tizennyolcadik században egy szellemes párizsi hölgy a hadba vonult lovagjának. Magában, úgy látszik, mégsem vette olyan könnyedén a dolgot, mert másnap délelőtt megjelent Veresegyházán. Éppen gyakorlatoztunk, Miklós vette észre, ő bökött oldalba. Köztünk és a fürdőház között a gyepen ült, mintha csak gondtalanul napozna, de én láttam, hogy egy kis rajz-blokkot fog a kezében, és néha lopva ránk néz, néha sebtibe lejegyez valamit. Utóbb kiderült, hogy egy kis karikatúrát vázolt néhányunkról, amint a lábunkat emelgetjük. Ez a kis lap csodálatosképpen megmaradt, és csak ma veszem észre, hogy abból a hevenyészett irkafirkából világosabban kiderül, mint ha én próbálnám indokolni, miért volt annyira nevetséges és külön megalázó, hogy civil, azaz turistaruhában végzünk katonai gyakorlatokat.

Messziről
nézve úrilány

A gyakorlatozás befejeztével odamentem Piroskához a keret szeme láttára, de egy szót sem szóltak, utólag sem. Sőt, utólag úgy vettem észre, hogy az őrmester először tekint rám némi elismeréssel – mert előzőleg sajnos több ízben is volt alkalmam felhívni magamra a figyelmét, amikor elvétettem a gyakorlatot. Társaim szemében mindenesetre láthatóan megnövelte becsületemet, hogy ilyen – messziről nézve – úrilány nem átalult meglátogatni ebben a mindenki tudomása szerint szégyentáborban. Piroska azonban semmiképpen sem úgy viselkedett, mint aki egy kétes kimenetelű, merész tette szánta volna el magát: vidáman mosolyogva fogadott, mintha csak a szentendrei hajóállomáson találkoznánk véletlenül. De hogyhogy énhozzám? Óvakodott attól, hogy világossá tegye az okozati összefüggést, de szavaiból kiderült, hogy Gabit, aki Nagykátára kapott behívót, már nem láthatta: az ő századukat rögtön elszállították vonaton, fogalmuk sem volt, hová – Gabi csak egy kicsempészett levelezőlapon tudta értesíteni Piroskát. Így hát helyette is engem látogatott meg.

Kisvártatva Miklós is otthagya a „körletet”, és csatlakozott hozzánk. Ő persze még annyit sem láthatott meg, mint én abból, ami Piroskát belülről feszíti, ennél fogva hármásban még mulatságosabb lett a társalgásunk. Egymás szavába vágva ecseteltük Piroskának a zenei oktatást, amelyben részünk van, ő pedig már minden színlelés nélkül röhögte végig, milyen komolyan és fegyvelmezetten énekeljük, hogy Horthy Miklós katonái vagyunk, legszebb katonái. És ha ő nem ejthetett szót arról, mi gyöttri az áljókedve mögött, mi sem árultuk el, amit éppen előző nap tudtunk meg, hogy ez

a veresegyházi közbjáték csak afféle előnyaralás, és nem-sokára mi is utazunk tovább keletre, valószínűleg Erdély felé, komoly munkára; némelyek arról is hallottak, hogy a volt román Károly-vonal szögesdrótjait bontani.

Engem azonban egy külön izgalom is feszített, amiről még Miklóssal sem beszélhettem – tapintatból –: a tanúsítvány. Mert azt azért mindenesetre magammal hoztam: ki tudja, mire lehet jó. Még a vonaton Veresegyháza felé kiderült, hogy tizenhatan rendelkezünk ilyen mentesítő okmánnyal. A legmerészebb közülünk még azon az estén, a századnévsor összeállításakor hozzátette az adataihoz, hogy neki tanúsítványa van.

– Az itt nem számít – mondta a főhadnagy, kajánság nélkül, inkább valamelyes részvétellel.

De ugyancsak a Piroska látogatását megelőző estén váratlanul kihirdették, hogy a tanúsítványosok gyülekezzenek a századirodában. Ott aztán maga a főhadnagy vizsgálta meg az okmányokat, majd saját kezűleg vette jegyzékbe nevünket és tanúsítványunk számát. Ebből a komoly hivatalos tevékenységből jó reményt merítettünk: úgy látszik, hazaküldenek bennünket. Éjszaka alig tudtam egy-két órát aludni az izgalomtól. Amikor azonban búcsút véve Piroskától – aki kettőnket megcsókolt, és hátra sem nézve megindult az állomás felé – visszatértünk a többiekhez, megtudtuk az új hírt: katonailag mégsem számít a tanúsítvány.

Két nap múlva már az ébresztővel együtt kiadták a parancsot: reggeli után a tanúsítványosok a holmijukkal együtt gyülekezzenek a századiroda előtt. Gyorsan szétosztották a leszerelési jegyeket, és kiadták az utun-

Leszerelési
jegyek

kat. Csak annyi időt tudtam szakítani, hogy Miklóstól sebtiben és szégyenkezve elbúcsúzzam, és máris szaladtam hátizsákkal tanúsítványos társaim után.

Anyám persze nagyon megörült, amikor, éppen ebédre, váratlanul beállítottam. De ebéd után, mire meglepetéséből meg első öröméből magához tért, és apám is lefeküdt már, elgondolkodva megszólalt:

– Azért ha a többiek kibírják, te is kibírhattad volna.

Valahol már említettem, jóval korábban, hogy engem csak anyám tudott igazi dühbe gurítani. Amikor valamilyen rejtélyes ösztönnel olyasmit bolygatott meg bennem, ami bevallhatatlanul amúgy is piszkált odabent. Mert hát igen, cserbenhagytam a szó legszorosabb értelmében vett bajtársaimat. Tudtam, hogyne tudtam volna, hogy ezúttal a legkézzelfoghatóbban *kivétel* voltam: kivettek, mondhatni kihúztak egy közösségből, amelybe minden antropológiai, valamint szociográfiai adat szerint beletartoztam. Lelkifurdalást kellett volna éreznem? De képtelen voltam rá. Minden izmom, idegem, érzékszervem örült a visszanyert szabadságnak, ennek a – tudtam jól, milyen viszonylagos – szabadságnak. Annak örültem, amit visszanyertem? Nem: annak, hogy mitől szabadultam meg. És még csak nem is arra gondoltam, hogy mi várt *volna* rám, nem azokra a nehéz munkákra és bizonytalan végű hónapokra, melyeknek a század elébe nézett, hanem arra a két hétre, amit Veres-egyházán velük viseltem el, és amit közülük sokan, és nem is csak csúfondárosan, dzsemborinak becéztek. A közösségre gondoltam, arra, amelyik összeverődve olyan egynemű volt, arra a közösségre, amelyiket minden közösségek közül a legjobban ismertem, mert belül-

ről ismertem, gyerekkorom óta ismertem, gyerekkorom óta horzsolt, és ösztöneimben már gyerekkorom óta próbáltam elszakadni, menekülni tőle.

Áruló voltam?

Áruló voltam? Ha igen, akkor az voltam már gyerekkoromban, amikor unokabátyáim azzal ugrattak, hogy én vagyok az a gonosz a Hagadából, aki azt kérdezi: „Mit jelentenek azok a ti ünnepeitek?”, és akinek azt kell válaszolni: „Jól mondod, hogy a ti ünnepeitek, mert ha te ott lettél volna, téged nem hozott volna ki az Úr Egyiptomból, a szolgaság házából.” És most engem hozott ki, húzott ki – mondjam, hogy a sors? – onnan, ahol a többieket őrizték.

De magamat árulónak mégsem éreztem, legfőlebb Miklóssal szemben, aki pedig még annyi közösséget sem vállalt a közösséggel, mint én. És most én hazajöhettem, ő meg, testvérem a szóban és a gondolatban, ott maradt a szolgaság táborában.

És mégis megkönnyebbülten fogtam hozzá, kicsomagolni a hátizsákomat. Amikor kiürült, úgy elraktam, hogy még véletlenül se tűnhessen a szemembe, és megfogadtam, hogy soha többé nem megyek hátizsákkal kirándulásra. Igaz is, majdnem benne maradt, a fenekén, az a két tábla Milka csokoládé, amit anyám az utolsó pillanatban helyezett a tetejére, és amiért annyiszor túrtam fel hiába az egész hátizsákot.

Nem, anyámnak nem volt igaza: hogy is bírhattam volna ki azt, amit a többi, ha még a hátizsákomat sem tudtam rendben tartani, és képtelen voltam benne megtalálni azt, amit kerestem?

6. A KÖZÖS FELADVÁNY

Öröm a Fő
utcában

Piroskánál másnap jelentkeztem, ami egybeesett a születésnapommal. A harmincadikkal. Éppen aznap múlt egy éve, hogy Eti meghalt. Ezt éberem tudtam is egész nap. De eszembe sem jutott, hogy ezért egy nappal el kellene halasztanom a látogatást, és a meglepetést, amit okozok vele Piroskának. Ellenkezőleg, meg voltam róla győződve, hogy éppen ez a megfelelő nap, amikor a váratlan megjelenésem okozta meglepetés örömét le kell aratnom.

És csakugyan, meglepetésben sem, örömben sem volt hiány a Fő utcai lakásban. Persze, egy pillanatig sem áltattam magam azzal, hogy ez az öröm ugyanilyen kitörő lenne, ha Monorinak nem kellett volna velem egy időben, lényegében *együtt* bevonulnia, vagy ha ő is olyan szerencsésen visszakerül, mint én. Azt is tudtam, hogy lovagiasságra vagy éppen bajtársi szolidaritásra semmiképpen se vall, ha ennek a kényszerű távollétnek az előnyeit ki akarom használni. De hát nem éreztem kötelességet Monori iránt sem lovagiasságra, sem bajtársiasságra.

Ettől függetlenül sem választhattam volna megfelelőbb napot Piroska elnyerésére, mint ezt az én harmincadik születésnapomat. Utolsó hetében nyáriasra szépült a szeptember, már az éjszakák is langyosak voltak, nem úgy, mint amikor a mi véletlenül összeverődött ötösünk összebújva fázott a veresegyházi ablaktalan padlásszobájában. Most pedig a Fő utcai szép szoba ötemeletnyi magasban ragyogott Buda fölött a délelőtti napsütésben, közvetlenül előttünk a Szent Anna-temp-

lom kettős tornya fehérén szikrázott a fényben. Még valami ragyogott a szobában, a fehér falon: egy új nagy kép – nyilván a búcsúvételünk óta hozta be Piroska Szentendréről. Festeni pedig valamikor augusztusban festhette, mert a széles vászon tetemes részét egy sárgálló kukoricás foglalta el. A szétterülő kukoricást egy fehér templom fele meg a piros torony teteje zárta le és fogta össze kék meg zöld hegyek alján. Egy címkézéshez szokott műértő valószínűleg azt mondta volna rá, hogy expresszionista stílusban van festve. Én semmilyen iskolához sem tudtam volna sorolni: kezdetben mutatott rajzai sötét hatású kuszaságának nyoma veszett, erő ragyogott rajta, sőt dinamizmus, mégis megnyugtató volt, nem a derűjével – az aligha volt benne –, inkább egy vad temperamentum vidám robbanásával. Első látásra megszerettem, akárcsak nyolc héttel azelőtt a készítőjét. Már az is felpeszdtített, hogy olajkép, de Piroska azt felelte, nem igazi olajjal csinálta, csak tojás-temperával – ahogy az Eyck fivérek festettek. Szóval nagyon megörültem a képnek. Nem, nem áltattam magam azzal, hogy ez a ragyogás a mi szerelmünknek tudható be. Mégis, titkon, magamban is kimondhatatlanul hittem benne, hogy valami módon, öntudatlanul – Piroska nyilván legkevésbé sem tudhatott róla, hogyan – az én hatásomnak is része volt ezekben a rendezettebb vonalakban és felületekben, a kirobbanó új stílusban – abban, hogy ilyen kedvemre való képet festett.

Ebben a napsütéstől vibráló ragyogásban, e győzelmében biztos izgalommal kezdtem kigombolni a fehér blúzárt. De nem várta be, míg a végére érek: ő maga vetkőzött le, ha nem is természetesen, de készségesen.

Észre sem vettük, és már a díványon feküdtünk. De ott bezegz észbe kaptunk: *tudtuk*, hogy egy feladványt kell közösen megoldanunk. Igaz, a siker biztos tudatában fogtunk hozzá, de ez a sikerbiztonság a tudatunkba fészkelődött, legalábbis az én tudatomba – nem a tagjaimba. Persze hogy a siker elmaradt. Miért? Csak.

De ha most utólagos ésszel próbálom a kudarc titkát megfejteni, találok rá okot, nem is egyet. Mindenekelőtt: most először láttam a testét egészen meztelenül. És hiába, hogy első nyári sétánkon mögötte járva Barnabás deák módjára végigelemeztem látható részleteit, most, amikor *egyben* ragyogott mellettem a díványon, szépségeit és a szabálytalanságait sehogy sem tudtam egységben látni. Hát még ő hogy láthatott engem! Csak jóval később fedeztem fel azt a festők között sem mindennapi festőszemét, amely mint egy rejtett fényképezőgép villogó lencséje, az élet minden helyzetében működött, mintha csak a személyétől függetlenül, akkor is, ha az egészen mással volt elfoglalva, esetleg fontos dolgokkal, kínokban és örömeiben, főzés vagy játék, ölelkezés vagy operáció közben, észrevétlenül mindent „felvett”, barátait és idegeneket, embereket és állatokat, virágokat és bútorokat. Mondom, sok időbe tellett, amíg e rejtett fényképezőgép működését gyanítani kezdtem, de már ott a díványon lehetetlen volt észre nem vennem szemének némely hirtelenül éber felvillanását vagy hunyorgását – és ez óhatatlanul feszélyezett, ha nem tudtam is, hogy miről van szó. Utólag visszatekintve még furcsább, hogy ez a festői éberség megfért benne a női szeméremmel. Márpedig én szemérmes nővel sohasem találkoztam Juditon kívül, akit a Sas

utcai éjszaka nyomasztó sötétségében tíz évvel azelőtt a szó bibliai értelmében megismertem. De hát Juditnak volt oka a szemérmességre: szűz volt. Piroskáról azonban – a szabadszájúságából ítélve, meg abból, hogy egy házasság után és egy tomboló viszonya közben találkoztunk – nem gondoltam volna, hogy szemérmes. Márpedig nyilvánvalóan látszott, hogy szégyell vetkőzni előttem – ezért vetkőzött le olyan gyorsan ő maga –, és még jobban szégyelli, hogy ilyen világos nappal pucéron fekszik egy idegen férfi mellett. Mert igen, még idegen voltam neki. Mint ahogy ő is idegen volt nekem, testileg-lelkileg. Izgató idegenség volt, de mégis feszélyezett, nemcsak a szemérmessége, hanem az idegensége, különösen ilyen kettősen megjelölve – és hát csakis ilyen kettősen lehetett jelölni: a testi-lelki idegensége. Tudom, ez a *lélek* szó rettentő elavultan hat manapság, de ha azt mondom: *persona* – talán a modernnek is megértik. Szóval ezt a közös feladványunk megoldatlanságában meztelenül mellettem fekvő testet sehogy sem lehetett a personától függetleníteni. Egyszerűbben úgy is mondhatnám, hogy itt a personának része volt csak a teste – nem úgy, mint Katalinnál például. És valószínű, hogy Piroska is ezt a perszonális idegenséget érzékelte bennem, rajtam. Folytathatnám hiszen kudarcom – kudarcunk – okainak elemzését, de végül sem tudnék rá jobb szót mondani, mint azt az első egyet: *csak*.

Egyébként nem csüggedtünk el a kudarcunktól: nem éreztük igazán kudarcnak. Feküdtünk összeölelkezve a napsütésben: ismerkedett a testünk. Amikor felöltöztünk, és elbúcsúztam, Piroska egy hirtelen mozdulattal leakasztotta a falról a ragyogó új képet a tornyos-kukori-

Szenzáció
helyett
meghiítség

cását, és átnyújtotta nekem. Miért adta? Szabadulásom örömére? születésnapomra? jelezni, hogy a kudarcot nem érzi jóvátehetetlennek? Vagy csak egyszerűen ahogy egy jó kislány a legújabb és legkedvesebb játékát, mert valaki megkívánta? Úgy is csókoltam meg köszönetül, gyöngéden, ahogy egy kislányt szokás.

Ismerkedett a testünk a kudarc után, mondtam. Hamar ment az ismerkedés: néhány nap múlva megoldottuk – nem is, inkább úgy kell, hogy mondjam: egy este megoldódott a mi közös feladványunk, jóformán észrevétlenül. Ez a meglepetés nélküli átmenet alighanem úgy volt lehetséges, hogy nem járt együtt a testi felfedezésnek azzal a robbanásával, mint az én viszonyom Katalinnal, vagy – nyilván még inkább – a Piroskáé meg Monorié. A mi esetünkben a szenzációt a meghiítség pótolta. Testét aránylag legkönnyebben tudtam megszokni: egy hét múlva már megbonthatatlanul egyben láttam – ez volt a test. Nála aludtam szombaton, és az egész hét végét ott töltöttem vasárnap éjszakáig a Fő utcában – csak ebédelni mentünk le a közelbe, a Három Fehér Galambhoz. A lakás – amelynek berendezése egy díványból, egy szekrényből, egy támlátlan, fonott kisasztalból, egy fa karosszékből, egy polcból, egy rajzasztalból, egy festőállványból és két rongyszőnyegből állt – nagyszabású keleti palotaként úszott a félhomályban, ha Piroska zöld pongyolában járkált benne – úriasszony korából maradt párizsi vékony szövetszőnyeg volt. Igen ám, de a lábán Félegyházáról hozott, zöld bársonnyal hímezett fekete szegedi papucs. Ilyen összeférhetetlen ellentétek hol megnyugtatóan, hol izgatónan keveredtek körülötte, rajta, benne – és ez még csak legkülső

köre volt a személyének. Hamar ment az ismerkedés, mondtam az imént. De az ismerkedés távolról sem kiismerés – a megismeréshez pedig hosszú út vezet, két-tónknak vagy másfél évtizedig tartott. Egyelőre még az első lépéseket próbáltuk.

Katalinról persze nem szóltam egy szót sem Piroskának, még sokáig szorította legbensőmet is az obszcénül szokatlan – állítólag keleti – esküszertartás babonásan borzongató bűvölete. Különben is, Piroska sok mindenre volt kíváncsi az életemből, csak éppen a szerelmi ügyeimre nem. Miért akartam hát mégis szakítani Katalinnal? Becsületből? De hiszen semmiféle becsület sem kívánta meg a tisztázást. Katalinnal – ezt már említettem – sohasem fogadtunk egymásnak hűséget, még arról sem volt szó közöttünk, lehet-e, van-e mással is kapcsolatom, nemcsak vele. Piroska sem kötelezte – nem is kötelezhette – magát hűségre. Kedves volt hozzám, nagyon kedves, de akkor már felismertem, hogy nem is tudna más lenni, ilyen a természete. Mégsem gondoltam egy percre sem, hogy ez a kedvessége végleges. Nem is tettem kísérletet, hogy rábeszéljem, végezzen Monorival – hiába is próbáltam volna. Meg voltam róla győződve, hogy megkönnyebbülés lenne számára, ha látná, hogy nem ragaszkodom hozzá. De nem szereztem meg neki ezt a megkönnyebbülést: irgalmatlanul ragaszkodtam hozzá az ideiglenességben is. És hogy miért akartam szabadulni mindenáron Katalintól, holott semmivel sem vonzott kevésbé, mint azelőtt? Hogy szabadon lélegezzem, szabadon ragaszkodjam Piroskához – az átmenet idején is.

Amikor tehát Katalin legközelebb felhívott és elhí-

Engedelmesen
a hálószobába

vott, abban a biztos tudatban indultam el, hogy nem szerelmes éjszaka áll előttem. De amikor már félig levetkőzve nyitott ajtót, azaz pongyolában – de a Fő utcai zöld szövetszövetnél nyitottabb és hívogatóbb selyempongyolában –, átaláltam azt mondani, hogy most öltözzön fel, ezúttal ne feküdjünk, hanem ülünk le és beszéljünk komolyan. Engedelmesen követtem hát a hálószobájába, a bontott ágy éppolyan gusztusos volt, mint máskor, Katalin éppúgy, és ezúttal sem műveltük semmivel sem kisebb hőfokon azt, amit művelni szoktunk. Csak utána, már vacsora közben fogtam a mondókámhoz. Piroskával szemben semmiféle titoktartás sem kötelezett, megtiszteltem hát Katalint azzal, hogy elmondtam új szerelmem egész történetét – jól is esett valakivel beszélni róla –, még Piroska teljes nevét sem titkoltam el, egyszerűen azért, mert szerettem kimondani. Katalin érdeklődéssel fogadta beszámolómat – viszonyunk egész ideje alatt együttvéve sem beszélgettünk annyit, mint ezen az estén. Kedvesen, nyugodtan – azt kell mondanom, elegánsan – vette tudomásul szakításomat. Búcsúzóul is csak annyit jegyzett meg, nem érti ugyan, miért kell félbehagyni a viszonyunkat – úgy látszik, ezt nem tudtam érthetően megmagyarázni –, de azért sok boldogságot kíván nekem. Elmenet örültem, hogy szándékom ellenére mégis sor került arra, amire nem akartam sort keríteni – semmi lelkiismeret-furdalást sem éreztem a szakítás miatt, elvégre nem bántottam meg a hiúságát: világosan bebizonyítottam, hogy nem untam meg sem a testét, sem az ágyát, sem azt, amit csináltunk benne.

Mégis föllélegeztem. Egyáltalán, ez a néhány hét

a föllélegzés időszaka volt. Föllélegzés – mitől? Elsősorban a munkaszolgálatról. A leszerelés meg a szabadulás a hátizsáktól olyan emelkedett állapotba hozott, amely tovább tartott, mint maga a veresegyházi szolgálat. Tudom, az idősebbek ezt értetlenül olvassák, hiszen a mi kéthetes tessék-lássék gyakorlatozásunk és kedvezményekkel könnyített ügyködésünk a kis fürdőtelepi tó mellett a szeptemberi szép időben csakugyan „dzsembori” volt, nemcsak a munkaszolgálat későbbi, doni elfajulásának ismeretében, hanem ahhoz képest is, amit Radnótiéknak – vagy Monoriéknak – már az én „föllélegzésem” közben tapasztalniuk kellett Szatmár megyében. De engem rosszabb fából faragtak: engem szerencsés szabadulásom e két hét megpróbáltatásának lidércnyomásától valamilyen váratlan vakáció nehézkedés nélküli lebegésébe emelt – méghozzá olyan vakáció volt ez, amit Piroskával tölthettem. Közben egy pillanatil sem képzeltem, hogy ez az együttlét véglegesnek ígérkezik, azt sem, hogy kimaradhatok Magyarország vagy Európa történelméből, de éppen mert tudatában voltam e vakáció valószerűtlen, időn és történelmen kívüliségének, elhatároztam, hogy minden pillanatomat és energiámat a kiélvezésére fordítom – ezért szakítottam Katalinnal.

Ennek az átmeneti állapotnak a kiélvezését nem zavarta újra megkezdett működésem a Giraud-nál: Veresegyházáról visszatérve olyan könnyűnek tetszett a munkám a Klauzál tér megszokott közegében, hogy szinte hozzátartozott a vakáció örömeihez. Voltak ennek az égből pottyant vakációnak olyan feltételei is, amikhez nehezebben tudtam alkalmazkodni. Piroska

Nem
közönséges
műhely

barátaikhoz például – márpedig nagy baráti köre volt. Ez a kör ez idő szerint egy helyen tömörült, közel a lakásához egy kerámiaműhelyben. Ezt a műhelyt az elmúlt évben alapította Piroska legjobb barátnője, Kamilla az élettársával, Karcsival. Az alapításhoz Piroska is hozzájárult, de aztán lesüllyedt – nekem az volt a benyomásom, hogy lesüllyesztették – a többi közé, közönséges alkalmazottnak. Egyébként sem a „lesüllyedt”, sem a „közönséges” nem pontos szó itt: ennek a kiskapitalista vállalkozásnak – amilyen sok volt abban az időben Budapesten – félig-meddig kommunisztikus légköre volt: az alkalmazottakat például a bevétel alapján fizették. Érdekelte – és nemcsak Piroska miatt –, milyen alapon történt a szétosztás, de nem sikerült megtudnom: Piroska nemigen értette az elszámolásokat, nem is nagyon érdekelték, meg aztán pénzügyekben helyzetéhez képest mindig nagyvonalú volt. Annyi bizonyos, hogy a bevétel egyre növekedett: Pesten akkoriban terjedt el a divatékszert is pótló kerámiagombok használata – éppen Kamilláék hozták divatba –, és mindinkább szaporodtak a megrendelések.

A „közönséges” pedig már csak azért sem helyénvaló kifejezés a műhely alkalmazottaival kapcsolatban, mert ugyanegy baráti körből tevődtek össze. Baráti légköre volt a műhelynek, baráti fecsegés, tréfálkozás, éneklés kísérte a munkát, néha együtt mentek ebédelni, vagy ha a rendelések szaporodtával sokáig dolgoztak – olykor az esti órákban is folyt a formálás, kalapálás, égetés –, vacsorázni a Bem apóhoz címzett sarki kisvendéglőbe – megszokássalasodott hajdani tulajdonosát nemrég ismerte fel Piroska az angol követségén a felszolgáló pin-

cérek között. A „közönséges” azért is félrevezető, mert a műhelyben jóformán csupa festő- vagy iparművészféle dolgozott. Hiszen Kamilla is festéssel kezdte, Karcsi is festett, sőt ez idő szerint a műhely dolgozói közé tartozott Korniss, továbbá a később megölt Sugár Andor és más tagjai a Szocialista Képzőművész Csoportnak, amelyhez egyébként az egyelőre távol levő Monori is hozzátartozott – mint ideológus és kritikus. Igaz, volt az alkalmazottak között egy éppen munka nélküli csinos péklány is, aki később arról lett nevezetes, hogy elképesztő leleménnyel és merészséggel megszöktette vőlegényét még néhány társát a szegedi Csillag börtönből – a háború után elvégezte a Vörös Akadémiát, és magas párttitkári pozícióból igazgatott egy kiterjedt ideológiai területet. No meg ott dolgozott Krikovszky Gizi is, az induló festőnő – később férjhez ment Berda Ernőhöz, a költő unokaöccséhez, ugyancsak a Szocialista Képzőművész Csoport egyik tagjához, és a fordulat éve után afféle művészeti diktátor lett belőle, aki a szocialista realizmust képviselte könyörtelenül – Piroskával szemben is.

De nemcsak munka folyt a műhelyben, és nemcsak az ott dolgozókkal találkoztam benne. Majd mindennapos vendége volt például Mándy Stefánia, az aránylag jó-módú, kissé moletten szép fiatal költőnő, akinek nem-sokára meg is jelent egy verses füzete, *A lélek lép, lebben sután* ígéretes címmel. Gyakran beugrott Róna Robi egy kis fecsegésre, vitatkozásra. Fel-feltűnedezett Kun Miklós is, hol méla, hol izgága kedéllyel. Sokan mások is jártak oda, legtöbbjükéről már akkor sem tudtam pontosan, kicsodák. Közös volt bennük, hogy volt valami közülük a művészethez, esetleg az irodalomhoz, és min-

denképpen a politikához, pontosabban a mozgalomhoz. Ez utóbbiban lehettek köztük nagy elvi ellentétek – Róna Robi és néhány barátja például oppozíciós volt, míg legtöbben az ortodox vonalat követték –, de abban egyek voltak, hogy egy nagy baloldali társadalmi átalakulásra vártak, és bizonyosak is voltak abban, hogy ez be fog következni. Ennek – meg általában a csoportszellemnek – megfelelően megvetették mindazokat, akik átlépték az érvényesülés határait, vagy akik bele tudtak vagy igyekeztek illeszkedni a magyarországi konzervatív, félfasiszta, félpolgári berendezkedésbe. Valahogy úgy, mint hajdan az a Madzsar-növendék, aki árulónak tartotta Etit, amiért elvégezte a Róka-féle tánciskolának a mozdulatművészeti diplomához előírt kurzusát – a mester kivételes kegyéből ingyen –, holott a forradalom el fogja sodorni ezt az egész jobboldali intézményt.

Az én szememben, sajnos még valami összekötötte ezt az egylelkületű társaságot: az, hogy engem nem láttak szívesen a műhelyben, még azok sem, akik régebről és máshonnan már ismertek engem, esetleg a barátaim is voltak, mint például Róna Robi. Hiszen amúgy is az emberek között kezdtem tapasztalni, hogy isten tudja, miért, nem nézik jó szemmel a mi látható vagy látszólagos egymásra találásunkat – legkevésbé azok, akik Piroskát régebről szerették. Márpedig a műhelyben szerették őt. Legtöbben, úgy látszott, Monorit is szerették, nyilvánvalóan az ő pártján voltak, és a mi kialakuló kettősünket afféle alattomos árulásnak tartották – nem is egészen alaptalanul.

Igaz, én sem szerettem a Műhelyt. Azért írom ezúttal nagybetűvel, mert nem annyira a helyszínt értem rajta,

inkább a társaság egész légkörét, szellemét. Úgy éreztem magam közöttük, mintha Verdurinék társaságában lennék. Proust regényfolyamának vagy három évvel azelőtt nagy hatása volt rám: a *Háború és béke*-n kívül nincs is más regény, amelynek ekkora része lett az életemben. Verdurinék meg a Műhely között persze látszólag nincs hasonlóság: azok Párizs nagypolgári világában és környezetében éltek, ezek meg Budapest kispolgárian szűkös, bohém világában képeztek önhitt kotériát. A lényeg a kotéria (*coterie*) volt, a csábítóan, egyben azonban elzárkózóan tömörült társaság, amely nevetséges felsőbbrendűségi tudatával konvencionális nyárpolgárnak tartott mindenkit, aki a kotérián kívül él, és árulónak, aki onnan elpártol, vagy nem szakította el a művészet forrásait, és az már említésre sem méltó különbség, hogy amott ez a forrásvidék a kezdődő szecesszió volt, a mi budapesti szegényes párhuzamunkban pedig a harmincas évek sorvadozó magyarországi modernizmusa. Persze, kotériákból is nőhet fel igazi művész: hiszen Elstirből is nagy festő lett – miután elszakadt Verdurinéktől.

A Műhely Verdurinnéja Kamilla volt, sovány, szemüveges jelenség. De hát Proust sem említi sehol Verdurinné szépségét, sem azt, hogy a nőiességével tartotta össze a társaságát – ő is inkább az uralomvágyával, meg azzal az ügyesen taktikázó természetével, amely az elpártolni készülőket egymás ellen tudta kijátszani. A *Swann szerelmé*-ben, ebben a regényen belüli regényben Swann a Verdurinék kotériájába kénytelen behatolni Odette-ért, akit félvilági nő létére befogadott Ver-

durinné. De Swann sehogy sem tud beilleszkedni a társaságba, kinézik onnan, és Odette-et visszatartják tőle. A műhelyben mindig Swan-nak éreztem magam, és bár Piroska igazán nem volt félvilági nő, ebben a vonatkozásban, a csábító kedvesség meg az elillanó elérhetetlenség kettősségében mégis ő volt az én Odette-em.

De az már csakugyan különbség, hogy míg a *Swann szerelmé*-ben sohasem esik szó politikáról, a műhelyben az volt leggyakoribb témája a beszélgetésnek. És hogyan, amikor körülöttünk folyt a háború, egyre kétesebben? A német–orosz egyezmény fölött sem lehetett napirendre térni, bár a műhely dolgozóinak és vendégeinek többsége buzgón igyekezett helyeselni, vagy legalábbis úgy tenni, mintha az egész eseménynek nem volna különösebb jelentősége. Egyszer, már nem tudom, hogyan, sor került rá, hogy hármasan beszéljünk erről, Karcsival és Kun Miklóssal, a budai Dunaparton sétálva, a műhely közelében. Lehet, hogy csak engem akartak bosszantani, de talán önmagukat is meggyőzni, azért lovalták bele egymást a túlcitálás egyre képtelenebb túlzásaiba. Ez az egyezmény történelmi szükségszerűség volt, bizonygatták állítólagos tényekkel és bonyolult dialektikai fejtegetésekkel. Én már ebben sem tudtam őket igazán követni – tulajdonképpen csak jóval a háború után, Churchill emlékiratainak egy véletlenül kezembe került részletéből fogadtam el a tétel számomra is érthetően elemzett igazát. De ők akkor már nem érték be a szükségszerűséggel. Nagyszerű sakkhúzás volt, mondták, most aztán felsültek a kapitalisták! várhatják, hogy az oroszok kaparják ki

nekik a tűzből a gesztenyét! Hamarosan győzni fog a szocializmus Európában – ilyesmikkel fokozták lelkesedésüket. Hallgattam – nem tudtam mit mondani. De hazatérve visszafajtott kételyeimet és bosszúságomat – bizonyára hasonló túlzásokkal – átömlesztettem egy versebe, amely később elveszett, de első szakaszára még emlékszem: „Új Szent Szövetséget kötnek a hiénák, / Keselyűk, hollók, ordasok, / De én úgy megyek az ősz arany ködén át, / Hogy újságot sem olvasok.”

Piroska nem vitatkozott velem a német–orosz egyezményről. Ő nem általános politikai vagy ideológiai megfontolásokból csatlakozott a mozgalomhoz, ezek nem is igazán érdekelték: ő a szegények sorsán és a világ igazságtalanságain akart változtatni, és ezért hajlandó volt mindent kockára tenni. A műhelybeli elejtett szavakból hamar kivettem, hogy ő volt a társaságban az egyetlen „fekete”: három hónapig ült börtönben, kétszer megjárta a félelmetes defenzív, azaz kémelhárító osztályt, egyszer három napra, másodízben csak egyre, és bár egyszer sem ítélték el, mindegyik ügye után rendőri felügyelet alá helyezték, amit ugyan idővel feloldottak, de bizonyosra lehetett venni, hogy a rendőrség nem vesztette szem elől. Eti sorsára gondoltam, aki pedig távolról sem keveredett annyira a mozgalomba, legalábbis az itthoniba, mint Piroska. Persze hogy féltettem. Próbáltam őt meggyőzni, hogy ezért a mozgalmi munkáért – aminek a mibenlétéről egy szót sem volt hajlandó nekem elárulni, én se faggattam róla – nem érdemes az életét, a testi épségét, az egész festészetét kockáztatni: érje be azzal az áldozattal, hogy kicsapták a főiskoláról. De ő csak mosolygott, és a magáét hajtogatta: az ő életén

Valószínűtlen
szabálytalanság

ne múlték, ha csak egy kicsit is lehet javítani a világ szörnyű állapotán.

Ő makacs volt, én tehetetlen: feladtam az egyenlőtlen küzdelmet – a politikát azokban a hetekben amúgy is igyekeztem elhessegetni magamtól. Tény, hogy az újságot éppen csak átfutottam akkoriban, rádiót sem hallgattam: szándékosan zártam el fülemet, amennyire lehetséges volt, a világ hírei elől. Az „ősz arany köde” pedig az idézett szakaszban arra vall, hogy a verset októberben írtam: a szép idő folytatódott, a nap sütött, legföljebb néha már ködön át. Még mindig lebegni tudtam a föllélegzés valószínűtlen súlytalanságában – sőt, most már le merem írni: boldogságában. Többfelől is fenyegetett boldogság volt, de éppen akkor kezdtem hozzászokni, hogy a fenyegetettségben is lehet boldognak lenni – ha akarunk.

Márpedig akartunk boldogok lenni – mindketten eltökélten. Egy szombat este éppen lefeküdni készültünk, amikor csöngettek. Piroska nyitott ajtót: a váratlan vendég Takáts Gyula volt, akit még nem ismert. Azazhogy csak személyesen volt ismeretlen, mert néhány versét olvasta már, így hát a kitűnő költőnek kijáró szívélyességgel fogadta – rögtön megindította a lombikos kávéfőzőt. Gyula a zavar legkisebb jele nélkül foglalt helyet a rajzasztalnál – mert máshol nem lehetett. Piroska a fonott kisszékre ült, én a díványon telepedtem le, Gyulának átengedtük a legkényelmesebb ülőalkalmatosságot, a fa karosszéket. Ma érkezett Kaposvárról, mondta, és beszélnie kell velem, feltétlenül, méghozzá sürgősen. És honnan tudta Piroska címét? érdeklődtem óvatosan. Onnan, felelte, hogy

előbb odahaza keresett, a Sas utcában, de anyám azt tanácsolta neki, menjen át a Fő utca 37/c-be, az ötödik emelet 4-be, ott biztosan megtalál. Anyám természetesen kezdettől fogva tudott Piroskáról és kapcsolatunk alakulásáról – csak éppen a Monori-ügybe restelltem őt beavatni –, egyszer fel is hoztam Piroskát a Sas utcába, hogy meghallgassa azt a két kislemezt, amit Bartók gyűjtéséből addig tudományos célokra feldolgoztak, és amit Ortutaytól kaptunk ajándékba még Eti életében: az egyik a *János úr készül némedi Bécsbe* volt, a másik az *Angoli Borbála*. De még apám is tudott Piroskáról, sőt nem is fogadta olyan ellenséges érzülettel, mint valaha Etit, mert respektussal nézett a Seiden-féle textil-nagykereskedésre a Tisza István, vagy ahogy mi még mondtuk, Fürdő utcában. Értesült persze arról is, hogy Piroska már elvált az öreg Seiden fiától, de úgy gondolta, hogy aki beházasodhatott egy ilyen cégbe, csak valamilyen jobbfejta zsidó lány lehet. De akkor is, honnan szerezte meg anyám Piroska pontos címét? Hiszen kitudhatta Kornisától is, aki még fel-felbukkant a Sas utcában, ha másért nem, hogy megnézzé Évi egy-egy újabb képét, rajzát. Hogy azonban Takáts Gyulát ezen a nyomon utánam uszította, egyike volt azoknak a csínytevéseknek, amiket anyám rosszmadájúbb lényé ártatlan képpel olykor-olykor megengedett magának – és amikért az lehetett az egyetlen bosszú, ha az ember nem szerzi meg neki azt az örömet, hogy dühbe gurul: jelen esetben, ha teljes bizonytalanságban hagyom őt a felől, végül is elért-e a váratlan vendég.

Egyelőre azonban ott ült Gyula a Fő utcában a rajzasztalnál, én meg törhettem a fejemet, nemcsak azon,

Takáts Gyula
a Fő utcában

És a Víg
utcában

hogy mi lehet az a sürgősen fontos megbeszélőnivalója velem, hanem hogy azon túl is mitévő legyek vele. Akkor már Piroskát, valahányszor lehetett, elvittem a barátaim közé, de arra semmilyen szempontból sem voltunk berendezkedve, hogy a Fő utcában fogadjuk barátaimat – különösen szombaton, amit rendszerint a szerelmünknek szenteltünk. Piroskában volt annyi tapintat, hogy amint a kávéfőző kiürült, kivitte az üres csészékkel együtt a konyhába. Gyula gyorsan odahajolt hozzám, és minden kertelés nélkül rátért a tárgyra: ő hallotta, hogy milyen otthonos vagyok én a Víg utcában – ugyan tegyem meg, hogy bevezetem őt a szalonba. Én, szintén kertelés nélkül, megkérdeztem: legközelebbi barátaid között vannak néhányan, akik legalább olyan otthonosak a Víg utcában, mint én – miért nem azokhoz fordult? Bennem bízok a legjobban – felelte. Felmértem a helyzetet. Nem akartam azt mondani, hogy ilyen körülmények között feszélyez engem, ha hirtelen távozom hazulról, illetve a Fő utcából – átalltam őt a Piroskával fennálló kapcsolatunkba is bevezetni. Gyulának ez volt az első kérése – barátiatlan viselkedés lett volna, ha megtagadom. Különben is, kárpótlásul mindenképpen ott kellene tartanunk, vagy levinnünk valahová – az esténknek amúgy is vége. Amikor tehát Piroska visszatért, csak annyit mondtam, hogy elmegyek Gyulával. Némi csodálkozással fogadta a váratlan bejelentést, de nem szólt semmit.

A bevezetéssel nem sok dolgom volt. Régóta nem jártam a Víg utcában, de azért még ismerősként fogadtak a szalonban. Gyulát legszívesebben Elvira gondjaira bíztam volna, de őt nem láttam ott – szombat

esti forgalom volt. Megvártam hát, amíg Gyula szemügyre vette a lányokat, és megtalálta azt, akivel a legszívesebben ment volna szobára. Annak mutattam be, és újukra bocsátottam őket. Most én játszottam Tibor tavalyi szerepét: biztattam Gyulát, hogy ne siessen, intézze kényelmesen a dolgát, majd én megvárom. Most én voltam az, aki egy magányos asztalnál nyugodtan cigarettázva vártam Gyulát, aki idővel fel is tűnt újra, látható elégedettséggel – a lebonyolított ügyletről nem esett szó köztünk. Elmenet beültünk még valahová a közelbe egy korsó sörre, és beszélgettünk – most már költészetről, irodalmi életről, politikáról. Miután elbúcsúztunk, szégyelltem volna Piroskát olyan késő éjszaka felzavarni és elmesélni, mi történt közben. Hazamentem hát aludni – ami egy idő óta nem fordult elő szombaton. Anyám ebből is tudhatta, hogy sikerült a csínytevése – de azt már el tudtam kerülni, hogy erről még beszéljünk is. Vasárnap átmentem Piroskához, és elvittem ebédelni. Ebéd közben adtam elő mentségemet: hitte is, nem is a beszámolómat, de csak nagyokat nevetett, és nem győzött csodálkozni a férfiúi természetén.

Ennek a közjátéknak a hatására kezdtünk hozzászokni, hogy elvértve látogatók is meglephettek minket a Fő utcai magasban. Takáts Gyula például még egyszer megjelent nálunk, most már minden sürgető ok nélkül, csak úgy, baráti feketére. Magával hozta Ambrózy Ágostont, azt a fiatal költőt, aki az elmúlt év szorongatásában olyan tüntetően kedves volt hozzám. Piroskának megtetszett a feje, és maszkot öntött róla, még be is festette arannyal – azt mondta, úgy jobban kijön a for-

Egy életem,
egy halálom

mája. A maszköntés játéka ebben az időben sokat foglalkoztatta. Engem is unszolt, hogy vessem alá magamat az ijesztő külsőségekkel járó műveletnek, de én szabadkoztam – egyszerűen azért, mert féltem. Ambrózy hősiiesen viselkedett a gipsz alatt, utána sem volt egy zokszava sem, de én láttam, hogy a válságos pillanatokban görcsösen ökölbe szorult a keze. Példás viselkedése megszégyenített: másnap bejelentettem Piroskának, hogy az én fejemről is önthet maszkot. Elvégre, gondoltam, nem mutakozhatom gyávának ilyen bátor nő előtt, ha a szerelmét (mert akkor már magamban így neveztem) meg akarom tartani – egy életem, egy halálom, csináljon velem, amit akar. Én vittem a tetthelyre a gipszet, sőt, még kavarni is segítettem. Piroska azt mondta, ekkora áldozatot nem kíván tőlem, mire én azt feleltem, hogy Krisztus is maga vitte a keresztyét. Maga az eljárás azzal kezdődött, hogy vigyázsfekvésben kellett elhelyezkednem a padlón – főleg az arcomnak nem volt szabad egy szemernyi sem elmozdulnia. Piroska bekente valamilyen olajjal, majd súlyosnak tetsző gipszréteggel vonta be. Ambrózynak két papírból ragasztott csövet dugott az orrlyukaiba a légzés biztosítására – mert a csukott száját is természetesen gipsz borította. Nálam azonban ki akart tenni magáért: az orrlyukamat – és csak azt – bravúros gonddal és ügyességgel szabadon hagyta – ez valószínűleg csakugyan megkönnyítette a lélegzést, de mindenesetre megnövelte a félelem tényezőjét. A fulladásos halál rémülete mindössze egy-két percig tartott: attól kezdve, hogy a gipsz melegezni és keményedni kezdett, addig, amíg Piroska leemelte – én úgy éreztem, letépte – fejemről. Megérte a félelmet:

ritka tökéletes maszk lett belőle – még a ritkuló hajam is látszott rajta. Mindmáig egyetlen képmásom, amellyel szellemileg is azonosítani tudom magamat: olyan, mint egy római fej – meglátszik ugyan a szíriai eredete, de ezzel együtt, ha márványból volna, ott szerepelhetne a Capitolium római fejei között. Annak idején mindenél fontosabb volt számomra, hogy a maszkot – botor bizakodással – szerelmünk zálogának tekintettem.

Botor
bizakodás

Egyelőre még semmi sem zavarta meg a mi szerelmünk eltökélt idilljét. Észrevehető fordulat volt azonban, hogy Anna és Korniss kivett egy kétszoba-hallos lakást a Visegrádi utca elején, közel a Szent István körúthoz. De nem bírták a lakbért: Piroskának fel kellett adnia Fő utcai szállását és átköltözni a Visegrádi utcába, ahol ő fizette a lakbér felét. Újonnan épült ház volt, összkomforttal, és a Visegrádi utca meg a Szent István körút sarka sem volt még az a sivár forgalmi csomópont, ami utóbb lett belőle. Piroskának erkélye is volt, nyugatra nézett, az utcára – Annáéké keletre, üres telkekre. És mégis, a Fő utcai kilátás és környék után a változás szerelmünk színhelyének a lefokozása volt. Piroska persze, bármennyire sajnálta is otthagyni a Fő utcai lakás tündérvilágát, örült, hogy megint együtt élhet a testvérével. A szerelmünk, hiszen az is folytatódhatott a Visegrádi utcában, de a mi világ fölött lebegő valószínűtlen idillünknek bizony vége szakadt. A két nővér ugyan gondosan ügyelt rá, hogy ne zavarják egymás páros életét, de már a pusztá tudat is, hogy két üvegajtóval meg egy hallal elválasztva Annáék házaselete folyik, valamilyen családféleséget hozott létre, és hozzákapcsolt bennünket a világ valóságos viszonyaihoz.

Aztán meg a legnagyobb gondosság mellett is óhatatlanul összeakadtunk olykor a lakás közös területén. Az is előfordult, hogy együtt vacsoráztunk a hallban. Elvégre Korniss jó barátom volt, tíz évvel azelőtt is, hogy először hallottam Piroskáról. Igaz, itt a Visegrádi utcában furcsa változások előjeleit kezdtem észlelni rajta. Alighanem a rendezetlen körülmények tapasztalata – hiszen azelőtt sohasem élt ilyenek között – meg a birtoklás első érzete hozta felszínre olyan tulajdonságait, amelyek talán azelőtt is benne lappangtak. Azt is láttam, hogy nem jó szemmel néz a mi kettősünkre – nem mintha Monorit helyeselte volna. „Nem kuplerájba jöttem lakni”, mondogatta, nem nekem persze, sőt én erről csak később szereztem tudomást, de már akkor meglepetve észleltem azt az újabb hajlamát, hogy szívesen tetszeleg az erkölcsbíró szerepében. Igazában ekkor kezdtünk elhidegülni egymástól. Lassanként a házaspárból közelebb éreztem a feleséget, mint az én barátomat – már csak azért is, mert tudtam, hogy Monorival szemben Anna az én pártomat fogja.

Aztán egyre komorabb fordulatok következtek. Monori ismétlődő hívására Piroska meglátogatta őt Ottományban, Szatmár megyében. Két napig maradt ott, és az éjszakát együtt töltötték egy parasztház előre kibérelt szobájában, ahová Gabinak sikerült kiszöknie. Piroska megrendülten érkezett haza: Monoriék siralmas körülmények között dolgoznak – pusztá kézzel szedik a Károly-vonal drótakadályait. De valószínűnek tartottam, hogy a megrendültségében része volt az ottományi parasztházban eltöltött éjszakának is. Nem mintha nem folytatta volna szerelmünket becsületes eltökél-

séggel. Csakhogy nem sokáig folytathatta. Két héttel utána visszajött Monori is: amilyen rosszul járt a munkaszolgálat kezdetén, amikor őket rögtön útnak indították, olyan szerencsésen szabadult: az övé az első századok közt volt, amiket leszereltek. Piroska, napokig a viszontlátás örömében, számomra elérhetetlen volt, és amikor néhány nap múlva újra találkoztunk, közölte: Gabi ragaszkodik hozzá, hogy velem szakítson, ő pedig nem bír Gabival szakítani – ne találkozzunk.

Ezeregyéjszakai
fátyol

Nem állíthatom, hogy ez a szakítás úgy ért, mint derült égből a villámcsapás. Hiszen az elmúlt két hónap alatt mindvégig tudatában voltam idillünk ideiglenességének. Hamarosan eszembe jutott persze, hogy kár volt olyan hübelebalázs módjára feladni Katalint. Egyelőre azonban szégyelltem újra összeköttetést keresni vele. De arra sem voltam hajlandó, hogy „harcoljak” Piroskáért – hogy versengjek Monorival. El voltam rá szánva, hogy belenyugszom a szakításba. Elvégre, ha testünknek sikerült is összeszokni, kapcsolatunk hőfoka a Katalinnal való közös teljesítményünk magasfeszültségét sohasem érte el. Hát még azt a veszett fenét, ami közöttük, Monori és öközötte dühönghetett! És a többi? A mi lebegő és meghitt és mégis olyan tarka és érdekes „idillünk”? Úgy látszik, ez az egész is csak olyan ezeregyéjszakai fátyol volt, ami most egy perc alatt szétfoszlott. Legjobban az dühített, hogy láthatóan lelki tusa folyt le benne, míg szakított velem, és az, hogy nem győzött sajnálni engem – persze Monorit jobban sajnálta. És ha elképzelttem, hogy Monorival négy szemközt is képes arról beszélni, hogy sajnál engem! Azt mondtam, *látható* lelki tusa folyt le benne, miközben

kiadta utamat – de én nem hittem ebben a lelki tusában: álszentnek tartottam őt. Nem, Piroskával soha többé, határoztam el, amint a Visegrádi utcára kiléptem. Tudtam, hogy a mozgalomban megbízható, mert ért a konspiráláshoz, és verésre, kínzásra sem vall, de akin ennyire uralkodnak az érzékei, és ennyire nem tud becsületes lenni, az a szerelemben, a házasságban – mert mondanom sem kell, biztosítottam róla, hogy el akarom venni – csak megbízhatatlan lehet.

Csak most, Piroska szakítása után jutott eszembe, hogy két hónap óta milyen keveset gondoltam Radnótira. Néhányszor persze fölkerestem Fifit, érdeklődtem telefonon is, tudtam hát a sorsáról, sőt Miklóst ismerve hozzá tudtam adni azt is, amit ő valószínűleg kihagyott a Fifihez írt leveleiből és lapjaiból. És mégsem nyomasztott a helyzete, éjszaka nem riasztott fel a lelkiismeret-furdalás, hogy én az otthoni vagy Fő utcai, vagy Visegrádi utcai ágyban fekszem, nem próbáltam elképzelni, ő hol mindenütt fázhat ilyenkor – az ideiglenes idill önzése a barátságot is kívül rekesztette határán. Most, amikor az idill boldogságával együtt az önzését is elvesztettem, most sem lelkiismeret-furdalást éreztem elsősorban, hanem egyszerűen Miklós hiányát: legalább az ő barátságára, egészséges vigasztalására lett volna szükségem. A munkaszolgálat három hónapos határidejét ekkor még komolyan vették: december elején megjött az ő százada is – de Miklós nélkül: mondvacsinált ürüggyel gúzsakötésre ítélték, ami ugyan elmaradt, de helyette néhány bajtársával együtt büntetőszázadba helyezték át. Most kezdődött igazán a rémület: Fifié is, a baráti köré is – de szerencsére nem sokáig tartott: karácsony előtt leszerelték őt is.

Lefogyva, meggyötörtén érkezett haza, de nem meggyötörtén és nem is föllélegzésre, lazításra mohón. Elkeseredettebben jött meg, de elszántabban is: az életre volt mohó, az irodalmi életre is. Nem volt benne nyoma sem neheztelésnek, amiért ki tudtam vonni magamat a megpróbáltatásból – még örülni is tudott, hogy közben írtam egy-két jó verset. Elmondtam neki természetesen Piroska meg az én történetem folytatását és – ahogy hittem – befejezését. Nem mondta, hogy „nem megmondtam, hogy bolond?“, nem is próbált vigasztalni, csak éppen igyekezett kiráncigálni a csüggedésből. Megosztotta velem irodalmi gondjait – amilyenek énnekem jó ideje nem voltak már –, és megpróbált, ahogy azelőtt is, bevonni a társaságba, a baráti körébe. Karácsony második napján a leszerelés öröme jó néhányan összegyűltek Heimlichéknél – engem is meghívtak. Ott volt a mi régi ötösünk, meg néhány utóbb szerzett jó barát a századból, csupa intellektuel. Ünnepi volt a hangulat – Hemlich egész este Chopint játszott. Mindig nagyon szerettem Chopint, de soha még annyira nem hatott rám, mint ezúttal. Hát persze, mert háromhetes közöny, erőlködés nélkül kitermelt egykedvűség után hirtelen visszaidézte Piroskát. Ami annál furcsább, mert zenei kapcsolat nemigen volt közöttünk. Általában sem nagyon érdekelte Piroskát a muzsika – csak a népdal és a gregorián. És most ezek a lényétől oly idegen keringők és mazurkák, etűdök és prelűdök, noktűrnök és balladák mind az ő alakját hömpölyögtették elem, elérhetetlen közelségben. Váratlan jelenés volt, de azért nem lesújtó: hogy három hét alatt nem tudtam elfelejteni, még nem túl nagy szégyen, egy kis érte viselt bánat

Elérhetetlen
közelség

A csalódott
szerelem
köpenye

nem éppen életveszélyes – elvégre a csalódott szerelem köpenye minden férfit előnyösen öltöztet.

Ebbe a köpenybe burkolózva mentem el Szentpál Olgáék szilveszterére, a Vilma királyné útra (a mai Gorkij fasorba) – Radnótiék vittek magukkal. Eti ellenségeinek táborában szilvesztereztem: a Szentpál-iskolától idegen volt a táncstílusa, őt magát pedig – egy-két kivételtől eltekintve – „prolilánynak” tartották, akinek csak négy polgárijja van, azt is jó későn végezte el, a mozdulatművészeti diploma érdekében. Elveszerten ödögtem a vendégek sokaságában, és hasznosabb teendő híján elég sokat ittam. Végül Vajna Boriska, a nem túl jó, de szép és szép hangú szavalónő lábainál foglaltam helyet. Mindene formás volt, csak egyenetlenül kiálló fogai tűntek föl a szabálytalanságukkal. Valamilyen komisz játékból éppen azoknak a szépségét kezdtem dicsérni. Boriska csodálkozott a bókjaimon, de láthatóan jólestek neki. Csakhamar odáig vitemedtem, hogy arra kértem, engedje megcsókolni az *egyik* fogát – azt amelyiken, isten tudja miért, egy kis folt sárgállott. Megengedte. Térdre emelkedtem, és lovagiasan megérintettem azt az egy fogát. Boriska, látszott rajta, nem értette, hogy azt az egy fogcsókot nem követi merész behatolás a fogak hátterébe. Nem is ereszkedtem vissza a lábaihoz, hanem belevegyültem az általános vidámságba. Már nem emlékszem, éjfél után, gyorsan szerzett részegségemben miről jutott eszembe, hogy Piroskának boldog új évet kívánjak? Biztosra vettem, hogy a műhelyben szilvesztereznek: ott hívtam fel, amikor sor került rám – sokan telefonáltak. Kamilla vette fel a kagylót – persze neki is boldog új évet kívántam –, de

gyorsan átadta Piroskának. Ricsajozás hallatszott át a hangján – gondolom, az enyémen is. Én cifrázás nélkül kívántam neki boldog új évet, ő kellenetlenül viszonzta, és kimértségével is jelezte, hogy zavarja a hívásom. Letettem a kagylót, és elképzeltem, hogy az egész társaság együtt röhög rajtam. Nem tudtam hova lenni szégyenemben, amiért nem álltam ellen a hirtelen támadt ötlet kísértésének.

Lesz maga
juszt is az
enyém?

Másnap ez a tartós szégyen már a düh szorításával jelentkezett. „Lesz maga juszt is az enyém”, jutott eszembe kamaszkoromból Eisemann nagyszerű slágere – de hiába, az én erőmből nem futotta ilyen harcias dacra. Valahogy mégis bosszút kellett állnom, legalább magamban, magam előtt. Rögtön felhívtam Katalint, azzal az ürüggyel, hogy boldog új évet kívánok – ezt legrosszabb esetben a férjének is mondhattam. De ő vette fel a kagylót – kedvesen köszönte a jókívánságot. Jenő, úgy látszik, nem volt otthon, legalábbis nem a közelben, mert Katalin rögtön azt kérdezte, mikor jövök el megint egyszer vacsorára. Amikor akarja, feleltem. Két nap múlva már nála voltam. Szótlanul csókoltuk meg egymást, szó nélkül mentünk egyenesen a hálószobába, ahol ezúttal is meg volt már vetve az ág. Mondanom sem kell, nem kérdezte, miről jutott eszembe három hónap után, és egy szóval se mondta, hogy örül nekem. De minek is mondta volna? volt, amivel kimutassa örömet. Csak már az asztalnál kérdezte:

– Hát visszajöttél az okos Piritől a buta Katihoz? – Ami arra vall, hogy Kati nem volt buta – de hiszen ezt rögtön a viszonyunk elején megállapítottam abból a kevés szóból, amit váltottunk. Ezt a kérdést se kockáztatta

Némi
rezignáció

volna meg, ha előzőleg a vetett ágyban azt nem érzi, hogy visszafoglalt engem, ha be nem bizonyítom, hogy valóban visszajöttem, hogy a kettőnkben keringő áramkör semmit sem veszett a feszültségéből. De ha már abból a rövid tájékoztatóból, amivel a szakításunk – vagyis a szakításom – előtt beavattam új szerelmem történetébe, meg tudta jegyezni Piroska nevét, úgy éreztem, tartozom neki azzal, hogy előadjam a történet folytatását és – még mindig azt hittem – a végét. A nem részletes, de őszinte beszámoló után mindössze annyit mondott:

– Ne félj, majd csak lesz valahogy.

Ebből az ugyancsak nem buta megjegyzéséből már ott helyben kihallottam némi rezignációt. Úgy lehet, Katalin a három hónappal azelőtti szakításomból meg az akkori és mostani beszámolómból felismert valamit a természetemből és életem ütemváltásából. Mint ahogy én is csak ekkortájt ébredtem a tudatára annak, amit Katalin és a mi egész viszonyunk természetéből megismertem – és három fejezettel korábban jeleztem. Nem-sokára írtam egy verset – az egyetlen Katalinról –, amelyik így kezdődik:

Némán heverünk itt, kikötöttünk.

Nincs híd, csak a tested, miközöttünk.

Elvégre ebből a két sorból is érződik némi rezignáció. A kielégületlenségé? Dehogy. Hiszen így folytatódik:

*De a hátad vonala
De a vállad mosolya
Szomjaimat oltja.*

Nem, az első két sor mögül nem a lemondás hangja szól halkán, hanem valamilyen hiányérzeté. „Szomjaimat oltja” – fejeződik be a hálaadó versszak. Igazat mondtam benne. De az a testi közeledés, amiért hálát mondtam, nem minden szomjúságomat oltotta, csak a testieket. Viszonyunk első szakaszában hiszen egyéb szomjúságot sem éreztem. Eszem ágában sem volt lelki kapcsolatot igényelni. Most pedig hiába lett a test hídja egyre szilárdabb, hiába vonultak át rajta egyre újabb és mohóbb hadak, voltak hoppon maradt csapataim, amelyek türelmetlenül és hasztalanul vártak átkelésre. Más szóval: minél kielégítőbben folytatódott a viszonyom Katalinnal, annál erősebben kíváncsoztam Piroskára. Nem a testére, nem. Hát mire? A szavaira, a hangjára, a csöppet se mongol tekintetére, a huncutságára, a humorára, a lényére – a meghittség ajándékára.

Már nem emlékszem, hány hét múlt el, még kevésbé, hogyan vetemedtem rá, hogy a szilveszteri hangjának lepöckölő kelletlensége után még egyszer felhívjam, és még egy utolsó találkozót kérjek tőle. Meglepetésemre megadta – úgy látszott, megkönyörült rajtam. Azt gondoltam, hogy „kibeszélgetem magamat véle utoljára”, ahogy a népdal mondja. De nem így történt. Pizsamában nyitott ajtót. Vékony, zöld pizsama volt, világoszöld csíkokkal – még sohasem láttam, pedig ez is úriasszony korának maradéka volt –, csábos párizsi pizsama. Most mindent helyrehozok, gondoltam, ahogy lefeküdtünk. De megdöbbenésemre semmiféle testi kívánság sem támadt bennem – holott véletlenül már két hete nem jártam Katalinnál. Piroska nem vesztette el a türelmét, nem lökött el, nem ugrott fel az ágyból. Jóság és elnézés

mosolygott az arcán – soha még ilyen szépnek nem láttam. Aztán, ahogy múltak az éjszaka órái, úgy lett a helyzet mind reménytelenebb – mindig újra átöleltem, és mindig hiába: a bénulás terjedni kezdett bennem, már mozdulni is alig tudtam. Még később furcsa változást vettem rajta észre: elmúlt arcáról a kétségbeesés, a szánsá-lom, és felváltotta valamilyen öröm, elégedettség – vagy legalábbis elégtétel mosolya. Ma már, természetét kiismerve, gondolom, az játszódhatott le benne, hogy úgy érezte, eleget tett a jószág és irgalom benne élő követelményének, többet nem tehet, nem vádolhatja magát miattam: nem kell már választania – tiszta a helyzet. De akkor, a félhomály félrevezető optikájában – mert mint már korábban megjegyeztem, világosan szégyellte magát – és kimerült, felzaklatott állapotban – egész éjszaka egy percet sem aludtunk – szeme csillogásában kajánságot láttam, ezeregyéjszakai csalárdságot, amely örül a tehetetlenségemnek, őt magát kiismerhetetlen ezeregyéjszakai démonnak, a csábos zöld pizzáját, amiben ajtót nyitott, előre kifundált csapdának. Tudtam ugyan, hogy meg kellene várnom a reggelt, a reggelit – közben a józan beszéd, a kibeszélés talán enyhíthetne valamit a megtörtént katasztrófán –, de erőt vett rajtam a düh és a riadalom: csak el innen, hátat fordítani ennek a démonian csalárd Keletnek! Mint a megvert kutya, úgy iszkoltam ki hajnalban a Visegrádi utcai kapun.

És mint kutya a kútban, úgy szenvedtem napokig utána – vagy talán hetekig? Mellesleg, honnan jön ez a közhelymondás? Talán mert a kutya sem tudja, mitől szenved, miért szenved, mi történik vele a sötétben. Én sem tudtam felfogni, mi történik velem, vagy bennem

inkább. Mint a kutya? Vagy talán inkább, mint csónakos a viharban, akit dobál a zuhatag, és nem tudja mivel irányítani, mert elsodródott az evezője, és most csak tanácstalanul várja a sötétben, melyik sziklának csapja kenuját egy újabb hullám. Első döbbenetem Eti volt, aki mint felszakadt seb támadt föl bennem. Azt hittem, túl vagyok már a halálán, de mintha csak most vettem volna tudomásul, hogy meghalt, volt, nincs. Mert hiába hasonlított rá – olcsóbb kiadásban – Katalin külalakja, ha az ő egyszeri voltával nem találkozhatom soha többé. Mint felszakadt seb támadt föl bennem Eti – mondtam. És mint büntudat és lelkiismeret-furdalás – amit addig sohasem éreztem, semmilyen új ölelkezésben. Mert tudtam, hogy más nőben gyönyörűségre találni – a magam módján csak így tudok hú maradni Etihez. De *szenvedni* más nőért – most ismertem fel –, ez az igazi hűtlenség, ez a bűn Eti ellen.

Márpedig szenvedtem. Egy este apámat fölkereste egy finom modorú úr, név szerint Kovács Armand, foglalkozására nézve ügynök: japán metszeteket ajánlott megvásárlásra. Én nem nagyon szerettem a kelet-ázsiai művészetet – ami pedig annak idején divatban volt mifelénk –, de azért bementem az úriszobába, megnézni az anyagot. Beszélgetés közben Kovács úr eldicsekedett vele, ki mindenkivel áll összeköttetésben: többek között Seiden Gusztáv úr, a textil-nagykereskedő is vett már a metszeteiből. Közbevettem, hogy ismerem a volt feleségét. Kovács úr nem is tudta, hogy már elváltak, de nem győzte dicsérni Piroskát.

– Az egy nagyon *charmant* fiatal hölgy – mondta, így, franciásan.

Ettől felszakadt a másik sebem is. Pillanatnyilag elpárolgott utolsó éjszakánk megszégyenítő, keserves tudata és vele Piroska vélt – vagy igazi? – csalárdsága, démonisága, csak a *charme*-ja lebegett előttem, a kedvessége, a bűvölete – a hiánya. Két új vérző sebemmel, a büntüdat és a vágyakozás kétfelé húzó feszültségében elhatároztam, hogy nem csinálom tovább, hanem pótolom, amit Eti halála után elmulasztottam. Volt odahaza altatóm elég: bevettem tíz Etovált, konyakot is ittam hozzá jó néhány pohárral. Másnap felébredtem, igaz, jó későn, kóválygó fejjel és gyomorral szédültem, tántorogtam. Mi mást is tehettem volna? Felhívtam Imrét, orvos unokabátyámat, aki annyira összefonódott életemmel, attól kezdve, hogy a gyerekszobából hallgattam, ahogy odabent az ebédlőben vidáman zongorázza az időszerű slágereket, egészen addig, amíg olyan korán – és mint utóbb kiderült, olyan helyesen – diagnosztizálta kapásból Eti baját. Tájékoztattam róla, mit csináltam – tüstént át is jött. Mindenekelőtt alaposan leszidott, majd megvizsgált, aztán azt mondta, nincs ok aggodalomra, igyak sok tejet és feketét, persze külön-külön, és maradjak egy-két napig ágyban. Csakugyan nem tudtam járni, de azért délután, mintha csak vadásznék az újabb és újabb kudarcra – ágyamból felhívtam Piroskát. Neki is töredelmesen bevallottam, mi történt, és kértem, látogasson meg. Egy óra múlva belépett a szobámba, fekete télikabátban, perzsaprémm a nyakán, fején fekete perzsakucsma, lábán fekete csizma. Elképesztően szép volt, és elegáns.

– Olyan vagy, mint egy orosz nagyhercegnő – ezzel fogadtam.

– Rongyos hercegnő – vágta vissza mérgesen. Le sem vetette a kabátját, állva hordott le. Kikéri magának az ilyen zsarolást, mondta, várjak a soromra – de ezt a féligéretet eleresztettem a fülem mellett, csalárd hitegetését nem vettem komolyan. Különben se hívjam fel többé a műhelyben, mert ott mindenki gyűlöl engem – és neki fontos a műhely.

– Füttyölök a hülye bandádra! – ordítottam.

– Az én bandám – felelte konokul.

Erre félig eszméletlenül, hálóingben, mezítláb ugrottam ki az ágyból. Szédültem, de teljes erőmmel kinyújtva jobb karomat kiabáltam:

– Ki innen! Ki innen!

Piroska sarkon fordult, és büszkén, fejét fölszegve vonult el – csak a hátát láttam. Anyám engedte ki.

Ez volt hát a második sikertelen öngyilkosságom, az elsőre tizenegy évvel azelőtt került sor, amikor Eti szakított velem – a Műhely szerepét akkor a Munka-kör töltötte be –, én pedig az üres lakás konyhájában kinyitottam a gázcsapokat, de csak tűrhetetlen bűdösség volt az eredménye. Úgy látszott hát, hogy életre vagyok ítélve. De megaláztatásaim és kudarcaim keserősége meg a bosszúvágy tovább forrt bennem – az utóbbi volt a legméltatlanabb és a legtűrhetetlenebb.

Egy este az irodából hazatérve szemem a falon lógó képre esett, a toronyra és a kukoricásra. Gondolkodás nélkül akasztottam le a falról és csaptam a hónom alá – minden megbeszélés nélkül, találomra vittem el a Visegrádi utcába. Anna nyitott ajtót, én kérdés nélkül beléptem Piroskához. A díványon feküdt, Monori ült mellette. Most láttam először. Önelégült, üres,

Bel Ami   kihívó arc volt. Nem tudom, honnan, a Bel Ami jutott eszembe, de nem a Maupassant regénye, hanem az a filmdal, amit még Bécsben hallottam:

*Bist nicht schön, doch charmant,
Bist nich klug, aber sehr galant,
Bel Ami.*

Énnekem ugyan csöppet sem volt *charmant*, tudtam viszont, hogy aki a nőknek tetszik, ritkán rokonszenves a férfiaknak is. (Persze a nők is ugyanígy vannak ezzel.) De mindegy is volt nekem akkor, ügyet se vetettem rá, éppen csak bemutatkoztam – ő fel sem állt –, és a képet a díványhoz támasztottam. Én sem vettem le a kabátomat – gyorsan elköszöntem. Tisztában voltam vele, hogy nemtelen bosszú ez, és mélyen megbántom vele: egyik legjobb képét dobom vissza, az ő nagyilelkű ajándékát, a szentendrei nyár és a mi találkozásunk ragyogásának emlékét. De azzal az elégtétellel fordultam ki a Visegrádi utcai ház kapuján, hogy a képpel együtt megszabadultam Piroskától is – örökre.

7. ÉLETRE ÍTÉLVE

Úgy látszik, életre vagyok ítélve – mondtam az előző fejezetben. Nem fellebbeztem az ítélet ellen, sőt annyira szégyenkeztem, amiért másodszor is ilyen ügyetlenül, fonákul játszottam el az öngyilkosság reményét, hogy egyszer s mindenkorra megfogadtam: soha többé nem próbálkozom vele. A szervezetem azonban, tudat alatt,

lázadozott az én belenyugvásom ellen. Tudat alatt – ezt nemcsak úgy könnyelműen vetettem ide, hanem azért, mert a lázadás álmokkal kezdődött. Hiszen azelőtt is álmodtam éjszaka, és az álmaim rendszerint befolyásolták a nappalaim, legalábbis a délelőtti kedélyállapotát. Csakhogy az én álmaim többnyire nagyon egyszerűek voltak. Alapjában véve két csoportra lehetett osztani őket: a rettegés meg a gyönyör álmaira. És milyen kezdetlegesek voltak az álmokképek és -helyzetek! Az irodában – a Standardben – rám nehezedő nyomás tér vissza bennük fokozott szorongással: kétségbeesetten számoltam, vagy ráébredtem valamilyen mulasztásomra, esetleg az iskolai felelések, netán az érettségi tehetetlen riadtsága zaklatott. Még egyszerűbb volt a másik fajta álom, az éhes disznó makkal álmodik szabálya szerint, azzal az eltéréssel, hogy én, ha nem voltam éhes, akkor is makkal álmodtam, vagyis asszonyi testek gyönyörűségével.

Most azonban a halállal kezdtem álmodni. Gyakran jelen volt ezekben az álmokban Eti is valamilyen lefokozott alakban vagy állapotban, olykor nem láthatóan, csak éppen tudni lehetett, hogy ott van valahol abban az alvilágban, ahova kerültem. Mert mindig az *alvilágról* álmodtam. Akkor is, ha annak a képei tértek vissza álmaimban, ami keveset a munkaszolgálatból tapasztaltam – ilyenkor bajtársaim bricseszben, bakancsban, hátizsákkal tolongó tömege elkarhozott lelkekké változott egy poros pokolban. De nemsokára mitologikusabb alvilágokba vezettek álmaim – főként Egyiptom halálmitológiájába. Valaha, még Bécsben, el-eljárógattam a Kunst-historisches Museumba, és rajongva bámultam az egyip-

Anubis tomi gyűjteményt. Hogy fordulhatott alvilággá a tarka egyiptomi világ – szürkébe és feketébe homályosulva? Valószínűleg Thomas Mann trilógiájának harmadik kötete, a *József Egyiptomban* hatására – persze ott egész Egyiptom jobbra zsidó szemmel van láttatva. Ijesztő gúlákkal és piramisokkal álmodtam, sikátorokban lopakodtam, föld alatti üregekben húztam meg magam, és az irdatlan falak közül váratlanul félig ember, félig állat alakú szoborzatok magasodtak elő. Szoborzat – ezt nem valamiféle keményes nyelvújításból mondom, hanem csak azért, mert állagukban semmiképpen sem hasonlítottak azokra a keményen odaültetett vagy előrelépő, birodalmian tömör szobrokra, melyeket hajdan olyan elragadtatva csodáltam: körvonalaik a homályos szürkeségben bizonytalanul ingadoztak, mintha csak ők is árnyak lennének. Szilárdak talán csak az emberfölötti méretű fekete kőmacskák voltak – leginkább talán tőlük szorongtam. De nem, a legfélelmesebb mégiscsak az a vészes vonítás volt, ami az üregekben, a sikátorokban, a legváratlanabb pillanatokban a fülembe hatolt valahonnan. Holott sohasem féltem kutyáktól. De most tudtam – honnan? –, hogy Anubis az, a kutyafejű halálisten, aki a föld alól, a kő alól, az üregek alól fölugat.

Az ilyen éjszakák után majd mindig fejfájással ébredtem. Irodába menet is fájt a fejem, úgy dolgoztam, vagy esetleg a csillapítóktól tompa kábultsággal, amely csak estefelé oszlott szét – így a korábban könnyen lebírható munka botladozó gyötrelmévé vált. De szervezetem lázadása nem sokáig érte be ilyen figyelmeztető jelekkel. A terjedő influenza engem is ledöntött, magas lázzal, amely néhány nap múlva 37 alá csökkent ugyan, de ott

makacsul kitartott – két hétig nyomtam az ágyat, és jó gyöngén keltem ki belőle. Nyilván ez a gyöngeségem is hozzájárult, hogy közvetlenül az influenza után a kanyaró is el tudott kapni – harmincegyedik évemben. Márpedig ez a fertőző gyermekbetegség – amely ugyancsak magas lázzal jelentkezik, és persze csúnya, kínos kiütésekkel – tudvalevően felnőtt korban sokkal súlyosabb kimenetelű. Én azonban a nehéz próbára tevő napok után aránylag hamar túlestem rajta. A nagy baj az volt, hogy megkapta tőlem a húgom, ő is már huszonhét évesen, és ő nem végzett vele olyan – viszonylag – gyorsan, mint én, azaz voltaképpen sohasem végzett vele, mert nála szövődménnyel járt, ami megtámadta tüdejét, úgyhogy a hátralevő két és fél esztendejét hol betegen, hol gyógyhelyeken töltötte.

Évinek nagyon szerencsétlen élete volt. „A húgomat a bánat eljegyezte” – valahányszor ez a Kosztolányi-sor eszembe jut, mindig órá gondolok. Pedig milyen huncut szépségű, eleven érdeklődésű kislány volt, amikor még mind a ketten gimnáziumba jártunk! A huncutsága álmodozással vegyült, nemcsak a szépségében, hanem a korai képein is, a groteszk és az ábránd furcsa együttesében. Ez a kettősség az arcképein és önarcképein a leleplező szem és az eszményítő szépségigény egyeztetésében nyilvánult meg. Tudtam, hogy jó portréfestő lehetne belőle – azt persze nem sejtettem, hogy ehhez a műfajhoz milyen kevesen fognak érteni a felnövekvő nemzedékekben. Balszerencséje azzal kezdődött, hogy tehetségét – ugyanakkor, amikor az enyémet senki – sokan felismerték. Azt hiszem, nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy senki annyira, mint én. De azért,

amint ennek az elbeszélésnek már az elején jeleztem, semmiképpen sem helyeseltém, hogy abbahagyja a gimnáziumot. Én arra beszéltem rá, hogy érettségizzen le az Andrássy úti jó hírű Mária Terézia Gimnáziumban, amelynek addig is kitűnő tanulója volt, és aztán próbáljon bejutni a Képzőművészeti Főiskolára. De Évi megmakacsolta magát: a negyedik gimnázium után (amely megfelelt a mai általános iskola nyolcadik osztályának) nem iratkozott be az ötödikbe, hanem az Iparművészeti Iskolán jelentkezett felvételre.

Ez a makacsság Évi részéről, a maga óvatos módján, ugyancsak lázadás volt a család erkölce és légköre ellen – a függetlenség álma. Igaz, hogy a „majd ha magad keresel” célzásait és a pénz megszerzésének fontosságáról és nehézségéről szóló prédikációt apám elsősorban hozzám intézte, de pénzközpontú szemléletével – talán akaratlanul, de óhatatlanul – Évit is fertőzte, legalábbis fenyegette. De közvetlenebbül érintette őt nemcsak szüleimnek, hanem az egész távolabbi családnak állandó beszédtemája: a jó házasság, amin persze a jó partit értették. És nemcsak a családnak, hanem egész környezetének az volt a természetes életfelfogása, hogy a lánygyermeknek legfőbb célja és dolga, hogy jól, vagyis gazdagon menjen férjhez. Évi meg is mondta nekem, miért akar az Iparművészetire menni: hogy minél hamarabb pénzt keressen, és függetleníse magát a családtól meg a „jó parti” követelményétől.

Az Iparművészetire azonban sajnos nem vették fel, ha jól emlékszem, azzal az indokolással, hogy még nem töltötte be a tizennegyedik évét. A gimnáziumba pedig, úgy látszik, röstellt visszamenni, de többé az Iparművé-

szetire sem jelentkezett. Idővel beiratkozott Jaschik Álmos elegánsan szecessziós rajziskolájába, melynek sem az irányzata, sem a légköre nem nagyon tett neki jót. Már csak azért sem, mert fegyelemre úgy látszott, nem sokat adtak – fegyelemnek nem is lett volna helye ilyen úri helyen. Évi hol bejárt a Jaschik-iskolába, hol nem. Utóbb ő maga is ráunt Jaschikékra, végül is kimaradt onnan. Aztán még időnként eljárt egy-egy szerényebb és korszerűbb rajziskolába, de a régi szorgalmának, érdeklődésének, becsvágyának vége volt. Nagy időközökben azért rajzolt, azaz inkább festett, mert az ő keze alatt a pasztellnek is festményhatása volt – olajat viszont még nem akart vagy nem mert használni. Gyér képeiből nem tűnt el a hajlam sem az éleslátásra, sem a groteszkre, sem az álmodozásra, csak éppen az álomképeit kezdte bevonni valamilyen kosztümös fantázia, hol a mi gyerekkorunk Pestjének lebegővé bizonytalánosodott esendő eleganciája, hol egy térdnadrágos és abroncsszoknyás, átszellemített rokokó, hol a görög vagy az egyiptomi alakvilág, utóbbi azonban semmiképpen sem az én alvilági álmaim nyomasztó fekete-szürkeségével, hanem erőltetetten vidám tarkaságával – e tekintetben valószínűleg mind a kettőnk fantáziájának ugyanegy volt az ösztönző forrásvidéke: Thomas Mann, a *József Egyiptomban*.

Mert Évi továbbra is megmaradt olvasó lánynak, csak éppen már nem a régi nyílt és egészséges érdeklődéssel, hanem válogatás nélkül, inkább csak taláломra forgatva a könyveket. De volt egy ronggyá olvasott könyve, amit újra meg újra elővett: Baskircsev Mária, a tüdőbajban korán meghalt orosz-francia festőnő *Napló*-ja, melynek

magyar fordítása abban az időben meglehetősen divatos olvasmány volt Pesten. Én magam csak lapozgattam a *Napló*-ban, de szenvedőnek találtam, és attól féltem, ha egyszer végigolvasom, nem állom meg, hogy Évit megpróbáljam lebeszélni róla. Márpedig ezzel megszegtem volna apámnak adott ünnepélyes szavamat: hogy Évit békében hagyom, nem befolyásolom sem az életét, sem a gondolkodását.

Abban az időben ugyanis, amikor már apámnak is be kellett látnia, hogy Etivel alighanem végleg összekertültünk, és velem nincs mit csinálni, közölte, hogy komoly megbeszéltnivalónk van, szánjak rá egy estét. A megbeszélés színhelye a Gresham kávéház volt. Apám egyenesen a tárgyra tért. Ő mindent elkövetett, mondta, hogy kijózanítson a megátalkodott hóbertjaimból – nem mondhatom, hogy nem. De hiába volt kérlelés, figyelmeztetés – rajtam semmi sem fogott. Most már ő levette rólam a kezét – éljek, ahogy akarok és tudok, a saját fejem szerint. Nekik most már csak egy reményük maradt, egy kincsük: Évi. Isten őrizz, hogy belőle is olyan elvetemült lány legyen, mint akikkel én jóban vagyok – de nem mondta ki Eti nevét –, szabad szerelemmel, kommunizmussal, művészambíciókkal. Jó, ha iparművészetire akar menni, hadd menjen: az még összefér egy úrilány életével, attól még férjhez mehet annak rendje és módja szerint. Mert végül is férjhez kell mennie valamilyen tisztességes, jól kereső fiatalemberhez – én sem kívánhatok neki mást. Ő most könyörög nekem, de meg is követeli tőlem, hogy ha már a magam életét elrontottam, az istenért, legalább ne tegyem tönkre a húgomét is. Évi fölnezz rám, csak nekem hisz

– használjam fel a befolyásomat jó irányba. De hiszen, vetettem közbe, én minden erőmmel rábeszéltem, hogy folytassa az iskolát, érettségizzen le, és csak aztán döntse el, mit akar csinálni, de ő nem hallgatott rám, hanem otthagya a gimnáziumot – én amúgy is elhatároztam, hogy soha többé nem próbálom meg semmire sem rábeszélni. Ebben az egyben véletlenül igazam volt, ismerte el apám, de ez nem elég: azt kell megígérnem, hogy közvetve sem fogom őt befolyásolni, nem akarom az én felforgató gondolataimmal telebeszélni a fejét, és főleg távol tartom tőle az én társaságomat. Mert ő, mármint apám, nemcsak könnyörögni tud, ő elhatározta, hogy foggal-körömmel megvédi az egyetlen lányát az én fertőzetemtől, és ha ebben sem engedelmeskedem neki, el kell költöznöm hazulról, és az ő házába többé nem tehetem be a lábam.

Rövid foglalata ez a mi megbeszélésünknek a Gresham kávéházban. Valójában apám vádjai, kérései és fenyegetései meg az én tétova védekezésem órákig húzódtak el. Fáradt voltam, utáltam apámat, magamat – húgomra is csak ingerülten tudtam gondolni. Elegem volt az egészből, és nem volt más kívánságom, csak hogy véget vethessek a váratlan tortúrának, és békén hagyjanak. Kimerülten és komolyan megfogadtam, hogy Évi-vel minél szűkebbre szabom az érintkezésemet, nem viszem el őt a társaságomba, és ha netán valamelyik barátom fölkeresne, Évit nem vonom be a beszélgetésünkbe. Mi mást tehettem volna? Gyáva voltam? Önző is. Ma már tudom. Akkor persze, apám váratlan ultimátumától fejbe kólintva, nem értem rá számot vetni helyzetemmel. De éreztem, nemcsak agyban, a gyomrom-

Gyáva voltam?
Önző voltam?

Ijesztő
felelősség

ban is. A Standardnél, gyakornoki évem leteltével, éppen hogy véglegesítettek százhatvan pengő fizetéssel. Eti meg a gépiróirodában dolgozott, de utána már minden este Ritter Máriához járt, aki ingyen tanította, illetve asszisztálás ellenében. Még csak távoli remény volt, hogy eljuthat a mozdulatművészeti diplomához. Egyelőre a József körúton lakott az udvari albérleti szobában. Hova költöztem volna, a könyveimmel? És miből? A gyárban ebédeltem, igaz, vagyis a közeli UTE-pálya kintinjában, de lakbért nem kellett fizetnem, és reggelit, vacsorát kaptam odahaza, kivéve a hét végén, amit Etinél töltöttem.

Igen, ma már tudom, öntudatlanul az otthon előnyeinek is része volt abban, hogy beadtam a derekamat. De ott helyben inkább a felelősségemtől ijedtem meg, mint a kilátásaimtól. Mert mi lenne, ha Évi csakugyan a mi utunkra csábul? Őt mivel segíthetném? Azt meg semmiképpen sem tudtam elképzelni, hogy egyedül egy lépést is tegyen a világban. Hiszen még egy tojást se bírt volna megfőzni: anyám annyira elkényeztette, hogy soha ki nem engedte a konyhába, még a gyakori cselédváltságok idején sem – igaz, hogy Évi sem igen igyekezett oda kihatolni. És ha a mi világunk botrányos hangzású „szabad” szerelme is csábítaná? Hogy bírná a vele járó megpróbáltatásokat? És ha másállapotba kerül? – jutott eszembe megborzadva.

Így hát sorsára hagytam húgomat. Sok alkalmam úgyse lett volna befolyásolni őt. Nem sokat tartózkodtam otthon. Amióta Etivel kibékültünk, minden szabad időmet vele töltöttem, hacsak beteg nem voltam, vagyis a szokásos évi nátha szobafogságra nem kényszerített,

még dolgozni, azaz verset, később kritikát írni is nála szoktam, az ő albérleti szobáiban. Apám aggodalmas ultimátumát csak olyankor kellett figyelembe vennem, amikor nagy ritkán mégiscsak módom volt Évivel beszélgetni, akkor mindig megválogattam a szavaimat, nehogy az a látszatuk legyen, mintha szüleink ellen uszítanám őt, vagy szítanám esetleges lázadó hajlamait. Én voltaképpen csak apám váratlan rohamától ébredtem tudatára, milyen szánalmas helyzetben is van Évi, de azzal nyugtattam meg a lelkiismeretemet, hogy a tehetőségével, amit egyre nagyobbra tartottam, majd önjerejéből is talál kiutat a kényeztető fogságból.

Egyelőre azonban semmi jelét se mutatta, hogy a mi utunkra akar térni, hogy az én barátaim társaságába kívánczik. Már az is furcsa volt, hogy a szalonképes Jaschikéknál sem szerzett barátokat, még kevésbé a későbbi, szegényesebb rajziskolákban – soha egyetlen festő vagy festőnövendék-társa sem látogatta meg. Valamelyes társasági életet mégis élt: időnként zsúrba hívták, nagy néha ő adott zsúrt, azazhogy anyám adta helyette és számára – ilyenkor persze még később mentem haza, mint máskor. Utóbb évente egyszer-kétszer bálba is elment – vagy vitték. Messziről és ritkán odafigyelve csak ez idő tájt kezdtem észrevenni, hogy valamiféle kettős élet jelei mutatkoznak rajta. Odahaza, hol ideje legnagyobb részét töltötte, olyan kevés gondot fordított a külsejére, mint általában a festőnők munka közben, akkor is, ha nem dolgozott – és mint már említettem, egyre ritkábban festett. Kislánykori szépsége lemúlt róla – megcsúnyult? azt azért nem mondanám, csak éppen valamiféle sivárság, lefosztó csüggedés telepedett az arcára.

Többnyire. Ha viszont néha társaságba ment, fölpezdült: egész nap készült, kifestette magát, a szeme csillogott. Láttam egyszer, mielőtt bálba indult: megtévesztésig hasonlított egy szép, idegen lipótvárosi babára. De többször is láttam bál utáni napon – ilyenkor nyoma sem volt arcán a tegnapi felajzottságnak: zilált volt és reménytelen. Pedig nem úgy, mint a különböző rajziskolákban, a zsúrokon és bálokban szerzett olyan barátokat, akik meg-meglátogatták, és szüleimnek nem volt kifogása ellenük – jelentéktelen fiatalemberek voltak. De akadt köztük egy, aki tartósabb ismeretségnek bizonyult, nekem is volt alkalmam néhány szót váltani vele. Doktor Dóczinak hívták, okos arcú, nagyképű, sznobisztikus hajlamú ügyvédjelölt volt – látszott rajta, hogy valószínűleg karriert fog befutni. Két évig járt fel a Sas utcába, néha el is mentek együtt – moziba? táncolni? éppoly kevésbé tudtam meg, mint azt, hogy mi volt köztük, flört-e vagy szerelem, akkor már olyan távol kerültünk egymástól, hogy képtelenség lett volna megkérdezniem tőle. Abban az időben hosszú szünet után megint festett egy képet, de nem egyszeri nekifutással, ahogy szokta, hanem napokig dolgozott rajta. Életének legjobb képe: önleleplező, kétségbeesetten szép önarckép. Amikor szembenéztem vele, többé már az előtt sem hunytam be a szememet, hogy hol tart Évi – hogy milyen reményevesztett. Ha megszegem az apámmal kötött egyezséget, ha érvényesülhetett volna az én „megrontó” befolyásom, ha közénk vegyül, és ott bármiféle bántódás éri, elveszteten se lehetett volna akkora a vesztesége, mint amennyit ez a zilált arcú önarcképe bevallott, mint amennyit az ott-honi, elkényeztetett, életében veszített.

De én egyszer sem szegtem meg az ígéretemet. Becsületességből? Meg önzésből és gyávaságból. Etivel sem hoztam össze – akkor ismerte meg, amikor már mint férj és feleség jártunk a Sas utcába. Szerette őt? Csodálta, idegenül. Később, amikor le kellett mondanunk a Hold utcai bérelt pianínóról, és Eti a Sas utcai zongoránál gyakorolt Karolával, be-beült, nézni a mozdulatokat, és elragadtatva nézte a készülő táncokat – irigység, féltékenység nem volt benne soha, senkivel szemben sem. Eti jóformán első este fölismerte Évi helyzetét. A maga természetéhez híven tenni akart valamit – azt mondta, kötelességünk segíteni rajta. Kézze-lábbal tiltakoztam ellene, hogy be akarjon avatkozni Évi életébe – még csak az kellett volna! Végül ezúttal engedett az erélyemnek – vagy talán ő is megriadt a várható bonyodalmaktól? Különben is, nemsokára sem ideje, sem ereje nem jutott volna Évi számára. Halála után pedig, amikor megint otthon laktam a Sas utcában, már végképpen késő volt. Hiszen lett volna elég időnk és alkalmunk egymással beszélni, de már nem voltunk képesek igazán beszélni egymással: nem volt miről, és nem tudtuk, hogyan. Ha emlékezni próbálok, egyetlen alkalommal volt félig-meddig őszinte hozzám. Jócskán kései alkalom volt, a legkésőbbi, két hónappal a halála előtt, amikor szüleim úgy tervezték, hogy felviszik a sváb-hegyi Majestic Szállóhoz tartozó Melinda-villába, némileg magaslati levegőre, az orvos tanácsára – távolabbi utat nem ajánlott. Évi azonban megmakacsolta magát: nem akart velük felmenni a Sváb-hegyre. Szüleim engem kértek meg, hogy próbáljak vele beszélni, hátha énrám hallgat. Megtettem – ezúttal egyetértettem velük. Mikor kettes-

Még csak az
kellett volna!

Elharapott vád

ben maradtunk, megkérdeztem Évitől, voltaképpen mi kifogása van a Melinda-villa ellen. Nincs kedve heteket egyedül tölteni anyámmal, mindentől elvágva a Sváb-hegy tetején, felelte. Különben is, tette hozzá, ő egyáltalában nem akar elmenni Pestről. Erre én meggondolatlanul, félig vádlón, kicsit gunyorosan azt kérdeztem tőle:

– Ugyan mi köt Pesthez téged? Talán dolgozni akarsz? Vagy valami új szerelem?

Mire váratlan indulattal kifakadt:

– Téged semmi más nem érdekel, csak a munka és a szerelem!

Igaza volt. Sőt, bámulatosan igaza volt. Magamban el is csodálkoztam: hogy tudhatott ennyit is rólam, holott komoly dolgokról több mint egy évtizede nem beszélünk? De hát akkor miért mondtam az imént, hogy csak félig-meddig volt őszinte hozzám? Mert éreztem, rögtön ott helyben, hogy indulata nem volt arányban azzal, amit kimondott – bármennyire is fején találta vele a szöveget –, hogy elharapott vád, pontosabban viszonzvád fűtötte. De mi lehetett ez a kimondatlan vád? Hogy nem értem az ő lelkét, vagyis azt az ábrándvilágot (ahogy magamban neveztem), ami őt egyre kizárólagosabban foglalkoztatta? Vagy talán éppen az, hogy a munkától és a szerelemtől nem jutott időm rajta segíteni? Ezen már akkor is hiába gondolkodtam, és ma is hiába gondolkodom: úgy látszik, én nem ismertem úgy az ő élete rugóit, ahogy ő ismerte az enyéimet – ha ugyan az ő életének egyáltalában voltak rugói.

Egyelőre azonban, az én kanyaróm és az ő kanyarója után, eszembe sem jutott még az az eshetőség, hogy ez

a tüdőbonyodalom végzetessé válhat. A kanyaró felnőttkorban komoly dolog, ezt magamon is tapasztaltam, és Évinél ez a szövődmény nehezíti a gyógyulást. Elég baj, de majd csak túljut rajta. Bevallom, arra is gyanakodtam, hogy az évek óta folyton forgatott Baskircsev Mária *Napló*-ja hatásának része lehetett – öntudatlanul persze – a szövődmény jelentkezésében. Ésszerűtlen feltételezés volt, de abban az időben még nagy jelentőséget tulajdonítottam a tudatalatti képződményeknek a szervezet működésében. De az elsőrendű felelősség mégsem Baskircsev Máriáé – gondoltam valamivel megalapozottabban –, hanem a szüleimé, akiknek jó polgári nevelése és felfogása kisiklatta húgom életét: most, huszonhét évesen itt tart, néhány szép és viszonylag eredeti képe után is egyre hézagosabb és magányosabb festészetével, és szüleim álmának, a jó partinak egyre valószínűtlenebb esélyeivel. Nem csoda, ha inkább választaná a betegállapot felelőtlenségét – a „menekülés a betegségbe” divatos fogalom volt akkoriban. De mire idáig jutottam a feltételezések láncolatában, lehetetlen volt magamat is nem vádolnom, aki nem siettem húgom segítségére, hanem az adott szó egyre értelmetlenebb mentségével tíz éven át tétlenül néztem a romlás és reményvesztés folyamatát, közben akaratlanul előnyét látva annak, hogy szüleimnek Évi volt a féltettebb gyermekük, és rólam könnyebben mondtak le. Szó tartásom annál értelmetlenebb volt, mivel hiába tartottam távol barátaimat, sőt magamat is húgomtól, szüleim nem szűntek meg gyanakodni rám, és továbbra is minden baját az én befolyásomból, példámból eredeztették. Anyám szúrós, kimondott vagy elharapott megjegyzé-

A beteg állapot
felelőtlensége

Vád,
viszonvád,
önvád

seiből értesültem róla, hogy a végzetessé váló betegségért is engem hibáztatnak – elvégre tőlem kapta meg a kanyarót, amelynek szövődménye megtámadta tüdejét. Vádban és viszonzvásban, a magam részéről elhallgatott önvádban tehát nem volt hiány a Sas utcai otthon elmérgesedett légkörében.

Nem mintha vádat és viszonzvádat, önvádat és lelkiismeret-furdalást, de még a luciferi szerepet, amiben szüleim láttak, teljes jelentőségében megszenvedtem volna akkor – nem volt hozzá erőm. A kanyarót minden bonyodalom nélkül megúsztam, de annyira legyöngfített, hogy utána sokáig nem tudtam magamhoz térni. Reggelente nagy erőfeszítesembe került, hogy fölkeljek, a Giraud-ból is kezdtem elkésegetni, a napot kínlódva dolgoztam át, alig vártam, hogy vége legyen, és megint ágyba kerülhessek. Fásult közönnyel tűrtem az életre ítéltetés újabb lefokozását, és ha már szenvedni sem volt erőm, az örömhöz még kevésbé. Katalin egyszer-kétszer még jelentkezett, de előbb az influenza miatt nem tudtam eleget tenni hívásának, aztán mikor meghallotta (anyámtól, mert én nem nyúlhattam a kagylóhoz), hogy kanyaróban fekszem, felhagyott a telefonálással – talán azt hitte, a betegség csak ürügy, és visszamentem Piroskához. Tompán tudomásul vettem, hogy Katalin lemondott rólam, az meg eszembe se jutott, hogy kárpótlásul megint felkeressem a Víg utcai házat. Egyáltalában, mintha a kanyarónak nálam az lett volna a szövődménye, hogy kiölte belőlem a testi kívánságot. Komolyabb következménynek látszott, hogy az irodalom iránt is megcsappant az érdeklődésem. Olvasni ugyan olvastam, ha nem is annyit, mint azelőtt,

néha egy-egy jelentkező versnek sem tudtam ellenállni, hanem a fordításhoz – holott a Villon- és az Apollinaire-kötet készültekor nagyon is rájöttem az ízére – semmi kedvet sem éreztem. Pedig Radnóti – aki, úgy látszott, most már állandó fordítói munkatársának tekint, szótünk is különböző terveket közös vállalkozásokra – váratlan alkalomra talált: egy Szukits nevű szegedi kiadó megbízta, hogy csináljon egy antológiát a világirodalom szerelmi lírájából. Nem emlékszem, a kiadó kívánsága volt-e vagy Radnóti elhatározása, hogy régi anyagot ne szerepeltessünk a kötetben, hanem csak addig magyarul ismeretlen verset vagy legalábbis új fordítást. De mivel Szukits aránylag hamar szerette volna megjelentetni, nemigen számíhattunk rá, hogy kettesben határidőre készen leszünk vele, így hát másokat is be kellett vonnunk a munkába. Radnóti választása Szemlér Ferencre és Képes Gézára esett. Képes mellett szólt az is, hogy ő finnugor nyelvekből is fordít, Szemlér mellett csupán annyi, hogy Brassóból egy hozzám írt levelében jelezte: most éppen angol verseket szeretne fordítani. Én az utolsó pillanatban azt mondtam Radnótinak, hogy csinálják az antológiát nélkülem: belátható időn belül képtelen leszek fordítani. Miklós azonban ragaszkodott hozzám: azt mondta, ez csak múltó hisztérikus roham, és egyelőre inkább napról napra halogatta a szerződés aláírását.

Még leginkább a politika tudott érdekelni. Most már bizonyosnak látszott, hogy a németek nem tudnak Angliában partra szállni, de ennek a jelentőségét csak a baloldalon fogtuk fel, amúgy Európa hol ujjongva, hol kétségbeesetten visszhangozta Hitler diadalait. Mert

Egy vészjós
próféta

ha a németek nem tudtak is partra szállni Angliában, azért keményen szorongatták az angolokat szárazföldön, tengeren és levegőben, illetve a levegőből, sőt a Közel-Keleten is, ahol az arab világ egy nagy része Hitlerben látta azt a hőst, aki felszabadítja őket az angolok elnyomása alól. Mussolini még Hitlernél is hangsúlyosabban dőngette mellét diadalmi mámorában, holott hamar kiderült, hogy nagyralátó vállalkozásai Afrikában, Albániában, Görögországban sorra megfeneklenek – mindig a németeknek kellett őt kihúzni a kátyúból. De Hitler az olasz kudarcokat is előnyére tudta fordítani, és belefogott a Balkán meghódításába.

A háború egyszerre dél felől közeledett felénk. Most már egyre kevésbé gondolhattuk, hogy kimaradunk belőle. Magyarország miniszterelnöke még mindig Teleki Pál volt. Nem lehetett azt gondolni, hogy meg akar nyugtatni bennünket. Sőt, mintha szikár, száraz lényébe egy vészjós próféta lelke költözött volna. „Ma nagyobbak a veszedelmek, mint Muhi és Mohács idején”, mondta valahol. Azt is mondta: „Merjünk magyarok lenni.” Kivel szemben? A leghatározottabb jel mégis egy kételkedő mondása volt: „A jövőt ma még nem látjuk tisztán.” Akinek füle volt, ebből csak egyet hallhatott ki: hogy nem bízik Hitler győzelmében. A veszély feltételezhető irányát jelezte az is, hogy pillanatnyilag nem kommunistákat fogdostak össze, hanem nyilasokat. Azt hallottam, hogy köztük volt Klíma Jóska is, az a tanárfi osztálytársunk, aki olyan csendes gyerek volt, hogy feleltetéskor sem nyitotta ki soha a száját, és akivel néhány év múlva már mint jóképű, jó modorú hadnaggyal találkoztam az újpesti pálya kantin-

jában. Állítólag tízévi fegyházat kapott, amiért gránátot hajított valamelyik zsinagógába, talán éppen a Dohány utcaiba. Sehogy sem tudtam elképzelni azt az elegáns, halk szavú tisztet, akivel én olykor együtt fröccsöztem az újpesti kantinban, amint gránátot hajít egy temp-lomba. Most már bántam, hogy olyan sietősen ittam azt a fröccsöt, és nem fordítottam időt a lelke kiismeré-sére.

Egy elegáns,
halkszavú tiszt

Hogy azon a tavaszon szünetelt a kommunistavadá-szat, annak az lehetett a fő oka, hogy a németek után mi is kezdtünk egyre jobba lenni az oroszokkal. A közele-dés leglátványosabb jele különben az volt, hogy ünnepé-lyes külsőségek között visszaadták az 1849-es interven-ció s hadjáratban elhódított forradalmi zászlóinkat. Bevallom, ennek örültem. Túl voltam már azon a meg-döbbenésen, amivel a német–orosz egyezmény hírért fogadtam, kezdtem arra szorítkozni, hogy a világ mér-hetetlenül tébolyult zűrzavarát kizárólag abból a szem-pontból figyeljem – már amennyire figyelni tudtam –, hogy mikor tör be hozzánk. És ha így néztem, már annak is örülnöm kellett, hogy legalább ezúttal keletről nem fenyeget Muhi és Mohács veszedelme. Azt persze senki sem sejtette – mint jóval később olvashattuk, maga Sztálin sem –, hogy a német vezérkar már Orosz-ország elfoglalásának tervén, az utóbb romantikus nevé-n ismertté vált Barbarossa-terven dolgozott.

Ebből a szűkös szempontból az én számomra az orosz–magyar közeledésnél is biztatóbb volt, hogy barátsági szerződést kötöttünk Jugoszláviával. Már korábban is azt a babonaerejű meggyőződést szíttam magamba régebbi történelmünk-ből, hogy olyankor

állunk jól, ha jóban vagyunk a szerbekkel, ha viszont összeveszünk velük, abból katasztrófa készül. Most hát azt gondoltam: nem lehet nagyobb baj, ha éppen most került sor erre az ünnepélyes baráti kézszorításra. De még egy hónap sem múlt el utána, és Pesten már arról beszéltek, hogy a németek megtámadják Jugoszláviát – és mi is velük. A rémhírekből is, a *Nyugat*-asztal tájékoztatottabb vendégeinek egy-egy elejtett megjegyzéséből is kivehető volt, hogy a kormány, élén Telekivel, hisztérikusan ingadozik a német csapatok egyszerű átengedése és a mi szövetséges katonai részvételünk között. Ha ma olvasom a jóval később közzétett dokumentumokat vagy az utólagos történelmi feltevéseket, akkor se tudom, mi térítette el Telekit szikár józanságától – a német nyomás? vagy valószínűleg megint és még tovább a trianoni trauma szövődménye, a látászavar, a Bácska csábképe? Hiszen az én szememben is hozzátartozott a Bácska a magyar romantikához, pedig alig tudtam róla többet, mint hogy „ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska” Kosztolányi szülőföldje. De elképzelni, hogy részt lehet venni részlegesen a németek háborújában!

Mindezek jobbára utólagos gondolatok. Egyelőre a háborúra készülés legbiztosabb és legáltalánosabb jelének az látszott, hogy Budapesten – most először – elsötétítési próbát rendeltek el. Nem mondhatom, hogy előre féltem a bombáktól, de a sötét város képe felizgatott és elrémitett. Mégsem állhattam meg, hogy ebben a fekete városban sétálni ne menjek, legalább a Szabadság tér meg a Bazilika között. A házakból nem csillogtak ablakok, csak egy-egy ritka utcai lámpa

sápadt kék fénye homálylott, elvétele ha egy-két gyalogjáró föltűnt lefelé fordított zseblámpával. Ahogy én is botorkáltam. Ez a kísértetváros megmagyarázhatatlanul – hiszen még mindennek előtte voltunk – a teljes pusztulás képét ültette belém, mintha a város tetemét vizsgálnám lefelé fordított zseblámpával. Fél óra után sietve menekültem haza, az elsötétített ablakok mögött villanyfényt látni, és szüleim és húgom látványából meggyőződni, hogy még nem halt ki a város.

Ez a fekete baljóslat annyira belém telepedett, hogy a következő éjszakán róla álmodtam, az elsötétítésről. A Sas utcában játszódtott az álom, végig a lépcsőházunkban. Hazatérőben voltam, de a koromfekete elsötétítésben sehogy sem találtam a liftcsengőt. Gyalog vágtam neki a három emeletnek, de a máskor oly ismerős lépcsőkön bizonytalanul, görcsösen a karfába kapaszkodva botorkáltam fokról fokra az első emeletig, ott megpihentem, és csak nagy elszánás után indultam neki újra, és még kínosabban értem el a másodikat. Ott úgy elhagyott az erőm, hogy már csak térden, a karfának a rácsaiba kapaszkodva kúsztam föl az utolsó emelet felé. Ezalatt, valamilyen rejtélyes, álom közbeni álomfejtéssel azt is tudtam, honnan ered az álmom: szervezetem gyöngeségéből és nappali életem kínos vonzólódásából. De ez az álombeli tudatosulás az álmot nem szakította félbe: tovább tartott a végtelenül hosszú – legalábbis az álom időviszonylatában tűrhetetlenül elhúzódó – lépcsőről lépcsőre térdelés. Hirtelen, még a cél előtt, kigyulladt a villany, és az egész lépcsőházat fény árasztotta el. Fent a mennyezeten egy sokkarú csillár tündökölt, és alatta – vagy talán benne, az álom való-

szerűtlen lehetőségével – egy ismeretlen gyönyörű nő állt. Engem elöntött a boldogság, még a kőlépcsőn térdeltemben váratlan erőt éreztem, a megváltás ígérését.

Fölbredtem, villanyt gyújtottam, még csak három óra volt, nyugodtan, álomtalanul aludtam tovább. Reggel gyógyultan, vidáman ébredtem. Mintha kicseréltek volna. Ezt rögtön akkor ilyen közhelyszóval gondoltam: de hiszen úgy látszik, engem kicseréltek. Pattantam volna föl, de erővel visszatartottam magamat az ágyban, hogy megpróbáljam visszaidézni azt az álmot, ami után ilyen nyugodtan aludtam, ahogy évek óta sem. És talán csak azért aludtam olyan álmmentesen az éjszaka második felében, hogy megőrizhesse agyam az éjszaka első fele összefüggését is: pontosan vissza tudtam idézni a sötétben botorkálást és a térden kúszás kínjait, meg a hirtelen kigyúlt fényt, ahogy a mi valóságos lépcsőházunk sohasem volt kivilágítva, és a szikrázó, sokkarú csillárt – holott, mondanom se kell, a Sas utcai lépcsőháznak semmiféle csillárja sem volt. De emlékezetemet főként a magasban tündöklő nőalakra összpontosítottam. Most, ébren is éppen olyan érzékletesen állt előtttem, akár az álom káprázatában. Még a dzsömperének – így hívták a pulóver elődjét – kicsit lilás terrakotta színére is pontosan emlékeztem. Hatalmas, világosbarna haja alatt széles pofacsontú tigrisarca volt, de egy fehér bőrről jóságos tigrisé – olyan szelíden sugárzott. Visszatekintve figyelemre méltónak találtam, hogy elragadtatósomhoz nem kapcsolódott nemi gerjedelem – ami nem csoda, hiszen, mint említettem, a betegség meg a hosszú lábadozás, úgy látszott, kiölte belőlem a testi vágyakozást –, a tigrisarcú asszony szépsége nem amúgy közke-

letűen szerelmi, hanem inkább valamilyen magasabb rendű megváltás ígérletét mosolyogta felém. Azon is elgondolkodtam, van-e ismerőseim között olyan lány vagy asszony, akire az álombeli jelenés hasonlít, akinek a vonásait, ha csak elmosódva is, felfedezhetném a tündöklő emlékképben. De nem, biztos, hogy ilyen jellegű nővel sohasem találkoztam. Akkor hát, ha az álom sötét részének forrásai meg is találhatók az életemben, a valóságban – a betegség, az elsötítés –, a gyógyító, boldog végét nem én találtam ki, nem a képzeletem, a tudatalatlim – ezt az álmot küldték, rám bocsátották. Hogy ki küldte vagy mi, és honnan? ezen meg sem próbáltam elgondolkodni.

Ezen a reggelen korán ébredtem, könnyen keltem föl, mondhatnám, felajzva indultam a Klauzál tér felé, az irodába. Csodás gyógyulásomat két telefonhívással pecsételtem meg. Mindenekelőtt Miklósnak telefonáltam, és megmondtam neki, hogy aláírhatja Szukits szerződését: bezállok a fordításba – aminek ő nagyon örült. Aztán meg Hajnal Anna éppen aznap estére hívott meg már néhány nappal korábban, Weöres Sanyival együtt, de én azt feleltem, hogy nincs erőm elmenni. Most azonban elfogott a mehetnék: csak el a mi betegségekkel és lázakkal sújtott kedélytelen otthonunkból! Felhívtam hát őket, vagyis Annát meg Imrét, és megkérdeztem, nem mehetnék-e hozzájuk mégis ma este – persze, jöjjenek csak, várnak, felelték. Már nem a Városmajor utcában laktak, hanem az Ajtósi Dürer soron, már ott is jártam náluk néhányszor, nem voltam hát elkészülve semmiféle meglepetésre: egy jó otthonos költészeti beszélgetés varakozásával léptem az ismerős lakásba. De bent a szo-

Egy nagy
mongol istennő

bában a szó szoros értelmében a szőnyegbe gyökerezett a lábam: Sanyi már ott volt, de a díványon hátradőlve egy nagydarab, ismeretlen nő ült. Ismeretlen – de éppen hogy nem volt ismeretlen, hiszen az elmúlt éjszaka találkoztam vele. Igen, ő volt álmom csodatevő asszonya – nem hasonlított rá, hanem ő volt az pontosan, szép, mint álomban, ugyanaz a tigrisarc, csak éppen a sugárzás hiányzott róla: olyan volt, mint egy nagy mongol istennő, aki közönyösen és köznapian ül a kis társaság közepén. De még a terrakotta dzsömpere is ugyanaz volt, amiben az álombeli csillár alatt állt. Egyébként csak személyesen volt ismeretlen, mert amúgy ismertem: Sziráky Judit volt, a nagyszerűen író novellista, már az *Argonauták*-ban is megjelent novellája, és a Nyugat Kiadónál egy kötete, a *Tél Vale Vinulujban*, csupa kitűnő, furcsa, élettől duzzadó elbeszélés. Azt is tudtam róla, hogy nemrég vált el – a budapesti olasz kultúrattasé volt a férje.

Tudomásul vettem hát, hogy ő az Asszony, aki megváltja életemet. Ennek megfelelően a közelében ültem le, és kötelességemnek tartottam, ha nem is, hogy udvaroljak neki – ehhez akkor még túlságosan úriasszony volt –, de legalábbis, hogy szórakoztassam. Sehogy sem sikerült. Inkább ő mulattatott minket szellemes, többnyire kissé rosszmájúan szellemes mondásaival, de közvetlenül hozzám sosem intézte szavát. Elkezdtem egyenként és részleteiben dicsérni azokat a novelláit, amikre emlékeztem. Odahallgatott, de csak egy-két szóval válaszolt. Egy óra múlva azt kellett gondolnom: lehet, hogy ő fogja megváltani az életemet – bár ebben kezdtem kissé kételkedni –, de annyi bizonyos, hogy őt

én egy cseppet sem érdeklek. Továbbá azt is, hogy hiába gyönyörű, hiába, hogy megálmodtam őt, és hogy nagyra tartom a tehetségét – alapjában véve semmi közünk egymáshoz. Amikor kiléptünk az Ajtósi Dürer sori kapun, úgy illett volna, hogy Weöressel kettesben kísérjük el – ha jól emlékszem, Budán lakott. De én, arra hivatkozva, hogy még gyöngé vagyok és nem bírok sokáig fönn maradni, megszöktem éjszakai álmom tündöklő asszonyától, és rábízta a hazakísérését Sanyira – ő úgysem szeretett soha lefeküdni.

Hazaúton és még a rá következő egy-két nap alatt váltig tűnődtem rajta, mi volt ez a csélcsap okkult jelenség. Mert hogy vannak csodák, az tagadhatatlan. Csakhogy ilyen fölösleges csodák? De fölösleges volt-e csakugyan ez a csoda? Hát nem elég, hogy megjelent álmomban, és máról holnapra meggyógyultam? Hogy láttam őt álmomban, és reggelre a tetszhalálból megéledt minden érzékszervem és érdeklődésem? Mit számít ehhez képest, hogy a civil megjelenése – mondjuk szerényen így – feltűnően hasonlított az álombelire? És mit, hogy ezzel a társaságbeli lényével semmire sem mentem? Fölösleges – ha már okvetetlenkedve firtatom – legföljebb az volt a csodában, ami első pillantásra a legcsodaszörűbbnek tetszik benne: az, hogy másnap találkoztam az álommal – vagy annak földi másával. De hiszen addigra már beteljesült a csoda, megtette hatását: szerveztem kicserélődött. Mégpedig az is kiderült néhány nap alatt, hogy ez nem pillanatnyi csoda volt, holmi múló hatás: idejét se tudtam, mikor voltam ilyen friss, munkaképes, munkára mohó, életre kíváncsi. Az álomképpemmel való találkozást követő napon kerítettem sort

A mongol
kisistennő

a harmadik fontos telefonra: Katalint hívtam fel, és megint egyszer szerencsém volt vele, megint ő vette fel a kagylót, és még mindig szívesen látott. A nagy mongol istennő így mutatott utat a mongol kisistennőhöz – mert nekem az volt Katalin –, ahová teljes erőben érkeztem. És csodának ez is éppen elég lett volna.

Főlébredt mohó élet-kíváncsiságomban odáig vete-medtem, hogy elfogadtam Füst Milán meghívását, aki meg akarta mutatni új lakását néhányunknak – azaz valószínűleg sokunknak, de nyilván csoportokra osztotta mindazokat, akiknek újonnan épült házával el akart dicsekedni. Pedig még élesen, mondhatnám, sajnóan emlékeztem vissza a tőle ért bántalmakra, kezdve onnan, hogy kilenc évvel azelőtt – miután csalikártyájával, amelyen megköszönte „gyönyörű” küldeményemet, elcsalogatott lakására, ahol többszöri „gyönyörű” közbevetéssel fűszerezett hatásos felolvasást tartott a verseimből – végül megsemmisítő kritikát mondott első kötetemről. Azt sem felejtettem el, hogy a róla szóló rajongó *Nyugat*-beli tanulmányomból hiányolta a „fiatalos lelkesedést”, még kevésbé, hogy kihívó firtatására, mit szólok a háborúpárti cikkéhez a *Nyugat*-ban, alázatosan rebegve néhány ellenvetéssel válaszoltam, s ő utóbb arról panaszkodott Gereblyés Lászlónak, hogy én, a szemtelen taknyos, akinek első verseit ő olyan szeretettel fogadta, saját házában megköpdöstem őt. Legjobban persze az fájt, hogy Etinek, miután táncestjének éppen leggyöngébb darabját, a *Für Elisé*-t egy szentori bravó! kiáltással jutalmazta, Déryvel azt üzenté, hogy az a szegény, kedves lányka hagyja abba a táncot: úgyis reménytelen. Akkor hát miért mentem el mégis a Vér-

cse utcába? Egyrészt, mert bizonyos voltam benne, hogy most már nincs mivel megbántson, másrészt Füst Milánnál mindig lehetett számítani valamilyen cirkuszi mutatóványra – sajnáltam volna elmulasztani. Most azzal fogadott, hogy nagyon nagy fájdalmat okoztam neki: éppen tőle, szegény feleségem legigazabb hívétől nem kértem írást az emlékkönyvbe. Átvillant az agyamon, hogy ugyan mit írt volna Etiről. Bizonyára olyasmit, mint Kosztolányiról a halála után a *Nyugat* emlékszámban: *A nevetése* volt a címe, remek esszé volt, de kizárólag a személyiségéről szólt, a művéről egy szót sem, csupán a végén egy mondatban annyit, hogy *A rossz orvos* kitűnő regény. Etinek valószínűleg a szépségéről írt volna, megjegyezve a végén, hogy a *Für Elise* nagyszerű tánc volt.

Szerencsére annyian voltunk, hogy nyugodtan eliskaszthattam a feleletet. Ott voltak Hajnal Annáék, Radnótiék, Weöres és Török Erzsi. Látogatásunk legnagyobb részét mutogatás és a látottak megbámulása foglalta el. A Vércse utcai ház egyszerű, bár tekintélyes kinézetű, sokszobás, bár földszintes épület volt. De akármilyen tekintélyes külsejű épület volt is kívülről, senki sem sejthette, hogy belül milyen gazdag helyiségekben vezet végig a házigazda. Legalábbis én addig Füst Milánnak csak a könyvtárszobáját ismerhettem, és nem sejtettem, hogy annak ópolgári sötét komolyságát milyen változatos kincsesház veszi körül. De most, ahogy szobáról szobára támoxyogtunk a nagy költő, mindnyájunk mesterének a vezetésével, még akinek semmi érzéke sem volt az ilyesmikhez, mint énnekem, annak is fel kellett ismernie a vázák és legkülönbözőbb

rendeltetésű edények, az üveg- és porcelánkészletek, az ezüstnemű valódiságát, hivalkodó értékét – ehhez a gazdagsághoz képest bizony Babits és Kosztolányi lakása szegényes diáktanya volt. Az én érdeklődésemet csak a perzsaszőnyegek sokasága kötötte le: a szőnyegek gyerekkorom óta mágikus hatással voltak rám. De Füst Milán szőnyegeit minden irigység vagy bírvágy nélkül bámultam: odahaza, a Sas utcában volt elég szőnyegünk, ha nem is olyan ritkaságok, mint amiket a Vércse utcában láthattunk, de azért szép, valódi darabok, az meg eszembe sem jutott, hogy lehet még nekem saját lakásom, amelyikben szívesen látnék szőnyeget. Az asszonyok nem is a szőnyegekért lelkesedtek legjobban, hanem a paraszti terítőkért, hímzésekért, különösen Török Erzsi, aki maga is buzgó gyűjtője volt a néprajzi kincseknek. Füst Milánon a lelkesedés láttán erőt vett a – démonkodás? ripacskodás? talán ripacskodó démoniség volna a helyes kifejezés. Felnyitott két nagy fekete ládát, hosszú karjával beléjük nyúlt, és:

– Hiába, nem férek el, itt sem férek el! Itt van ez is! És még ez is! – rikácsolta magánkívül, és szórta kifelé, szanaszét a szobába az újabb és újabb szőnyeget, szőteseket.

Közben persze jócskán múlt az idő. Látogatásunk feketével kezdődött, amit nagyon finom, keskeny, hosszúkás csészében tettek elénk, olyasmiben, aminek üvegváltoztatában likórt szoktak volt kínálni előkelőbb házakban. Nagyon jó erős kávé volt – ami akkor éppen ritkaságszámba ment Budapesten. De – csak egy csészével kaptunk belőle. Igaz, utána ugyanannak a szerviznek szélesebb csészéiben gyönyörű, nagy szemű epreket

kaptunk – természetesen üvegházit, mert kora tavasz volt –, méghozzá tejszínhabbal. Azt hiszem, ilyen fényűző vendéglátásban még egyikünknek sem volt része. Hiszen egyébként a mi vacsora utáni összzejöveleinken, a magunkhoz illő környezetben, többnyire garzonlakásokban, feketekávé és legföljebb egy üveg bor meg egy kis teasütemény mellett késő éjszakáig szoktunk együtt lenni, és közben eszünkbe sem jutott, hogy mást is lehetne fogyasztani. De itt, a fényűző kezdet után, a dús környezetben, a gazdagság elképesztő fitogtatása közben, meg talán a fáradtságtól is, amit a ténfergő bámulás okozhatott – megindultak gyomornedveink. Házigazdánk háta mögött szemmel, kézzel jeleztük, hogy éhesek vagyunk. Miklós a hasára mutatott, jelül annak, hogy kilukad a gyomra. Török Erzsi két karját kétségbeesetten emelte a plafon felé. Éjfél felé szedelőzködni kezdtünk, de Füst Milán siránkozó hangon kezdett korholásunkba:

– Persze, itt hagyjátok az öregembert! De hát ki is vagyok én? Senki és semmi, velem azt csináltok, amit akartok!

Leültünk hát, korgó gyomorral, kényszeredetten beszélgetni. Egy órákor hirtelen egyöntetűen felpattantunk azzal a néma egyetértéssel, hogy egy pillanattal sem bírjuk tovább az éhezést. A házigazda méltatlankodása közben léptünk ki az éjszakába. Mikor a Vércse utcai ház kapuja bezárult mögöttünk, már hangosan egyeztünk meg benne, mi a teendő: csak el valahová, gyorsan enni! De melyik vendéglő van még nyitva ilyenkor? Csak a pályaudvaroké. Sikerült két taxit fognunk, és nemsokára bevonultunk a Nyugati restijébe, a maga

Felelős nemében híres Démusz vendéglőbe, ahol mohón estünk neki a marha- vagy disznópörköltünknek, és egymás után hajtottuk le a korsó sörünket, de nem annyira a sörtől rúgtunk be, inkább attól a fölemelő érzéstől, hogy magunk között vagyunk, hogy kiszabadultunk a gonosz dzsinn kincsesbarlangjából, hogy föllelegezhetünk az élénk szórt drágaságok nyomasztó látványából, és hogy röhögni tudtunk rajta.

Ez volt az utolsó multságunk, amit a béke – egy vélt béke – fedezékében élvezhettünk. Három nap múlva német csapatok vonultak át Magyarországon Jugoszlávia ellen, az egész város tudta, hogy követni fogják őket a magyar csapatok. Másnap, csütörtökön, fülsiketítő zúgásra ébredtem. Kinéztem az ablakon: német repülőök szálltak fölöttünk ijesztő alacsonyan – farkukon élesen feketélt a horogkereszt. A gyárban azt is megtudtam, hogy miért látogattak fölénk: hajnalban Teleki Pál agyonlőtte magát. Magamat is meglepett, mennyire megrendített a halála. Nem egyedül engem. Illyés akkoriban keletkezett verse, *Az áldozat*, a név említése nélkül is egyértelműen Telekiről szólt – azt írta róla többek között: „Nem összeroppant, de fölmagasult.”

„Jaj szegény magyar hon”, írta naplójában ugyanaznap reggel a hír hallatára Miklós. És délután: „Ilyen gesztus rég nem volt a magyar történelemben.” Mit számított már – legalábbis az én tudatomban –, hogy mikor és mennyire volt jobboldali, hogy mik voltak a korlátai, az előítéletei, mit a kapkodása? Mit amellet, hogy végre valaki a *felelős* szónak, a miniszterelnök előtt, visszaadta méltóságát. Mikor volt ilyen gesztus a ma-

gyar történelemben? Tisza István talán levonta a következtetést abból, hogy hagyta az országot – jobb meggyőződése ellenére – egy háborúba ragadni, méghozzá vesztes háborúba, melyhez a nemzetnek még vélt érdekei sem fűződhettek? Nem, legföljebb más vonta le. De hogy ne csak a magyar történelemben maradjunk, Chamberlain viselt-e valódi felelősséget, amiért bízott Hitlerben és védtelenül hagyta Angliát? Vagy Teleki halála után két hónappal Sztálin, aki hitt a németeknek és csak a németeknek hitt? Horthy nevét említeni sem érdemes ebben a sorban, de voltak nála nagyobbak is, akik saját népüket pusztulásba vitték, aztán úri emigrációba vonultak, vagy vissza az üzleti életbe. Teleki vértanúja lett a felelősségnek – ezért páratlan a világtörténelemben.

Úgy látszott, ezt Nyugaton is méltányolják. Nem emlékszem, kinél hallgattam aznap este a londoni rádiót – Churchillt idézte, aki szerint a majdani békeszerződés tárgyalóasztalánál Teleki grófnak fenntartanak egy helyet. Öt év múlva Teleki gróf helye nemcsak hogy sehol sem volt található annál a tárgyalóasztalnál – nem is kereshette senki.

Miért köröztek azon a napon a német repülők olyan alacsonyan fenyegetve városunk fölött? Nyilván lázadásféltől tartottak, vagy legalábbis valamilyen váratlan eseménytől. Voltaképpen mi is azt vártuk. Miklós ugyan sohasem ismerhette meg, én is csak mintegy tizenöt év múlva, Teleki levelét, amit a főméltóságú úrhoz intézett, és azt írta, hogy szőszegők lettek, és oda-dobták a nemzet becsületét, és „a gazemberek oldalára álltunk”. De ha nem ismertük is a levelét, mégsem tud-

tuk elképzelni, hogy „ilyen gesztus” után lehet úgy folytatni, mintha semmi sem történt volna. De ők, az ország urai kellett, hogy olvassák a levelet: „Hullarablók letünk! a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.”

És estére meglett az új miniszterelnök: Bárdossy László, aki addig a külügyminiszter volt – valaha ügyvéd. Elgondolkoztam rajta, milyen ember lehet, aki ez után az öngyilkosság után hajlandó Teleki székébe ülni, és folytatni azt, amiért elődje öngyilkos lett. A másnap reggeli újságban jól megnéztem a fényképét: intelligensnek is mondható, sima, öntelt úri ábrázat volt. Méghozzá unokabátyám, Béla, aki jól ismerte ügyvédkorából, azt mondta róla, hogy angolbarát, és különböző zsidó – persze nagypolgári – társaságokba bejáratos. Még aznap elrendelték a mozgósítást. Egy hét múlva a magyar sereg is bevonult a Bácskába, nem sokkal utóbb Bárdossy bejelentette, hogy új, szigorúbb zsidótörvényt készítenek elő. A baráti körünkből sokakat hívtak be megint munkaszolgálatra – ezúttal azonban Miklós meg én kimaradtunk a „szórásból”. Közben a németek egykettőre elfoglalták Jugoszláviát, és megállás nélkül folytatták útjukat Görögországba. Furcsa volt olvasni, hogy elfoglalták a Thermopüli-szorost, még furcsább, hogy az Olümposzra kitűzték a horogkeresztes zászlót. Írtam is aznap egy verset – ugyancsak elvesztett –, amelyik így kezdődött: „Isten veled, Europa classica! Az Olympuson leng a svastica!” Churchill éppen akkor, amikor teljesen úgy látszott, hogy a németeket soha többé nem lehet megállítani, jelentette ki a parlamentben: „Lefejezhetnek, ha nem nyerjük meg

a háborút.” Igaz, Churchill általában állta szavát – csak éppen azt nem, amit Teleki szellemének adott. „Hess madár!”

Közben tavasz lett, abban az évben is igazi tavasz. Teleki halálára már csak néhányan emlékeztünk, azt hiszem. Jugoszlávia már nem volt: Budapesten megszüntették a riadókészültséget – a szerb gépek már nem szálltak föl. Ha nem is gondolhattuk, hogy vége a háborúnak, megint remélhettük, hogy ezzel elvonult fölöttünk. Egy szép májusi szombaton a Vajda János Társaságba igyekeztem, Vajna Boriska szavalóestjére: úgy éreztem, a szilveszteri fogcsók után, amikor megsértettem azzal, hogy nem hatoltam a fogai mögé, tartozom neki azzal, hogy legalább az előadását meghallgatom. Befelé menet csupa izgatott barátommal találkoztam, ők suttozták el a londoni rádió legfrissebb híré: Rudolf Hess, Hitler helyettese, átrepült Angliába. Vajna Boriska műsorán szerepelt a *Vörös Rébék* is. Amikor sor került rá, és a művésznő minden szakasz után elmondta a refrént: „Hess, madár!”, a közönségen látszott, hogy visszafojtja derűjét. De a *Vörös Rébék* hosszú vers, tizenhárom hétsoros szakaszból áll – ilyen sokáig senki sem tud uralkodni a nevetőizmain. A hatodik refrén után egy-két hallgató kuncogni kezdett, a hetedik után a kuncogás átterjedt az egész teremre, a nyolcadik „Hess, madár!” után kitört az általános nevetés – szégyen Boriska zavartan, pirosan, teljes lelkierejét összeszedve fejezte be a verset, elcsukló refrénnel.

Hess repülése – mi úgy mondtuk, szökése – néhány hétre megduzzasztotta reményeinket. Úgy képzeltük, Hitler közvetlen környezetében megkezdődött a bomlás, talán egész Németországnak elege van a Führerből.

Amikor kiderült, hogy a repülés Hess magánvállalkozása volt, vezére megtagadta őt, az angolok nem álltak szóba vele, a németek pedig lelkesebben követték Hitlert, mint valaha, reményünk elposványosodott, és a korábbiánál komorabb csüggedésbe fordult. Úgy láttuk, legalábbis Miklós meg én, hogy az angolok egyedül – mert akkor már csak ők harcoltak – nem bírhatnak a németekkel, Hitler fog uralkodni Európában, és ami azután következik, azt semmiképpen sem úszhatjuk meg. A reménytelenségből munkába menekültünk. De míg Miklós lázasan dolgozott – ezen a tavaszon kezdte el ecloga-ciklusát –, mintha versenyt futna az idővel, hogy a jégverés elől, amit csak bír, behordjon, engem a közeli halál biztos tudata váratlan nyugalommal ajándékozott meg. Néhány verset én is írtam, többet is, mint általában, de főként fordítottam, a mi szerelmes antológiánkba, ráérősen, szórakozva, mintha csak mulatságból kalapálnék, fűrnék-faragnék, sőt mintha Lucretius, Louise Labbé, Browning fordításával még fittyet is hánynék a germanizálódó végzetnek. Éjszaka néha még felfakadt a régi seb, a behegedni sehogy sem akaró, de ha a kibuggyanó vért verssé tudtam formálni, annak már örülni is tudtam. Ilyen életerőt még sohasem éreztem. A minden mindegy hedonizmusával élveztem a fordítás kalandjait és Katalin megnyugtatóan izgalmas testét, de még az újhagymát és a beszélgetéseket is, a kávéházi teraszokon a melegedő májusi estéken.

Ennek a halálérzettel telített hedonizmusnak volt a folyománya az is, hogy megint egyszer felhívtam Piroskát, és találkozót kértem tőle. Minden szégyenkezés, gátlás, izgatottság nélkül. Hiszen hónapok óta

eszembe sem jutott – legalábbis én úgy tudtam. Ha megpróbáltam visszaidézni szerelmünket, keleti káprázatnak láttam, egy játékos kedvű nyár ígézetének, egy rossz megbűvöltetésnek – az én részemén; az óven merő kacérságnak, no meg irgalomnak. Voltaképpen ezt írtam leginkább a terhére, a kacérságnak – néha úgy mondtam, csalfaságnak – meg a jóságnak ezt a tisztátalan keverékét. Legalább megtanultam – igaz, egy kicsit későn, a jó szerelem után –, hogy milyen a rossz, a csalfa, a reménytelen, a boldogtalan szerelem – az, amiről a mi készülő antológiánk java része szólni fog. Jó lecke volt, rám fért, ezt is meg kellett ismernem. De hát akkor miért hívtam fel mégis? Mert vágyódtam rá mégis. Nem a testére, amit jó néhányszor láttam örömben és kétségbeesésben – de nem, a testét el sem tudtam képzelni. Mit kívántam hát? A szavait, a szellemét, a humorát, a szemét, a mulatságosan elbűvölő lényét. Miért kelljen lemondanom erről? Telhetetlen hedonizmusom igénye volt, hogy részem legyen ebben is.

Ezúttal nem zárkózott el a találkozástól. De nem a lakására hívott, vagyis a nővérével és Kornissal közös lakásukba a Visegrádi utcában. Szabadban adott randevút a Szent István körút végén, a Rudolf téren, a mai Jászai Mari téren. Nem volt olyan szép, mint amikor utoljára láttam: soványabb volt, az arca megviseltebb – amit én a régi előítéletemmel a túlzott nemi életnek tulajdonítottam. Kérdeztük egymást, hogy vagyunk. Én elmondtam neki, hogy kanyaróm volt, amin ő nagyot mulatott. Rátértem a tárgyra. Látod, mondtam, ez a nevetésed hiányzik nekem. Elvégre, folytattam, a szerelmen túl vagyunk már, ő ugyan sohasem

Kutya, aki
irigyli

volt benne, mármint énvelem, és még az sem lehetetlen, hogy nálam is csak tévedés volt, káprázat – igen, ezt a szót használtam. Én megtanultam élni magamban, azazhogy nem egészen magamban – Katalinról még mindig és még sokáig nem mertem szót ejteni –, mert kielégületlen most sem vagyok, neki pedig – ezt kérdez-nem sem kell, hiszen leolvasható az arcáról – bőven van része kielégülésben, és kutya az, aki irigyli tőle, sőt az is, aki nem szívből szánja neki. De hát az a kapcsolat, ami zavartalan volt köztünk, az, amit adni tudtunk egymásnak, minden elszánás és erőltetés nélkül, ami csak jót tett, nekem is, neki is, az semmi? Nekem, bevallom, hogy hiányzik, és nem hiszem, hogy neki ne hiányzana. Butaság volna, ha ettől megfosztanánk magunkat. Miért ne lehetne köztünk tiszta és kellemes barátság?

Ez a rövid summája annak, amit mondtam neki. Ő most már nem mosolygott; komolyan felelt. Persze hogy mindenben igazam van, és neki is hiányzik az én barátságom. De ez lehetetlen. Nem azért, mert férfi és nő között nem létezik barátság, ahogy sokan állítják. Ő hiszi, hogy igenis mi képesek lennénk rá. De Gabi miatt nem lehet: Gabi rettentően féltékeny. Az alatt a néhány hónap alatt is, amikor még telefonon se beszél-tünk egymással, minduntalan gyötörte a féltékenységgel, a gyanújával. Igen, bevallja, hiányzom neki – de Gabi *kell* neki, szüksége van rá, nem tud nélküle élni. Sajnos, nem lehetünk barátok – barátok sem. Ez persze még az enyémnél is rövidítettebb tartalma az ő mondanivalójának. És nemcsak azért rövidített, mert minek ismételni mindazt a jót, hízelgőt, amit nekem, rólam beszélt, amikor úgysem volt semmi következménye.

Hanem azért is, mert mestere volt a szép szónak – hiszen hányszor mondtam neki viszonyunk örömei és fájdalmai között, hogy *dulce ridentem Lalagen amabo, dulce loquentem*, még Vörösmartyt is idéztem:

Lalage

*Én adtam a szájnak
Az édeni mézet,
Mely akkor is édes,
Ha töreit érzed.*

Mindeközben fel-alá sétáltunk az Újlipótváros mellett húzódó alsó rakparton, végül a Rudolf tér egyik üres padján telepedtünk le. Ott hozakodtam elő végső adummál. Van üzemünkben, számoltam be Piroskának, egy fiatal munkáslány, aki hajlandóságot mutat irántam. Szép? – kérdezte. Csinos, feleltem. De nem a külseje a lényeg. Hanem az, hogy olyan lánynak nézem, aki nem arra való, hogy könnyelműen játsszanak vele. Nekem pedig nincs kedvem komoly ügybe kezdeni. Elvégre, mint már mondtam, nekem kielégítetlen testi szükségleteim nincsenek. Szükségem csak olyasvalakire van, akivel – beszélgetni tudok. Márpedig én beszélni magamról, a személyes dolgaimról, az életemről, csak nőikkel tudok – persze senkivel úgy, mint ővele. Arra kértem, segítsen rajtam, az én érdekemben és a kislány érdekében – vagy ha úgy tetszik, a kislány ellen: hogy ne kelljen vele játékba kezdenem – isten őrizz, hogy ártsak neki, hogy rontsak az életén. De Piroska könyörtelen volt. Lássam be az ő helyzetét is, a kényszerhelyzetét. Nem tud rajtam segíteni.

Nem voltam lesújtva. Szinte megkönnyebbültem.

Nem
blöfföltem

Úgy éreztem magamat, mint aki teljesítette kötelességét – a többi már nem rajta múlik. Én megtettem a magamét, most már lássa, mire megy magával és Monorival. És én is majd meglátom, mire tudok menni. Ha nem, hát nem, vagy ahogy akkoriban az Újlipótvárosban – isten tudja, miért – mondogatták: *Nicht, nicht, liebe Tante*. A hosszú szép májusi este addigra besötétedett. Felálltunk. Nem engedte, hogy hazakísérjem: a Szent István körúton véletlenül megláthatja Gabi, és akkor megint iszonyú féltékenységi patáliát csap. Őszinte mosollyal tudtam búcsút inteni sötétbe vesző alakjának.

8. ZAKLATOTT KÖZÉPEN

Nem blöfföltem, amikor Piroskának – hogy fölkeltssem féltékenységét? eszem ágában sem volt – hogy netán szerelemre bírjam? tudtam, hogy hiábavaló volna, meg aztán szükségét sem éreztem – nem, ezzel az ártatlan zsarolással csak jobb belátásra akartam bírni, hogy ne sajnálja tőlem a barátkozását, a láthatását, azokat a jó beszélgetéseket – szóval nem egészen blöfföltem, amikor azt a hozzám hajlandó munkáslányt említettem neki. Hogy szóba hoztam, annyiban mégiscsak félig-meddig blöff volt, hogy még sohasem beszéltem vele másról, csak hivatalos ügyekről, sőt még látni is csak néhány hete láttam először. Holott kiderült, hogy akkor már egy éve nálunk dolgozott. Nekem pedig, amint korábban elmondtam, a munkából kifolyólag gyakran kellett az üzembe járnom – őt mégsem vettem soha észre. Igen ám, de nem a konyhában dolgozott, hanem

odalent a pincében, ahol a konzervanyagot dobozokba zárták, szakkifejezéssel „dobozolták”. A pincét persze nem lehetett fűteni, nyáron is fázni lehetett, és ott se volt éppen jó levegő, mégis egészségesebb munka volt, mint ami odafent folyt, a konyha gőzeiben. A dobozolás is elég fárasztó volt, erő is kellett hozzá, mégis könnyebb munkának számított, amit bizonyított az is, hogy a pincében kizárólag nők dolgoztak – Törökné, az üzemvezető felesége, közéjük osztotta be Kutny Mária Magdolnát

A pincében

Történt pedig, hogy Mauthner úr egyszer hosszabb időre megbetegedett – a francia szállítmány viszont készen állt, nem várhatott –, de ki terjeszti be a kiviteli tanúsítványt aláírásra a Nemzeti Bankba? Giraud úr csak nem mehetett maga, de még Steuer sem, és nemcsak azért nem, mert a cég tekintélyét az is lejáratta volna, ha a cégvezető teljesíti ezt a futárszolgálatot, hanem azért sem, mert a külseje félreismerhetetlenül zsidós volt – az őrnagy úr azért végezte olyan kitűnően ezt a feladatot, mert nemcsak hogy nem számított zsidónak, de szerencséjére a külsején sem látszott szembeszökően az eredete. Én persze szóba sem jöhöttem a kinézetemnél, de meg a félszeg fellépésemnél fogva sem. Nem volt más választásunk, Szabó Emőkét kellett útra bocsátani. Egy óra múlva vissza is jött, dolgavégezetlenül: valamilyen hibára találtak benne, azért nem írták alá a tanúsítványt. A tanúsítványokat én töltöttem ki, hát rám háramlott a mulasztás terhe – bár Steuer mindig az én munkámat felülvizsgálva látta el a kézjegyével. Megvizsgáltuk kettesben az okiratot, és nem leltük meg a hibát – a banktisztviselő elnézhetett valamit. Rápillan-

Rezzenetnyi
izgalom sem

tottunk Emőkének még lihegő, mackós alakjára: hát persze – nekem sajnos még Lili osztálytudas szavai is eszembe jutottak: meglátszik rajta, hogy házmester-lány.

Most hát mitévők legyünk? Már arra gondoltunk, hogy keresünk egy jó megjelenésű és véletlenül jófejű úrilányt, aki ezzel az egy alkalommal hajlandó lesz – jó díjazásért – a Nemzeti Bankban úgy megjelenni, mint a gyár képviselője. De Steuernak eszébe jutott valami: előbb megnézi, nincs-e a munkásnők között, aki jobb híján alkalmas erre. Fél óra múlva megnyugodva tért vissza: Törökné ajánlott neki egy csinos, intelligens képű lányt, aki holnap felveszi a kimenő kosztümjét, és elmegy szerencsét próbálni a Nemzeti Bankba. Magda – mert a cégnél így hívta őt mindenki – másnap meg is jelent az irodában jól szabott kiskockás kosztümben, fehér blúzzal. Csakugyan csinos volt, és az arca okos – bár én intelligensnek nem mondtam volna. Enyhén görbe lába volt, de szép, finom keze, a dobozolás még nem tette tönkre, bár a bőrt rajta már kissé eldurvította. Ha kalapja és kesztyűje lett volna, szegény úrilánynak nézhette volna akárki. Steuer nagy vonalakban felvázolta azt az irodai ügymenetet, amelynek eredményeit a tanúsítvány összefoglalta – csak azért, hogy a tájékoztatlanságán ne lehessen könnyen rajtakapni –, pillanatok alatt felfogta. Nem látszott rajta egy rezzenetnyi izgalom sem, hogy ilyen szokatlan és fontos feladatot bíznak rá, sem pedig büszkeség, amiért nem a pincébe irányítják, hanem a Magyar Nemzeti Bankba. Hamarabb tért onnan vissza, mint előző nap Emőke, de kezében az aláírt és lepecsételt tanúsítvánnyal. Igen, sikerült

megmagyaráznia, hogy nem mi tévedtünk, hanem ők, Odabassich úr – szemrebbenés nélkül ejtette ki a nevét – még mentegetőzött is, amiért feltartott bennünket.

Hamupipókét, azaz Magdát persze nem díjazták külön ezért a sikeres gyorsszolgálatért, csak az őt illető órabérért végezte, aminthogy rögtön utána visszaküldték mákot szemelni, vagyis dobozolni a pincében. De mint ahogy Hamupipókének sem kellett a bál után örökké hamuban babrálni, Magda csillogó beugrása sem maradt folytatás nélkül. Steuernek szeget ütöttek a fejébe váratlanul felvillanó képességei, és hamarosan rákapott, hogy az ilyesféle hivatalos kijáráásra Magda külsejét és fellépését vesse be. Márpedig ezek az alkalmak szaporodtak, részint a cég növekvő forgalma, részint a különböző hatóságok növekvő beleszólása következtében. Magdának mindezért még mindig a régi órabérét fizették, de annyi haszna azért volt az egészből, hogy Steuer megbízta őt, vegyen magának egy szép kalapot és kesztyűt – a Giraud költségén. És amint meggyőződött Magda gyors felfogásáról és tájékozódó képességéről a cég minden dolgaiban, nem habozott végleg felhozatni a pincéből és leültetni az irodában – holott kiderült, hogy csak négy elemije van –, ugyanolyan havi fizetéssel, amennyi Emőkének volt – amivel, mellesleg, javított a cég származási arányszámán. Más szóval munkáslányból hivatalnoknővé tette őt – és ez akkoriban egy kis karriernek számított.

Magdán azonban semmi büszkeség sem látszott az előléptetés miatt – egykedvűen fogadta sorsa előnyös fordulátát. Ha néha mégis jelét adta, hogy örül a helyzetváltoztatásnak, ez az öröm csak annak szólt, hogy

a közelemben lehet. Ezt onnan tudtam ilyen határozottan, mert csöppet sem titkolta. Már korábban is, amikor alkalomadtán, küldetésére indulva és onnan visszatérve csak röviden időzött az irodában, olykor megállt az asztalomnál, és valamilyen oktalan gyermeki nyíltsággal és várakozással nézett rám. Áthelyezése után pedig, amikor hosszú órákat töltöttünk együtt a közös irodahelyiségben, elkerülhetetlen volt némi beszélgetés. Ha egyéb közlendője nem volt, egy idő után valamilyen hivatali kérdéssel fordult hozzám, de rendszerint kiderült, hogy amiben útbaigazítást kér tőlem, abban máris jobban kiismeri magát, mint én. Ez az érintkezési felület nem-sokára óhatatlanul kiterjedt. A növekvő forgalom következtében az üzem kinőtte kereteit, nemcsak mi fértünk el nehezen az irodában, hanem – ami sokkal többet nyomott a latban – a munkások meg a feldolgozandó és feldolgozott áru is a konyhában és a pincében. A főnökség elhatározta, hogy el kell költöznünk egy nagyobb és komolyabb gyártelepre – találtak is megfelelőt valahol Angyalföldön.

Már nem emlékszem, hogy is függött ezzel össze, hogy máris, jóval a költözés előtt, áttértünk az osztott munkaidőről az osztatlanra: ezentúl öt óráig egyvégtében dolgoztunk, fél óra ebédszünettel. A főnökségnek persze nem volt kötött munkaideje – miért is lett volna? –, de nekünk a fél óra kevés volt ahhoz, hogy hazamegjünk, a közelben meg nem találtunk megfelelő étkezdét, amit nem is bántam, mert amúgy sem szerettem soha nyáron meleget ebédelni. Így hát az alakult ki, hogy ebédszünetben Magda átszaladt a közeli csemegeüzletbe, és kinek-kinek bevásárolta, amit felírtak neki,

olyasmiket is, amiket akkor már csak törzsvevőknek vettek elő a boltokban. Közben át-átnézett a konyhába is, hátha éppen hájat sütöttek ki, amikor is finom, friss töpörtyűt vehettünk igen olcsón. Ezeket a kifutószolgálatait éppen olyan magától értetődően végezte, mint reprezentatív futári küldetését a Nemzeti Bankba. Én soha nem írtam fel neki a megbízásaimat, csak azt mondtam, hozzon valami jót – mindig különös gonddal válogatta össze az ebédemet. A közös kedélyes falatozás közben munkáról, irodai dolgainkról minden megállapodás nélkül is persze tilos volt szót ejteni. Magda ilyenkor le nem vette rólam a szemét. Naiv komolysággal nézett, amely alól néha váratlanul felszínre bukkant valamilyen kihívó huncutság – bár abból sem hiányzott a naivitás. Mindössze kilenc évvel volt nálam fiatalabb, de ilyenkor úgy viselkedett, mintha sokkal éretlenebb volna, mintha csakugyan egy kiskorú kislány keveredett volna közénk. Soha nem volt hozzám személyes kérdése, mégis, nemcsak hogy mindig engem nézett, de mindig velem ingerkedett, engem firtatott, mintha – mintha ki akarna fürkészni? nem, inkább, mintha minden szó nélkül, ami célzásnak lett volna tekinthető, ki tudná fejezni, hogy igényt tart énrám. A néma igénynek ezt az állandó jelzését kitanult játéknak tekinthetem volna, ha nem érzek mögötte valamilyen rejtélyes, de hiteles ártatlanságot.

Képmutató lennék, ha azt akarnám érzékeltetni, hogy ez az igény nem hízelgett nekem. De azért sokkal inkább feszélyezett. Sőt, azt is mondhatnám, zavart. Hiszen „Küszködtem, csókoltam szomorú rogyásig, De csak ha biztatott az a néember másik”, Adynak ezt a két

A rám osztott
szerep

sorát idéztem korábban, igaz. Csakhogy a szereposztás nem úgy volt elgondolva, mint ahogy most kialakulni látszott. Az én elgondolásom – vagy mondjam inkább úgy, az én szerelmi találkozásaim – durván egyszerűsített képlete az volt, hogy én kiszemelek egy nőt, akitől a biztatást várom, és ha az megjön, jöhet a többi. Így volt ez már Etivel, aztán így volt Karola és Katalin, és Piroska esetében is – ehhez szoktam hozzá. De hogy egy nő, egy lány, egy kislány csak úgy egyszerűen, minden előzmény vagy ok nélkül kiszemeljen magának, ő engem, és éppen engem, és aztán tőlem várja a biztatást, ő éntőlem – ilyesmi még nem történt velem. Igen, hízelgőnek éreztem a rám osztott szerepet, de jól nem éreztem magam benne. Azazhogy nem akartam elfogadni.

Néha persze gondoltam azt is: miért ne játszhatnék el egyszer olyan szerepet, amit még nem tanultam ki? De voltak ennél a szereposztási tétovázásnál komolyabb okok is, amik visszatartottak attól, hogy Magda néma hívását kövessem. Nem hazudtam Piroskának, abban sem, hogy a fiatal munkáslánynak – aki a mi kettőnk május esti beszélgetésének idején a pincében dolgozott még, az irodában csak olykor-olykor bukkant fel mint alkalmi kijáró – nem és nem akartam ártani, rontani, netán elrontani az életét. Ezen a tavaszon két váratlan látogató keresett fel a Klauzál téren. Somlyó György és Végh György, mindkettő tehetséges fiatal költő, kopogtatott be az irodába azzal, hogy beszélni akarnak velem. Kimentem velük az udvarra, fekete klottköpenyemben, ott mondták el, egymás szavába vágva, hogy azt hallották, már készül a harmadik zsidótörvény, amelyik til-

taná a vegyes házasságot, a zsidók és nem zsidók között, a házasságon kívüli nemi érintkezést pedig német mintára, fajgyalázásnak és mint illet bűncselekménynek minősítené. Mái sem tudom, első rémületükben miért éppen hozzám fordultak – addig nem voltunk ilyen bizalmas viszonyban. Amellett kettejük közül Végh Gyurkát nem is érintette közelebbről – de a felháborodásban mindenesetre egy volt barátjával. Pillanatnyilag engem sem érintett személyesen a kérdés: házasodni nem szándékoztam, azt meg nem gondoltam volna, hogy Katalin, fejünk fölött a sokkal veszélyesebb Damoklesz-karddal éppen emiatt meg akarná szakítani velem az érintkezést. A felháborodásukat sem tudtam velük szívből megosztani: jó adag naivitás kellett hozzá, hogy valaki ezen a véres tavaszon még felháborodni tudjon, hiszen nyilvánvaló volt, hogy csúszunk lefelé a lejtőn, és minden rosszra el lehetünk készülve. De azért a beszélgetésnek inkább a heveny rémülete, mint a naiv felháborodása benne maradt a fülemben, és: ezt az ártatlan lányt belerántani valamilyen „fajgyalázási” eljárás piszkába? – gondoltam, míg Magda igényt emelő tiszta tekintetét nem vizsgálgattam, de annyit kiolvastam belőle, hogy nem az a fajta nő, aki a bajban odébbáll. Túl ezen a gyakorlati megfontoláson valamilyen megfogalmazatlan sejtelem is működött bennem és húzódozott attól, hogy közelebbi kapcsolatba kerüljünk – valahogy ez is összefüggött a vegyes házasság szövevényével, ha nem is a szó akkori, faji jelentésével. A vegyes házasságot hiszen általában, mondanom sem kell, helyeseltam, és meg voltam róla győződve, hogy mindkét fél jól jár vele. De a környezet, az érdeklődés,

Két fiatal költő
heveny
rémülete

a sorsok vegyes házasságához valószínűleg nagyobb elővigyázat volna szükséges. Ez persze kései és hozzávetőleges rögzítése valaminek, amit egyszerűbben, bár homályosabban, de talán mégis pontosabban így mondhatnék: babonás félelemérzetemben attól tartottam, hogy az én kétes lényem és veszendő sorsom ártalmára lehet az ő egyértelmű lényének és alakuló sorsának.

A kimondatlan igény elhárítását az is megkönnyítette, hogy semmiféle testi szükséglet sem ösztönzött új szerelemre, hiszen Katalinnal még mindig és már megint összefűzött a kölcsönös elégedettség. Igaz, a jó beszélgetések, a „lélektől lélekig” vezető útnak az a hiánya, amit Piroska elfordulása hagyott bennem, semmivel sem csökkent. És az is igaz, hogy Magda kislányos szépsége, minél több alkalmam volt szemtől szemben látni, annál inkább megsejtette velem, hogy mögötte jótékony lelki képességek várnak felhasználásra. Szerencsére azonban csodás gyógyulásom óta csak növekedett munkakedvem és erőm, volt is mire felhasználni: gyors ütemben fordítottam egyre újabb darabokat szerelmes antológiánk számára – még verset is tudtam írni néha. A társaságra is futotta az energiámból: soha ennyi időt nem töltöttem baráti körben – persze nem mindig vidáman.

Tudtuk, hogy Babits nagyon beteg. Miklós rá is beszélt, hogy látogassuk meg együtt; de olyan riasztó híreket hallottunk az állapotáról, a külsejéről, hogy nem tudtam rászánni magamat. Végül Ortutay azt mondta, siessünk, ha még élve akarjuk látni. Egy szombaton kiotartunk Esztergomba, Ortutay, Miklós meg én, aztán

fel az Előhegyre. El voltunk készülve a legrosszabbra, mégis megtorpantunk az ajtóban. Ilonka, azaz Török Sophie, a felesége, még odakint elmondta, hogy naponta újabb komplikáció lép föl, ahogy beléptünk, „csak csont és bőr és fájdalom” feküdt előttünk az ágyban (ahogy Radnóti nemsokára leírta), mindig lobogó sötét szeme üvegessé merevedve ült üregében. De nekünk láthatóan megörült, két kézzel sorba ragadta meg a kezünket – borzasztó volt visszaszorítani az ő csontvázkezeit. Beszélni már régóta nem tudott, és már nem is a későbbi híres beszélgetőfüzete hevert előtte a paplanon, hanem egy könnyebben kezelhető palatáblaszerű lap, amit, ha betelt, rögtön le lehetett törölni. (Így hát amit erre írt, sajnos, menten megsemmisült.) Fölvette a lapot, ezt róta rá: „Mi újság a frontokon?” Ez volt első kérdése halálos ágyán a hírhedt elefántcsonttorony „politikátlan” lakójának. Mi felhasználtuk az alkalmat, hogy az ő látványától kitörni készülő, de úgyahogy visszafojtott fájdalomunk szelepre talál, és egymás szavába vágva panaszkodtunk, hogy a németek mindennütt győznek, nem lehet őket megállítani. Megint fölvette a kis táblát, és amit folyékonyan ráírt, felénk nyújtotta: „Ne féljete, agyongyőzik magukat.” Így vigasztalt, ő bennünket. De Ilonka már noszogatótt, nem lehet Mihályt sokáig fárasztani. Felálltunk hát, egy pillantást vetettünk az ágya melletti asztalkán az új magyar és angol verskötetekre és detektívregényekre, és utoljára megszorítottuk lesoványodott kezét. Az ajtóból visszanéztünk: mozdulatlanul feküdt, szeme hirtelen fellobogva reménytelenül nézett utánunk – mi nem tudtuk őt megvigasztalni.

Mint egy
táncmozdulat

Kint a tornácon Ilonka sörrel kínált bennünket. Azt mondta: – Öblítsék le.

Fölnéztem a nevekkel sűrűn teleírt fehér falra. Köz tudomású volt, hogy Babitsék minden látogatójukkal felírták a nevét. De a szóbeszéd arról is tudott, hogy csak a becsesebb vendégeket fixálják, a többi magától elkopik. Én hat éve jártam ott Etivel és Tolnai Gáborral. Most a kétségbeesés alól hirtelen felágaskodott a hiúságom: a miénkkal mi történt? Megtaláltam: élesen, sötét-kéken szöktek a szemembe. Jól megnéztem Eti aláírását: az ajtó fölött kecses félkörben ívelt, mintha egy táncmozdulat volna.

Egy másik szombaton pedig Darnói hívott fel azzal a kéréssel, hogy tegyek neki egy lovagi szolgálatot: kísérem ki délután Szentendrére – alibi-fedezetül kellek neki. A Fő téren el is váltunk azzal, hogy két óra múlva találkozunk a HÉV-állomáson. Könnyű volt az időt eltölteni: Szentendrén mindig ismerősökre akadt az ember – a csendes kis festővárosra, azt hiszem, éppen ezen a nyáron kezdtek nagyobb mértékben rákapni az írók is. Még akik nem jöttek ki lakni, azok is szívesen főleveztek a Szentendrei-szigeten a várossal szemben fekvő Szigetmonostorra, ahol kellemesen lehetett úszni, strandolni, a homokon heverni, vagy a sűrű nyárfák árnyékában hűsölni, még hozzá jó társaságban. Itt ismertem meg Czóbel Bélát, a nagyszerű festőt, aki nemrég telepedett haza Párizsból, és aki leginkább Radnóti-val és velem beszélgetett francia festőkről, még szívesebben francia irodalomról, főleg Apollinaire-ről, még hozzá lehetőleg franciául. Most már Modok Mária volt a felesége. Nem láttam őt, amióta, Kassákné

öngyilkossága után, a Munka-kör többségével együtt ő is Eti ellen fordult, és éppen ő a leghevesebb gyűlölettel. Új házasságában láthatóan megszelídült, sőt meglágyult, én mégsem tudtam elfelejteni, hogy kemény indulatával éppen ő milyen fájdalmat okozott Etinek.

Egy új barátom is fel-feltűnt a társaságban, Alapi János, a fiatal színész. Voltaképpen Miklós barátja volt, de mi is jóba lettünk, mióta, nem sokkal Eti halála után fölkeresett azzal, hogy egyik versemet, az *Ének a magányról*-t akarja elmondani a Vajda János Társaságban. Látásból már ismertem, mégpedig a Sas utcai házból, ahol gyakran megfordult – mint kiderült, az alattunk lakó család gimnazista fiát korrepetálta. Csodálkoztam a választásán, mert nyilvánvaló volt, hogy eléggé kommunista módon gondolkodik, márpedig annak a versemnek érthetően ki is mondott fő élménye az volt, hogy *Válasz*-beli cikkeim után a radikális baloldallal kitagadott. El is mondta a verset, meg is hallgattam: szépen, igazi beleéléssel adta elő. Amúgy a magánéletben kedélyes, élni tudó fiatalember volt, olyan, akire azt mondják, jópofa. Szegény fiú lehetett, de nemsokára jobbra fordult a sorsa: megnősült, a körülményekhez képest gazdagon, a lány szüleinél laktak, az Ólipótváros szívében, egyszer voltam is náluk Miklósékkal: a felesége, bár kissé elkényeztetett, de szelíd, bájos, kislányos jelenség volt.

Ők is köztünk voltak egy vasárnap a szigetmonostori vendéglőben, egy hosszú asztalnál Radnótiékkal, Dési Huberrel, a festővel és feleségével – akit ugyancsak Miklós révén ismertem –, Darnóiékkal, Bedő Tamással, az újságíróval és a feleségével, Sárival, akibe Darnói

egy éve hirtelen beleszeretett – azóta is heves viszonyt folytatott vele. Szentendre környékén abban az időben sok cigány élt, a vendéglő körül is ténfergett néhány. Sári arról kezdett beszélni, hogy a cigányasszonyok általában összevissza fecsegnek, de neki igazat szoktak mondani – gyakran csak négy szemközt hajlandók vele beszélni. Ebben a pillanatban az egyik cigányasszony elindult felénk – jósolni akart a társaságnak. Heccből mindenki belement, Dési Huberékat kivéve. Csakugyan csupa badar közhelyet mondott nevetgélve, de Sári előtt megállt, jól ránézett, és komolyan így szólt:

– Maga a házasságban a boldogtalanságot tapossa. Idegen katonaviselt férfi tetszik magának.

Darnói, igaz, nem volt katona, csak munkaszolgálatos, de az nagy élmény volt neki, mindenki tudott róla. A cigányasszony pedig nemigen ismerte a különbséget a katonaság és a munkaszolgálat között, a képzetében – ha ugyan volt ilyen – a kettő egyet jelenthetett. Sári elpirult, zavartan, de büszkén is, Darnói elfordult és rágyújtott, Bedő kínosan mosolygott, csak a szép Lola, Darnóiné ült civilizáltan, teljes nyugalomban. Az egész társaság is zavart volt, bár külsőleg nem látszott meg rajtuk. Miután a cigányasszony elvonult az összeszedett borraival, gyorsan fizettünk, aztán szétszéledtünk.

Ekkortájt újítottuk fel régi barátságunkat Salamon Andrissal: kilenc évvel azelőtt ő volt az a fiatal vegyész, aki, mielőtt Biharfüredre utaztunk, Eti nyakába lőcsölte, pontosabban a Klotild utcai padlásszobájába B. Á.-t, a börtönviselt úrilányt, aki ígérete ellenére és Eti tudta nélkül bejelentkezett a szobába, és nem jelentkezett ki onnan, de még mindig nem tudtam, hogy

ezért, és nem Schweinitzer szószerzése miatt vonták be Eti tanítási engedélyét – ez csak további húsz év múlva derült ki abból a bizonyos szürke kartotékból. De ha tudtam volna is, Andris nem tehetett róla: ő jóhiszeműen járt el. Így hát újabban többször is találkoztunk.

Egy szombaton felhívott: kajákat vett – nem akarom-e holnap vele kettesben kipróbálni? Andris nagyszerű evezős volt, én meg csak a gurulópados csónakon tudtam evezni, amit magyarul is kilbótnak nevezünk, de azt is abbahagytam nyolc éve, mikor Goldmann Feri meg én eladtuk a kiöregedett közös csónakunkat, és nem tudtunk helyette újat venni. De azért elég hamar beletanultunk a kajákba is, amelyben ketten balról jobbra egy-egy evezőt mártogattunk a vízbe. Szép vasárnap volt, a Duna szikrázott a fényben, és bennem felébredtek gyerekkorom indián ábrándjai, mikor szívesen képzeltem magam Unkasznak, aki kenuján sebesen siklik a folyón. Élvezetes torna volt, játszva fölértünk Monostorra – igaz, hogy a Római fürdőhöz közlőről indultunk –, ott hevertünk, napoztunk, beszélgettünk, sokat cigarettáztunk, ettünk-ittunk, aludtunk, gyönyörködtem a szemközti Szentendrén. Egy hét híján éppen egy éve volt, hogy Piroskát a hajón megismertem. Kicsit megsajdult a szívem, de azért inkább örültem, hogy ilyen egészségesen túl vagyok az egészen, hogy ilyen kedvtelve tudom nézni a helyszínt. Aránylag korán indultunk vissza: kényelmesen akartunk hazakerülni, többet csurogva, mint evezve. Szép út volt, köröskörül csónakok és meztelen fiatal testek, a partokról is, a csónakokról is gramofonok hangja hallatszott, a Duna közepén, ahol mi haladtunk – mert ott leggyorsabb

Churchill
nagysága

a sodra –, jóleső hangzavarba keveredtek – akkor éppen, legalábbis nálunk, a finomabb dzsessz volt divatban. Ahogy a csónakház felé közeledtünk, szaporodtak a kíl-bótok. Az egyik gyors evezőcsapásokkal közvetlen közelünkben futott el, belőle Andrisnak valamelyik – nyilván rokon gondolkodású – kollégája visszakiáltott felénk:

– Hajnalban a németek hadüzenet nélkül betörték Oroszországba. Bombázzák a városokat. Isten veletek.

Andris még az este megtelefonálta, hogy Olaszország és Románia hadat üzent a Szovjetuniónak, és hogy a németekkel együtt román csapatok is betörték Oroszországba, másnap meg azt, hogy Churchill felajánlotta Sztálinnak Anglia segítségét. Minthogy ismertem ősi és alapvető gyűlöletét a kommunizmussal szemben, Churchillnek ezt a lépését nagysága újabb jelének tekintetem. Aznap, hétfőn Szlovákia is hadat üzent.

Egyébként ezekben az első napokban igyekeztem nem odafigyelni – mással voltam elfoglalva: verset írtam. Az a szép vasárnap a végén hallott vészhiértől csak megszépült. Tudtam, hogy ilyen szép vasárnap nem lesz többé. Most, amint bennem szikrázik még, nem szabad engedni, hogy elvegyüljön a folytatásával. Két este tizenöt dísztichonban rögzítettem – és meg voltam elégedve a verssel. Csütörtökön Finnország is hadat üzent a Szovjetuniónak. Délután Miklósnál voltam, az erkélyen ültünk – és mit tehettünk egyebet? –, antológiánk ügyeit beszéltük meg. Egyszerre megláttuk, hogy a Pozsonyi úton, éppen szemben velünk, Boldizsár Iván jön át a mi oldalunkra, de nem hozzánk – föl se nézett. Miklós lefutyult neki, Iván megállt az erkély alatt, és két

kezét a szájához emelte, különben jó hangosan kiabált föl franciául – minden szavát tisztán értettük –, hogy a németek bombázták Kassát, de azt mondjuk, hogy orosz gépek voltak, hadat is üzentünk az oroszoknak. Aztán nyugodtan továbbment. Én elcsodálkoztam Iván elővigyázatlanságán, de Miklós nem talált benne kivetnivalót – nyilván abban a hitben volt, hogy aki tud franciául, attól nem kell tartanunk. Szóval Bárdossy azt is vállalta, hogy hadat üzen a Szovjetunióknak – az én szememben az se mentette, hogy Szlovákia és Románia megelőzött minket.

Egyébként ezen a délutánon azért mentem föl Miklóshoz, hogy együtt induljunk Budára – lapot alapítani. A terve Jankovich Ferencről eredt. Már több mint öt év múlt el azóta, hogy Párizsból hazaérkezve nemzedékünkéről, vagyis a saját nemzedékéről egy farbarúgással felérő cikket írt a *Nyugat*-ba. A maga helyén azt írtam erről a cikkről, hogy olyan eljárás volt, mintha valaki úgy akarna bekerülni egy csapatba, hogy megtámadja. Célját időközben elérte, nem ugyan ezzel a kihívó bírálatával, hanem a szép verseivel: most már vitathatatlanul bejutott a csapatba, sőt a legjobb tagjai közé számították. Annak idején éppen mi kettőnket szemelt ki személy szerinti – bár nevet nem említő, de felismerhető – támadásra: engem és Radnótit. Most viszont legelőször hozzánk fordult a tervével. Elmondta, hogy van egy ismerőse, aki szívesen támogatna pénzzel egy folyóiratot, ha az a tehetséges fiatal költők és írók lapja volna. Éppen aznap estére beszéltünk meg találkozót egy várbeli vendéglőben – ha jól emlékszem, a Fehér Galamb volt az, ahol egy szál cigány cimbalmozott,

nagyon szépen. Jankovich úgy gondolta, erre az első megbeszélésre nem is hív meg mást, csak Weöres Sanyit.

Jankovich már ott ült, mire megérkeztünk. Nem volt türelmünk várni Sanyira: rögtön elmondtuk Ferinek, amit az imént hallottunk Boldizsár Ivántól. Mindhárman egyetértettünk abban, hogy nevetséges volna ilyen körülmények között elindítani a lapot. Erről az ábrándról nem is ejtettünk több szót. Egyelőre inkább egy másik probléma foglalkoztatott. Weöres az utóbbi időben kapott rá – isten tudja, miféle fiziológiai vagy lelki okokból –, hogy bármiről beszélünk, mindent teljes, egyenletes hangerővel mondjon. (Tudtommal ezt a szokását a legutóbbi időkig is megtartotta – egyébként részben ennek köszönhette oly hatásos versmondását.) Mivel tudjuk rávenni, hogy ezúttal hagyjon föl ezzel az új szokásával? Abban maradtunk, hogy amint megjön, mindenekelőtt lelkére kötjük, hogy bármit mondjunk is, csak suttogva feleljen rá. Így is lett. Ő egy kissé csodálkozva vette tudomásul a felszólításunkat, de azért buzgón bólintott rá. Csak ekkor közöltük vele Kassa bombázásának és a mi hadüzenetünknek a hírét.

– Szamárság! Miért bombáznánk mi Kassát? És miért kell azért megtámadni az oroszokat? – kiáltott fel Sanyi. Azaz nem is kiáltott, inkább csak közömbösen, kitartott, rezzenetlenül magas hangerővel kérdezett. Egymásra néztünk: nem, szó sem lehet róla, hogy ez a Weöres Sanyi Puck-tréfái közül való. A tekintete közömbös volt, de komoly – tudomásul kell venni, hogy ezentúl így beszél. Szerencsére a cigány éppen erőt üttött a húrjaiba – a szomszédos asztaloknál senki sem

emelte fel a fejét. Sanyi nem is szerzett tudomást az elfuccsolt laptervről, nekünk sem futotta az időnkéből meggyászolni: tudtuk, hogy több is fog veszni Mohácsnál. Meg aztán voltaképpen magunkban mi sem tartottuk természetesnek, hogy végül mégiscsak valamiféle nemzedéki csatarendbe álljunk. És ha már összeverődünk, mi egyebet tehettünk volna? bánatunkat borba fojtottuk, mint annyiszor abban az időben. Sanyinak ez föl sem tűnt: akkoriban az ilyesmi hozzátartozott szinte a mindennapos életviteléhez.

Másnap a németek elfoglalták Minszkét. Akkor ébredtem rá, hogy engem ez Párizs elesténél személyesebben érint: a *Háború és béke*-ből szerettem meg, és meghittebb érzések fűztek hozzá. És arra is, hogy hiába célozgtattam én hat évvel azelőtt azokban a szerencsétlen leveleimben egy szocialistához az orosz elképzelésektől való függetlenedésre: ha a német bombázásokra gondoltam, váratlanul feléledt halottaiból a mi Bécsben szőtt mitológiánk, amelynek világában egy orosz gyár nem valamilyen közönséges nagyipari üzem volt, hiszen akármit is termeltek, a jövőt gyártották benne.

Vasárnap délelőtt lementem a Szabadság térre a Flórenc (azelőtt City) kávéházba újságot olvasni. Illyést is ott találtam, asztalához hívott. Első kérdése az volt, hogy állok *A fogoly lány*-nyal. *A francia irodalom kincsesházá*-t szerkesztette ugyanis, és rám bízta Chénier börtönben írt versének a fordítását. Mondtam, hogy sokat küszködtem vele, de jövő hétfőn lehozom a Nyugat-asztalhoz a Dunacorso kávéházba. Másodiknak azt kérdezte, írok-e mostanában verseket. Még voltam annyira fiatal költő, hogy legalább az utolsó versem a zsebemben

Párizs elesténél
személyesebben

legyen. Elővettem hát, megmutattam, tetszett neki, azt mondta, lehozza a következő számban – akkor már Babits betegsége miatt jó ideje ő szerkesztette a *Nyugatot*. Csak ezután tértünk rá a háborúra, illetve én kérdeztem izgatottan, mi a véleménye a németek gyors előrenyomulásáról – mintha késsel vágnának vajba. Ő azt felelte – és közben igyekezett egykedvűnek látszani –, hogy a németek három hét alatt elfoglalják Oroszországot, első hét Kijev, második Moszkva, harmadik Leningrád. Én hápogtam, és tanácsalanságomban nem tudtam egyebet kinyögni, mint hogy ez Napóleonnak sem sikerült. Igen ám, de ezúttal nem fognak harcolni, mondta Illyés. Ez még erősebben kólintott fejbe. Ugyan miért nem? Nekem (mármint énnekem) fogalmam sem lehet az ottani helyzetről: nincs olyan család, amelynek legalább egy tagja ne volna börtönben vagy Szibériában – féltő, hogy felszabadítókat látnak majd a németekben, hiszen Hitlert igazából nem ismerik.

A következő nap mintha igazolta volna Illyés előző napi baljóslatát: elesett Lemberg (mi még mindig így neveztük Lvov helyett) és Riga, a németek mélyen benyomultak Oroszországba. Akkor még nem gondoltam rá, hogy az orosz hadsereg összeomlásszerű hátrálásának más, kézenfekvő okai is lehettek. Vagy harminc év múlva olvastam csak egy orosz történész könyvében, hogy különböző kémek és hírszerzők, sőt angol részről hivatalosan is jó előre figyelmeztették Sztálint a készülő német támadásra, de ő nem akart hitelt adni a jelentéseknek, az egész riasztást angol ármánynak tulajdonította – még csak nem is mozgósították a szovjet hadsereget. Sőt, Sztálin a támadások döntő óráiban is parancsot

adott, hogy ne viszonzózzák a tüzelést, mert még mindig provokációt gyanított a történetekben – ezt a mulasztást csak nagy nehezen és nagy sokára lehetett helyrehozni. De hiszen Sztálin első beszédében is a német betörés után – kötelező szemináriumi olvasmányaim közé tartozott – a retorikán átsüt az őszinte megrendülés Hitler „hitszegése” miatt (A *hitszegő* szó kétszer előfordul benne – márpedig nyilván szóról szóra, pontosan kellett fordítani.) De még egy másik őszinte meglepetés is kiolvasható a beszédből: azon, hogy az angolok nem használták fel az alkalmat a Szovjetunió hátbatámadására, esetleg Hitlerrel kibékülve, hanem azonnal az oroszok mellé álltak. Churchill beszéde a német betörés másnapján, úgy látszik, nemcsak az én bámulatomat keltette föl, hanem a Sztálinét is kivívta, mert abban az első megszólalásában Churchill „történelmi jelentőségű” beszédét említi.

„Jaj, szegény ország”, jegyezte be Miklós a naplójába annak a csütörtöknek estéjén, amikor együtt hallottuk hadba lépésünk hírét. Természetesen az én első érzésem is a rémület volt, az ország sorsa meg a magamé miatt is. Annál jobban csodálkoztam, hogy másnap az utcákon, a járókelők között, nyomát sem láttam a megriadásnak – igaz, örömnak sem. Az összeszorított szájak városa voltunk. De az összeszorított száj Budapesten semmiképpen sem a dac jele volt – inkább a közönyé. Ilyen végzetes döntés másnapján minden félig-meddig egészséges ország fővárosának utcáin összeverődő, vitatkozó csoportokat lehetett volna látni. A csukott szájak arról tanúskodtak, hogy olyan nép vagyunk, amelynek még közvetve sincs abba beleszólása, mi történik vele.

A baloldalon azonban, ha nem is azonnal, de hamarosan minden bizonytalanságon túl bizonyos fellélegzés volt észlelhető – ami alól én sem tudtam magam teljesen kivonni. Hiába védték nagyrészt tele szájjal, vagy éppen dicsőítettek a német–orosz egyezményt, legbelül tudták, hogy ez képtelenség, ami őket is fonák helyzetbe kényszeríti. Csak hosszú évek múltával olvashattam Ehrenburg emlékirataiban, hogy amikor a francia összeomlás után Párizsból hazatért Moszkvába, magával hozott riportjaiból a *fasiszta* szót szigorúan kihúzták, de azt már a Henger utcai műhelyben tapasztaltam, hogy a kommunisták csak a kapitalizmust szidják hevesen, a fasizmust legföljebb lagymatagon. Most hirtelen helyrezökkent a világ – számomra. A kommunisták megint a fasizmus ellenségei voltak, és szívből, tiszta lelkiismerettel rajonghattak a Szovjetunióért. A gyors német előnyomulás ugyan őket is kétségbe ejtette, de nem ingatta meg hitüket az orosz győzelemben: az oroszok hátrálásában a kutuzovi beljebb csalogató taktika ismétlődését látták. Ebben ugyan kételkedtem, mert hát miféle taktika jár ilyen óriási emberáldozattal, de azért a lényegben egyetértettem velük: Illyés jóslatáról igyekeztem megfeleldkezni, mert azt sehogy sem tudtam elképzelni, hogy Oroszországot le lehessen győzni. Viszont a hit a végső orosz győzelemben együtt járt azzal a meggyőződéssel, hogy a háború után a mi tájunkon ők fogják megszabni a világ menetét. Ezt én is természetesnek találtam, de mégsem tudtam úgy gondolkodni, mint ők.

A gyárban ezalatt folytak az előkészületek a költözésre, és már ezek is nagyobb felfordulással jártak, mint

amire számítottunk. A főnökség igyekezett minél kevesebb időt tölteni a rendetlen irodakalickákban – igaz, tőlünk sem kérték szigorúan számon a munkaidő betartását, hanem beérték azzal, ha csak a legsürgősebb munkákat végezzük el, sőt arra beszéltek rá, hogy lehetőleg ebben az időszakban menjünk szabadságra. Én siettem is kihasználni az alkalmat, és kivettem a két hetemet, amire ez idő tájt voltaképpen jogom sem volt, mert még nem töltöttem el egy teljes évet a cégnél. Szabadságomat végigdolgoztam: én írtam az antológia jegyzeteit, amire Miklósnak nem fűlt a foga, ezzel szemben ő vállalta magára a majdani nyomdai ügyek intézését, amit viszont szívesen csinált, és értett is hozzá. Én ugyan nem értettem a jegyzetkészítéshez, de munka közben beletanultam, és egyre jobban érdekelt a feladat: nagy költők jellemzése néhány sorban, és nem közhelyesen, hanem lehetőleg egy-egy esszé-epigrammában. De azért arra is maradt időm, hogy uszodába járjak, vagy csak úgy céltalanul a pesti utcákon, és az is természetes, hogy eközben sok olyan ismerőssel is találkoztam, aki nem tartozott a szoros baráti körömhöz. Elámultam, hogy egy-két hét alatt mekkorát lendült ki a baloldali hangulatának és gondolkodásának ingája. Persze mióta Piroska szakított velem, nemigen akadt dolgom gyakorlati kommunistával, vagyis olyannal, aki részt vett a földalatti mozgalomban, úgy is mondhatnám, aki a bőrét vásárra vitte –, mert azt mondanom sem kell, hogy amint a német–oroszháború kitört, megint veszélyes dolog lett kommunistának lenni. Én inkább olyanokkal találkoztam, akiket jóhiszeműen szimpatizánsoknak, rosszmájúbban szalonkommunistáknak neveztek.

Helyezkedés
– csúnya szó

Olyanokkal, akik most, a német–orosz háború kitörése után és az orosz győzelem biztos reményében, a legnemesebb meggyőződéssel és talán öntudatlanul elkezdtek – „helyezkedni” csúnya szó volna – felkészülni az új világrendre.

Találkoztam például hosszú idő után és véletlenül Friss Endrével, a tisztas tehetségű költővel (civilben bankhivatalnok volt), és beültünk egy kávéházba. Én őt naiv humanistának ismertem – azt kellett látnom, hogy ugyanolyan naiv kommunista lett belőle. Mi eddig elvontan ítéltük el az erőszakot általában, fejtegette. Pedig különbséget kell tennünk aközött, hogy rossz cél vagy jó cél érdekében követik el. Azt a minden másról különböző, gyökeresen újat, ami a Szovjetunióban készül, azt nem lehet erőszak nélkül megvalósítani. Ezt az erőszakot nekünk el kell fogadnunk, sőt egyenesen támogatnunk kell. És ha közben ideiglenesen az irodalmat is elnyomják, abba is bele kell törődnünk – nem, helyeselnünk kell. Van, ami fontosabb a művészetnél.

E rajongó felkészülés legvégletesebb megtestesülése az én szememben mégiscsak Hont Ferenc volt, a Szegedi Fiatalok Kollégiumának színházi szakembere – akinek az elsietett kezdeményezése annak idején kikényszerítette belőlem első verseskötetemet. És bár nem rajta múlt, hogy a Szegedi Fiatalok nem vállalták a kiadását, ahogy ígérte – hanem Radnótin, aki akkor még esküdt ellenségem volt –, azért, úgy látszik, mégis röstellte az ügyet, mert azóta sem jelentkezett. Ezen a nyáron azonban, hol itt, hol ott, lépten-nyomon találkoztunk. Egy Brassai Viktor nevű fiatal kolozsvári szavaló hívott meg Radnóttal és Weöressel a pesti szállá-

sára, valahová az Újlipótvárosba, hogy hallgassuk meg a műsorát. Ott volt Hont Ferenc is, aki nagyon finoman és értőn tudott verset mondani, és a változatosság kedvéért olykor egy-egy verssel fűszerezte a műsort – Brassainak szebb hangja volt, és hatásosabb a szavalása, de nekem Hont versmondása jobban tetszett. Az estének egy nagy része politizálással telt el, amelybe mi költők nem nagyon szóltunk bele. A két szavaló túlcitált egymáson lelkesedésben a Szovjetunióért meg Sztálinért. Milyen igaza volt Sztálinnak Trockijjal szemben, amikor mindenáron a nehézipart fejlesztette a könnyűipar helyett. Miért, abban talán nem volt igaza, mikor olyan drákói szigorral tartotta távol a lakosságot attól, hogy külföldiekkel szóba álljon és önkéntelenül is tájékoztassa őket, mi folyik Oroszországban? – kérdezte Hont Feri. Én úgy látom, a németek enélkül is elég jól kiismerik magukat Oroszországban, vetettem közbe. És nem is biztos, hogy ártott volna beszélgetni egy kicsit az idegenekkel: akkor talán mégis megsejtettek volna valamit abból, hogy milyen támadás készül az ország ellen. De a kételyeimnek csak elharapva, halkán adtam hangot – nem is feleltek rájuk.

Máskor meg az uszodában akadtam vele össze. Egy szép, szőke, fiatal színésznőt hozott magával, Bánki Zsuzsa nevűt. Napozás közben színházi dolgokról beszélgettünk. Hont Feri azzal hozakodott elő, hogy nagyon biztató jelek mutatkoznak a szovjet színházban. Egy-két évvel ezelőtt még meglehetősen önkényesen bántak a klasszikusokkal: megnyirbálták, megváltoztatták őket, de újabban szigorúan ügyelnek, hogy ilyesmi ne forduljon elő. Hogy lássuk, miről van szó:

Helyes drákói
szigor

a Hamletből például kihúzták a szellemet – mert hát szovjet munkásoknak mégsem lehet egy kísértetet beadni. Most persze már csonkítatlanul játsszák a darabot, remek rendezői ötlettel: maga Hamlet mondja a szellem szövegét is, kóklerkedő bravúrral utánozva a halott király öblös hangját – így akar hitelt szerezni az őrt álló katonák és Horatio előtt. Eleinte csak tátogtam. Aztán mégsem tudtam megállni, hogy ellent ne mondjak: hát ha ilyen biztos a dolgában, miért kételkedik majdnem a darab végéig? Hiszen ő a szellemben is kételkedik: elvégre túl van már a középkoron, bölcselkedő lélek, aki a wittenbergi egyetemen tanul, kételyeinek talán éppen az a fő oka, hogy nehezen tudja ezt a bárdolatlan szellemet elfogadni. De Hont Feri leintett: ez nem számít ahhoz képest, hogy most már a Hamlet egész szövegét elmondják.

De a német–orosz háború kitörése, a történelemnek ez a váratlan, bár természetes fordulata, nemcsak a kommunistákat villanyozta fel a baloldalon, hanem olyanokat is, akiknek a baloldalisága jóformán egyébből sem állt, csak abból, hogy zsidók. Már nem emlékszem, hol futottunk össze, Friss Endre és Bauer, a könyvkötő – aki tizenkét évvel azelőtt Kati nevű sógornőjének, Simon Pali szeretőjének eladott nyakláncá ügyében a zsarolással határos fellépésével olyan kínos erkölcsi és anyagi helyzetbe hozott engem –, továbbá Bedő Tamás – Sáríkának, Darnói szerelmének férje –, no meg Radnóti és én, amiből az lett, hogy beültünk valahova sörözni. A franciákról beszéltünk, és én a társaság mulattatására elmeséltem Giraud szölamváltozásait, és azt is megemlítettem, hogy az utóbbi időben mennyire

követi Franciaország politikai fordulatait: már az angolokat szidja a németek helyett, sőt a zsidókat is. Mire Bedő közbeszólt:

– Legalább megtanuljátok, hogy csak egy nép van, amelyik nem született reakciós: a zsidó.

Én csak annyit feleltem, hogy Bethlen Istvánnak nem voltak nagyobb hívei a gazdag zsidóknál, és hogy Mus-soliniért, amíg csak Hitler hatására kénytelen-kelletlen át nem vett némi antiszemitizmust, a zsidó polgárság is rajongott. Friss Endre is megkockáztatott annyi ellenvetést, hogy felsorolt egy csomó keresztény író és művészt, akik becsületesek tudtak maradni. De Bedő letorkolta:

– Ők csak azért jártak helyes úton, mert legtöbbjüknek zsidó felesége van.

Erre már nem feleltem. Radnóti eddig sem vett részt az ízetlen vitában. Kettesben maradván csüggedten állapítottuk meg, hogy ez az általánosan magasra lobbant zsidó öntudat, akármilyen balga, mégis érthető jelenség. Fellobbbanásához nyilván hozzájárult a háború legújabb fordulata, az a remény, hogy Hitlert végül mégis le fogják győzni – amit a háború akkori helyzetében senkitől se várhattunk, csak az oroszoktól. Persze még inkább hozzájárult a zsidók pusztulásának előérzete, amelyet szinte napról napra fokoztak a kormány intézkedései, a jobboldali sajtó alpári uszítása, a mérgezett légkör hisztérikus kicsapódásai az utcán, a mindennapos életben. Ennek a járványszerűen terjedő hisztérikus gyűlöletnek, ha nem is bölcs, de érthető visszahatása a hisztérikusan duzzadó zsidó öntudat. Nekünk, fertőzetleneknek, akik józan ésszel nézzük ezeket a hisztériá-

kat, nem is illik hozzászólni az ilyen rögeszmés öntudathoz, vagy éppen leinteni a megnyilvánulásait, vélte Miklós.

Természetesen igazat adtam neki, ebben is. De sajnos, még jóval csüggedt beszélgetés előtt, akaratlanul és gyanútlanul, anélkül, hogy tudtam volna, mit érintek, belenyúltam ebbe az öntudat-gubancba, aztán csodálkoztam, amikor tüskéssé gömbölyödve alaposan felsértette a bőrömet. A *Népszava* kultúrróvata néhány évig furcsa művészetpolitikát űzött: majd minden értéket lefitymált. Kosztolányi költészete polgári dekadencia volt nekik, Szabó Lőrinc glazékesztyűs úriember, Németh László dühödt reakciós, és még Kassák is – osztályáruló. Zenekritikusuk, Jemnitz Sándor, komoly tudású szakember volt, és talán az ő irányvonala volt a legkövetkezetesebb. Azokról a művészekről, akik otthon maradtak a hitleri Németországban, levágólag írt, Furtwänglerről, Edwin Fischerről például – ezt még meg tudtam érteni, ha nem is helyeselni. De szigora nemcsak politikai volt – legalábbis nem közvetlenül politikai. Még hagyján, hogy a *Gyöngyösbokrétá*-t mint olcsóságot elutasította, bár Paulini Béla vállalkozása a magyar paraszti tánc sok rejtett értékét felszínre hozta és népszerűsítette – Eti ebből is tanult. De Bartókot is csak fenntartásokkal dicsérte Jemnitz – nagyjából ilyesféle kelletlen elismeréssel írt Eti táncestjeiről is. Ma már, utólag, sejtem, hogy Schönberg bécsi iskolájának irányzata állhatott közelebb hozzá, sőt úgy gondolom, itt Budapesten előfutára volt ő annak az adornói felfogásnak, amely a modern zene – vagy tánc – népies elemeiben maradiságot, ha nem éppen fasisztoid csírákat gyanított.

De mekkora volt meglepetésem, amikor egy napon kinyitottam a *Népszavá*-t, és megláttam benne Jemnitznek egy egész oldalas dicshimnuszát, amely Zerkovitz Béla, a népszerű és tehetséges – nem restellném azt mondani, zseniális – dal- és kuplészíró hatvanadik születésnapját ünnepelte – nem is emlékeztem hirtelenében, kiről, milyen íróról, művésről olvastam ilyen hatalmas cikket a *Népszavá*-ban. Elmondta, Zerkovitz voltaképpen ősei azok a költők, akik a Napkirály uralkodása alatt Racine fennkölt tragédiáival szemben védtek kuplékkal és komédiáikkal – épp hogy csak le nem írta Molière nevét – a népet, a szabadságot, az igazat. Továbbá, hogy a falusi élet költészetével szemben megteremtette a városi, a fővárosi élet költészetét. A cikk summája az volt, hogy Zerkovitz Bélában az igazi kollektív művészt ünnepeljük.

Nem mondhatom, hogy első dühömben fortyantam fel a cikk olvastán: alapos megfontolás után éreztem úgy, az én jogom, sőt kötelességem szólni valamit erre a szocialista lobogó alatt kihajózó képtelenségre. Nem cikkben válaszoltam rá, hanem csak egy *örjárat*-ban, ami állandó rovata volt a *Nyugat*-nak – olyasféle szerepet töltött be, mint manapság a mi glosszáink –, de azért mindazt legalábbis érinteni tudtam benne, ami a *Népszava* kultúrrovatából felborzolta ellenkezésemet. Még arra is jutott helyem, hogy hangsúlyozzam, én magam is mennyire szeretem Zerkovitzot – a maga nemében és arányaiban, és nem éppen *szemben* mindazzal, amit a magyar irodalomból és művészetből a *Népszava* kultúrrovata lefitymált, lefokozott vagy befekettített, mégiscsak a szervezett magyar munkásság előtt. Ezt

Változatosság
kedvéért

a címet adtam neki: *Vége egy kollektív művész*. Nem első dühömben írtam, ahogy fentebb mondtam. De azért dühös cikkeske lett belőle, sőt harciasnak is mondható. Vakartam is a fejemet, mielőtt leadtam: nem elég, hogy hat évvel azelőtt arra vetemedtem, hogy a kommunista mozgalmat bíráljam – kellett nekem a szociáldemokratákba is belekötni? El voltam rá készülve, hogy nagyot ütnek a fejemre. Csak arról nem álmodtam, hogy zsidó ügybe keveredem. Hogy ezúttal a változatosság kedvéért nem „likvidátor” leszek, hanem atiszemita.

Őrjáratom a *Nyugat* augusztusi – történetesen utolsó – számában jelent meg. De még meg sem kaptam a *Nyugat*-ot, egy nappal a megjelenése előtt, július 31-én Steuer, a főnököm, riadtan és riasztva hívott fel a Fabankból: mi az, miféle antiszemita cikket írtam én? mert a *Népszava* vasárnapi számában megtámadnak érte. Kifutottam az utcára: a *Nyugat* még nem volt kapható, de a *Népszavá*-t megvettem. Fellapoztam a cikket, amely névtelen volt, és fő erejével a *Nyugat* „bírálati erkölcsét” sújtotta. Rólam mindössze annyit ír, hogy tanúsítványos költőcske vagyok, aki az „egy Cili, két Cili” dallamára (gyöngébbek kedvéért: közismert nyilas nóta) teljesítem (éppen, akik a jutalmát letiltották) „a Baumgarten-kuratórium ki sem mondott parancsait”, és aki rossz néven veszi, hogy a *Népszava* reakciónak tartja Szabó Lőrincet és Németh Lászlót. Azt persze elhallgatta, hogy Kosztolányit, Kassákot és Bartókot is a *Népszava* rovására írtam, mintha kizárólag a jobboldaliak védelme lett volna szándékom, azt sem lehetett megtudni, hogy voltaképpen Zerkovitzról van szó – de hát addigra már nagyobb hamisításokhoz is hozzászok-

tam. Alantasan vitriolos cikk volt, de nem mondhatom, hogy megrendített: rosszabbakban is volt részem a *Levél egy szocialistához* után.

Később megjött a főnököm egy Lázár nevű volt szociáldemokrata városatya társaságában, akivel valaha találkoztam a Simplon kávéházban, de most megvetően nézett el a fejem fölött – Steuer is gyanakodva méregetett egész nap. De ő, bár nem titkolta ugyancsak öntudatosan zsidó érzését – említettem már értékes judaika-gyűjteményét –, művelt, józan, felvilágosult ember volt: amint másnap elolvasta a *Nyugat*-ot, nekem adott igazat, és nevetve félrepöccintette az antiszemitizmus vádját. A *Népszava* sem tett engem feketelistára. Ott különben is nem sokkal később érezhető fordulat állt be éppen a kultúrrovat irányzatában, ami nyilván Kállai Gyulának volt köszönhető, aki, ha jól emlékszem, akkoriban került oda – tőlem legalábbis ő kért verset, és én persze szívesen adtam is neki.

Mélyebb nyomokat hagytak bennem az ügy személyes hatásai. Másnap felhívott Keszi Imre azzal, hogy K. Havas üzeni: azt a cikket ő írta. K. Havas Géza jótollú kritikus és közíró (publicista) volt, olvastam is néhány cikkét a *Szép Szó*-ban, talán egyebütt is: ő testesítette meg a legszélsőségebben azt, amit a *Szép Szó* polgári radikalizmusában ki nem állhattam. Radnóti naplójában olvastam – annak az évnek a legelején jegyezte be –, hogy én K. Havast szemtől szembe poloskának neveztem. Ekkor jutott csak eszembe, hogy csakugyan, egyszer Bauer könyvkötő műhelyében valamin összeszólalkoztunk, és vitánkunk azzal vetettem véget, hogy Bauer füle hallatára azt mondtam neki: – Poloska vagy! –, és

A legmélyebb
sebet Szabolcsi
Bencétől

nem voltam hajlandó kezet fogni vele. De hogy min szó-
lalkoztunk össze, mivel tudott úgy felingerelni, arra
már sehogy sem tudok visszaemlékezni. Lehet, hogy ott
volt Miklós is, aki egyébként nálam dühödtebben
viszolygott tőle. Tény, hogy amint megtudtam, ki
a cikk szerzője, minden a helyére került, minden ért-
hető lett. Sokkal inkább felzaklatott, hogy Keszi – akit
mély zenei tudású kritikusként ismertem, és minden fur-
csa hajlama ellenére szerettem – kijelentette, hogy ő is
osztja K. Havas álláspontját. Ezután persze jó időre
elhidegültünk egymástól – Anna őszinte fájdalmára, bár
a maga részéről szintén osztotta férje álláspontját –, egé-
szén addig, amíg három év múlva meg nem jelent Imre
gyökeresen zsidó könyve, a *Várakozók lakomája*, melyet
én elragadtatással fogadtam.

De a legmélyebb sebet Szabolcsi Bencétől kaptam.
A Vilmos császár úton találkoztunk a Győző-féle köny-
vesbolt előtt, és azt mondta, nagyon elszomorította őrá-
ratom a *Nyugat*-ban. Miért, nem volt igazam? – kérdez-
tem. – Ilyen időkben nem kellett volna megírni – felelte.
És hiába faggattam az ügy lényege felől, mindenre csak
azt felelte szelíd konoksággal, hogy nem szabad ilyet
írni ezekben az időkben. Kétségbeesetten váltam el
tőle: én Szabolcsi Bencét mérhetetlenül tiszteltem és
szerettem is: tiszta jellem volt, szerény, kedves ember,
a zenetudomány nagy művésze. És ő, akinél jobban
senki sem ismeri a régi magyar zenét, és aki olyan izgal-
masan nyomozta ki az Ómagyar Mária-siralom dalla-
mát, most Zerkovitz ügyében ítél el engem? Vagy nem
is Zerkovitz-ügyről van itt szó, hanem zsidóügyről?
Lehet-e, hogy ezt a magas szellemet is jobban érdekli

a faj, mint a fajsúly? Kétségbeestem nemcsak azért, mert Szabolcsi Bencében csalódtam, hanem azért, mert kételkedni kezdtem önmagamban. Lehet-e, hogy a Zerkovitz-ügy zsidóügy csakugyan, hitlerizmus vagy anti-hitlerizmus kérdése, amit én csak azért vagyok képtelen felfogni, mert kivétel vagyok – nem tartozom sehova? Egyetlen vigaszom Radnóti volt, aki az őráratommal is egyetértett.

Miklósékkal egyszer beültünk a közelünkben lévő Lloyd moziba (amit később Duna mozinak kereszteltek el) egy vadnyugati filmhez, csak éppen hogy egy kis időre megfeledkezzünk arról, ami körülöttünk folyik. De nem jó helyen kerestük a kikapcsolódást: a film előtt ugyanolyan hosszú híradót vetítettek az orosz hadjáratról. Láttuk a vad rohamot, az elkeseredett védekezést, a pusztítás képeit, a német tankokat, amint diadalmasan vonulnak be valamelyik szétlőtt faluba. A közönség egy nagy része tapsolt – engem elfogott az ellendűh. Aztán orosz bombázórepülőgépeket mutattak, és meggondolás nélkül támadt bennem a szorongás a szerencsés találatukért. A következő képen magyar légvédelmi ágyúkat láttunk, mellettük magyar katonák. A németekhez képest szálnalmas egyenruhában, ahogy jellegzetes magyar szemhunyorítással céloznak – velük izgultam. Erre az következett, hogy a vörös hadseregben nők is harcoltak, és a riporter gúnyos hangon mutatott be egy ilyen „szovjet amazont”, akit a magyar katonák foglyul ejtettek. Tépett kabátban, földetlen fejjel, arcán seb vagy ütés foltjától eléktelenítve állt a magyar katonák körében, és – megdöbbentően hasonlított Etire, testtartásával, mongol arcával, bátor, okos szemével. Így áll-

„Szovjet
amazon”

Túlságosan
sokfelé

hatott Eti is a Zrínyi utcában, a detektívek között, ezzel a nyugodt megvetéssel, amely belül csupa izgalom. Isten tudja, melyik nemzetiségből jöhetett, de bennem persze tüstént magasra lobbant a szovjetrajongás. Szovjetrajongás? De hiszen lényegében szerelem volt – szerelem Eti iránt, akinek szemében, arcában, mosolyában, alakjában én a magyarság megtestesülését láttam. És ekkor, még ott helyben, az jutott eszembe, talán nem is az a baj, hogy sehova sem tartozom. Inkább az, hogy túlságosan sokfelé tartozom.

Nemrégén kezembe került egy elrongyolódott feljegyzés abból az időből, afféle önmagamnak szánt *pro memoria*: „Az utóbbi hetekben egyre jobban érzem, hogy lesz egy nagyobb szabású prózai művem, amiben mindazt leírom, amit magamból és magam körül észre- és szemrevettem. Gondolom, hogy ennek a kornak szellemi légkörét én volnék leginkább hivatva érzékeltetni, aki a kor ellentétes feszültségei között a zaklatott középben állok.”

9. TRIPTICHON

Bajkeverő őráratom, amint már az előző fejezetben jeleztem, a *Nyugat* utolsó számában jelent meg. Igen, mert négy nap múlva meghalt Babits Mihály. Első szavunk az volt: hála istennek – végre megszabadult attól a szenvedéstől, amit nehéz volt néznünk egy percre is – milyen lehetett elviselni! A gyász csak a föllélegzés után következett. Persze nem a korai halálát gyászoltuk. Elvégre ötvennyolc éves volt – a *Nyugat* nagy költői közül senki sem élt ilyen sokáig. Mi úgy tekintettük,

befejezett nagy művet hagyott hátra. Akkor hát miért kapkodtuk úgy a fejünket? Olyan nehéz volt az élő magyar irodalmat Babits nélkül elképzelni! Mintha nem egyszerűen a legnagyobb költőnk hullott volna ki az élünkről, hanem egy védőfal dőlt volna össze körülötünk. Védőfal a barbár behatolás, behatolások ellen. De hiszen a *Nyugat* erős szellemi védőfala már Ady halála óta omladozott, és a legáthatolhatatlanabbak közül Kosztolányi – az „öreg”, a végképp megszilárdult Kosztolányi – és Karinthy már nem élt. És most összeomlott az a magányos örtorony, ami Babits volt. Hogy fog *viselkedni* a magyar irodalom? Babitsot ellenségei, gúnyolói – köztük Monori – sokszor nevezték Babits tanár úrnak. Bizonyos értelemben csakugyan a tanárunk volt. Nem abban, mintha bárkit is tanított volna – legföljebb úgy, mint amikor első látogatásom alkalmából szelíden megkérdezte, miért nem tudok angolul, vagy amikor azt mondta, hogy az én *Amor redivivus*-om verselését túl simának találja. Hanem úgy, hogy aki jó tanítvány akart lenni, nem engedhetett meg magának feltűnő kisiklást, idétlenségeket – szellemieket persze, mert az életbeliekkel nem törődött. Most hát, négy nappal a halála után, egy pénteki napon összegyűltünk, akik az ő iskolájába jártunk. Összesen se sokan, vagy százötvenen lehettünk a temetésén. Mint egy kis szekta. Most, közvetlenül a ráébredésem után, hogy nem tartozom sehova, még bizonyos igazolást is láttam abban, hogy Babits *ennyire* nem tartozott sehova. Hiszen mindig tudtam, hogy egyedül van – ha nincs a Baumgarten-díj, még magányosabb lett volna. Nem voltak ott azok a népiesek, akik egyebek sem voltak, csak népiesek, sem azok az

urbánusok, akik egyebek sem voltak, csak urbánusok. Hogy a hivatalos Magyarországnak árnyéka sem volt jelen az akkor legnagyobb magyar költő temetésén, természetesennek találtam. Csak nemrég hallottam Illyéstől, hogy a kommün bukása után milyen sokáig volt rendőri felügyelet alatt. Jobban csodálkoztam azon, hogy senkit sem láttam, akit ne ismertem volna. Hol maradtak a hívei, az ismeretlenek? Ezen sem igazán csodálkoztam: régóta sejtettem, hogy Babitsnak nincs közönsége – Babitsot nem olvassák. Legalább azzal vigasztalhattam magamat, hogy a temetésén sem találkozok az ember senkivel, akinek a láttán azt gondolhatná magában: hát ez hogy kerül ide? De ekkor, már a koporsó után bandukolva hirtelen észrevettem, közvetlen közlemben, egymagában – Monorit. Akit Piroska szeret. De akkor már megvolt rá minden okom, hogy ne Piroskára gondoljak. Inkább azt gondoltam, csakugyan: hát ez minek jött ki? Megbánásból aligha. Kíváncsiságból? Elvégre az elhunytat legföljebb ha megkarcolta a kiskésével – Babits igazi ellenségei, akik próbált lándzsájukat döfték bele, nem jöttek el a temetésére.

De hát egy odatévedt kívülálló még nem változtatott azon az érzésen, hogy magunk között vagyunk. Érezhettük volna a szekta melegét is. Ehelyett ott az augusztusi melegben inkább a magunkra maradás hidege futott át rajtunk – rajtam legalábbis. A vacogó árvaságnak ehhez az érzéséhez nyilván hozzájárult a temetés egész sivársága is, különösen a végeérhetetlen gyászbeszédeké. A pap ügyetlen búcsúztatója után a Babits baráti köréhez tartozó Rédey Tivadar beszélt nemes retorikával. Schöpflinre nem a jobbik rész jutott: a Baum-

garten-díj kuratóriumát képviselte, ami nem éppen a legdicőségesebb működési területe volt Babitsnak. De hagyján még a Baumgarten-díjat, hanem Bókay János a Színpadi Szerzők nevében szólt. Ugyan mi köze volt Babitsnak a Színpadi Szerzőkhöz, és viszont? Hát még Szabó Lőrinc! Ő a Sajtókamara nevében beszélt. Amely a fasizálódó gleichschaltolást jelentette a sajtóban. Babits és a Sajtókamara! Nem tudhattuk persze, ami a *Beszélgetőfüzetei* megjelenésekor derült ki, hogy Babits, mikor már beszélni sem bírt, akkor is milyen érdeklődéssel követte, és mennyire elítélte Szabó Lőrinc politikai alakulását. De Babitsot a Sajtókamara nevében búcsúztatni – halottgyalázásnak éreztük. François Gachot, a francia kultúrattasé a becsületrend lovagját búcsúztatta franciául. De csak Illyés bátor, szikrázóan okos és lényegbevágó beszéde volt igazán méltó a halotthoz („a két világháború közt föleszmélő emberiség szelleme élt közöttünk”, mondta róla), és a hagyatékhoz, amelynek jogos örököse volt.

Illyés beszéde felvillanyozott bennünket annyira, hogy a társaság egy részével – Schöpflinre meg az ifjabb Schöpflinre és feleségére emlékszem, és Halász Gáborra, Sárközire, Szabó Zoltánékra, Ortutayékra, Péter Andrássra, Komor Andrásekre, Darnóiékre, Bedő Tamásékra és persze Radnótiékra – beültünk a Centrál kávéházba. Leginkább arról beszélgettünk, mi lesz velünk Babits halála után. Schöpflin a *Nyugat*-ot is féltette: azt mondta, a kormány bolond volna, ha nem használná fel az alkalmat a betiltására, vagyis a beszűntetésére – a többiek bíztak Illyés jó összeköttetéseiben. Nem tudom, kinek jutott eszébe, hogy menjünk mo-

ziba: Schöpflin Gyusziékkal, Radnótiékkal, Darnói-
ékkal és Bedőékkal megint a Lloyd moziba ültünk, ahol
egy francia filmet adtak, a *Vidám tragédiá*-t. Nagyszerű
színészek játszottak benne, Françoise Rosay, Michel
Simon, Jouvet és Barrault, és rejtett szürrealista és
dadaista elemek spékelték a mulatságos történetet. Már
a kávéházban is, de itt még inkább csodáltam, hogy
Bedő és Darnói, Lola meg Sárka milyen civilizáltan, sőt
szívélyesen fesztelenül viselkedtek egymás társaságá-
ban. Ha ugyan volt köztük némi titkos feszültség,
a nevetésben az is könnyen feloldódhatott, mert végig-
röhögtük a filmet – sőt még az utcán, búcsúzásnál sem
hagytuk abba. De ha most visszahallgatok a felszaba-
dult hahotába, az augusztusi éjszakába, azt hiszem,
akármilyen remek bohózat volt, ha nem Babits temetése
után nézzük és nem olyan balsejtelmekkel, aligha tud-
tunk volna ilyen jól nevetni rajta.

A hivatalos Magyarországnak árnyéka sem volt jelen
Babits temetésén, mondtam fentebb. De közvetlenül
a temetés után mégis jelentkezett. Három nap múlva,
hétfő délután jóformán mindenki lejött a Dunacorso
kávéházba. Ott hallottuk, hogy Gellért Oszkárral közöl-
ték – már nem emlékszem, miféle felsőbb helyről –,
hogy a *Nyugat* megjelenését nem engedélyezik tovább.
Hát így vette tudomásul a hivatalos nemzet Babits halá-
lát. Mi Illyésbe vetettük bizalmunkat. De Illyés legfőbb
gondja az volt, hogy adjunk ki, mármint adjon ki a *Nyug-
at* Kiadó egy Babits- emlékkönyvet sürgősen, még mie-
előtt ennek is elejét vehetik, esetleg úgy, hogy a kiadót is
betiltják. Éppen ezért nagyon szűk határidőt adott,
mindössze tíz napot. Tőlem is kért írást – Babits szemé-

ről ígértem egy cikket. Már a következő hétfőn elvittem Illyésnek. Tetszett neki, de az utolsó bekezdést kihúzatta – hogy mit mondott, miért, már nem emlékszem. A feddhetetlenségnek arról az igényéről volt szó benne, amiről a fejezet kezdetén beszéltem, s hogy ennek az igénynek a mi nemzedékünk jobban megfelelt, mint az előtünk járó.

Ezen a hétfőn hallottuk a jó hírt, hogy Illyés megkapja a lapengedélyt – igaz, hogy *Nyugat* néven semmi esetre sem. Hiába, ez minden korszakban kihívó cím volt. Illyés három új címre gondolt: *Mérték*, *Tisztás* és *Magyar Csillag*. A társaságnak az utolsó cím tetszett a legkevésbé, nekem is: bevallom, az is eszembe jutott, hogy ha az események úgy fordulnak, simán át lehet alakítani *Vörös Csillag*-gá. Naiv elképzelés volt persze. Ma már tudom: Illyés nyilván arra akart célozni vele, hogy sem ez, sem az, hanem a *magyar* csillag. A következő hétfőn már valamilyen Dulin nevű sajtófőnökkel folytatott tárgyalásáról számolt be Illyés. Sorban hozakodott elő a címekkel.

– Szóval maguk akarnak lenni a mérték? – fortyant fel Dulin az elsőre. – Azt már nem!

– *Tisztás*? – hőkölt meg a második után. – Ez azt jelenti, hogy csak maguk tiszták ebben az országban? Legyen inkább *Tárogató*.

– Az túl hangos – tért ki Illyés.

– Akkor legyen *Furulya* – tanácsolta a sajtófőnök.

Végül mindenki örült a Dunacorso kávéházban, hogy a *Magyar Csillag*-ban sikerült kiegyezni.

Ott a *Nyugat*-asztalnál figyelmeztetett Cs. Szabó, hogy két nap múlva hallgassam meg a rádióban az

ő Szent István-napi műsorát. *A király és népe* volt a vers-összeállítás címe, Cs. Szabó az alkalomhoz illő átkötő szövegét írta, no meg persze ő válogatta az anyagát. A történelmien mesészerű cím alatt csupa huszadik századi vers hangzott el, majdnem csupa nagy név, Adytól József Attiláig. A mi nemzedékünket én képviseltem egy öt évvel korábbi versemmel, az *Egy nap történeté*-vel – Tasnády Ilona szavalta, a Nemzeti Színház művésznője. Amilyen hálátlan vagyok, már elfelejtettem, hogy is mondta a verset, de annyi bizonyos, hogy hatásosan, mert másképpen aligha keresett volna meg másnap külön a Fabankban Oszkár, az unokabátyám, a bank igazgatója azzal, hogy egészen megrendítette őt a versem – bevallja, nem gondolta, hogy ilyen jó költő vagyok. És aznap még sok hasonló nyilatkozatot hallottam, a bank tisztviselőitől és ügyfeleitől, köztük három bankigazgatótól, akiket addig nem ismertem. És a következő hetekben többször is tapasztaltam, hogy Tasnády Ilona szavalata civil, azaz nem irodalmi rétegekben ismertebbé tette a nevemet, mint egész addigi működésem. Úgy látszik, a rádióknak akkoriban egy kissé olyasfajta szerepe volt, mint manapság a televízióknak.

De hogy kerültem én a Fabankba? Úgy, hogy a Giraud gyár költözése nagyon előrehaladt: az üzem kint működött már a Fáy utcában, de az irodának ideiglenesen a Fabank adott helyet néhány hétre. Ezalatt a bankhivatalnokok elegáns életét éltük, távol az üzem szagaitól, civilizált környezetben dolgoztunk, nyolctól háromig. Természetesen itt dolgozott velünk Marika is – mert egy idő óta így hívtam, nem pedig Magdának.

Ebből is kitetszik, hogy hiába foglaltam el magamat fordítással, baráti társasággal, úszással, strandolással, kaja-kozással, hiába jártam ki Szentendrére, illetve Szigetmonostorra, folytattam élvezetes és mulatságos viszonyomat Katalinnal (aki újabban többnyire az irodában hívott fel), sőt hiába vettem ki közben két hét szabadságot – mégsem tudtam végrehajtani azt az elhatározásomat, hogy Magda néma igénye elől kitérek. Miért nem?

Mint egy
kiscsikó

Ha ezt valaki annak idején kérdezi tőlem, valószínűleg azt feleltem volna: Nem tudom. Legföljebb hozzátéve: Nem figyeltem oda. De hiszen ma sem felelhetnék mást: nem tudtam neki ellenállni. Nem a „néma igénynek”, ahogy elneveztem: az változatlanul zavart, feszélyezett, néha ingerelt, majdhogynem fölháborított. Mert ahogy akkoriban Pesten mondták: milyen alapon? hát adtam rá okot? bátorítottam őt? és akkor honnan vette hozzá a bátorságot? Nem, nem az igényének nem tudtam ellenállni, hanem a lényének. Ahogy megnyilvánult, nem velem kapcsolatban, hanem tőlem függetlenül, nem amikor engem nézett, hanem amikor nem gondolta, hogy nézem, amikor mással volt elfoglalva. Például az asztala fölé hajolva számolt, egy papíron, a homlokát ráncolva, kissé fontoskodón, kissé nagyképpően, de mindenképpen buzgón, mint egy jótanuló kislány – pedig mint kiderült, semmiképpen sem volt az –, vagy még inkább mint egy rossztanuló kislány – pedig az még kevésbé volt. Vagy az asztalok közt járt valamilyen visszatartott ficánkolással, mint egy kiscsikó, aki el akarná titkolni, hogy ő kiscsikó, enyhén görbe lábai egyszer-kétszer ügyetlenül egymásba akaszkodtak

Merengő borjú – éppen mint egy ügyetlen kiscsikónak. Nem mintha én addig sok csikót láttam volna: ez a csikóhasonlat nem is annak idején jutott az eszembe, csak most utólag, és most sem ébredtem volna rá, ha időközben, azaz öt évvel később, az ő kondorosi tanyájukon meg nem ismerek egy kiscsikót, akinek a mozgása a hajdani Magdáéra emlékeztetett.

Néha viszont, ha azt hitte, senki sem látja, letette a ceruzát, hirtelen felnőtt lánnyá változott, és ködös-ábrándos tekintettel nézett a világba – ilyenkor hosszúkás mandulaszemével még leginkább egy akkoriban feltűnt francia filmszínésznő, Michèle Morgan arcára hasonlított. Mondom, így csak olyankor nézett, amikor azt hitte, titokban teszi, de persze az irodában mások is meglesték ezt az ábrándosan romantikus arcát. Magda egyetlen idegen nyelvet sem tudott, de annyit megtanult, hogy a külföldi számlákat is meg tudta csinálni. Volt a cégnek egy finom készítménye – főként Franciaországba szállítottuk –, ha jól emlékszem, a borjúbecsináltnal volt rokonságban, csak éppen borban főzték –, a neve *Veau à la Marengo*. Magda sohasem tévesztette el az írását, és azt is tudta, hogy a *veau* borjút jelent, a marengói ütközetről azonban persze sose hallott – és egy alkalommal az egyszerűség kedvéért merengő borjúként említette. Ezért aztán ha ugratni akarták, azt mondták neki, hogy merengő borjú. Nem éppen lenézésből – annál sokkal jobban respektálták –, csak tréfából: ő maga is nevetett rajta. De ami igaz, az igaz: titokban merengő arca nemcsak a Michèle Morganéra emlékeztetett – olykor egy kis bociéra is.

Hát így valahogy hatott rám, lassan és észrevétlenül,

Magda kislányos csikó- és bocikaarca. A közvetlen lökést mégis Magdának ezúttal nem is néma igénye adta. Egy kis fecsegési szünetben a társaság a tél meg a nyár előnyeit vitatta. Eközben Magda egy fagyos táj képét idézte. Felkaptam a fejemet: a magam régi soraira ismertem. Hát ezt hol olvasta? – kérdeztem. Még odahaza, a *Pesti Hírlap* vasárnapi mellékletében, felelte. Csakugyan, öt-hat évvel azelőtt jelent meg. Nem volt jó vers, nem is vettem be kötetbe, így hát azóta sem olvashatta. És mindmostanáig megjegyezte. Lehet-e, hogy versolvasó? (Mint később kiderült, nem volt az.) Akkor talán beszélgetni is lehet vele, gondoltam. Egy felelőtlen pillanatban az is átvillant az agyamon: miért ne? És mikor véletlenül egy percre kettesben maradtunk a fabanki szobánkban, íróasztalomról föl sem nézve, minden megszólítás, és hangsúly, és nyomaték nélkül ezt kérdeztem:

– Nem akar ma velem vacsorázni?

– De igen – vágta rá élénken és nyomatékkal.

Fölnéztem: sárgás arcbőre kipirult, szeme csillogott, ahogy a szemembe nézett. Pedig már nem voltunk egyedül a szobában, szerda volt, július 9-e, nem felejtettem el. Valamivel korábban mentem haza, mint ő, odasúgтам neki, hogy hétkor a budai jobb Margit-hídfőnél, ő bólintott. Csak otthon jutott eszembe, hogy honnan nézve jobb: Pestről-e vagy Budáról? De annyit már tudtam, hogy valahol az elhagyott gyárunktól, vagyis a Klauzál tértől nem messze lakik, így hát nyilván a hatos villamossal megy Budára, csak lesz annyi esze, hogy a megérkezéstől jobbra eső hídfőnél fog várni. Persze hogy volt. De várakozásról szó sem volt, illetve én

Szótlanul a Fő
utcán

vártam órát. Idővel megtanultam, hogy ez megmásíthatatlan tulajdonságai közé tartozik: mindenhol elhelyezhető, kivéve az irodából. Nem tettem neki szemrehányást, sőt kézsókkal fogadtam. Arra számítottam, hogy ettől zavarba esik – nem esett. Az Aranykacsába vittem őt. Őt is. Piroskával jártunk oda, de nem tartottam valószínűnek, hogy azóta is látogatja. Én viszont a szakításunk óta senkivel sem ültem kettesben semmilyen vendéglőben, ha pedig egyedül ebédeltem vagy vacsoráztam, Pesten tértem be valamelyik útba eső helyre. Nővel viszont Budára menni volt a szokás – így hát úgyszólván a tehetetlenségi nyomaték húzott a megszokott budai vendéglőbe.

Miről beszéltünk az Aranykacsáig, a Fő utcában, ahol előző évben annyiszor mentünk végig Piroskával? Nem emlékszem. Inkább arra, hogy miről nem beszéltünk. Magda nem mondta, mennyire örül, mert elhívtam, én sem, hogy örülök, mert első hívásomra eljött. Nem, erről nem kellett beszélni, olyan nyilvánvaló volt, hogy örülünk egymásnak. Lehet az, hogy szótlanul mentünk egymás mellett a Fő utcán? Lehet bizony, de nem ám valami feszélyezett szótlanságban, hanem néma örömben, mintha karonfogva lépnénk – Magda olyan szép volt rövid ujjú fehér blúzában, a sötét szoknyájában (a kis kosztümkabátját udvariasan átvettem tőle), alig tudtam megállni, hogy hozzá ne érjek – de ilyen hamar mégsem lehet, gondoltam. Feszélyezve csak akkor kezdtük érezni magunkat, amikor az Aranykacsa udvarában leültünk. Evés közben látszott rajta, hogy zavarban van, de zavarában is nagyon szépen evett. Alapi később azt mondta, úgy eszik, mint egy hercegnő. Nem

tudom, hogy esznek a hercegnők, de nálam minden-
esetre annnyival szebben evett, hogy szégyellhettem
volna magamat – ha képes lennék szégyenérzésre. Szé-
gyenkezés helyett csak bámultam, és az járt az eszem-
ben, miféle úri barátja lehetett, aki erre megtanította.
Mire a feketét ittuk, meg is kérdeztem:

- Kitől tanult ilyen szépen enni?
- Anyukámtól – felelte.

Ez a válasz megnyitotta előttem az utat Magda életé-
nek és hátterének módszeres kifaggatására, amit ő nyu-
godtan tűrt, csak néha lett ideges – azt hiszem, olyan-
kor, amikor nem tudott vagy nem akart pontosan fe-
lelni, ilyenkor kicsit kapkodva, hebehurgyán válaszol-
gatott. Honnan való? Kondorosról. Ott is született?
Igen. És a szülei most is ott élnek? Nem, mert kiköltöz-
tek a tanyára. Az apjának mi a foglalkozása? Van egy kis
földünk. Mennyi? Tizenkét hold. És azt ki műveli? Hát
Apu, de már segít Öcsi is, Apu most főleg fuvarozással
foglalkozik. És mit fuvaroz? Búzát, kukoricát, meg ilyes-
miket. És hová fuvarozza? Békéscsabára meg Szarvas-
ra, néha Csongrádra is. Hány lova van? Három. És más
állatot nem tartanak? De van tehén meg disznó is, és
persze baromfi. És ki eteti az állatokat? Apu és Öcsi a
lovakat meg a tehenet, Anyukája a disznót, a malaco-
kat, Panni, a húga a baromfit – ő is, ha éppen otthon
van. (Jóval később mutatott is egy fényképet saját magá-
ról, amint a tyúkokat eteti, szakajtóval a kezében. Taka-
ros szép volt, az akkori magyar filmek stílusában,
mintha az úrikisasszony, mondjuk, Perczel Zita, egy
falusi birtokon beletalálná magát az ottani életbe – de
a ház, ami előtt áll, hitelesen paraszti. Nekem az jutott

A pap bácsi eszembe: ugyan ki fotografálta le ilyen csábosan?) Eszembe jutott, hogy csak négy elemít végzett – megkérdeztem, nem volt-e szó róla, hogy beírassák a polgáriba. De igen, a negyedik elemi után a tanító úr külön meglátogatta a szüleit, és a füle hallatára mondta, hogy kár ilyen jó eszű lányt nem tovább taníttatni. Aztán a szülei megkérdezték a pap bácsit (így nevezte a plébánost), mit szól hozzá, mire azt mondta, egy lánytól elég, ha annyit tud, hogy eső elől csurgó alá ne álljon – ennyiben is maradtak.

A következő kérdésekre már nyugtalanabbul felelt – hol vontatottan, hol kapkodva. Hogy került fel Pestre? Az úgy volt, hogy a szülei hozzá akarták kényszeríteni egy falubeli gazdag emberhez, de ő az esküvő előtt egy nappal megszökött Pestre. Csak úgy, a levegőbe? Dehogy, egy nénikéjéhez a Nyár utcába. És hogy került a Giraud-hoz? Első nap lement sétálni, és a Klauzál téren meglátott egy cédulát, hogy munkásnőket felvesznek, bement, és Törökné rögtön felfogadta. És a nénikéje szigorú? Nem nagyon. Hát fiútársasága van-e? Persze. Hova jár velük? Moziba, cirkuszba, strandra. Van-e, volt-e köztük állandó barátja? Nem, nincs. Hanem csak úgy, ahogy jött? Hát . . . igen. Megnyugodtam. Azt már nem mertem megkérdezni, hányszor járt a magányosan élő Steuer úrnál – mert föl se tételeztem, hogy főnököm elmulasztotta volna beszédni az adót a hivatalnoki helyért.

Hazamenet a Fő utcán megcsókoltam – ő teljes erőből, ha nem is teljes tudással, viszonzta. A Nyár utcai kapu előtt még egyszer megcsókoltuk egymást. A nagynéni csakugyan nem lehetett szigorú – Magda körül sem

nézett. Szerelemről egész este nem beszéltünk. Minek is? Nyilvánvaló volt, hogy élvezzük az együttlétet, és szeretünk egymáshoz érni. A következő héten minden nap találkoztunk, ha másként nem futotta az időnkből, egy órára beültünk valamelyik cukrászdába. A találkozókat mindig aznap beszéltük meg, egymás kezébe dugott kis cédulákon. Titkos levelezés volt, de egy hét múlva már az egész iroda tudott a szerelmünkről – előbb, mint mi. Én legalábbis nem gondoltam, hogy szerelmes vagyok, csak azt tudtam, hogy Magda minden szavát élvezem, akármilyen csacsiságokról beszélünk – és hogy nagyon kívánom. Ami azt illeti, komoly dolgok amúgy sem igen kerültek szóba köztünk. Különösen irodalomról óvakodtam beszélni: nem akartam változtatni rajta – még ennyi felelősséget is vonakodtam vállalni. Annyi mégis, csak úgy mellékesen kiderült, hogy nem sok verset olvashatott, egyebet sem igen: legnagyobb könyvélménye *A párizsi Nôtre-Dame* volt – még odahaza olvasta valamilyen olcsó kiadásban. Idővel azonban mégiscsak elkezdett érdeklődni, mit csinállok, min dolgozom. Hamar megmutatkozott, hogy az irodalmi ügyeket éppolyan könnyen felfogja, mint a hivataliakat. És nemcsak a gyakorlatiakat – néhány szóból például megértette, amit nála sokkal műveltebb nők és férfiak sem tudnak: hogy mit jelent a fordítás.

A rákövetkező héten egy délután – még mindig a Fabankban dolgoztunk és még mindig csak háromig – sétálni vittem. Kivillamosoztunk Zugligetbe, elindultunk; amint lehetett, betértünk egy erdőbe, és lefeküdtünk. Meleg volt, félig-meddig levetkőztettem – zavar-tan tűrte. Előbb a cipőjét, harisnyáját húztam le, aztán

a blúzáat gomboltam ki. Minden előbújó részlete újabb gyönyörűség volt a lombon átszűrődő nap fényében; válla, melle, váratlanul szép selyembőrének illattalan jó szaga minden parfümnél izgatóbb – igaz, hogy engem a művi illatok általában inkább idegenítettek, mintsem vonzottak. Addigra már szétoszlott benne a zavar, s alóla meglepően felnőttnek ható, vad érzékiség tört elő, amely viszont, ugyancsak váratlanul, néha egy-egy percre valamilyen érthetetlen kislányos félénkségbe húzódott vissza. Eljutottunk odáig, ameddig így – egyikünk felöltözve, másikunk félig vetkőzve – eljuthattunk. Nehéz volt megállnom, hogy itt megálljunk, de semmiképpen sem akartam kitenni magunkat, főleg őt nem, a rajtakapás kockázatának. Erélyesen fölálltam, ő meg fölhevülten hátrahanyatlott, majd gyorsan és csatlódottan felöltözött.

Ebben az állapotában könnyen rá tudtam beszélni: engedje meg, hogy kivegyek neki egy albérleti szobát – a nagynéni (akinek egyébként soha színét sem láttam) szoba sem került. Másnap az apróhirdetések nyomán az első hely, amit fölkerestünk, valahol a Katona József utca közepe táján, elég kicsi, de tiszta, csinos udvari szoba volt. Egy középkorú, értelmes arcú, rövid bajszerű bankhivatalnok meg a barátságos felesége voltak a főbérlők. Amikor megmondtuk, hogy a Giraud cégnél dolgozunk, pillanatnyilag éppen a Fabankban, kiderült, hogy a férfi barátságos viszonyban van a bank cégvezetőjével – úgyhogy hamarosan nemcsak a Giraud, hanem a Fabank alkalmazottai is tudomást szereztek a mi egyelőre el sem kezdett viszonyunkról. Egyébként amikor én bemutatkoztam, a férfi megkérdezte:

– A híres költő? – és láttam, hogy Magda szeme nagyra nyílik a csodálkozástól.

A szobát kivettük. Csak az volt a bökkenő, hogy a főbérnök vasárnap egy hétre elutaznak, és megérthetjük, ugye, hogy rögtön kezdetben nem bízhatják a lakást egy láthatóan rendes, mégis egyelőre még idegen lányra. De ahhoz hozzájárultak, hogy Magda már szombaton délután jelképesen elfoglalja a szobát, azaz elhelyezze ott a fölösleges holmiját, és ott töltsse az estét – aztán majd egy hét múlva végleg beköltözhét. Tehát a szombat délután és este a miénk volt. Nászra nem éppen legkedvezőbb körülmények között az idegen szobában az ideiglenesség tudatában és légkörében, szomszédunkban, hallhatóan, a csomagoló főbérnökkel – mindez, gondoltam, aligha tesz jót az én ingatag szerelmi készenlétemnek. Magda is ideges lehetett, mert nem várta meg, hogy levetkőztessen, hanem amíg körülnéztem, lekapta ruháit, és mire megfordultam, meztelenül feküdt előttem a megvetett ágyon. Elakadt a lélegzetem. Tudtam hiszen, egyre inkább, hogy szép. De arra nem számítottam, hogy a Klauzál téri pincéből s a mi sivár íróasztalaink mellett serénykedő, kedves, kislányos szépségből egy klasszikus istennő merüljön föl. Márpedig ahogy váratlanul megpillantottam őt, elnyúlva teljes kíváncsiságában a fehér ágyon, az volt, nem más. Mindenekelőtt magasabb volt – azaz mostani fekvő helyzetében hosszabb –, mint amilyennek felöltözve láttam. Az arca szépségét is csak így, a testével együtt vettem észre igazán. Enyhén kiálló pofacsontja nem zavarta meg az összhangot aranybarna szemének melegsége és gesztenyeszín hajának sima puhasága

között, aránylag hosszú szempillája szeszélyesen ívelt a kis híján – egy pici piszeségtől eltekintve – klasszikus orra felé; most, hogy a széthulló haja nem takarta el, azt is meg lehetett állapítani, hogy a füle tökéletes. Mint ahogy tökéletes volt az egész, még a lába is szép volt, a gyöngéd görbületével együtt, a lábfeje édes, a combja hosszú és már asszonyos.

Mondanom sem kell, hogy ezt a felmérést nem egyidejűleg végeztem el, hanem utólag adok számot róla – ott helyben csak a teofániát láttam, az istennő megjelenését. Estem is neki, percek alatt, az imádat minden jelével és szertartásával, észre sem vettem, hogyan kerültem *intra muros*, már amennyire fálnak lehet nevezni a selyem ölelését. De igazi falba is ütköztem, hőköltem is vissza, tudatlanul és öntudatlanul, csatát veszve, még mielőtt tudatára ébredtem volna, hogy elkezdtem. Már csak odakint, kudarcomra józanodva, ijedten és tanácstalanul kérdeztem:

– Mi van veled?

– Ne haragudj, de énnekem még senkivel sem volt dolgom – viszonozta hirtelen tegezésemet.

De ezt csak az arca elé emelt karja mögül vallotta be. Miért, hogy ugyanaz a jelenség, a tapasztaltság álruhájából kibújó szüzesség tizenegy évvel azelőtt, a Sas utcai füledt éjszakában Judit szüzessége maradandó csömmört okozott bennem, míg most ez a váratlanul kiderült, meztelenül mentegetőző szüzesség az áhítat heves forrását fakasztotta föl belőlem? Talán egyszerűen azért, mert míg Judit keleties varázsú, olajos illata bódított, de émelyített, Magda illattalan tisztaságának jó szaga az új tavasz ártatlan bujaságának ígérete volt? Vagy még egy-

szerűbben, mert közben oktalan sihederből férfivá értem, aki meg tudja becsülni az érdemtelenül talált kincset, akkor is, ha nem kereste? Leginkább talán mégis azért, mert ebből a megszégyenült szüzből – akit az én tehetetlenségem, a meglepett ügyetlenségem szégyenített meg – olyan asszonyi türelem – mit hogy türelem! –, jószág, vigasz, bátorítás buzdult felém, amitől a kudarc, a kárvallottság semmivé lett. Könyörgött – ő könyörgött –, hogy ne haragudjak, amiért becsapott, de szégyellte, hogy még szűz. Ne hagyjam el ezért, higgyem el, hogy legközelebb sikerülni fog.

Elhitttem. Bolond volnék, ha erről lemondanék, ha feladnám. Már én is tudtam, hogy sikerülni fog. Éreztem hozzá az erőt, a hitet – a hitet nem önmagamban, hanem öbenne. De ahhoz egyikünk sem érzett kedvet, hogy ott helyben, közvetlenül a kudarc után folytassuk – majd legközelebb. Inkább elmentünk vacsorázni – és hova máshova, mint az Aranykaca udvarába? Ott, még mindig telve azzal az erőérzettel és hittel, amit tőle kaptam, nem tudtam jobbhöz kezdeni, mint az ördög ügyvédjét játszani, azaz lebeszélni magamról. Hiszen láthatta, milyen könnyen veszttem el a potenciámat – most már nyugodtan használtam ezt a szót –, ez már máskor is előfordult velem, amikor pedig nem is szűzlányokról volt szó: találhat nálam külön férfi is. Aztán meg én csak kényszerből vagyok hivatalnok, amit nappal dolgozom, az nem érdek, a főfoglalkozásom az irodalom, ami tőle meg a szerelemtől veszi el az esti óráimat. És ha sikerem lenne, ami nem valószínű, annak is inkább a baját látná, mint örömét. Végül azt hoztam fel, hogy az irodában ugyan nem számítok zsidónak, de a fajvédelmi

törvény szerint, amit most tárgyalnak a parlamentben, az lesznek, és ez annyit jelent, hogy nem vehetem őt feleségül, a szerelmünk pedig fajgyalázásnak számítana, és azért elítélhetnek, de még őt is. És mi lesz, ha az édesanya megtudja, hogy egy zsidóval folytat viszonyt? Magda mindezt csüggedten hallgatta, de erre már közbeszólt:

– Olyan jó, hogy szeretlek! Ha te is még szeretsz, ne akard elvenni a kedvemet. Az anyám nem kíván többé senkihez kényszeríteni, azt mondta, ő mindenkit elfogad, aki engem szeret. És a szüleim sohasem beszéltek arról, hogy ki zsidó, ki nem. A többivel pedig ne törődj. Majd csak lesz valahogy.

Nem, nem akartam a kedvét elvenni – csak próbára tenni. És miután a próbát olyan jól kiállta, úgy éreztem, ki sem tudom várni azt a hetet, amíg főbérelőink távol vannak. Olyan heves volt bennem a kívánság és az erő biztos tudata, hogy azon gondolkoztam, hol lehetnék addig is együtt, együtt egészen. Találtam is egy kedves panziót a Nádor utcában, ahol egy napra is lehetett szobát kivenni. De a következő napokban annyira fölka-vart Babits halála és temetése, hogy letettem a tervemről. Csak miután a temetés után a mi kis társaságunk megállt a mozi előtt, és a remek francia film, a *Vidám tragédia* ürügyén az együttes hahotával védekeztünk a gyász ellen, másnap frissen és tetterre készen ébredtem. Szombat reggel volt, délután Magda már véglegesen beköltözhetett volna a Katona József utcai albérletbe. De valamilyen babona visszatartott kudarcom színhelyétől – attól, hogy ott próbáljunk újra szerencsét. Magdát arra kértem, jöjjön velem az albérleti szoba helyett

a panzióba. Könnyű volt őt rábeszélni: bátran és nevetve nyitott be a Nádor utcai panzió csinos, kedves szobájába. Ezúttal nem volt ideges: kíváncsian járt körül a szobában, és annak rendje és módja szerint megvárta, míg levetkőztetem. Én is nyugodt voltam: ráérősen fogtam a vetkőztetéshez – mindegyik cipő, harisnya, a blúz, a fehérenmű külön gyönyörűség volt. Aztán gyorsult a tempó: ezúttal nem értem rá megbámulni a testét – együtt hulltunk az ágyra. Hogy utána mi történt, arra már ott helyben sem tudtam volna emlékezni, csak egy-két vércsepp láttán ébredtem rá, hogy megtörtént.

Nagy diadalünnep volt – együttes győzelmünké. Nem vigalommal ünnepeltük, hanem komolysággal. Elnémulva, elkomolyodva feküdtünk az ágyon, és néztük egymást. Hogy ő miért volt komoly, nem tudom, de hogy engem miért fogott el a komolyság, arra körülbelül emlékszem. Az áhítat, amely egy héttel azelőtt a szüzséség felfedezésekor fölbuzgott bennem, nem szűnt meg annak az egy-két vércseppnek láttán, inkább szétszólt bennem, a szervezetemben, az eszméletemben. Komoly voltam, mert rá kellett jönnöm: nem áltathatom tovább magamat azzal, mint az elmúlt hetekben, hogy csak játékról, mulatságról, gyönyörűségről van szó. Ekkor jutott eszembe: pontosan egy hónapja, hogy először vacsoráztunk és beszélgettünk egymással. Mi minden történt az alatt az egy hónap alatt, pontosabban az utolsó hetében, legközelebből az utolsó órájában! Komoly voltam, elvégre nem is volt olyan vidám felismerés, hogy vége a játéknak, hogy ez bizony szerelem, szerelem a javából – komoly szerelem. Ennek a felisme-

Mária   résznek első következménye az volt, hogy megszólaltam, először, mióta az ágyra hulltunk:

– Engedd meg, hogy ne Magdának nevezzelek, ahogy mindenki szólít. Túrd el, hogy Marikának hívjalak. Hiszen a Mária is benne van a nevedben. Különben is, Mária a legszebb név a világon. Te Mária vagy, aki eltiporta kudarcom kígyóját. Ezzel a sarkaddal.

És már az ágy előtt térdeltem, és megcsókoltam a lábát. Ő pedig felhúzott, és beleegyezése jeléül megcsókolt. De szólni nem szólt egy szót sem. Én sem beszéltem többet, csak feküdtünk megint némán egymás mellett az ágyon, már csak azért is, mert akármilyen hősiecs boldogság tündöklött Marika arcán, testének fáradt helyzetén meglátszott, hogy azért mégsem csupa öröm volt, amin átesett.

Ennek az első éjszakának a némaságát és mozdulatlanságát bőven kipótoltuk az elkövetkező héten. Ilyen szapora szerelmi életet még sohasem éltem, csak az Eti halálát megelőző hetekben. De míg azok az ölelések – mint ahogy a maga helyén igyekeztem elmondani – egy kényszerselekvés láncszemei voltak valamilyen végzetszerű sötét mágnesesség parancsoló vonzásában, most a tündéri ártatlan bujaság hívását követtem – soha még ilyen természetes nem volt a szerelem.

Ebben a tündéri ártatlan bujaságban hancúroztuk át a következő hét éjszakáit. Pontosabban nyolc éjszakát. A rákövetkező hétfőn ugyanis Marika megkezdte jó előre kivett kéthetes szabadságát. De mert neki is neheze esett abbahagyni nagy lélegzettel nekilendült és még csöppet sem kifulladásos versenyt futásunkat, nem szombaton – ahogy tervezte – utazott Kondorosra,

hanem boldogságba bódult éjszakáinkat megtoldotta még eggyel, és csak hétfőn indult haza – előbb persze megsürgönyözte édesanyjának.

Első magányos napjaimban még nem voltam türelmetlen. Mindenekelőtt kialudtam az elmúlt nyolc éjszaka folyamatos – egy éjszakán belül is folyamatos – szerelmi tobzódását. Hiszen az utóbbi napokon már kóvályogtam az irodában – bezzeg Marika nem, ő napról napra vitorább lett, nappal is mintha kivirágzott volna. Persze ő huszonkét éves volt, én meg majdnem harmincegy voltam – öregnek éreztem magam, legalábbis nappal. És mire magamhoz tértem, arra fordítottam időt, hogy tudomásul vegyem a boldogságot. Bennem ugyanis már ifjúkoromban is jelentkezett az a kettőssége a természetemnek, hogy csak olyankor éreztem magamat megbízhatóan boldognak, ha nemcsak éltem a boldogságot, hanem – hogy is mondjam? de miért ne mondhatnám így: ha el is könyveltem a boldogságot. Ha az, amit az ösztöneimmel boldogságnak tapasztaltam, a tudatom ellenőrzésével is annak bizonyult.

Márpedig ez az ellenőrzés most semmi hibát, hiányt sem talált a tapasztalat eredményeiben. Akármilyen józanul próbáltam összegezni azt, ami velem – velünk – történt, meg kellett állapítanom, hogy ez volt életem legboldogabb hete. Nem, még Etivel sem éltünk soha ilyen zavartalan boldogságban, hiszen már első bécsi heteinkben éreztük azoknak az erőknek a fenyegetését – élükön Kassákékkal –, amik egyesülésünk ellen törtek. Míg most minden körülmény kedvezni látszott boldogságunknak, és nyolcnapos folyamatossága további beláthatatlan folyamatosság ígérte hordozta magá-

ban. Pedig baljós jelben, amire felfigyelhettem volna, most sem volt hiány – fel is figyeltem rá. Hiszen tudatában voltam, hogy éppen a nászéjszakánk napján lépett életbe az úgynevezett fajvédelmi törvény, amelytől már hónapokkal azelőtt borzadt Somlyó Gyuri és Végh Gyurka, és amelynek értelmében – hiába hogy nem számítottam zsidónak a gazdasági életben – máris fajgyalázást követtem el, sőt követtünk el a Nádor utcai panzióban. De ezt akkor éppen sehogy sem tudtam komolyan venni – holott eleget hallottam róla, milyen komolyan veszik Németországban –, egy legyintésnyi időnél többet nem is gondoltam rá: Marikát máris a feleségemnek tekintetem, és ha élve maradok, amint lehet, összeházasodunk. Bolond is lennék, ha nem venném feleségül, hiszen – ébredtem rá ezekben a nélküle töltött napokban – mi ez, ha nem érdekházasság, amit vele kötnek? Mert elképzelhető-e költőnek olyan hozomány, ami felérne Marika természetével, a sikerre született könnyedségével, a fertőzetlenül „civil” voltával, amit nem nyomaszt semmiféle művészi tehetség, vagy becsvág, vagy sóvárgás átka? Hogy nem mozog olyan pályán, amit vele együtt kellene szenvednem, küzdenem, sőt mosolygó lényével ő könnyítené utamat az emberek között, az ellenséges világban. A szépsége, a szerelme, a testi boldogság, amit vele élhetnék, szinte ráadás csak erre a sugárzó hozományra.

És mi ért volna fel a fiatalságával és egészségével? Az egészsége – hiszen ha fenti számadásomat összegezni akarnám, ebbe az egy szóba tudnám belefoglalni: az egészségsége, amelyik ragyogott belőle. Hogy is mondta Eti a halálos ágyán? „Legközelebb egészséges asszonyt

vegyél feleségül!” Hát ennek a parancsának szót fogadtam. Egyébként már a Nádor utcai panzióban észrevettem, hogy egy kicsit emlékeztet Etire. Hogy mivel, nem tudnám megmondani. A hosszúkás, aranyszínű szemével semmi esetre. Talán csak a pofacsontjával, a halványsárga bőrével, a bőre érintésével, az illattalan szagával. De még azelőtt, még a szerelmesedő kószálásaink idején egyszer egy cukrászdában ültünk, amikor belépett Karinthy Gabi, Karinthy idősebb fia, tehetségesen induló, kissé szertelen beszédű és modorú költő, odalépett az asztalunkhoz, és megkérdezte, leülhet-e hozzánk – persze közénk tessékeltem. De nem szólt egy szót sem, csak nézte Marikát – akkor még Magdát, mereven, szinte megbabonázottan. Hirtelen odahajolt hozzám, azt kérdezte, nem jönnek-e ki egy percre – valamit mondani akar nekem. Kint az utcán, az ajtó előtt minden bevezetés nélkül hirtelen hozzám fordult:

– Azt tudod, hogy egészen Eti? Mikor beléptem, azt hittem, ő az. A lábam egy pillanatra földbe gyökerezett. Ilyet még nem is láttam.

Nem tudtam, mit feleljek, csak hebegtem – én bizony ezt a megdöbbenő hasonlóságot nem vettem észre. De talán Karinthy Gabi kísértetlátása – mert az volt – hozzájárulhatott, hogy a Nádor utcai panzióban megláttam valamit Marikán, ami – külsőleg, csupán külsőleg – Etire emlékeztetett. Ennél a külső hasonlóságnál többet számított nekem az a tudat, hogy ezt a választásomat – pontosabban Marika választását – helyeselné Eti. Mit hogy helyeselné? mintha egyenesen ő küldte volna azzal, hogy ez való nekem. Ez a tudat nagyban hozzájárult ahhoz a megnyugtató érzéshez, amivel a hét végén

három napra kimentem Szentendrére: bizonyos voltam benne, hogy minden rendben van köztünk és körülöt-tünk, és hogy Eti jó szemmel nézi a házasságunkat – mert nem kételkedtem, hogy az lesz a javából –, éle-tem legzavartalanabbul boldog hete után voltam, és e boldogság folytatásának néztem elébe. Biztonságomat növelte, hogy ezúttal nem kellett szakítanom Katalin-nal: mióta Marikával kezdtem járni, egyszer sem telefo-nált. Eleinte azt gondoltam, elmentek nyaralni, de később, amikor már hónapok múltak el az utolsó hí-vása óta, kezdtem azt hinni, valamilyen boszorkányos módon értesült új szerelmemről, és a maga elegáns szo-kása szerint visszavonult. Akárhogyan is, többé sose láttam.

Szentendrére mentem ki három napra, mondtam az imént. Pontosabban szembe vele, Szigetmonostorra – az ottani fogadóban szálltam meg. Azzal az elhatározással mentem ki, hogy úszni fogok és napozni, azonkívül csak olvasni és dolgozni – fordítani a szerelmes antológi-ánkba. Tervemet csak félig tudtam teljesíteni: olvasás-hoz még csak hozzájutottam este, de a munkához túlsá-gosan elfárasztott a strandolás meg a társaság. Hétvége volt, gyönyörű idő, Szentendre is, a sziget is tele volt ismerősökkel, és szívesen verődtek össze – a mi társasá-gunknak a német–szovjet háború kitörésekor fellobbant reményeit alaposan lehűtötték a németek nem várt győ-zelmei, amelyek mintha Illyés baljóslatát igazolták vol-na, ha nem is olyan tempóban, ahogy ő számított rá. Az angol–szovjet szövetségnek egyelőre csak az volt az eredménye, hogy együtt foglalták el Perzsiát, de Orosz-országban a szovjet csapatok mindenütt visszavonultak,

még Bugyonnij sem tudott megállni a németekkel szemben, akiknek a kíséretében ott voltak a magyarok is, míg a románok önerőből kerítették be Ogyesszát (később el is foglalták), a németek viszont Leningrád köré vontak blokádot. Igaz, olyan híreket is hallottunk, hogy a magyar csapatokban kezdődik az elégedetlenség – azt mondják, az ezeréves határokért indulunk harcba, de akkor mit keresünk ezer kilométerre a magyar határtól? Nyilván ezekre a kételyekre válaszolt Bárdossy, amikor egyik beszédében kijelentette: „Az európai keresztény kultúra védelme ennek a harcnak a célja.”

Minthogy a világ eseményeiből nem sok reményt méríthettünk, a mi baráti köreink egymásba igyekeztek lelket önteni. Róna Robiék is Szentendrén nyaraltak, a legtöbb időt az ő társaságukban töltöttem, de kijöttek Radnótiék is, Alapi, a fiatal színész meg a felesége csónakon eveztek föl a szigetre, és magukkal hozták Lolát, azaz Darnóinét, míg Jóska, a férje önállóan kószált Szentendrén – egyik este vele együtt vacsoráztunk Sárinál, aki tündökölt a szerelmében és a győzelmében. A következő estén pedig – de még világos volt, még hosszúak voltak a nappalok – Róna Robiékhoz csatlakoztam, akik Bálint Endrét kísérték a hajóállomáshoz. Egyszerre a beszélgetésből önkéntelenül felkaptam a fejemet – és kit látok a stégnél állni? Piroskát. Megzavart a látvány, váratlanul ért: egész idő alatt egy percig sem gondoltam rá – különben is biztonságban tudtam őt odafent a Haluskai-tanyán. Zavart lett ő is, de azért működésbe lépett a kacérsága – szemét hol felvillanította, hol meg lesütötte. Mi ketten alig szóltunk egy-

Egyedül hálva

mással, inkább csak néztem: ragyogott a lesült bőre, a piros olasz kendője, fehér ruhája, fehér cipője, rövid harisnyája. Amikor felszállt a hajóra, eszembe jutott, hogy biztosan Gabihoz megy Pestre. De ettől sem találtam csúnyábbnak. Mivel hatott rám? Azzal az ezeregy-éjszakai fűszerével a keleti véremre? Csakhogy éppen-séggel nem vérbeli hatás volt, inkább szellemi, még a látványa is. Mint ahogy éjszaka, egyedül hálva monostori szobámban, a testi hiányérzet nem azt a nap utolsó sugaraiban ragyogó barna-zöld-fehér-piros jelenséget festette lehunyt szempillám falára, hanem halványsárga bujaságát annak a klasszikus leánytestnek, amit én tettem asszonyivá.

Megnyugodtam. Pestre visszatérve türelmesen vártam Marikára, és felhasználtam az időt, hogy pótoljam azt, amit Szigetmonostoron elmulasztottam: lefordítani az antológiánk rám eső adagjának hátralékát. Türelmetlenül akkor kezdtem várni, mikor megírta, hogy autóbalesete volt – már nem emlékszem, gyalog-e vagy kocsiban, és ha igen, ki autóztatta –, semmi komoly, csak horzsolások, de azért a doktor úr még nem engedi utazni. Megijedtem, önzőn és méltatlankodva: hát őt is van mitől féltetni, mikor pedig olyan fiatal és egészséges? De néhány nap múlva megjött, kipihenten, teltebben, a horzsolásoknak már nyoma sem volt, ő is lesült az alföldi napon. A boldogságot zökkenő nélkül folytattuk, ha nem is ugyanabban a tempóban, ahogy abba hagytuk, de hát úgy nem is lehetett volna – elvégre élnünk kellett, és irodába járni.

Különben is, terveim voltak Marikával – magamban úgy mondtam, hogy be akarom építeni az életembe. És

akkor már nem hagyhattam azonmód csiszolatlanul, ahogy kaptam – akkor sem, ha én magam semmi hiányát sem éreztem a csiszoltságának. De ha már a pincéből olyan csodával határos módon fölkerült az irodába, úgy illett volna, hogy ő is tegyen valamit az előmenetele érdekében. Azzal kezdtem, hogy beíratam Radnóti Fifihez, aki nagyon kedvesen fogadta, és ingyen tanította a gyorsíróiskolájában. De Marikának esze ágában sem volt otthon gyakorolni, sőt csakhamar kezdte a legkülönbözőbb okokból elbliccelni az órákat, és hogy, hogy nem, de sikerült kimaradnia az iskolából. Fifi azt mondta róla, hogy tehetséges, ügyes, de, tette hozzá tapintatosan, kicsit lusta. Pedig nem volt lusta: az irodában minden erőlködés nélkül, könnyedén, de szorgalmasan dolgozott, sokat és gyorsan, minden új helyzetet, módszert megértett, hamarabb, mint én, csak éppen az előmenetele nem érdekelte, semmiféle becsvágy nem sarkallta. Arra gondolni sem mertem, hogy mint hajdan Eti, a négy elemijéhez magánúton a négy polgár is letegye. De megpróbáltam rábeszélni, hogy tanuljon meg legalább franciául – a Giraud-nál ennek sokkal több hasznát látta volna, mint az iskolai végzettségnek –, halani sem akart róla.

Bezzeg az olvasásra nem kellett rábeszélni. Pedig nem szokott hozzá korábban – ez már ismeretségünk elején kiderült. Most falta a könyveket, mindent elolvasott, amit adtam neki – összevissza. És mindent megértett, akárcsak az irodában, távoli összefüggéseket is – néha bámultam a véleményeit. Verseket én kezdtem neki felolvasni, először Babitsot, aztán József Attilát – utóbb már a versekre is rákapott. Voltak költők, akiket szere-

Ha egy
vegyészbe

tett, voltak, akiktől idegenkedett, különösen kortársaim között – egy idő múlva mégis határozottan észrevehettem, hogy a versérzéke is kifejlődött. De azért kezdett ébredezni bennem valamilyen gyanú – nem, ez nem jó szó, inkább sejtelem –, hogy ha egy vegyészbe szeret bele, valószínűleg sohasem ismeri meg a verseket, ellenben ugyanúgy kezdene érteni a kémiához. A *gyanú* szót nemcsak azért ejtettem el, mert némi rosszhiszeműséget is jelent, hanem azért is, mert némi határozottságot feltételez. Márpedig Marikáról nem voltak határozott *gondolataim*. Még most, negyvenöt év múlva is az az érzésem, hogy nem volt nő, de férfi sem, akit kevésbé *ismer-tem*, vagy pláne kiismertem volna, mint őt. Mindenekelőtt: nem lehetett rajta semmiféle rétegnek, osztálynak a nyomait észrevenni. Aki eleve nem ismerte a hátterét, sohasem gyanította volna az eredetét, az eredeti környezetét, senki se gondolhatta volna, hogy parasztlány vagy munkáslány – persze úrilánynak sem. De közben az, amit egyéniségnek mondanak, az sem volt meg benne.

Nem, ezt így, ilyen összefüggően csak jóval később gondoltam. Egyelőre örültem, hogy Marika olyan jól beletalál az én társaságom hangjába és észjárásába. Mert abba a folyamatba, hogy be akartam építeni az életembe, az is beletartozott, hogy hozzászoktassam őt a baráti társaságomhoz, és még inkább, hogy a barátaimat hozzászoktassam Marikához. Erre pedig nem találhattam volna jobb alkalmat, mint ezt a nyárutót, amikor barátaimnak egy nagy része minduntalan ki-kirándult Szentendrére. A következő vasárnapokon én is odavittem Marikát, azaz többnyire egyenesen a szigetre, ahol

rendszerint volt kinek bemutatni őt. Nem mondhatom, hogy szorogtam érte, de azért szerettem volna, ha nem fogadják lenézően – elvégre alighanem Budapest legkritikusabb társaságába került. Szerencse, hogy erről fogalma sem volt, mert óvakodtam neki előre megmondani – így aztán feszélyezettségnek nyoma sem volt benne. Idővel persze rájöttem, hogy természetessége nem tájékozatlanságból fakadt. Később, amikor valódi nagy emberekkel találkozott, néha olyanokkal is, akikre én fölnéztem, akkor sem volt semmivel sem elfogódottabb. Marika nem tudott „fölnézni”, Marikának senki sem imponált. Ezt a tulajdonságát nem írtam a javára: én örültem, ha akadt, akire fölnéztek – legnagyobb hiányaim közé tartozik, hogy jóformán kifogytam azokból, akikre fölnézhettem.

Mindez későbbi tapasztalat és megfigyelés volt. Ezen a nyáron alig győztem bámulni Marikát, milyen ügyesen mozog ebben a kényes közegben. Ösztönös ügyesség volt: érzék, nem számítás. Tudott hallgatni, figyelmesen hallgatni, ha nem volt mivel hozzászólnia a beszélgetéshez, de ha megszólalt, mintha éppen ilyen társaságban nőtt volna fel. Ahogy az irodában az export új és váratlan fogásait és összefüggéseit, éppen olyan ösztönös gyorsasággal fogta fel a villogó célzásokat, a rejtett viszonylatokat, az egymás köztieket is – pedig elég bonyolult viszonylatok voltak. Igaz, a rokonszenvüket azzal is biztosította, hogy politikailag határozottan velük, azaz velünk tartott, részint természetes eligazodásból, másrészt meg a Giraud-nál éppen elég politizálást hallott, ami akkor is belehatolt, ha nem figyelt oda. Persze azzal is megnyerte a rokonszenvüket, hogy

ha semmiképpen sem tudott a témába kapcsolódni, akkor is mindenkire volt egy jó szava. A kedvessége is természetes volt, csöppet sem kiszámított. Alapjában véve szelíd volt a természete – az eddigiek után fölösleges is mondani –, semmi hajlama sem volt gúnynra, gunyorosságra, ami pedig mifelénk már-már hozzátartozott a jó modorhoz. Nem, az iróniát nem vette át – valószínűleg érezte, ugyancsak ösztönösen, hogy nem jól illenék hozzá.

Pedig amúgy szívesen vett át modort, azaz inkább modorosságokat, ragadtak rá – bosszankodtam is eleget, amikor az Újlipótváros legfrissebb nyelvi manírjait az ő szájából hallottam –, akkor éppen az jött divatba, hogy a tárgyakat személyes névmással jelölték: ő eltűnt, mondták például a szemüvegre vagy a töltőtollra. Abban az időben még nem jutott eszembe az a lehetőség, hogy talán nincs is olyan körülhatárolt egyénisége, amely ne engedje át azt, ami idegen – vagy talán nincs is semmi, ami egészen idegen volna tőle. Mindenesetre voltam olyan óvatos, hogy semmit se akarjak javítani, kiigazítani rajta – éppen, mert láttam, milyen érzékeny és formálható anyagból van, visszariadtam attól, hogy a magam ügyetlen ujjaival hozzányúljak. Óvatosságot az is növelte, hogy úgy vettem észre, Marika irányítatlan természetének határozottan sikere van az én társaságomban: a férfiak, de a nők is minduntalan félrevontak, hogy gratuláljanak új barátnőmhöz – igaz, a férfiak elsősorban a szépségét, a nők inkább a modorát, a kedvességét magasztalták. Ezeknek a szerencsekíváratoknak persze örültem, sőt – minek is tagadjam? – büszke is voltam rájuk.

Aztán vége lett ennek a tündöklő nyárnak, nyárutónak is. Utolsó szentendrei kirándulásunkkor Marika már kosztümöt viselt, én ballonban voltam. Át se mentünk a szigetre: nem sütött a nap, még enyhe, de már esővel terhes őszi szél fújt. Kicsit sétáltunk, aztán Róna Robiékkel, már derengő holdfényben, a hajóhoz igyekeztünk. A hajóállomáson megláttuk Piroskát, barátnőjével, Törzs Évával, a nagyszerű színész lányával, a tehetséges, de ritkán dolgozó festőnővel. Ők is éppen befejezték a nyaralásukat. Piroskán svájcisapka volt, és viharkabát, hátán hatalmas hátizsák, mellette nem nagy, de jól kitömött bőrrönd, annak támasztva három összekötözött vászon, háttal kifelé, kezében összezsúkkolt festőállvány. Marika könnyed tartásával, egyszerűségében is ragyogó eleganciájával összehasonlítva nem éppen előnyös felállás. Ámbár ki tudja? ezzel a nyomasztó felszerelésével együtt magával hordozta mesterségének egész romantikáját. Észrevettem, hogy éles szemének egyetlen pillantásával fölmérte a helyzetet. Nem tudom, hogy történt, de úgy alakult, hogy a többiek kissé hátrább húzódtak, mi ketten magunkban álltunk az előtérben. Azzal kezdte, hogy ő is gratulált. Megköszöntem. Aztán elmondta, hogy nyáron hallotta versemet a rádióban – különös hatással volt rá. Ennek örülök, feleltem. Furcsa – így ő –, hogy sohasem beszélünk egymással.

– Felhívjalak? – kérdeztem.

– Felhívhatsz – felelte.

Aztán jött a hajó. Az utolsó pillanatban egy ismeretlen fiatal festő csatlakozott a két lányhoz, segített felvinni csomagjaikat a fedélzetre, mi lent ültünk Róna

Robiékkel az első osztályon, egész úton szólt a zene, többé nem is találkoztunk. De néhány nap múlva telefonáltam neki a műhelybe – most egyszerre felhívhattam ott is: úgy látszik, ezúttal nem törődött vele, mit szólnak hozzá Kamilláék. Abban maradtunk, hogy vasárnap délben találkozunk a Sztambul kávéházban, a budai Margit-hídfőnél. Marikától mentem oda, nagyon boldog éjszaka után. Piroska már ott volt. Miről beszélünk? arról, hogy már késő, elmulasztottuk a szerelmet. Megsirattuk, amit eljátszottunk, neki valóságosan is potyogtak a könnyei, én megfogtam a kezét. Az eszem tisztában volt vele, hogy ez a találkozás sohasem jött volna létre, ha meg nem látja Marikát. Most nem bánja, ha Gabi netán arra jár, és meglát minket, most nem fél a féltékeny dühétől, most egyszerre lehet azt, amit nem lehetett májusban: csak úgy ártatlanul találkozni és beszélgetni. Mindezt hiszen tudtam tompán a mélyben, de fent a lényem, az esztelen érzékelésem boldog volt, hogy hallok a mély hangját, a megfoghatatlanul elbűvölő szavait. Boldogságom nem lett volna olyan felemelő, ha éjszaka nem lettem volna másképpen és teljesen boldog Marikával, ha ott a Sztambul kávéházban a legcsekélyebb testi vágyat is érzem. De nem, eszembe sem jutott az a lehetőség, hogy még egyszer lefeküdjünk a Visegrádi utcában a díványra, kudarcaim borzasztó színhelyére. De az megfordult a fejemben, hogy miért ne lehetnék boldog Marikával, és közben miért ne lehessen részem abban az ártatlanul felemelő varázslatban, amit senki mástól sem kaphatnék meg. Azzal búcsúztunk el, hogy majd felhívjuk egymást, és találkozunk – amikor csak lehet.

A következő héten három verset írtam, egy triptichont életem három asszonyáról. Az összefüggést az is jelezte, hogy az első két vers utolsó két sora mintegy áthúzódtott a következőnek első sorába. Az első Marikáról szólt, és így fejeződött be: „Vérszínű most a világ, a vidék is / Borzongva átalakul.” A következő, Etiről, így kezdődött: „Vérszínű most a világ”, és ez volt utolsó sora: „Hogy felragyogott s beborult. Beborult.” A harmadik pedig ezekkel a szavakkal kezdődik: „Már beborult.” Visszatekintve jóslatszerűséget is lehetne látni abban, hogy a triptichon folyamatossága Piroskában végződik. Pedig a versnek az a summája, hogy nem vele akarom eltölteni az életet, hogy a valóság máshoz köt – mégse tudom nélkülözni az ő valóságfölötti bűvöletét. Marika is látta a verset – nem volt min megütköznie. Hiszen így végződik: „Drága barátném, hol van a nyár? Csak a képeiden.”

Ez a szokatlan, régies szó, „barátném” talán Radnóti-tól ered – ő kezdte így, még májusban, egyik szerelmes versét: „Csodálkozol barátném...” De az is lehet, hogy mindkettőnkre Berzsenyi hatott, akit mind a ketten nagyon szerettünk – a *Levéltöredék barátnémhoz*.

10. ÁRTATLANUL

A hajóállomási váratlan találkozással és ideiglenes búcsúzással hirtelen elsüllyedt Szentendre, beállt az ősz. Ősz – mióta gyerekkoromban ilyenkor helyreállt a téli rend, visszakerültek a padlóra a szőnyegek, az ablakokra a bársonyfüggönyök, vége volt a vakációnak,

Megint
Angyalföldön

megkezdődött a tanév, azóta mindig valami új kezdet volt, sokkal inkább, mint a tavasz, új tervekért ígért, új beosztást, megnyugtató és meghitt fejeletet.

Ebben az esztendőben az évadváltás az élet ütemének, viszonylatainak és környezetének eléggé feltűnő módosulásaival vétette észre magát. Mindenekelőtt mi is kiköltöztünk főnökeinkkel együtt a Fáy utcai gyártelepre. Megint egyszer Angyalföldön dolgoztam, újra hozzá kellett szoknom a hosszú villamosutakhoz reggel és este, esőben, ködben, hóban, megint az anyaghoz, a nyersanyagokhoz és az emberanyaghoz, a villamoson zsúfolódó és a gyárkapukon kitóduló munkásokhoz – az angyalföldi gondolatokhoz. Eti könyörtelen gyerekkori világához. Nem volt nehéz visszaszoknom: a Fáy utca nem esett messze a Reitter Ferenc utcától, a Viktória Költő- és Szövőgyártól, ide is a Béke téren kellett leszállnom, a templomnál, amelyben több mint két éve Vilmával csókolóztunk.

A Giraud persze Angyalföldön se lett nagyüzem, de azért szemre is igazi gyártelep volt, sokkal inkább, mint a Klauzál téri bérház udvarán és pincéjében megbújt konyha és dobozoló – amiket egyébként raktárnak megtartott a cég. Az új gyár egy nagy udvarszerű telken helyezkedett el több kisebb épülettel. Irodáinknak immár nem üvegkalickái, hanem szabályos szobái egy kis épületben különültek el az előtérben, de azért persze a főzésnek és állati anyagának az udvaron terjengő szaga némileg hozzánk is behatolt – csak éppen hogy tudjuk, hol dolgozunk. Szóval a háborús konjunktúra meglátászott a gyár külsején is. De a forgalomnak a konjunktúrával járó növekedése minden téren megköve-

telte a növekedést, nemcsak a nyersanyagban, hanem az emberanyagban, vagyis a munkások létszámában is. Ez a szaporulat elsősorban franciákból állt. A vezetőség nem kötötte orrunkra, honnan kerültek elő, Franciaországból szöktek-e vagy hadifogságból – mindenesetre úgy látszott, itt érzik magukat legnagyobb biztonságban a németek elől. Semmiképpen sem úgy viselkedtek, mint akik bujkálnak: ha az irodából az üzembe igyekeztem, amit éppen annyiszor megkövetelt a munkám, akár a Klauzál téren, gyakran ütötte meg a fületem a hangos francia szó az udvaron – jólesett hallani.

Francia szó az
udvaron

A gyár és a forgalom növekedése feszesebb ügymenetet, pontosabb adminisztrációt követelt – követelt volna meg. Holott éppen ebben rosszabbul álltunk, mint a Klauzál téren: Boutet úr távoztával a Fabank egyik hivatalnoka végezte a könyvelésünket, amúgy fél kézzel. A cég, azaz Steuer úr, csak nehezen, hirdetésre talált új könyvelőt, pontosabban szólva könyvelőnőt, aki addig Veszprémben dolgozott, onnan költözött fel Budára, pulijával és ötven kaktuszával. Komoly, idősebb nő volt, egy hónap alatt rendbe hozta és aztán megbízhatóan vezette a könyvelésünket. Kiderült, hogy engem ismer: olvasta verseimet – nemcsak egyet, mint Marika – a *Pesti Hírlap* mellékletében. Az volt az újságja, a folyóirata meg az *Új Idők*. De amúgy is komoly olvasó volt, kedvenc írói Herczeg, Harsányi Zsolt és – isten tudja, hogy került harmadiknak ebbe a társaságba – Kosztolányi. Nemcsak olvasó volt, hanem rajongó: kiderült, hogy három kedvencét személyesen is fölkereste, tiszteletét kifejezni és elbeszélgetni velük. De olvasott külföldi írókat is magyarul – mert

Jézust
Hitlerhez

idegen nyelven nem tudott –, jobbára az *Új Idők* kiadványait, vagy ahhoz hasonló színvonalon.

Azt mondhatnám, hogy Pathó Ilona – mert így hívták új kolléganőnket – az úgynevezett keresztény középosztály szellemének megtestesülése volt – politikailag is –, ha nem lett volna egyúttal szabadgondolkodó. Igaz, hogy furcsa szabadgondolkodás volt az övé. Beálltakor éppen Papini *Jézus*-könyvét olvasta, és velem arról kezdeményezett beszélgetést, bár én szabadkoztam, hogy nem olvastam a könyvet. Pathó kisasszony Jézust Hitlerhez hasonlította, mondván, hogy mindketten kommunista eszmékkel hatottak és azzal, hogy mesterei a propagandának, és propagandájukkal mindketten a szegényekhez fordultak – így tettek szert nagy befolyásra. Hozzátette, hogy Jézus nem győzött volna, ha nem hal keresztfán. Én azzal próbáltam neki ellentmondani, hogy Jézus halála egyenes következménye volt a tanításainak, meg hogy Hitlernek hiába volt nagy befolyása a szegényebb rétegekre, ha nem sikerül megnyernie a német nehézipart, míg Jézus azt hirdette, hogy a gazdagabbak csak úgy követhetik őt, ha szétosztják a vagyonukat. De hamar elálltam az érveléstől, részint mert Pathó kisasszony szenvedélyesen vitatkozott, én meg átalltam a hevességét viszonzni – mégis csak nő volt, és nálam jóval idősebb.

Pathó Ilona megjelenése véget vetett az iroda németellenes túlsúlyának. Nem szám szerint, hiszen Giraud úr, az „őrnagy” úr, Steuer úr velem együtt még mindig többségben voltak, csakhogy míg Pathó kisasszony teljes biztonsággal és hangerővel képviselhette a hivatalos politikai álláspontot, mi, a többség, csak halkan és óva-

tosan körülnézve cserélhattünk egymással véleményt és híreket. Többségünk egyébként nemsokára tovább csökkent, mert a nem sok vizet zavaró Szabó Emőke (Oszkárék házmesterének a lánya) férjhez ment, már nem jött át velünk a Fáy utcába, és helyére új munkaerő került a céghez, Csertótiné, egy enyhén bandzsító, de azzal együtt is csinosnak mondható fiatalasszony, aki politikailag ugyanazt képviselte, mint a könyvelőnő, csak éppen társadalmilag és értelmileg is alacsonyabb fokon, stílusában pedig egyenesen útszéli kezdetlegességgel. Pathó kisasszony igyekezett is magát – mai szóval – „elhatárolni” Icuska, az új kolléganő véleménynyilvánításaitól. Egy ízben, amikor Icuska a maga kotnyeles módján helyeselt főnöke – mert közvetlenül Pathó kisasszony keze alatt dolgozott – éppen kinyilvánított álláspontjának, a könyvelőnő választékosan, de élesen utasította helyre azzal, hogy semmi joga beleszólni a társadalmilag fölötte állók beszélgetésébe. Icuska erre így nyelvelt vissza:

– Én a férjem után vagyok úriasszony – amin mindnyájan nevetni kezdtünk, annál is inkább, mert egyébként nem sok szó esett a férjéről, és fogalmunk sem volt róla, voltaképpen kicsoda-micsoda Csertóti úr.

Pathó kisasszonynak bezzeg nem kellett bizonyítani, hogy úriasszony: elárulta a megjelenése, fellépése, gondolkodása, beszéde. Lengyel bundában járt, és puritánul öltözködött – még mindig az illett legjobban majdhogynem férfiasan csúnya arcához. A haját rövidre vágatta, valahogy úgy, mint Eti Bécsben. Vénkisasszony volt, de többször is kijelentette, hogy sohasem akart férjhez menni – és ezt neki el is lehetett hinni. Jel-

Férje után
úriasszony

Valami
férfiasság

lemző, hogy senki sem szólította Ilonkának – magunk közt mindig úgy emlegettük: a Pathó. Még a rigolyái is legalább annyira voltak agglegényi, mint vénkisasszonyi rigolyák. Bár a vénkisasszonyok szokása szerint sokat beszélt, volt a modorában valami férfiasság, még abban is, ahogy csinosabb nőkre nézett, ahogy bánt velük. Icuskával például, aki közvetlenül neki volt alárendelve, szigorúan bánt, a legkisebb hibáért is keményen megdorgálta, minduntalan ide-oda szalajtott, sőt nyugodtan kiszolgáltatta magát vele, ha azonban Icuska időnként elpityeredett, gyöngéden megsimogatta fekete haját, és azt mondta: – Ejnye, ejnye, már megint eltörtött a mécses –, és mire Icuska megtört annyira, hogy kezicsókolommal köszönt neki, már védelmébe vette őt, ha netán Steuer hordta le.

De tartozom annyival Pathó emlékének, hogy megjegyezzem: a bánásmódját nem egészen osztályöntudat irányította. Marikáról például pontosan tudta, honnan jött, de azért esze ágában sem volt, hogy lekezelje, pedig három évvel fiatalabb volt Icuskánál – igaz, nem hozzá volt beosztva –; még azt is eltúrte tőle, ha arra vetemedett, hogy ellentmondjon neki. Sőt, nem átallt a szépségéről áradozni, a „különleges” szépségéről, ahogy mondta, nemcsak a háta mögött, hanem a szemébe is. És a két lánnyal való bánásmódjának e kilengései nem csupán múlt szeszélyek, vagy ha úgy tetszik, rigolyák voltak: nem változtatott rajtuk az alatt a három év alatt, amíg együtt dolgoztunk. Ezzel persze nem járult hozzá a két ifjú kollégához jó viszonyához, annál inkább Marika futtatásához a Fáy utcai iroda belvilágában.

Marika azonban sztárszerepét nem csupán a köztisz-

teletben álló könyvelőnek kedvességének köszönhette, hanem valóságosabb, hogy úgy mondjam, dologibb tényezőknek is. Pathó természetesen átvette elődje, az eltávozott Boutet egész munkakörét, csak egy kötelezettség ellen tiltakozott: a vámkönyvet sehogy sem akarta vállalni, mondván, hogy az nem a könyveléshez tartozik, hanem az export lebonyolításához – amiben volt is valami. Boutet távozása után úgys ráb bízták – most hát végleg a nyakamon maradt. Korábban már beszéltem a tranzitanyagokról, vagyis a külföldről behozott szarvasgombáról és különleges fűszerről, amit belöldön nem hozhattunk forgalomba, hanem különböző készítményeinkben feldolgozva, újra külföldre szállítanunk, azaz exportálnunk kellett. Ezeket az importált anyagokat kellett bevezetnünk a vámkönyvbe, és export esetén a szállítmányban felhasznált szarvasgomba- és fűszermennyiséget is aprólékos pontossággal kellett könyvelnünk, mert ezeknek az átmenő anyagoknak minden grammjáról kötelezve voltunk számot adni.

Boutet, mielőtt végleg kilépett a cégtől, átadta nekem a fekvő téglalap alakú, vastag vámkönyvet, és el is magyarázta, hogyan kell vezetni. Oldalai nagyon bonyolult képet mutattak az apró számokkal teleírt többrendbeli hasábjakkal. Boutet minden importszállítmány után bevezette a könyvbe annak súlyát: ez volt az első hasáb, minden főzéskor viszont bejegyezte az ahhoz felhasznált szarvasgomba és fűszerek súlyát egy második hasádba, aztán minden külföldi szállítmány esetében a dobozokból kiszámította az exportált mennyiséget – arról külön hasábot vezetett. A három hasábból ki lehetett számítani a raktáron levő átmenő anyagok

súlyát. De hogy miképp, azt képtelen voltam megérteni, annál kevésbé, mert Boutet gyorsan és magától értetődően magyarázta meg a műveletet, hogy aztán mit értettem belőle, abból már nem volt ideje kikérdezni – én meg röstelltem további magyarázatot kérni. Különbösen is úgy vettem ki, hogy még sohasem egyeztettek a gyakorlatban a raktáron őrzött mennyiségeket a hasábokból kiszámítható végeredménnyel – én meg abban bíztam, hogy erre a jövőben sem fog sor kerülni. Így hát vezettem a vámkönyvet, ahogy bírtam, anélkül hogy igazán tudtam volna, mit is csinálok.

Egyszer aztán, mint derült égből villámcsapás, minden előzetes értesítés nélkül megérkezett a vámhivatal két embere, ellenőrzésre. Ez először fordult elő. Miért éppen most? Talán mert az átköltözéssel a Fáy utcába a Giraud is rákerült a komolyabb angyalföldi gyárak listájára? Vagy a gazdasági megszorítások szaporodásával, ahogy az már lenni szokott, szaporodott a gazdasági kihágások száma, és megnőtt az illetékes hatóságok ébersége? Akárhogy is, a vámosok a vámkönyvet kérték. Steuer engem tuszkolt előre. Én előszedtem a könyvet és kinyitottam. Steuer ott maradt állva az asztalomnál, de nem szólt bele a munkánkba, ami nem vallott rá. Láttam, ő sem érti, miről van szó – nem volt csoda: sohasem ellenőrizte a vámkönyvet, addig ki sem nyitotta. Az egyik vámos felszólított, magyarázzam meg, mit jelent a három oszlop. Megbénult az agyam, dadogni kezdtem. Ebben a pillanatban, mintha csak véletlenül, elhaladt mellettünk Marika, rápillantott az asztalomra, és megszólalt:

– De hiszen ezt a könyvet én vezetem.

És már oda is húzott egy széket a vámosok mellé, és elkezdett a számhasábokra mutogatva gyorsan beszélni. Honnan tudta, miről van szó? Lehet, hogy röptében behatolt a fülébe és eszébe, amit Boutet nekem magyarázott? Vagy hiszen panaszkodtam én már neki keserve, hogy sehogy sem tudok eligazodni a vámügyekben – lehet, hogy a hátam mögött belenézett a vámkönyvbe, és megértette, amit én nem értettem? Tény, hogy folyékonyan magyarázott – az volt a gyanúm, hogy legalábbis részben halandzsázik. Én legalábbis nem értettem, amit előadott – azt hiszem, a vámosok sem. De akárhogy is, elégedetten álltak fel, beleütötték a pecsétet a vámkönyvbe – annak jeléül, hogy odáig ellenőriztetett –, és barátságban távoztak. Én föllélegeztem, Steuer megnyugodva vigyorgott, és tüstént rábízta a vámkönyv további kezelését Marikára. Én persze szígyenben maradtam, de erről senki sem beszélt, én sem bántam: örültem Marika újabb dicsőségének.

A Giraud-nál egyébként is mindinkább tudomásul vették, hogy mi ketten összefüggünk egymással, és legtöbben jó szemmel nézték ezt az összefüggést. Talán csak a kolléganőink felől sejthettünk némi rosszallást, erkölcsi helytelenítést vagy egyszerűen női irigységet, nem lehetett tudni – de nem sokba vettük. Icuskát minden csínosságá mellett az egész iroda úgy tekintette, mint egy jelentéktelen kis nőstényállatot; Pathóról pedig tudtam, hogy akárhogy gondolkodik is, nem telik ki tőle, hogy följelentsen minket. Különben is úgy látszott, az egész fajvédelmi törvényt nem kell túlságosan komolyan venni. Igaz, egy nyilas képviselő a vejét, amikor kiderült róla, hogy „fajilag” zsidó, leszúrta, még

a törvény életbelépése előtt, aztán, már az érvényessége után, tíz hónapi börtönre ítélték, de tekintettel az enyhítő körülményekre, szabadlábra helyezték. A fajgyalázás bűnét hiszen valószínűleg nemcsak mi követtük el, hanem sokan szerte Magyarországon, de tudtommal a bíróságok nem tárgyaltak ilyen bűnügyet, még nem tartottunk egészen ott, ahol Németország. Ami pedig Marikát illeti, ő nem is gondolt az egészre, eszébe sem jutott a Damoklesz-kard a fejünk fölött.

Így hát esténként rendszerint, mintha mi sem volna természetesebb, együtt indultunk a Fáy utcából a Béke tér felé, aztán onnan villamossal a Katona József utcába, legfeljebb Marika még bevásárolt valamit vacsorára, mielőtt hazatértünk. *Haza*, igen, ez a szó már megint nem a Sas utcai otthontalan otthont jelentette, ahol az elmúlt két esztendőben magányosan annyi időt eltöltöttem, mint soha azelőtt, hanem azt a meghitt szobát, ahol Marika lakott. Tehát körülbelül azt az életet éltem – legalábbis külsőségeiben –, amit tíz évvel azelőtt Etivel, az ő albérleti szobáiban. De míg annak idején egyik albérleti szobából a másikba hordoztam magammal azt a várakozásomat és reményemet, hogy előbb-utóbb megházasodhatunk és összeköltözhetünk, most erre gondolni sem lehetett – tiltotta a törvény. Talán az lett volna logikus és természetes, ha együttlétünket és ezt az egész állapotot merő ideiglenességnek érzem. Ehelyett valamilyen, teljességgel indokolatlan, megalapozatlan – biztonságérzet? megnyugvás? kiegyezés? vagy ellenkezőleg, megmakacsodás? vett erőt rajtam: ezt a helyzetet véglegesnek tekintettem, és Marikát a feleségemnek.

Csak éppen hogy nem voltam bejelentve a Katona

József utcába – különben úgy igyekeztem ott élni, mintha fiatal házások lennének. A hancúrozást ugyan abbahagytuk, de a szerelmet folytattuk, magas fokon. És ami a legfontosabb tünete volt a megállapodottságnak: rászoktam, hogy Marika kis asztalán dolgozom, éppen úgy, ahogy valaha Eti albérleti szobáiban. De nem zárkóztunk be a szobánkba: el-eltvittem Marikát moziba, hangversenyre, néha még színházba is. Ezeken a helyeken, de másutt is, találkoztunk néha nyári társaságunk némely tagjával, sőt elvittem őt bemutatni Kornissékhoz – természetesen ott volt, azaz odahaza volt Piroska is. Nemsokára találkoztunk a Szocialista Képzőművész Csoport *Vállaljuk korunkat* című kiállításának megnyitóján, ahol baráti körünk nagy részével találkoztunk, és amelyen Piroskának már néhány szép festménye, rajza függött a falon. De Marikát egyelőre nemigen foglalkoztatta Piroska személye – általában se nagyon érdekelték az emberek, akiket megismert –, Piroska már jobban megnézte őt, és persze kritikus szemmel. Amihez volt is joga, meg nem is –, ahogy vesszük. Ő persze Gabival volt, akinek láthatóan ugyancsak tett szert Marika, ennek viszont megvolt az a jótékony hatása, hogy némileg megnyugodott a felőlem fenyegető veszély tekintetében, és nem tartotta szükségesnek olyan dühödt gyanúval őrizni Piroskát, mint az ezerégyéjszakai dzsinnek az Ezeregyéjszaka tündereit.

Legfőbb ideje volt. Mert Piroskával a Sztambul kávéházi kibékülésünk óta rendszeresen találkoztunk. Többnyire szombaton hívtam őt ebédelni a Kárpátiába vagy a Kossuth Lajos téri Elysée kávéházba, de néha hét közben is fölszaladtam hozzá estefelé egy órára beszél-

Kritikus
szemmel

getni. Végül már ott tartottunk, hogy Piroska visszahozta nekem azt a régi szerelemmel telített képét a templomtoronnyal meg a kukoricással, amit egy évvel azelőtt végleges szakításunk jeléül én vittem neki vissza a Visegrádi utcába. Ebből az alkalomból Anyámmal is újra találkozott – az ő jelenlétében állt fel a díványomra, hogy beverje a szöveget a falba és felakassza rá a képet. Új barátságunkért az első áldozatot ő hozta: Kamilláék, amint megneszelték újjáéledt kapcsolatunkat, olyan gyűlölettel fordultak ellene, hogy végül megunta a Műhely ellenséges légkörét, otthagya őket. Igaz, hamar talált új munkát: belépett egy lámpaernyőműhelybe, amelyik szintén afféle kommunista jellegű közösség volt. Itt még többet is keresett, mint a kerámiával, igaz, sokat is kellett érte dolgozni: korán reggel kezdték a munkát, és gyakran, ha egy órát nála tölthettem, akkor is közben lámpaernyőket festett, könnyed gyorsasággal és ügyességgel. Én persze ilyenkor is önzően élveztem azt a csapongásában is emelkedett szellemességet, amelyet mindig is közvetlenebbül tudtam felfogni, mint a mivoltát megfejteni.

Monori azonban, úgy látszott, nem osztozik a Műhely ellenséges érzületében. Legalábbis amikor egyszer Piroska influenzában feküdt, és Monori az ágya szélén ült, viszonylag nyugodtan, vagy legalábbis közönyösen tudtunk egymással érintkezni. Őt a kettőnk látványa – mármint Marikáé meg az enyém – nyilván meggyőzte arról, hogy összetartozunk, hogy *mi* tartozunk össze. Én pedig minden bánat és bánatalom nélkül tudomásul vettem, hogy Piroska véglegesen szerelmes Gabiba. Ha úgy *kell* neki, hát úgy kell neki, gondoltam

tagadhatatlanul némi kárörömmel, de őszintén pártfogó jóakarattal is. Miért ne házasodnának össze? – terveztem magamban: Piroskának ez megnyugvást hozna, és talán rendezettebb, megállapodottabb életkörülményeket. Képmutató lettem volna, ha önzetlen elgondolásaimban semmi szerepet se szánok magamnak. De miért ne lehetnék én a házibarát? – fordult meg a fejemben, de nem a szónak akkori egyértelműen sikamlós jelentésében, hanem a szó szerinti, hátsó gondolat nélküli értelmében. Persze szívesebben lettem volna egy méltóbb házasság barátja. De ahol az alapvető helyzeten változtatni nem lehet, ott senki sem törekedhetik többre, mint hogy megpróbálja a veszett fejsze nyelét menteni.

A veszett fejsze
nyele

Ennek a mentési kísérletnek része volt egy kellemetlen szerep is: megmondani Piroskának, hogy nem bízom Gabi tehetségében, és nem hiszem, hogy valaha is igazi író válhatnék belőle. Nem kellett hozzá nagy meggyőző erő, annál kevésbé, minthogy Piroska maga kezdte pedzeni a témát. Valamiféle tollforgatói képessége azonban mégiscsak volt Monorinak, bár inkább zsurnalisztikai, mint szépirodalmi. Ezért hát arra beszéltem rá Piroskát, hogy szellemi befolyásával igyekezzék Monorit az újságírás környékére terelni – ott még kereshetne is valamit, ami ráfér az anyagi helyzetére, és még házasságuk lehetőségeit is javíthatná. De kiderült, hogy nem hajlandó feladni irodalmi becsvágyait. Sőt, újságolta Piroska, Monori és más kommunista írók éppen azon fáradoznak, hogy közös évkönyvet adjanak ki, ami folyóiratot pótolna, mert arra úgysem kapnának engedélyt. Még az is szóba jött, hogy én

szerkesszem az irodalmi részt – én talán több jó nevet tudnék vonzani. Legfőbb irányítójuk és tanácsadójuk, Molnár Erik – akit akkor Jeszenszky néven hallottam emlegetni – nem ellenezte az ötletet, csak azt jegyezte meg rólam: „Jó költő, bár politikailag csirkefogó.”

Az volt a gyanúm, hogy az én nevem ötletét valami módon Piroska juttatta eszébe Monorinak. Ha csakugyan így volt, akkor ennek a kapcsolatnak az ötletét viszont önkéntelenül én sugalltam Piroskának egyik beszélgetésünk során. Az írói helyzetemről panaszkodtam, pontosabban arról, hogy nem tartozom sehová. A népiesek urbánusnak tartanak, az urbánusok renegátanak. Szorosabban vett barátaim, a volt Argonauták körének nagyobb része a zsidó hitközségben talált fedezékre, ahol irodalmi felolvasásokat tartottak a Goldmark-teremben, antológiát adtak ki, szóval élénk szellemi életet folytattak. Ennek az egész botcsinálta művészeti pezsgésnek a lelke Komlós Aladár volt, aki engem is felkért, akárcsak Radnótit, hogy adjunk verset az antológiába. Miklós egy szikrázóan tiszta és okos, emlékezetesen szép levélben fejtette ki, miért nem hajlandó szükségből sem részt venni egy felekezeti (a gyakorlatban faji) szempontok szerint létrejött tömörülésben. Én nem szántam az ügyre ennyi fáradságot: egyszerűen megmondtam Komlósnak, hogy nincs kedvem az egész antológiához sem. Így tehát minden barátom közül egyedül Miklóssal gondolkodtunk teljes elvi egyetértésben. De míg Radnótit, bár a mozgalomban ő sem vett részt, a kommunista oldal a szövetségesének, sőt a magáénak tudta, énrám mindig fenntartásokkal, ha nem éppen idegenkedve néztek, azok az átkozott leve-

leim a *Válasz*-ban pedig végképp elrontották velük a dolgomat.

Óvatosságból

És minden kívülrekedésem közül talán ez bánt a legjobban, mondtam akkor Piroskának, elvégre a politikai gondolkodásom mégiscsak az övékhez áll a legközelebb, különösen a háború mostani világhelyzetében. Hát azt gondoltam, ha valami, úgy ez a csöppet sem célzatos panaszsom indíthatta Piroskát arra, hogy az én nevemet is bevesse Monoriék tervezgetésébe. Őszintén szólva nem örültem neki: túl nagy ára lett volna a békének ezeket a féltehetségeket szerkeszteni, ha viszont kibújok alóla, az csak felszította volna az ellenséges érzést. Csak abban bíztam, hogy Molnár Erik minősítése után kétszer is meggondolják, érdemes-e velem kezdeni. Szerencsére nem került sor erre a meggondolásra: a folyóirat vagy évkönyv terve anyagibb akadályokon feneklett meg.

Ezekről a hétköznapi beszélgetésre ellopott órákról, se szombati ebédeinkről nem tettem említést Marikának. Óvatosságból nem beszéltem róluk: fölöslegesnek véltem, hogy bonyolult magyarázatokkal terheljem felfogóképességét – amelynek amúgy is annyi merőben új jelenséget, anyagot kellett feldolgozni. Márpedig érintkezésemet Piroskával sehogy sem lehetett volna egyszerűen megértetni vele. Semmi esetre sem azért hallgattam el, mintha úgy éreztem volna, hogy lényegi titkolni-valóm van. Elvégre Marika, ha másból nem, hát a triptichonom utolsó darabjából megérthetett annyit – mert esze ragyogóan működött már versolvasásban is –, hogy szerelemben voltunk, de nem sikerült, el is parentáltam a viszonyunkat, és mégis szükségem van a lényére. Egy

percig sem vonult át rajtam, átfutó árnyékként sem, az a gondolat, hogy hazudok, vagy éppen „megcsalom” Marikát. És ha valakinek netán eszébe jutott volna ezzel vádolni, így feleltem volna: ugyan mivel? talán elveszek tőle valamit, ami az övé? megrövidítem őt valamivel? talán csökkent ölelkezéseink hőfoka, ereje, boldogsága? talán már nem gyönyörködöm annyira az Aphrodité-szépségében, mint negyedéve a Nádor utcai panzióban? vagy nem élvezem eléggé boldogságának madárcsicsergését – Piroska hangjának csellómélysége után? Ellenkezőleg, mikor e lopott órák után a Visegrádi utcából átmentem a Katona József utcába, fölpezsdült szemmel, mintha először látnám, és magamban kitörő ujjongással fedeztem fel a kincset, amit nem kerestem, csak találtam – néha úgy éreztem, jogtalanul.

A Visegrádi utcában viszont – és a Kárpátiában és az Elysée kávéházban – úgy éreztem, jogom van arra, amit élvezek: megszenvedtem érte, megérdemlem, sőt jár nekem. És nemcsak teljes jogom, de teljes ártatlanságom tudatában. Mert ha Piroska szabálytalan szépségét, rejtélyes eleganciáját, ezeregyéjszakai báját jobban méltányoltam is, mint valaha, most már semmiféle testi kívánságot sem ébresztett bennem – véletlenül sem csókoltuk meg egymást. És őszinte, majdhogynem testvéri szeretettel kívántam neki – ha már a dolgok úgy alakultak, ahogy –, minél több öröme legyen a szerelmében Gabival. Ártatlanságom érzetében feltételeztem, hogy Piroska is ugyanolyan jóakarattal vagy legalább elnézéssel tekinti az én szerelmem alakulását, mint én az övét. Így történhetett, ezzel az ártatlan érzülettel, hogy amikor karácsonyra egy szép, mutatós pongyolát akartam

ajándékozni Marikának, ki mást, mint Piroskát kértem rá, hogy segítsen a kiválasztásában. Ez az ötletem onnan támadt, hogy ő is nagyon szép sötétkéék pongyolát viselt, ez is még „úriasszony-korából” maradt párizsi darab volt, nekem viszont semmi gyakorlatom sem volt a pongyolavásárlásban – Etinek sohasem vehettem. Piroska el is jött velem híven, sikerült is egy igen szép türkizkék háziköntöst találnunk. Eszembe sem jutott volna, hogy Piroska ezt fonák helyzetnek találhatja – én igazán szívesen álltam volna rendelkezésére, ha bármely ruhadarabot akar Gabinak venni. Aminthogy egész kapcsolatunkat az én meg nem érdemelt boldogságom jogos, természetes, megérdemelt kiegészítésének tekintetem – és meg voltam vele elégedve. Még ma is azt hiszem, ezek voltak addigi életem legkielégítőbb hónapjai.

Elégedettségem aligha lehetett volna ilyen zavartalan, ha irodalmi helyzetem úgy alakul, ahogy el voltam rá készülve. Az irodalom – amit én annak tudtam, az igazi – korántsem követte úgy a történelmet, amint Miklóssal közös előérzetünk jósolta. Ez nem kis mértékben Illyésnek volt köszönhető, aki méltó utódnak bizonyult – márpedig a *Válasz* és a *Szép Szó* megszűntével az egyetlen igazi irodalmi folyóiratot ő kormányozta, a Babitstól örökölt iránytúval, és teljes szerkesztői gonddal és figyelemmel. Hétfőn délutánonként a Duna-corso kávéházban továbbra sem láttam senkit, akivel ne szívesen fogtam volna kezét. Még olyat sem, akiről feltételezhettem volna, hogy szívesen húzódna el mellőlem. Szóval mégsem rekedtem kívül az irodalmon. Persze Miklós sem: soha annyi verse nem jelent meg a *Nyugat*-ban, mint ez idő tájt a *Magyar Csillag*-ban – holott

Ugyanolyan
szívesen

Illyés nem is kellőképpen méltányolta fejlődését az utóbbi években. Nekem rögtön, amint elkezdte a *Magyar Csillag*-ot, jelezte, hogy ugyanolyan szívesen lát benne, mint ahogy Babits közölt a *Nyugat*-ban. Az Akadémia akkoriban adta ki Eötvös *Napló*-ját – engem nagyon foglalkoztatott, a gondolkodása is, a személyisége is. Jeleztem Illyésnek, hogy szeretnék róla írni – megörült a tervnek. Egy hónap alatt elkészültem a tanulmánnyal – ezt a címet adtam neki: *Eötvös József öregkora*. Illyésnek tetszett – már korrektúrát is csináltak belőle.

És megjelent a Dante Könyvkiadó nagy antológiája, a *Mai magyar költők*, amit Vajthó László szerkesztett – Radnóti segédletével. Ez volt a legtekintélyesebb antológia az élő magyar költészetből, és a közönséghez is leginkább ez jutott el. A mi nemzedékünk is ebben az antológiában jutott a legméltóbb helyhez, nekem is kedvemre való verseim jelentek meg benne, ami annál is érthetőbb volt, mivel Miklós megbeszélte velem a válogatást. Az időszaki megjelenés lehetőségei persze a sajtó háborús korlátozásával beszűkültek, de azért időnként kivételes lehetőségek is adódtak. Lukács Laci például, aki lankadatlan párthűsége mellett sem szakította meg velem a barátságát, valamiféle anyagi eszközökkel kiadott négy, folyóiratot pótló füzetet *Tavaszi, Nyári, Őszi, Téli* címmel – ha jól emlékszem, valamennyibe adtam verset. Lukács László – akire nem eléggé emlékezünk – ebben az időben maga is szép, érdekes verseket írt. Különösen a *Favágó*-ra emlékszem, amelynek allegóriája a német támadás megtorpanására szólt. Így kezdődött: „Beleszaladt a fába a fejsze, / de bennmaradt”, és

ez volt a vége: „de győztes a tölgy! Elkapja a baltát / és vissza is üt”.

Egy hetyke
úriember

Lukács Laci vátesznek bizonyult ebben a versében, mert hiszen mindez akkor még nem következett be, mindössze annyi történt, hogy közvetlenül Moszkva alól az oroszok visszaverték a németeket. Persze ez a *mindössze* sem volt csekélység: végül is öt hónapos szakadatlan és elképesztő német előnyomulás után az első esemény, amire egy kicsit föllélegezhettünk. Illyés júniusi jóslata legalábbis, hogy az oroszok nem fognak harcolni a németek ellen, tévesnek bizonyult: harcoltak még visszavonulóban is. Kijev, Moszkva, Leningrád, mondta akkor Illyés, mindegyik városra egy hét kell csak a németeknek. Azóta öt hónap múlt el, és csak Kijev volt német kézen, Moszkva, úgy látszott, már biztonságban van – Leningrád körül még lankadatlan volt a fojtogató.

Nemsokára azonban olyasmi történt, ami közvetlenül szította fel a reményeinket. A japánok minden hadüzenet nélkül orvtámadással szétbombázták a csendes-óceáni amerikai flotta nagy részét, és nekivágtak Kelet-Ázsia meghódításának. Másnap Amerika hadat üzent Japánnak. Budapesten persze nem ennek örültünk, hanem annak, hogy két napra rá Németországnak is hadat üzent. Másnap, nehogy kimaradjunk valamiből, Bárdossy bejelentette, hogy mi is hadat üzentünk Amerikának – ez a hetyke úriember tehát, miután fél évvel azelőtt hadat üzent a Szovjetuniónak, azt is vállalta, hogy hadat üzen az Amerikai Egyesült Államoknak. Valahol az Amerika Hangja rádión azt hallottam – már nem emlékszem, ki mondta, talán a külügyminiszter –,

Mindent
mindennel
összefüggésbe

hogy Amerika egyelőre nem vesz tudomást a magyar hadüzenetről, ami nyilván tévedés lehet. Így a japán támadásnak megvolt az az előnye, hogy Amerika nyíltan és hivatalosan is csatlakozott a németellenes szövetséghez. Budapesten minden értelmesebb ember tudta, hogy ez eldöntötte a háborút.

Ennek a felismerésnek első jelei nyilván az irodalmi életben mutatkoztak. Egyik este, mikor Löbl Ödönéknél gyűltünk össze néhányan, a házigazda tanácsért fordult Radnótihoz és hozzám, hogy milyen baloldali könyveket hozzon ki az Officina jövő karácsonyra – hiszen addig vége lesz a háborúnak. A Dunacorso kávéházban is, a *Magyar Csillag* hétfői asztalánál – mi még mindig *Nyugat*-asztalnak mondtuk – fölpezsdültek a várakozások, a viták. Legemlékezetesebb, legalábbis számomra, az volt, amit Szentkuthy vívott végig Kerényi Károllyal és híveivel. Amihez nagy harci kedv, sőt némi bátorság is kellett, mert, amint a maga helyén elmondtam, Kerényinek egész kis rajongó köre volt – ez a nimbusza időközben az írástudók szélesebb körében is terjedt. Kerényi Európa-szerte ismert nagy tudását senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni. Csakhogy ő egy erre meglehetősen alkalmatlan szellemvilágból, a görög-rómaiból párolt valamiféle, mindent mindennel összefüggésbe vonó misztikát, amely nem egy ponton érintkezett, nyilván Kerényi szándékain messze túlmenően, az újabb német gondolkodás észellenes irányzatainak mérgező bölcseleti párájával.

Qui dit mistique dit mistification – aki misztikát mond, misztifikációt mond, írta Gide. Lehet kételkedni persze e tömör mondat általános igazában. Ezúttal azonban

csakugyan egy zsonglőri ügyességgel kibontakoztatott misztifikációval álltunk szemben. De csak Szentkuthy-nak volt annyi tárgyi tájékozottsága és vívói virtuozitása, hogy szembe is merjen szállni vele. A *mítosz mítosza* címmel mulatságos, de véresen komoly, a gorombaságot érvek tűzijátékában felröppentő tanulmányt írt Kerényiről, azaz ellene – Illyés örömmel fogadta. Mikor a Dunacorsóban vitakoztak róla, Szentkuthy ott se volt – nem járt el a hétfői összejövetelekre. Én arra léptem be, hogy Szerb Antal halottsapadtan, megdöbbenésében csak hebegni tud, annyira lesújtottan csodálkozik, nem érti, hogy Illyés egyáltalában foglalkozik ezzel a förmedvénnel, méltatlan rágalommal. Mikor kifutott, és a szó szoros értelmében elállt a szava, Devecseri kipirultan, kiabálva kezdett tiltakozni, hogy Illyés egyáltalában fontolóra veszi ennek az útszéli pamfletnek a közlését. Szentkuthy álláspontját Illyés képviselte – illetve a maga szerkesztői álláspontját. Keményebben, amint ahogy Szentkuthy tette volna, mert az ő számár-fület mutató, de mégis megvesztegető bohócmanírjai nélkül vetette latba rendíthetetlen felvilágosultságának fölényes erejét. Szerb Antal viszont védekezésbe szorult: ha jól emlékszem, úgy nagyjából a mítoszt, a mítosz jelenkori jogait is védelmezte, még mindig ügyetlenül hebegve – kicsit sértetten is. A többiek nem szóltak bele a vitába: közelebb húzták székeiket és feszülten figyeltek, némileg talán szeppenten is. Csak én szekundáltam elvétve Illyésnek – eleinte, mert később hirtelen megsejtettem, hogy az ő keménysége és Szerb Antal érzékenysége mögött valami másról is szó van. Sőt indokolhatatlanul, homályosan, hogy olyasmi-

Érvek
tűzijátékában

ről, ami talán csak a háború után dőlhet el. Végül Illyés azzal zárta le a vitát, hogy ő szerkeszti a lapot: azt közöl benne, amit jónak lát.

Szerb Antal is, Devecseri Gábor is megírták vitacikkeiket a Szentkuthyéra – a következő számban jelentek meg. Szerb Antalé igen szellemes volt, de tartalmában eléggé szegényes. Szentkuthy válaszcikke udvariasan megsemmisítő volt. Legnagyobb bravúrja talán egy zárójelbe tett filológiai utalás, amely csak a beavatottaknak érthetően figyelmeztette Szerb Antalt mitizálásuknak őt is érintő politikai összefüggéseire. Aztán megkésve, ügyvédi közvetítéssel, sajtótörvényre hivatkozva megjött Kerényi válasza, mely arról tanúskodott, hogy ennek a világhíres mitológusnak, aki olyan színvonalas irodalmi körre tudott hatni, fogalma sem volt az irodalom szokásairól és nyelvéről. Szentkuthy tanulmánya nemigen józanította ki Kerényi híveit. De mint a hasonló súlyú megnyilatkozásoknak, hatása hosszú távú volt. Nem vették rögtön észre, de egy idő múlva mindenki látta, hogy ennek az óssárkánynak, a misztifikációnak egyik éppen izgó-mozgó fejét levágták. Persze a sárákánynak tudvalevően mindig új feje nő. Az emberek fejéből pedig senki sem tudja kiirtani a misztifikáció hajlamát. Pirooska szokott idézni egy latin mondást: *mundus vult decipi, ergo decipiatur* – a világ azt akarja, hogy becsapják, hát be is csapják. Ez az igazság Kerényi kora óta sem vesztett az érvényességéből.

Persze azért nem minden irodalmi jelenség vallott arra, hogy a háborúnak belátható időn belül vége lesz, pláne valahogy úgy, ahogy mifelénk gondolják. Megjelent a szerelmes antológiánk, de nem sok örömrünk telt

benne: a cenzúra még levonatban tizenhét versét nem engedélyezte: hatot Képes fordításai közül (köztük két Eliot-verset, alighanem az első magyar nyelvűeket), ötöt Radnóti, ötöt az én, egyet Szemlér fordításaiból. És milyen verseket! Még hagyján, ha arra céloztak, hogy a béke jobb a háborúnál – ennek az antipacifista szempontnak esett áldozatul Propertius verse és Tibullusé, a *Detestatio belli*, Radnótinak talán legszebb fordítása. Miklós az ügyészségen működő cenzor nevét is feljegyezte: dr. Richternek hívták. „Eunuch könyv”, írta naplójába elkeseredetten Miklós. Pedig amúgy szép könyv lett belőle, ami főként Miklósnak volt érdeme: végigkísérte a könyv nyomdai sorsát. És amikor kezdtük látni, hogy a könyvet veszik, sőt észreveszik, mi is megbékültünk vele.

Vészjóslóbb jel volt a *Vigília* cikke a Dante Könyvkiadó, azaz Vajthó László költői antológiájáról: *Mai magyar költők avagy: az irodalom alvilága*. A *Vigiliát* akkor éppen Just Béla és Possonyi László szerkesztette, a cikket pedig az a – mondjuk – költő írta, akit a *Miért vijdog a saskeselyű?*-ben Szentendy néven emlegettem, vagyis úgy, ahogy Radnóti nevezte őt róla szóló epigrammáiban. Most is megmaradok ennél a behelyettesítésnél, már csak azért is, mert nem szívesen írnám le az igazi nevét. Szentendyről – aki szégyenszemre a *Szép Szó* egyik utolsó szerkesztője volt – Radnóti az írta Sík Sándorhoz intézett panaszkodó levelében: „ha ez a hülye fogalom, a *zsidóbérenc* egyáltalán van, akkor benne öltött testet”. Igen ám, de Hatvany Bertalan, a *Szép Szó* mecénása emigrált, a lap megszűnt, az idő is fordult egyet, így hát ő is elérkezettnek látta a pillanatot,

Mondjuk:
költő

hogy fordítson egyet a köpönyegén. Sorra vette Vajthó antológiájából azokat a költőket, köztük néhány elsőrangút, akiknek semmiféle magyar antológiában sincs helyük: véletlenül csupa zsidó származásút. De hogy feltűnően ki ne lássék a lóláb, hozzánk csapott két nem zsidót is: az egyik derék, iparkodó költő, a másik ugyan gyöngé költő, de tisztességes, bátor, németellenes publicista. Faludy Györgyöt meg egyenesen azzal vádolta, hogy kommunista kapcsolatai vannak – ami mellel még rágalom is volt. Faludyról – a legenyhébb szóval – megoszlottak a véleményeink. De azért ez a nyílt, veszélyes denunciació mindnyájunkat felháborított. A kötet szerkesztőjét, Vajthó Lászlót nem közvetlenül támadta, de azért az ő tiszta nevét is bemocskolta, mert valahogy úgy tüntette föl, mintha a kiadó üzelvei folytán az irodalmi alvilág befolyása alá került volna. Mert hiszen irodalmi alvilág is van, mint ahogy nemrég leplezték le a filmesek alvilágát. „Csodálatos párhuzam, a százezreket kereső filmek s néhány költő”, sóhajtott fel Miklós a Sík Sándornak írt levelében. Engem persze külön bántott, hogy a bevezető rólam szóló, megható szeretettel írt bekezdését külön is kipécézte, és nem győzött gúnyolódni, amiért Vajthó azt a „slemil”-t, aki én vagyok, hősieznek nevezi. Nyilvánvaló volt, hogy Szentendy – isten tudja, miért – énám a legdühösebb. Mégsem tudtam úgy felháborodni, mint Miklós, aki részt vett a könyv szerkesztésében.

Már csak azért sem tudtam eléggé felháborodni, mert – nem mondhatom, hogy szerencsére – képtelen voltam kellőképpen odafigyelni Szentendyre. Marika még decemberben megkapta az influenzát, elég magas láza

volt, vagy egy hétig feküdt. A háziakkal időközben összebarátkozott annyira, hogy nagyon kedvesen ellátták és gondoskodtak róla. De fölépülése után is maradtak hőemelkedései, rosszul érezte magát, hamar elfáradt, sápadtabb volt a szokottnál. Meg kellett vizsgáltatni: megállapították, hogy az influenza megtámadta a tüdejét – jó volna őt beutalni a mátraházi szanatóriumba. Nagyon megijedtem: a tüdőbaj akkor még féltelmes betegség volt. Két héttel azelőtt látogattam meg Évit a budakeszi szanatóriumban. Elég ijesztő látvány volt a többágyas szobában, ami magában is nyomasztotta, de attól függetlenül is szomorú volt, és keserű is – én úgy éreztem, lemondott már az életéről. De csak most láttam, hogy Marika fontosabb nekem a húgomnál. Nehéz volt elviselnem, hogy ez a ragyogó fiatal egészség is esendő – hogy rajta is van mit féltennem. Elképzeltem, hogy vele is végigcsinálom, amit két évig Etivel. Elképesztett a gondolat, hogy Eti után is van mit féltennem – hogy még tudok féltetni.

Elérkezett a karácsony. Marika vett egy szép fenyőágat, gondosan feldíszítette. Áadtam a türkizkék pongyolát, amit Piroskával vettünk neki – akivel mellesleg Marika betegsége óta nem találkoztam. Nagyon szép volt benne. Persze meggyújtotta a gyertyákat. Alig mertünk egymásra nézni: féltünk, hogy a másik meglátja a gondolatainkat. Éjfél után lefeküdtünk – ez volt az első szomorú szeretkezésünk.

Közben a mátraházi beutalás ügye, szinte észrevétlenül, elég jól haladt. A tüdőgondozóban felkarolták Marika ügyét, de talán ennél is többet nyomott a latban Kálnoky Laci, akinek mint egri előkelőségnek amúgy is

Azt se, hogy
„várj meg”

jó kapcsolatai voltak a szanatórium igazgatójával és orvosával, most meg éppen fent volt Mátraházán – neki is nem sokkal azelőtt újult ki a tüdőfolyamata. Kaptam tőle egy szép, sztoikusan tárgyilagos levelet, amelyben beszámolt az állapotáról: már akkor tudta, hogy olyan betegsége van, ami végig fogja kísérni egész életén. Egyúttal – azaz voltaképpen ez volt a levél eredeti célja – értesített, hogy Marika ügye el van intézve.

Január közepe lett, mire indulhatott. A Katona József utcai szobát persze fölmondta, fölösleges holmiját elhelyezte a nagynéninél a Nyár utcában. A Keleti pályaudvaron másodosztályú jegyet vettem neki Gyöngyösig. Ahogy kis fekete prémszegélyű fekete télikabátjában kiintegedett a vagon folyosójának ablakán, már újra bátran mosolygott. Még azt se mondta, hogy „várj meg!”

11. BOCCHERINI MENÜETTJE

Másnap kora reggel, még mielőtt a gyárba indultam volna, megérkezett a behívóm az újabb munkaszolgálatra – két nap múlva kellett jelentkeznem, ezúttal is Gödöllőn. De azért kivillamosoztam Angyalföldre, bejelenteni és elbúcsúzni. Nem tudom, mi történhetett ezúttal Giraud úrral, hogy annyira megszánt, de tény, hogy levette a kezét a szívéről, és becsomagoltatott hat doboz különböző készítményű finom libamájkonzervet. Azzal bocsátott útnak:

– De ne felejtse el, hogy mielőtt elfogyaszt egyet, elegendő ideig tartsa jégén.

– Attól tartok, Giraud úr – feleltem –, hogy erre ott nem lesz alkalom.

– Akkor akár ne is egye – legyintett lemondóan, és kétségkívül tovább erősödve abban az amúgy is szilárd meggyőződésében, hogy a magyarokat úgysem lehet megtanítani a helyes étkezésre.

Aztán hozzáfogtam levelet írni Marikának Mátraházára. Nagy nekidurálásra nem volt ugyan szükség: rövid búcsúlevelet fogalmaztam, mintha éppen indulás előtt sebtében odavetve. Hosszú levelet, ahogy az alkalom megkívánta, miről is írtam volna? Szerelemről? De mikor semmi szerelemérzés nem maradt bennem – csak félelem. Igaz, addigra már tapasztaltam, hogy Marika az a kivételes asszony, akivel megengedhettem magamnak, hogy féljek. Lehet persze, hogy akadhat még ilyen kivétel az asszonyok között. De akiket én szerettem, Eti és Piroska, feltétlenül megvetették a gyávaságot. *Nekik* – hogy ezt a szabálytalan vonzatot használjam – nem félhettem: ki kellett húznom magamat. Marika előtt nem kellett szégyellnem, hogy félek. De azért nem féltem annyira, hogy ne őt féltettem volna jobban. Akármenynyire félhettem is *neki*, nem akartam ebben a heveny betegségében a félelmemmel felizgatni. Ezért írtam neki rövid és tőlem telhetően könnyed levelet – ha hosszabban írok, csak elárulom magamat.

Következő teendőm az volt, hogy Miklósnak telefonáljak – bizonyosra vettem, hogy őt is behívták. De nem – ezúttal kimaradt a „szórásból”. Így hát fel kellett hozzá ugranom, elbúcsúzni. Átöleltük egymást – sok egyebet nem tehattünk: szavakra nemigen találtunk, de nem is volt szükség szavakra. Csak ezután jutottam

hozzá, hogy Piroskát felhívjam – hetek óta nem láttam. Aznap már nem ért rá, de azt mondta, másnap eljön, segít a csomagolásnál. Ettől nagyon megkönnyebbültem: a hátizsák becsomagolásától majdnem annyira rettegtem, mint a megérkezés zűrzavarától és tömegelésétől – továbbiakra amúgy sem tudtam gondolni. Piroska ígérete attól a kilátástól is megszabadított, hogy tehetetlenségemben ismét apám csomagolóművészetéhez kelljen folyamodnom.

Ragyogva, mosolyogva, sőt mondhatni, vigyorogva állított be, ami azt jelentette – ennyit már megtanultam addigra –, hogy koránt sincs olyan jó kedve, mint ahogy mutatni szeretné. Mostani helyzetében azt tekintette legfőbb feladatának, hogy lelket öntsön belém. Hogy miért nem gondolom magam annak a francia hercegnek, aki angol fogságból írta szerelmes verseit újdonsült feleségének, a francia királylánynak? Még a szerelmes antológiánkba fordítottam ugyanis Charles d'Orléansnak egy balladáját, amit persze Piroskának is felolvastam, és eljátszottunk ezeknek a fogságban szerzett balládáknak a finom romantikájával. És benne meg is volt az a képesség, hogy a legcsúnyább körülmények között is a legkülönbözőbb alakokba és helyzetekbe képzelje magát, és szellemének ez a játéka máris a körülményei fölé emelte. Én bámultam ezt a képességét, rendszerint gyönyörködtem benne, csak ha rajtam akart segíteni ezzel, akkor bosszantott vele. A vigasztalását most is elkeseredetten utasítottam vissza: ne is számítson rá, hogy azt a gyér szalmát, amit legjobb esetben odahányanak nekünk, összetévesztem azzal az ággyal, amiben az orléans-i herceg aludt abban az angol várban, ahol fogva

tartották. Lehet, hogy Plátó szépeket álmodott a borsón terdepelve a falanszterben, de én nem fogok a szalmán szépeket álmodni.

Bezzeg meg tudott vigasztalni, amikor feladta a hercegi ábrándokat, és nekifogott a csomagolásnak! Először kinyitotta minden szekrényemet, gyorsan, alaposan felmérte tartalmukat, aztán szép rendben kirakta a padlóra, amit elviendőnek ítélt, majd leült a szőnyegre, és hihetetlenül ügyesen és gazdaságosan elkezdte megrakni a hátizsákot. A hat libamájpástétomkonzervet az aljára helyezte el, aztán sorban, ahogy a holmit rakta, magyarázta nekem, mi mire való, és hogy lehet majd hozzájutni. Legalább olyan mestere volt a csomagolásnak, mint apám, azzal az előnnyel, hogy jobban ismert engem, és főként a terepet és a rendeltetést, amihez csomagolnia kellett. Anyám is megjelent valami ennivalóval, talpig feketében – mintha máris gyászolná Évit –, és állva, megbabonázottan bámulta Piroskát. Nem azért, mert megszerette őt, csak nem tudta levenni a szemét a boszorkányos ügyességgel mozgó gyors kezéről. Tehetetlenségemben én is csak a falat támasztottam, és alig bírtam elhinni, mi minden fér abba a hátizsákba. Igaz, akkora degesz csomag lett belőle – el sem tudtam képzelni, hogy tudom a hátamra venni. De Piroska is úgy elfáradt a pakolásába, hogy utána jó darabig csak elnyúlt a szőnyegen. Amint lehetett, hazament: neki is korán kellett kelni, nekem is. Búcsúzóul megcsókoltuk egymást – először, amióta újra találkoztunk.

Már a Keletinél a HÉV előtt is egy csomó ismerőssel, köztük jó néhány iskolatársammal találkoztam a hajnali

Fal mellett szürkeségben. Nem tudom, száználmasabbak voltunk-e vagy nevetségesebbek, ahogy, már meglett férfiak, óriási hátizsákokkal, sapkában, a legkevesebbünkhöz illő sportruházatban összetorlódtunk. Talán senki sem akadt közöttünk, akiről lerítt volna a szegénység, mégis feltűnően szedett-vedett látványt nyújtottunk. Gödöllő már tele volt munkaszolgálatosokkal, és még a következő HÉV is ontotta a bevonulókat. A zürzavar még nagyobb volt, mint amire számítottam, annyira, hogy nem emlékszem, végül is hogyan rendeződtünk el – valószínűleg találmra taszítottak össze a századok, ahogy jött.

Nyilván az én ügyetlenségemnek is része volt benne, hogy elszakadtam azoktól, akikkel szívesen lettem volna együtt. A nagy összevisszaságban egyszerre azon vettem észre magamat, hogy csupa ismeretlennel zsúfoltam össze egy iskola tornatermében. Az viszont nem az ügyességemnek volt köszönhető, hogy a fal mellett fogtam helyet, hanem valamilyen szerencsés véletlennek. Amikor letettem a hátizsákomat és nekitámasztottam a bordásfalnak, még fogalmam sem volt a hely előnyeiről: hogy módot ad a lehunytt szempillák mögött egy szusszanatnyi magánéletre, és valamelyest enyhíti a tűrhetetlen testközelséget – ha valamely, álmában terjeszkedő szomszédom nekem dől, nem egy másik szomszédomhoz szorít, hanem a bordásfal rúdjaihoz. Arról nem is beszélve, hogy azokra a rudakra még el is lehetett helyezni egyet-mást. Mert az rögtön látszott, amint együtt voltunk, hogy itt bizony feküdni is csak szorosan lehet majd. Balsejtelmem pedig nemcsak a tömegelő zürzavar, hanem annak a gyér szalmának a tekintetében

is bevált, amit a tornaterem falához számunkra széthintettek.

A *kinéz* főbűne

Egyáltalában, a veresegyházi tágas táborozásunkra visszagondolva olyan érzésem támadt, mintha máris fogoly lennék. Ezt az érzést megerősítette, hogy az iskola többi helyisége felé vezető ajtók mind zárva voltak, csak egy iskolai vécéhez juthattunk el, amelyik úgy nézett ki, ahogy az iskolai vécék általában kinézni szoktak. Tudom persze, hogy a *kinéz* ige magyartalannak számít ebben a jelentésében – tíz év múlva egy nyelvhelyességi szemináriumban, amit Urbán Eszter költőnő, az Új Magyar Könyvkiadó szerkesztője tartott fordítónak, az előadó nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a *kinéz* főbűn a magyar nyelv ellen, helyesen azt kell mondani: úgy fest. Mellettem a szemináriumban véletlenül Németh László ült. Urbán Eszter szavai közben odasúgta nekem:

– Ostobaság!

– Te le mered írni? – kérdeztem, ugyancsak súgva.

– Nem, nem merem – felelte. Azt nem kellett külön hozzátennie, hogy a fordításában – saját írásunk nemigen jelent meg abban az időben.

Hát én most már le merem írni, hogy a vécé úgy nézett ki, ahogy az iskolai vécék szoktak kinézni – mosdó, de még vízcsap sem volt benne. Mosdási alkalmatosságról tehát egyáltalában nem gondoskodtak, sőt a meglevőket is elzárták előlünk. A zászlóaljparancsnok állítólag azt mondta erről: „Minek a zsidóknak mosakodni? Rajtuk az sem segít.” Állítólag. A munkaszolgálatban mindig voltak ilyen szájról szájra terjedő, ellenőrizhetetlen értesülések, ezeket latrinahíreknek nevezték –

egy részük légből kapottnak bizonyult, más részük azonban beigazolódott.

Azt senki sem terjesztette, hogy foglyok vagyunk, de erre vallott, hogy állandóan egy katona, pontosabban keretlegény járkált a körletünk előtt, vagyis az udvarra kivezető néhány lépcső tetején. Az iskola udvara még hozzátartozott a körletünkhöz, vagyis oda kimehetünk, de nem nagyon éltünk ezzel a szabadsággal, mert elég hideg volt – a keretlegények többnyire sapkájuk fülvédőjét lehajtva őriztek minket –, a tetejébe, alighogy bevonultunk, elkezdett havazni, és két napon át jóformán abba se hagyta – jobb volt behúzódni a bűdösbe, ahogy nemsokára mondogattuk. Azt nem mondhattuk, hogy a melegbe húzódunk, mert a tornatermet nem fűtötték: csak annyi melegre számíthattunk, amennyit a testsokaságunk fejleszteni képes volt – és hát az ilyen öngerjesztésű meleg nem jár jó szaggal. Ebből a szempontból viszont jól jött a sűrű hó: lehetett benne mosakodni. Persze nem mindenki használta ki egyenlő mértékben ezt a lehetőséget: sokan csak a kezüket, arcukat, nyakukat mosták meg hóval, sőt azt hiszem, voltak, akik inkább lemondtak a mosakodásról – csak a merészebbek dörzsölték le a felsőtestüket. Én mindennap végigmosakodtam a hóban, és talán a régi síelő és evező korszakomnak köszönhettem, hogy jól bírtam, sőt élveztem is: felfrissültem, egy időre fel is melegedtem tőle. A tisztálkodást nem közvetlenül fölkeléskor végeztük, hanem csak reggeli után, mert olyan korán volt ébresztő, hogy még sötétben vezettek reggeliosztáshoz egy félórányi járásra eső kis térre. Hamar végeztünk vele: villámgyorsan hajtottuk föl, mert az első két napon

a hó még beleesett a csajkánkba – pedig amúgy is elég hideg volt a feketeleves.

Isten tudja, miért kellett olyan korán elkezdenünk a napot, amikor utána semmit sem csinálhattunk. A latrinahírek szerint azért, mert az egész gödöllői zászlóaljat hamarosan kiviszik a frontra, Oroszországba, német parancsnokság alá, természetesen velünk együtt, a parancsnokság és a tisztikar ennek az előkészületeivel van elfoglalva, és nem érnek rá a munkaszolgálatosokkal törődni. Nem csoda, hogy a keret olyan mogorva volt – ők is az orosz télre gondoltak. De aligha csak ezért voltak olyan gorombák velünk, sokkal inkább, mint a vere-segyházi keret. Nem egészen másfél év alatt nagyot változott nemcsak a légkör, a hangnem is – látszott, hogy az erőteljes propaganda megtette hatását: sikerült ellenséges érzületet szítani a munkaszolgálatosokkal szemben: Vere-segyházán például egyszer sem hallottam a keret szájából a *zsidó* szót – itt minduntalan megütötte a fületem.

Pedig itt a keretnek sokkal kevesebb dolga volt velünk, mint Vere-segyházán: Gödöllőn még tessék-lás-sék sem gyakorlatoztattak bennünket. Két napig, a nagy havazás alatt üldögéltünk, heverésztünk – a helyes szó az volna: tespedtünk a tornaterem kövén, mert a ritkás szalmát kíméltük éjszakára. Ezt a züllesztő tespedést csak az ebéd szakította félbe, melyhez ugyancsak sorakoztunk, és elvonultunk a menázsiosztó kis térre. Az ebédet is csak állva ehattuk meg, egyszerűen azért, mert nem volt hova leülni. Nagyjából ugyanazt az ellátást kaptuk, mint a keret – csak persze hígabbat és ritkábbat. Aminek viszont megvolt az az előnye, hogy nem

Szegényes
fantáziám

kellett az evőeszközeinkkel állva bajlódni – rendszerint a kanállal is elboldogultunk. De az egész napi rossz tornatermi tespedéshez, úgy látszik, ennyi is megtette.

A bezártsággal és egybezártsággal járó tespedést azért is viseltem el valamivel keservesebben a többenél, mert itt, nem úgy, mint Veresegyházán, nem akadtam ismerősre, összebarátkozni pedig nehezen tudtam – nem úgy, mint Miklós. Az ő példáját követve én is magammal hoztam Arany műveit kis füzetes kiadásokban, de nem akaródzott olvasnom – még detektívregényt sem, ami pedig máskor legbiztosabb módja volt szellemem szórakoztatásának. Csak magamban gubbasztottam, hevertem egész nap. Etire akartam gondolni, vagy Marika képét földidézni – nem ment. Eleinte próbáltam Piroska ösztönzésének eleget tenni és Charles d'Orléans helyébe képzelni magam a hercegi fogságban, de szegényes fantáziám csődöt mondott: csak azt éreztem, amit láttam, ami jelen volt. De azt aztán, környezetünk, helyzetünk, kinézetünk nyomorúságát egész nap nyomasztó feszültséggel észleltem – egy életre felszívódott a sejtjeimbe.

Másnap azonban mégiscsak találtam ismerősre, habár addig sohasem találkoztam vele. Úgy lettem rá figyelmes, hogy a hasán feküdt, és olvasott. Vagyis már előbb is észrevettem, hogy akárcsak én, ő is ritkán elegyedik beszélgetésbe – mindig mogorva arcáról, azt hiszem, az enyémnél is viszolygóbb elégedetlenség rítt le, pedig láthatóan fiatalabb volt nálam. De mikor azt is megláttam, hogy verseskönyvet olvas, nem állhattam meg, hogy ne szóljak hozzá. Kiderült, hogy Benjámin László, akinek olvastam már néhány versét a *Szép Szó-*

ban és a *Népszavá*-ban, és fölfigyeltem az erejükre – egy-egy akkor éppen időszerű politikai szólamot is költészetté tudott hevíteni. Megkérdeztem, kinek a verseit olvassa. Fodor József legújabb kötetét hozta magával. Fodor Józsefet én is nagyra becsültem, írtam is róla a *Nyugat*-ban, amellettt akkoriban olyan vakmerően hadakozó cikkeket írt, hogy a baloldalon hősként tiszteltük. Csak azért furcsállottam a gödöllői tornaterem kövén, mert nehéz vértetű versmondatainak zsúfoltsága nem tette éppen könnyű, elandalító olvasmánnyá.

– József Attila halála óta ő a legnagyobb magyar költő – mondta magyarázatul Benjámin.

– Az alatt a négy év alatt is, amikor Babits még élt? – kérdeztem szelíd ellenvetéssel.

– Az alatt is – felelte zordon daccal. Benjámin azok közé tartozott, akik baloldali bírálattal tekintettek Babitsra. Egyébként azonban egyetértettünk, irodalomban is, politikában is. Azontúl sokszor beszélgettünk egymással, részemről azzal a jó érzéssel, hogy sikerült összebarátkoznom ezzel az új tehetséggel, aki különben a civil életében az idő szerint raktárnok volt, ha jól emlékszem, valamilyen újpesti gyárban. Lassanként hozzászoktam a mogorvaságához, különösen amikor előnyét is láttam. A fiúk ugyanis tétlenségükben hozzászoktak, hogy estefelé összeültek énekelni. Legtöbbször egy országszerte népszerű katonanótát, amelyik valahogy így kezdődött: „Kívül a kaszárnyán, künn a kapunál”, a refrénje pedig az volt: „Szeretlek, Máriám!” Csak jóval a háború után ismertem meg a dal történetét. Eredetileg Marlene Dietrich énekelte Angliában angolul, és hamarosan angol katonanóta lett belőle.

Némi hanyag
eleganciával

Amikor németre fordítva a hitleri Németországban is elterjedt, eleinte megpróbálták tiltani, de mikor nem bírtak vele, inkább elfogadták, és német katonák gyakran meneteltek a hangjaira. Mi meg persze magyarítva átvettük a németektől. És hát Benjámint meg én visszásnak éreztük, hogy a zsidó munkaszolgálatosok – bár gunyoros hangsúllyal, de teljes beleérzéssel – ezt a németből magyarított Márikámat bögik a fülünkbe. Egyszer éppen kettesben beszélgettünk az ajtóhoz húzódva, de a Márikám ütemei túlerővel ostromolták a fülünket. Benjámint váratlanul megfordult, és teli torokból odakiabált a kórusnak:

– Aki még egyszer ezt a dalt énekli, hozzávágom a bakancsomat!

Elnémultak. És ezzel a Márikám lekerült a műsorról. Nem mondom, hogy ezután barátságosabban tekintetek Benjámindra, de határozott respektussal.

Vigasztalóbb volt azonban egy másik barátom, aki véletlenül mellém került, amikor ebédosztáshoz vonultunk, és ő szólított meg engem, holott Benjáminnál is fiatalabb volt. Őrá is fölfigyeltem korábban, már csak azért is, mert nem üldögélt vagy heverészett naphosszat, mint mi legtöbben, hanem gyakran járt föl-alá, vagy álltában kimagaslott közülünk a rézszerű haja – mert vörös hajú, hosszú, jóképű fiú volt, arcán egy kissé hetyke vonással, a mindig egyenes tartásában is némi hanyag eleganciával. De főként olyankor figyeltem rá, mikor füttyült, biztos muzikalitással és halk füttyörészésében is csillogó füttyművészettel. Most, az ebédért sorban állva azzal szólított meg, hogy figyelj engem, állandóan komor vagyok – miért? Röstelltem

volna egy idegen fiúnak panaszkodni, kitérően azzal feleltem hát, hogy ha én úgy tudnék füttyülni, mint ő, én is felvidulnék.

– Akkor füttyülök neked egy menüettet, jó? – és már bele is kezdett, halkán, hogy az ebédre felügyelő katonának meg ne hallják. Eleinte Mozarténak véltem, de gunyorosabb volt a Mozart menüettjeinél, mintha önmagából is gúnyt űzött volna – majdnem csupa pizzicatót hallottam ki belőle. Kiderült, hogy a menüett Boccherinié, akinek addig a nevét sem ismertem. Jóval később találtam meg a menüettet Boccherini vonós-négyesei közt: az E-dúr kvartett harmadik tétele. A továbbiakban, valahányszor nagyon elszontyolodtam, vagy valamilyen latrinarérmhír terjedt el a tornateremben, mindig elfüttyülte nekem, és mindig föl is vidított vele. Ez a pizzicatós fütty-menüett hathatósabban segített a körülményeimen felülemelkedni, mint Piroska fantázia-javallata a francia költő-herceg angliai fogságáról.

Rottmann Andor – természetesen bemutatkoztunk egymásnak – nyomdász volt, és mint minden valamirevaló nyomdásznak, volt némi tájékozottsága irodalomban – ismerte még az én nevemet is. De a zenei műveltsége nagyobb volt, mint az irodalmi. Zenéről többször is beszélgettünk, de vele mindenről lehetett beszélni. Politikáról is: persze baloldali volt, majdhogynem kommunista, de a politikát nem vette túl komolyan, nem úgy, mint Benjámin. Egyébként semmit sem vett egészen komolyan. Ezt a tulajdonságát – léhaságnak is lehet nevezni, de életbölcsségnek is – belém is szerette volna átplántálni. *Take it easy*, mondogatta – mert ango-

lul is tudott –, én pedig igyekeztem a tanácsát megfogadni – amennyire tőlem tellett. Hamarosan hozzászokott, és bennünket is hozzászoktatott, hogy naponta kiszökjön a körletből – fogalmunk sem volt róla, hogy sikerülhetett ez neki –, átmenjen a kocsmába, ahol pedig bármikor megláthatták a katonák, és megivott egy stampedli pálinkát. Nem a pálinka kedvéért vállalta, hanem szinte kötelességteljesítésből, a kockázatot – elhittem neki, hogy odahaza ritkán iszik –, inkább virtuskodásból: úgy érezte, tartozik ezzel az önbecsülésének. Rottmann Andor nagyon megtetszett nekem – később is gyakran jutott eszembe nehéz helyzetekben. De csak egyszer találkoztam vele a továbbiakban: akkor már belépett a pártba, és valamilyen komoly beosztásban dolgozott.

Az ebédosztás meg a kivonulás a kis térre az egyetlen változatosság volt a mi behavazott állapotunkban – azt gondoltam, ilyen lehet a séta a börtönudvaron. Nem az ebéd vidított fel, az inkább elkedvetlenített, hanem az a kis mozgás, a szabad levegőn, a változatosság – én is megörültem az iskolatársaimnak, akikkel ebédnél találkoztam. Ilyenkor még a hónap is örültünk, a játékosabb kedvűek hógolyóztak – ezt még a keret is engedékeny mosollyal nézte. A hóesés azonban két nap múlva elállt. Ennek eleinte csak előnyét láttuk: kimerészkedhettünk a hóba, a körlet „szabad” részébe, vagyis az udvarra – ez a mi alig meleg szállásunk fülledtségén is enyhített valamiképp. Csakhogy a havazást kemény fagy követte. A havat fél nap alatt keményre tapostuk a bakancsainkkal, estére a vastag hó helyén göröngyös jég maradt. Tetézte az ínséget a század nagyobb része, mely átalult

kisszüksége okából a visszataszító végébe fölmenni, és helyette, néhányunk tiltakozását semmibe véve, inkább a hóba hugyozott – másnap már sehogy sem lehetett hóban mosakodni. Én megpróbáltam ebédidőben a kis téren letördelni a fákról a jégcsapokat és tessék-lássék mosakodni, de a víz az arcomra fagyott – hamarosan felhagytam a tisztálkodás kísérletével. A század nem mosakodott, én sem, bármennyire szenvedtem is a piszkosság érzetétől.

Néhány nap múlva reggeli után a keret sebbel-lobbal sorakoztatott bennünket – azt is megmondták, hova megyünk: tifusztárasra. Ez végleg igazolta a rémhíreket: Oroszországba visznek. Gödöllőn egy távolabbi térre vonultattak – azt hiszem, akkor sem tudtam, milyen épületben volt az a nagy terem, ahová végül vezettek. Jó nagy terem volt, máris telve, ahogy a körletek csoportjai egymás után bevonultak – még többen álltak sorban odakint, a szabadban. A teremben jó meleg volt, és máris igen rossz levegő. Ahogy lassan közelebb jutottam, láttam, hogy a fal mellett középen egy dobogó emelkedik, rajta egy asztalnál egy kis termetű, nyiszlett, majdnem Hitler-bajszú tiszt ül – a tömegben sűgva szájról szájra járt: a zászlóalj orvosa, Endre Béla, fivére annak a hírhedt Endre Lászlónak, aki, úgy mondták, Pest megyében valóságos elődiktatúrát gyakorolt –, könnyű volt megsejteni az összefüggést az Endre-uralom és a gödöllői munkaszolgálat kellemetlen légköre között. A tiszt körül a dobogón három-négy bajtársunk sűrgött, munkaszolgálatos orvosok, akik az oltásban segédkeztek – megismertem köztük Braun doktort, két osztállyal járt fölöttem a Markó utcában, a Berzsenyi

Vatta-
takarékoság

Gimnáziumban. Az eljárás az volt, hogy bal karunkon felhúztuk az ingujjunkt, az egyik munkaszolgálatos orvos megkereste erünket, aztán az asztalra készítet ujjhegynyi vattadarabkák közül fölvelt egyet, alkoholt csepegtetett rá, ledörzsölte vele a kiszemelt bőrfelületet, kezünkbe nyomta a most már piszkosfekete vattapötytyöt, azzal kellett jelentkezni az orvostisznél – a rangjára nem emlékszem –, aki belénk szúrta az oltást, a kibuggyanó vércsöppet a csöpp fekete vattával kellett letörölnünk, aztán ugyanazt rászorítanunk a sebre, míg a vérzés el nem állt. Én, még mielőtt sor került rám, a dobogó előtt állva tanúja voltam, amint Braun odalépett Endre Bélához, és nagyon halkan „alázatosan jelentette”, hogy nézete szerint nem higiénikus és nem is veszélytelen eljárás ugyanazzal a piszkos vattával a sebrez érni. Endre Béla természetéhez képest meglepő hangereővel válaszolt – mindenki hallhatta:

– Csakhogy ám a vattával takarékoskodni kell! Miért nem mosakodnak?

Braun doktor erre már nem válaszolt, nem mondta, hogy azért, mert elzárták előlünk a vizet. Elég bátorság kellett a kérdéshez, illetve nézetének jelentéséhez is – kiszámíthatatlan következményekkel járhatott. Rottmann mellettem állt, és Boccherini menüettjét füttyülte a fülembe, olyan művészettel, hogy rajtam kívül senki sem hallotta. És ami azt illeti, tény, hogy a mi körletünkön, a tornateremben senkinek sem dagadt meg az ol-tása.

Két nap múlva gondolatlan csüggedésben hevertem a sötétben a tornaterem kövén, amikor belépett Rottmann, odajött egyenesen hozzám, és a fülembe súgta azt

a Boccherini menüettjénél édesebb dallamot, hogy egy csomagokkal megrakott elegáns hölgy vár az udvaron. Lesiettem a lépcsőn, jól beburkolózva, és a holdfényben megláttam Piroskát, mindkét kezében egy-egy dagadtra tömött szatyorral, de azokkal együtt is elegánsnak tetszett, fején azzal a fekete kucsmával, amiben másfél évvel azelőtt, elfuserált öngyilkossági kísérletem után, olyan elszántan trappolt ki a szobámból, ezúttal új, prémes nyakú télikabátban jött. De néhány hét múlva beláttam, hogy ezt a télikabátot ismerem, még Párizsból hozott felöltő alakjában, kicsit elrongyoltan – azóta rendbe hozták, vatelinnal kibélelték, és vett hozzá egy kis nyakprémet. Lábán vastag fekete posztócsizma, de az is elegánsan hatott a holdsütésben. Az udvaron az ő járt fel-alá a kemény hidegben, fülvédőjét leeresztve, szegény csak a cigarettája tűzénél melegedhetett, de azért máskor mindig szigorú ábrázata elnézően mosolygott, ha ránk nézett. El sem tudtam képzelni, hogy is érte el ezt Piroska, és egyáltalában, hogy tudott ide bejutni – megkérdezni sem tudtam őt, mert sürgetett, hogy vigyem föl és rakjam el a csomagokat, aztán siessek vissza. Szót fogadtam, és amikor visszaértem, haladéktalanul, de nem kapkodva vitt magával az udvaron az épületnek egy másik szárnyához, amelynek kapuját váratlanul – számomra legalábbis váratlanul – nyitva találtuk, aztán be egy kis lakásba, melynek ajtajában egy alacsony, kövérkés asszony fogadott minket mosolyogva, és egyenesen a konyhába vezetett, amelynek közepére már oda volt készítve egy hatalmas dézsza, mellette több fazék meleg víz, egy széken pedig szappan és törülköző, abból a célból, hogy megfürödjek.

Az a fekete
kucsma

Hiába,
varázslónő

Piroska és az asszony menten magamra hagytak, én pedig ledobtam a bakancsomat, ruháimat, és gyorsan, de alaposan tetőtől talpig megmosakodtam. Boldogság volt. Amit tetézett, hogy utána tiszta fehérenmút vehettem föl – Piroska hozta magával anyámtól –, a szennyest pedig vitte vissza a kosarában. Már kabátban nyitottam be a szobába, melynek asztalánál a két asszony várt, köztük egy sovány, szelíd képű, hosszú bajszerű férfival élénk beszélgetésbe mélyedve. De Piroska rögtön felállt, nagy köszönetekkel elbúcsúztunk a háziaktól, és Piroska visszakísért a mi kapunkhoz. Útközben csak arra volt ideje, hogy elmondja, az iskolaszolga (becsületes magyar nevén pedellus) lakásában voltunk, aki nagyon kedves ember és együtt érez velünk – persze nemcsak szavakkal köszönte meg a fáradságukat és a kockázatot, amit vendégszeretetükkel vállaltak. Megcsókoltuk egymást, még láttam, amint Piroska odamegy a katonához, de végül sem tudtam meg, hogyan tudta elérni mindezt. Hiába, varázslónő – ebben maradtam.

A testi tisztaság szokatlan érzése és Piroska csodatevő váratlan megjelenése a gödöllői iskola alvilágában napokra felvillanyozott. Pontosabban: az *amor fati*-nak ez a csalóka feléledése a rákövetkező vasárnapi ebéd utánig tartott, amikor Rádai Danci – aki más századba volt beosztva, más körletben – úgy intézte, hogy ebédosztáskor mellém csapódjon, és kezembe csúsztassa a nyilas *Magyarság* aznapi számának egy kitépett lapját, amelynek egyik cikke éppen Szentendy pálfordulását ünnepelte – nem tudom már, Rádai hogy jutott hozzá. Azzal kezdte az újság, hogy ez a kiváló költő sokáig hátat fordított saját népének, de most fölébredt benne a hűség,

és leleplezte a zsidó irodalmi alvilágot. A cikk írója nem érezte szükségét, hogy Szentendy után még egyszer név szerint vegye számba a magyar Parnasszusról kikorbácsolandókat, beírta azzal, hogy átalányban vegye át Szentendy névsorát, majd végezetül azzal a kérdéssel koronázza a megtért költő ünneplését: a filmesek alvilága már internálótáborban van – mikor követi az irodalom alvilága?

Volt valamilyen döbbenetesen groteszk vonása ennek a mozzanatnak, ahogy ezt a kérdést suttyomban már ott olvassuk, az internálótáborban – mert hát mi másnak tekinthettem volna munkaszolgálati körletünket, mint éppen hogy komiszul berendezett internálótábornak? A többes számot pedig csak azért használtam, mert Szentendy persze Rádai Dániel Imrét sem felejtette ki a névsorából. Bennem a *Magyarság* cikke egy perc alatt szétfújta az *amor fati* csalóka emelkedettségét: ezt a törvényekkel szabályozott, rendeletileg előkészített és még személyes vadászakajánsággal is megspékelt európai tömeggyilkosság-rendszer kellene annak a fenséges fatumnak tekintenem, amit sztoikus filozófiával még szeretnem is kellene? A felébredést szokásos letargiám követte: a vasárnapi ebédhez, amelybe egy-két darab mócsing is jutott, hozzá sem tudtam nyúlni – érintetlenül öntöttem át Rádai Danci csajkájába.

Danci szervezete egészségesebben emésztette meg a *Magyarság* internálótábort követelő cikkét, mint az enyém. Engem émelyített a tehetetlen csüggedés, őt mohó étvágyra tüzelte a harag. Mialatt kiéhezetten kanalazta csajkájából a kettős adagot, engem baráttan a biztos bosszúval próbált vigasztalni: a Szentendyével

Szokásos
letargiám

Elégtétel
nélkül

szemben ellennévsort állított össze azokból, akiket föl kell majd akasztani. Engem nem vigasztaltak a bosszú kilátásai: annak sem tudtam volna örülni, ha Szentendyt lógni látom. „Féregre ne taposson rá az ember, mert a cipősarkára ragad”, írta Miklós a Sík Sándorhoz intézett levelében, amit nekem is megmutatott. Én is úgy éreztem, hogy az agyam bemocskolódott már attól is, hogy annyit foglalkoztattam Szentendyvel.

Hogy ezt nemcsak azon hevenyében gondoltam így, beigazolódtott húsz év múlva, mikor Szentendy tizen-nyolc éves önkéntes és dicsőséges száműzetéséből váratlanul és dicsőségesen hazatért, és a hivatalos Magyarországnak még nagyobb ovációval fogadta új pálfordulását, mint a hajdanit a nyilasok. Egy napon szokásunktól eltérően Fehér Klárával és Nemes Lászlóval ebédeltünk a Palace Szállodában. Elfelé menet, éppen az ajtó előtt, egy kis asztalnál megláttam Szentendyt – alig őszült meg, hatalmas szemöldöke még mindig fekete volt. Visszafordulni késő volt már, különben sem lehetett másfelé távozni. Előreengedtem Klárát, Piroskát és Lacit, és megpróbáltam úgy elhaladni az asztal mellett, mintha észre sem vettem volna Szentendyt – aki mellesleg egy igazán szép, fekete hajú, fehér bőrű, nagy arcú zsidólánnyal üldögélt. De amint az asztallal egy vonalba értem, Szentendy hirtelen teljes magasságában fölegyenesedett, széttárta karját, majd jobbát előrenyújtva széles vigyorral az egész teremben hallhatóan felkiáltott:

– Pistám! – Én ránéztem, visszafordultam, és elléptem – nagy keze a levegőben maradt. Ez minden meg-gondolás nélkül történt, egyszerűen iszonyodtam az érintésétől. De semmilyen elégtételt sem éreztem,

inkább szégyent, hogy erre kényszerültem. Az ajtón kilépve föllélegeztem, bár émelyegtem is, majdnem annyira, mintha kezet fogtam volna vele.

Amikor a vasárnapi ebédosztás után visszaérkeztünk a tornaterembe, és lehevertünk a helyünkre, valahogy az az érzésem támadt, hogy közvetlen szomszédaim a szokásosnál valamivel barátságatlanabbul néznek rám. Próbaképpen egyiküknek-másikuknak odavetettem egy-egy szót: kurtán, kelletlenül válaszoltak, volt, aki úgy tett, mintha meg sem hallotta volna. Most már nem ámíthattam magamat: valamiért haragszanak rám. Nem törődtem vele: behunytam a szememet, és valamilyen gondolatlan létbe közömbösítettem magamat. Mire újra szétnéztem, sötét volt már, csak itt-ott villant föl egy-egy zseblámpa. Azok hunyorgó fényében vettem észre, hogy a tornaterem közepén egy összegyűrt újság hever, mégpedig éppen az *Újság*, ez a zsidó polgárság köreiben kedvelt liberális napilap. Szórakozottan belelapoztam, és megláttam a közepén egy kis cikket – ma glosszának mondanák –, amely a *Magyar Csillag* decemberi számában megjelent Eötvös-cikkemet támadta. Zseblámpámmal a kezemben végigolvastam.

Már nem emlékszem, mi mindent kifogásolt benne, de főként egy mondatomat pécézte ki. Tanulmányomban említettem ugyanis Eötvös röpiratát, *A zsidók emancipációjá-t*, ami után zárójelben megjegyeztem: „Bár e művének lényegét egész hasonlóan értették félre az emancipáció ellenségei és haszonélvezői.” Amivel azt akartam mondani: mind a két fél úgy értette az emancipációt, hogy a zsidók mint különálló néptest kapjanak egyenlő jogokat, vagyis szabadon lehessenek zsidók.

Holott Eötvös – úgy gondoltam – azt várta az emancipációtól, hogy a zsidók idővel nem lesznek zsidók. Vagyis beolvadáspárti volt – az voltam én is. Mindebben máig tartó hatása volt rám a fiatal Marx egy mondatának, amit még Bécsben olvastam: *Die Emanzipation des Juden ist die Emanzipation der Welt vom Juden*. (Ami azt jelenti: a zsidók emancipációja a világ emancipációja a zsidóktól.) A glosszaíró (akinek a nevét elfelejtettem, pontosabban elfojtottam) legfőbb tromfja az volt, hogy elárulta: én is az emancipáció *haszonélvezői* közé tartozom – azaz, akárcsak néhány hónappal azelőtt K. Havas a *Népszavá*-ban, leleplezte, hogy én is csak zsidó vagyok. Tizenöt év múlva, mikor a tanulmányaimat kötetbe gyűjtöttem, Eötvös-cikkemben rábukkantam erre a zárójeles mondatra. Tizenöt év távlatából hirtelen belém szúrt az a zseblámpás este a gödöllői tornaterem gyér szalmáján. Minek is írtam bele? elvégre nem okvetlenül tartozott a tárgyhöz. Gyorsan, szégyenkezve kihúztam az egész mondatot. De tizenöt évvel azelőtt, azon a vasárnap estén nem tudtam ilyen tárgyilagos lenni. Délben a *Magyarság*, este az *Újság* – sok volt egy napra. *Aux gibelins j'étois guelf, aux guelfes gibelin* (a ghibellineknek guelf voltam, a guelfeknek ghibellin), jutott eszembe ismét Montaigne mondata.

Mintha ez a vasárnap este olyan mélypont lett volna, mely után csak valamelyes emelkedés következhetett, másnap jó hírre ébredtünk: a vécé mellett megnyitottak egy kis mosdóhelyiséget. Igaz, hogy nagyon szűk helyiségecske volt, három keskeny csappal és kicsike mosdókagylóval, de mégis víz folyt a csapokból. Úgy látszik, a piszok már nemcsak látszott, hanem érződött is raj-

tunk, és ezt a keret is megelévelte. Arra meg, hogy a szűkös tisztálkodási lehetőséget súrlódásmentesen beoszszuk, bőven volt idő, hiszen még mindig parlagon, azaz a tornaterem kövén hevertünk. De még hozzá se fogtunk a beosztáshoz, amikor megjelent a teremben egy katona, és megkérdezte, van-e köztünk tanúsítványos. Ketten voltunk: Benjámin László meg én. Minket a katona elvezetett az ebédosztó térre, ahol már a többi századból is gyülekeztek a tanúsítványosok – lehetünk összesen vagy tizenöten, meg az őrzésünkre hagyott három keretlegény. Egy óráig toporogtunk a tér megfagyott haván – persze a katonák ugyanúgy fáztak, mint mi –, és cigarettáztunk, már akinek el nem fogyott a cigarettája. Nekem volt még, hála Piroskának, aki azt is hozott néhány csomaggal. Egy óra múltán véletlenül, vagy *mintha* véletlenül, arra jött egy főhadnagy – a katonák vigyázza vágták magukat, mi követtük a példajukat –, és megkérdezte, jól hallhatóan, a katonáktól:

– Ezek a zsidók meg mit keresnek itt?

Az egyik katona beszélni kezdett, nyilván elmagyarázta, miről van szó – de az ő hangját már nem hallottuk. Annál inkább a főhadnagyét, aki már felénk fordulva kiabálta:

– Hát maguk mit gondolnak? Hogy maguk nem zsidók? Vissza a helyükre.

Így hát visszavezettek bennünket a körletbe. Nem voltam különösebben levert: örültem, hogy mosakodni fogok. A többiek már túlestek a tisztálkodáson, ráérősen borotválkozhattam, aztán apránként megmosakodhattam. A hideg víz is jólesett. Láthatóan mindenkire jól hatott a víz megjelenése: az ebédlőtérre az iskolából

szánalmas, piszkos szakállú csavargók helyett civilizált sportemberek vonultak. Az öröndetes változás, úgy látszott, bajtársaim kedélyét is emelte: már nem néztek rám olyan ítélkező szemmel, és könnyebben is álltak velem szóba – talán egyelőre napirendre is tértek az *Újság*-ban leleplezett renegát árulásom fölött. Azt meg igazán nem remélhettem, hogy ilyen előnyös változásokkal egy napon még az a csoda is megessék velem, hogy leszerelnek.

Másnap reggel azonban megismétlődött az előző napi jelenet. Értünk jött a katona, elvezetett az ebédlőterre, de ekkor már sorba és vigyázzba állították a tanúsítványosokat, úgy vártunk másfél óra hosszat, és persze toporgás és cigaretta nélkül sokkal inkább átjárt a hideg. Ezúttal nem a főhadnagy jelent meg, hanem egy hadnagy, aki minden indulat nélkül csak ennyit mondott:

– Nem egyértelmű a rendelkezés a tanúsítványosokat illetően. Oszolj.

Harmadnap, amikor elmaradt a reggeli szőlítés is – mármint a kettőnké, Benjáminé meg az enyém –, végképp feladtuk a reményt. Ez a reményünk nem tért vissza akkor sem, amikor este, jóval besötétedés után, mégis értünk jött a keretünk, hogy megint elkísérjen a térre. Sőt. Valaki ezzel szórakozik, suttogtuk egymásnak, hogy a tanúsítványosokat külön is megleckéztesse. Megint egy jó óráig álltunk vigyázzban, és persze sötétben mozdulatlanul állni még sokkal nehezebb és fagyosabb megpróbáltatás volt, mint ugyanaz világosban. Egy óra után megjelent néhány katona egy paddal és asztallal, és azon meggyújtott néhány gyertyát. Utánunk bevonult a két nappal azelőtti főhadnagy – aki

olyan temperamentumosan teremtett le minket –, nyomában egy írnnokkal, azaz egy kivételezett munkaszorgálatossal, és letelepedtek az asztalhoz. Egyenként kellett odajárulnunk, és a főhadnagy gondosan ellenőrizte tanúsítványunkat – persze semmiféle megjegyzést sem tett arról, hogy két nappal azelőtti dühkitörése és mostani tevékenysége között némi ellentmondás mutatkozik. Aztán továbbadta a tanúsítványt az írnnoknak, aki menten kiállította a leszerelési jegyet.

Benjámín meg én balszerencsénkre utolsók voltunk a sorban. Éjszaka lett, mire kézhez vettük a boldogító leszerelési jegyet. Keretlegényünk, aki visszakísért az iskolába, rögtön, amint leszereltünk, barátságosabb hangot ütött meg – végigbeszélgettük az utat az iskoláig. Tőle tudtuk meg, hogy már csak vonat indul Gödöllőről, reggelig az utolsó, valamikor éjfél felé. Persze nyugodtan ott tölthettük az éjszakát a tornateremben. Én is erre a megoldásra hajlottam: pillanatnyilag ez látszott kényelmesebbnek. De Benjámín hallani sem akart róla: rohanjunk, mielőtt meggondolják magukat. A teremben sötét volt, zseblámpám fényénél mindent ügyetlenül beletömködtem a hátizsákomba, kivéve a néhány megmaradt csomag cigarettát. Felébresztettem Rottmannt, nekiadtam a cigarettákat, mindössze egy csomagot vágtam zsebre, aztán megöleltük egymást. Csak ennyit mondtam búcsúzóul:

– Köszönöm a menüettet!

És máris rohantunk a sötét éjszakában valamilyen vadaskerten át mi ketten, hátunkon az irdatlan zsákkal. Jéghideg éjszaka volt, de mi átizzadtan, zihálva érkezünk az állomásra, leheletünk fehéren gőzölgött a sötét-

Egy
reménybeli
jóbarát

ben. Már a mozgó lépcsőre ugrottunk fel – csak a vonaton tudtuk meg, hogy nem a Keletibe, hanem a Józsefvárosi pályaudvarra fut be. Cigaretázva neveltünk a meleg, üres vagonban. A vonat halálosan lassan dőcögött, mi végigbeszélgettük az utat – miről? költészetről, mintha kávéházban ülnénk.

Villamos persze már nem járt, mire a Józsefvárosi pályaudvarra beértünk. Odakint már nem beszélgettünk: hosszú út állt előttünk a Nagykörútig, a lélegzet majd belénk fagyott, pedig jól kiléptünk, némán. De azért amikor a körút sarkán elváltunk, azzal az érzéssel folytattam utamat a Szabadság tér felé, hogy a gödöllői tornateremben és a páros éjszakai szabadulásban jó barátokra tettem szert a nyomunkban tapodó nemzedékből, aki még hozzá tehetséges költő.

Leghosszabbnak azokat a perceket éreztem, amikor a Sas utcai kapu előtt álltam. Kezdett már derengeni, a házmaster nyilván a legjobb álmát aludta, abban a biztonságban, hogy most már senki sem csöngethet – nagy sokára, télikabátban nyitott kaput. Sikertől úgy bejutnom a lakásba, hogy szüleim nem ébredtek föl. Nagyon fáradt voltam, mégis, mielőtt lefeküdtem, kiraktam hátizsákom tartalmát. A fenekéről előkerültek az érintetlen konzervdobozok, Gödöllőn egyszer sem jutott eszembe, hogy előkeressem őket: azt gondoltam, jól jönnek majd Oroszországban – később meg is feledkeztem róluk.

De azért nem éreztem kötelességemnek, hogy a finom libamájpástétomokat visszaszolgáltassam a cégnek.

12. A BÜNTUDATRÓL

De nemcsak hogy a libamájkonzerveket nem szolgáltat-
tam vissza a cégnek – egyelőre az időmet és a munkaerő-
met sem siettem rendelkezésére bocsátani. Másnap,
vagyishogy aznap, hiszen hajnalra értem haza, jól ki-
aludtam magamat. Kinél jelentkezzem először? Piroska
bukkant föl a gödöllői jeges éjszakában, a kihalt iskola-
udvaron csomagokkal megrakodva, háttérben a fel-alá
strázsáló fülvédős őr hamiskás tekintete, ahogy Piroska
vetette – meg a pedellusné konyhájában a bőséges
meleg víz és tiszta fehérnemű pardicsoma! meg az egész
varázslat a munkaszolgálat alvilágában – meg se csókol-
tam, nem is kérdeztem, hogyan művelte, nem mintha
természetesnek találtam volna, ellenkezőleg, elállt a lé-
legzetem, kábultan néztem rá. És már emeltem is a
kagylót, hogy fölhívjam. De akkor – honnan? isten
tudja – minden előkészítés nélkül belém vágott egy név,
a Marikáé. Semmi esetre sem tudatom könyvelésének
Követel rovatából, egyáltalában semmiféle zugából a tu-
datomnak, hanem valamilyen elemi erő lökte föl – vagy
le? – az agyamba, a szemembe, szervezetembe a nevet és
utána a képet, a szempilláját, a szemöldöke ívét, a bőre
halványsárgaságát, a tartozik-követelre semmit sem adó
kívánságot, sürgetést, a feltétel nélküli *azonnal* paran-
csát.

Elemi erő

Nem is tettem le a kagylót, hanem felhívtam Piroska
helyett a telefonközpontot, és küldtem egy sürgőnyt
Marikának, hogy másnap meglátogatom. Aznap korán
feküdtem le, reggel egy korai vonattal utaztam Gyön-
gyösre, onnan autóbusszal Mátraházára. Valamelyest

már enyhült a hideg, de azért fagyott még, a hó köröskörül szikrázott a napsütésben. Tanácstalanul álltam a szanatórium előtt – csakugyan olyan szép volt? azóta sem láttam, csak egy magányosan álló, alpesi jellegű, elegáns nagy épületre emlékszem. Tanácstalanul álltam előtte – hol keressem itt Marikát? De valahonnan felülről megláthatott – már jött is eléem. Fölszedett egy-két kilót a három hét alatt, arca lebecsült – naponta néhány órát feküdtek a szabadban –, gyönyörű volt. Összeborultunk a hó és a nap tündöklésében. Semmit sem kérdeztünk, csak mentük föl a liften Marika szobájába – már akkor sem tudtam, hányadik emeletre. Kétágyas, barátságos szoba volt, ketten aludtak benne, a szobatársnője egész napra átadta Marikának. De itt sem értünk rá beszélgetni munkaszolgálatos viszonyainkról, váratlan szabadulásomról, se Marika állapotáról, az orvosok véleményéről: ledobáltuk ruháinkat, és a jó meleg szobában háromhetes kiéhezettséggel vetettük magunkat Marika kibontott ágyára. Eszünkbe sem jutott összehúzni a függönyt: nem tudtam, hány emelet magasságban vagyunk, de minket sem láthatott senki – a nap és a hó beszikrázó fényében szabadon ragyogott a teste. Szabadon ragyogott a bujasága is, amely közben mit sem veszített kezdeti ártatlanságából – alighanem ez a paradox keveredés, az ártatlan bujaság volt Marika szerelmének legsajátabb tulajdonsága.

Jutott egyáltalában időnk enni valamit azon a szikrázó napon? Kellett, hogy valamit ettünk legyen, mert egy terített asztalra emlékszem, többen is körülültük. Ott ismertem meg Marika szobatársnőjét, egy szép szőke fürtű, nagy arcú, jó kedélyű lányt, bár asszonyo-

Egy herceg! Ez
már valami!

sabb volt a külseje, mint Marikáé – igaz, idősebb is volt néhány évvel. Ibolyának hívták, a vezetéknévére már nem emlékszem, holott annak idején elégszer hallottam emlegetni a Giraud-nál. Ibolya apjának ugyanis konzervgyára volt, akárcsak Giraud úrnak, éppenhogy valamivel kisebb – de azért versenytársa volt Giraud úrnak, mert neki ugyancsak sikerült meglovagolni a konjunkturát. Így tehát Ibolya királylány volt abban a szakmában, ahol Marika négy elemit járt munkáslányból előléptetett, kifizetésű irodista. És mégis, láthatóan olyan testi-lelki barátságban éltek odafönt, mint az intézeti lányok. Sőt az is látszott, az alatt a rövid idő alatt is, hogy kettejük közül Ibolya az, akinek fontosabb ez a bece-barátság. Mi volt ez? a „varázshegy” demokratizmus? Nemcsak. Az is kiderült, mire a legbüszkébb Ibolya: hogy Sándor Kálmán egyik novellájának ő a hősnője. Azt meg mondanom sem kell, hogy Marikának semmi érzéke sem volt az osztálykülönbségekhez. Azt is Ibolya árulta el, csipkelődő dicsekvéssel, hogy ott a hegyen „egy Odescalchi fiú” teszi a szépet Marikának – de ő csak elnézően mosolygott. Hiszen már korábban említettem, hogy csöppet sem volt megaláztatva, mikor a szellem előkelőségeit mutattam be neki – és azt is, hogy eszem ágában sem volt ezt a rendíthetetlenséget a javára írni. Most viszont láthattam, hogy a születés arisztokratái sem imponálnak neki. Én bizony nem voltam ennyire mentes a sznobizmustól – annyi azért csak átfutott az agyamon: „Egy herceg! Ez már valami!”

Aligha ebédet fogyasztottunk a terített asztalnál, mert összesen sem sok időt töltöttünk mellette, és mire

egy futó pillantással megegyezve hirtelen felálltunk és visszamentünk Marika szobájába, már alkonyodott. A nap és a hó eltűnt a szemünk elől, csak szerelmes homály maradt a szobában. Mert a szerelem csak most következett, a gyönyör eszméletlen tobzódása után. Nem mintha délután nem ölelkeztünk volna a kibontott ágyban. De a homályban új vonást fedeztem fel Marika arcán: a boldogasszonymosolyt, egészen hasonlót ahhoz, ami olyan gyakran jelent meg Eti arcán a beteljesülés pillanataiban. Hányszor merültem el a délutáni homályban a boldog halálba? Kétszer. De Marika arcán a boldogasszonymosolyt nem számoltam.

Végül már beszélgettünk is. Elmondtam kéthetes tétlen munkaszolgálatom történetét. Nem hagytam ki sem a tifuszoltást, sem Piroska csodálatos esti látogatását az iskolaudvaron és a megváltó tisztálkodást a pedellusné konyhájában. Marit – mert most már gyakran így hívtam – csöppet sem nyugtalanította beszámolóm, sőt örömmel és csillogó szemmel méltányolta Piroska vállalkozókedvét és ügyességét. Holott én már a szocialista képzőművészek megnyitója után bevallottam, hogy szerelmes voltam Piroskába, de ő nem viszonzta érzelmeimet, hanem hű maradt barátjához – akit egyébként Marika éppen az imént ismert meg –, sőt a kedvéért megszakította velem az érintkezést, és csak miután a szentendrei hajóállomáson meglátta Marikát és azt is, hogy mi ketten összetartozunk, azóta áll velem újra szóba. Ezt a kissé egyszerűsített, de alapjában véve igaz történetet Marika minden további nélkül derűsen vette tudomásul. Most pedig, a gyönyör tobzódása után, a fétlen szerelem bizalmában képtelenség lett volna, ha

a gyanúnak vagy balsejtelemnek csak árnyéka is beleférik közlik ártatlan bujaságának diadalába.

Bizakodva beszélt a saját állapotáról is. Néhány nap múlva kezdik tölteni a tüdejét, újságolta. A *varázshegy*-re emlékezve ez a tüdőtöltés borzongatóan hangzott. De Marika megnyugtató: az orvosok azt mondják, már az is jó jel, hogy tölteni lehet. És hogy az egész folyamat nem veszélyes – tavaszra már haza is kerülhet. Bizakodtam én is, nem annyira Mari szavaitól, mint inkább a kinézetétől – nem úgy festett, ahogy a tüdőbetegeket el szoktuk képzelni: néhány elnyert kilójával, napbarnított arcával úgy látszott, maga az egészség. Nem, sehogy sem tudtam elképzelni, hogy ezt a meg nem érdemelt, váratlan kincset azért nyertem el, hogy őt is elveszítsem.

Gyöngyöstől a Keleti pályaudvarig személyvonaton bóbiskoltam végig az egész utat, boldog kimerültségben. Ez a boldog döcögés kirázta belőlem a kéthetes munkaszolgálat leüledett piszkát. Csak amikor megszabadultam – vagy azt hittem, hogy megszabadultam – ettől a piszkos üledéktől, akkor vettem észre, hogy alatta a lelki terheknek tisztább, habár tisztázatlanabb rétege rejtőzik. Lelki teher, tudom, ez elnagyolt kifejezés – mert mit tudunk mi arról, hogy mi a lélek? És ha arra kellett volna válaszolnom, hogy mi ez a tisztázatlan réteg, csak azt a körülbelüli szót mondhattam volna: bűntudat. Nem csoda, hogy nemigen ismertem ki magam benne: frissiben elfojtott, új eleme volt érzéseimnek. Azokban az években, amikor az újonnan megismert kereszténység felforgatta gondolkodásomat, önkéntelenül is, eltökélten is rászoktam az önvizsgálatra, hiszen tudtam, hogy a kereszténységhez hozzátar-

Elnagyolt
kifejezés

Eszem ágában
sem

tozik a bűn tudata. De akármilyen tudatosan fürkésztem is az életemet, akadtam sok mindenre, amit más-képp kellett volna csinálnom, de bűnre nem találtam benne, kivéve arra az eredetire, hogy ember vagyok, ami annyit jelent, hogy a képzeletem és az ösztöneim sokszor bűnösök. De eszem ágában sem volt ezeket megvalósítani, márpedig a megvalósíthatatlan bűnös ösztön, úgy gondoltam, nem számíthat bűnnek – inkább erénynek.

Kivált éppen a szerelemben tudtam büntelennek magamat. Amiatt például, hogy Vilmával flörtöltünk a Viktória Kötő- és Szövőgyárban és csókolóztunk a Béke téren, sőt a Béke téri templomban is, egy pillanattig sem éreztem lelkiismeret-furdalást: vigasz-játék volt, amely mindkettőnk figyelmét elterelte külön-külön gondjainkról – amikor elmenet fölnéztem a fekete kő-Krisztusra, tudtam, hogy nem a mi csókjainktól olyan szomorú. És mire Eti halála után ráfanyalodtam arra, amit Ronsard úgy fejez ki: „magunkat gyönyörűl használni”, régen elpárolgott már belőlem kamaszkorom rémálma, Tóth Tihamér *Tiszta férfiúság*-ának hatása, mely az onániával mint kis híján halálos, testet-lelket roncsoló bűnnel rettetgetett, és amit Rákóczi is majdnem halálos bűnként gyón meg *Vallomásai*-ban. De talán még kevésbé jutott eszembe a bűn létezése a Víg utcai szalonban, a kombinéban föl- és eltűnedező lányok társaságában, ha meg Elvirával vagy valaki mással „szobára vonultunk”, a test igényeit beidegzett gyakorlattal kielégítve valamilyen elegáns tisztaság érzete férközött belém. Nem volt büntudatom leleményes liturgiáink végeztével sem, a Karolával folytatott

becsületes barátságunkban – elvégre egyikünk sem áltatta a másikat. Sőt amikor Karola szakított velem, tekintve, hogy sikerült féltékennyé tennie – azaz tennünk – Adorján Bandit, aki őt a szüzességétől megfosztotta, és aki most már elszánta magát, hogy szülei akaratára ellenére is feleségül veszi a nála jóval idősebb Karolát, én pedig mindössze némi enyhe mélabúval gyászoltam ezt a kellemes kapcsolatot és szerelmi találékonyságunk szép gyümölcseit – egyenesen úgy gondoltam, hogy a mi közfelfogásunk szerint erkölcstelen viszonyunk csupán görbe út volt a jámbor cél felé.

Karolával egyébként még egyszer találkoztam az életben. De hogy erről beszámoljak, vissza kell térnem viszonyunknak arra az utolsó szakaszára, mikor jobb meggyőződésem ellenére engedtem Boutet rábeszélésének, és kettesben kivettünk egy albérleti szobát a Klauzál téren, a gyárral szomszédos bérházban, az ottani csarnok egyik elárusító asszonyánál – mi lefokozó egyszerűséggel kofának neveztük –, és azontúl oda vittük fel pontosan rögzített napokon a barátnőinket. A maga helyén azt is elmondtam, hogy a szekrényben ki-ki külön polcra helyezte a saját használati holmiját, közte a külön-külön lepedőt is, amiről a háziasszony gondoskodott, hetenként újról. A búcsúzás délutánján Karola gondosan elrakta a maga papucsát, pongyoláját és egyéb dolgait egy táskába, amit aztán magával vitt – én oda se tudtam nézni a szomorú látványra. Egy hét múlva a kofa – aki melleleg a Giraud cég libamájszállítói közé tartozott – bizalmasan félrevonta Boutet urat meg engem, és elmondta, hogy kiköltözésünk után csak egy lepedőt talált a szekrényben, a másikat valószínűleg tévedésből

Nagy garral

magunkkal vittük. Mi felháborodva tiltakoztunk az ilyen gyanúsítás ellen. A kofa zavarba jött, és mentegőzésbe kezdett: ő nem úgy gondolta, hogy szándékosan vittük el azt a lepedőt, de hazamegy, és még egyszer megszámlolja a lepedőit, hátha ő tévedett. Egy hét múlva, megint csak libamájszállításkor, odasettenkedett hozzánk: jól megszámlolta a lepedőit – biztos, hogy egy lepedője hiányzik. Mi persze megint önérzetesen visszautasítottuk. Mondanom sem kell, hogy nekem nagyon kínos volt ez a lepedőügy, azt is nehezen viseltem el, hogy a mi szép tiszta viszonyunknak ilyen piszkos utójátéka legyen. Megpróbáltam rábeszélni Boutet urat, hogy fizessük ki a nőnek a lepedő árát. De Boutet, aki franciásan akkurátus – és takarékos – ember volt, hallani sem akart róla: azt mondta, ezzel igazolnánk a kofa gyanúsítását. De a kofa nem adta fel a harcot. Minden alkalommal előhozakodott panaszával, kérelmével, követelésével. Felajánlottam Boutet-nak, hogy én magam kifizetem a lepedőt, csak hogy már megszabaduljunk ettől a némbertől. Ez ellen azonban Boutet teljes könyvelői tekintélyével tiltakozott: elvégre az ő becsülete is kockán forog, és ha engedünk a zsarolásnak, mindkettőnk becsülete odavan. Közben múltak a hetek, már hónapok is. Végül Boutet azt eszelte ki, hogy legközelebb ha molesztál, egy szót se feleljünk neki, tegyünk úgy, mintha meg se hallottuk volna. Erre már csakugyan leforrázottan ment el az asszony. Hanem legközelebb! Legközelebb nagy garral tört be az irodába, és minden diszkréciót látványosan félrelökte, már a küszöbön elkezdte kiabálni Steuer úr és Mauthner úr meg a lányok jelenlétében, valódi kofahangon és

kofanyelven, hogy egy szegény asszony lepedőjét nem akarjuk visszaadni. Ő bizony nem fog a mi kujonkodásunkra ráfizetni. Steuer és Mauthner megpróbálták erőlyesen leinteni, de arra meg sírva fakadt, és úgy kiabálta, hogy ő fizessen rá a mi kujonkodásunkra? Az egyre hangosodó perpatvarra kilépett a kalickájából teljes méltóságában Giraud úr – erre mindenki elhallgatott. Giraud úr átvette a bíró szerepét: először az asszonyt hallgatta ki, aztán hozzánk fordult. Én egy szót sem tudtam kinyögni. Szerencsére Boutet magától értetődően kezdett a beszámolóba, és egyszerűen, szabatosan mondta végig; persze nem hallgathatta el sem a szóba rendeltetését, sem használatának módját, sem az elköltözését. Ezek után Giraud úr halkán, szomorúan, de végérvényesen kidobta az asszonyt: azt mondta neki, hogy ezentúl nem tart igényt a libamájaira, és többé be ne tegye a lábát az ő gyárába. Aztán szó nélkül visszament a ketrecébe. Én lehajtottam fejemet szégyenemben. De lassanként észre kellett vennem, hogy szó sincs megszégyenülésről. Főnökeim nem gúnyolódtak, inkább elismeréssel néztek rám, láthatóan megnőtt a becsületem a szemükben, Boutet-t viszont nem vették figyelembe – rajta nem csodálkoztak. Szabó Emőke az egész jelenetet halkán végigkuncogta, most viszont némi bámulattal nézett rám. Véletlenül Marika is az irodában tartózkodott, már nem emlékszem, a Nemzeti Bankból jövet-e vagy éppen oda indulóban. A jelenet elejétől a végéig mozdulatlanul állt az egyik íróasztal sarkánál, és rezzenéstelen arccal tekintett rám. De hát ez máskor is előfordult már – még csak ott tartottunk, hogy legfőljebb hivatalos ügyekről váltottunk szót egymással.

Egyetlen
bűnöm
a Karola-
ügyben

Nem sokkal ezután anyám hívott a telefonhoz: Adorján Andorné keres – azaz Karola. Mit akarhat még? – csodálkoztam. Talán a nálam hagyott kottáit is visszakéri? Eti táncait? De nem: sürgősen beszélnie kell velem, lehetőleg már holnap. Utcán találkoztunk, ott, ahol elváltunk, az Andrássy úton, az Opera előtt. A retiküljén kívül egy kis csomag volt a kezében. Rögtön elmondta, hogy azt a kis táskát, amibe a Klauzál téri szobában a dolgait beletette, azóta sem nyitotta ki: nem volt kedve szembenézni az emlékekkel. Csak most, három nappal ezelőtt szánta rá magát, hogy elővegye *azt* a papucsát és pongyoláját, az egyéb holmit, és ijedten talált rá a lepedőre – úgy látszik, nem figyelt oda a csomagolásnál, és szórakozottan mindent eltett, amit a mi polcunkon talált. Most kimosta, és ezennel viszszaadja. Elfogott a rémület. Most mit csináljak? Valljam be Giraud úrnak, hogy az én barátnőm tette el tévedésből, és csak most találta meg? Vigyem el az asszonynak, és járjak nála Canossát? Haza nem vihettem – mit szólna hozzá anyám? Őszintén bevallottam Karolának, hogy nincs bátorságom a Canossa-járáshoz, és arra kértem, vigye haza a lepedőt. Ha volt bűnöm a Karola-ügyben, csak ez az önző gyávaságom, amellyel végül megiscsak eltulajdonítottam (még ha Karola vitte is magával) a szegény asszony lepedőjét, őt magát pedig benne hagytam a csalás meg a zsarolás látszatában, sőt, ami bizonyára nagyobb vesztesége volt, megfosztottam őt a Giraud-nak történő folyamatos libamájszállítás jó üzletétől. Ezt rögtön ott helyben tudtam is, magamban mégis mulatnom kellett, hogy az a lepedő, mely a mi szertelen szertartásaink színhelye volt, ezután

Adorján Bandiék hitvesi szeretkezéseit fogja magába fogadni.

Coignard abbét
idézve

Nem mintha ez az elképzelés elkedvetlenített volna – szívből szántam Karolának a családi boldogságot. Annyira, hogy egyszerre illetlennek, sőt helytelennek éreztem ezt az ögyelgést az esti Andrássy úton. Másrészt barátságtalan viselkedésre vallott volna, ha egyszerűen faképnél hagyom, kezében az akaratlanul eltulajdonított lepedővel. Azt a megoldást választottam, hogy mint legutóbb, szakításunk estéjén, elkísérem az autóbussz-megállóig. Útközben a barátságosság kedvéért, de azért is, mert ez volt az őszinte véleményem, azt mondtam, hogy a néhány plusz kilóval szebb lett és asszonyosabb, sőt valahogy méltóságteljesebb is.

– Gyereket várok Banditól – mondta egyszerűen, és némi büszkeséggel rám emelte a szemét.

– Hiába, a Gondviselés útjai kifürkészhetetlenek – feleltem rá, kedves Coignard abbémat idézve tréfásan, de csak félig tréfásan, mert akármilyen kevés érzékem volt a gyermekáldáshoz, sőt én magam, egy kurta időszakot kivéve, inkább ódzkodtam tőle, most mégis felfogtam, hogy milyen megdicsőülése ez Karolának, sőt meghatott a tudat, hogy ezt sohasem érte volna el Adorján Banditól a mi kellemes kitérőnk nélkül.

(Ámbár ami a Gondviselést illeti – ki tudja? Karolával nem találkoztam többé. Azt is csak a háború után tudtam meg, hogy nem sokkal Buda eleste előtt fosztogató nyilasok törtek rá a Koronaőr utcai házra, ahol Karolának lakásában rajta kívül csak a kislánya tartózkodott, meg a nagymama, aki csakugyan tiszta „árja” volt – de az áttérése következtében zsidónak számított ő is. Egy

ügyes és jószívű asszonynak sikerült elbűjtatni a gyermeket, de Karolát és az anyját minden teketória – és kínzás – nélkül agyonlőtték. Mindezt Karola nővérétől hallottam, aki a kislányt nevelte, mert Adorján Bandi ugyan épségben megjött a munkaszolgálatból, de Karolát nem találván új feleséget szerzett, akinek azonban a gyerek nem kellett. De Coignard abbé talán erre is azt mondaná, hogy a Gondviselés útjai kifürkészhetetlenek.)

És Katalinnal? Vele volt a legártatlanabb a kapcsolatom. Mintha egy tálból cseresznyéztünk volna. Szenvedélyes játék volt, de mégiscsak játék. Hogy e játékok fölött állandóan ott lebegett a Damoklesz kardja? Nem éreztem volna méltánytalannak, ha lecsap rám. De nem büntudatból nem éreztem annak. Igaz, volt egy férj is, akit megcsaltunk, azaz megcsalt Katalin – érezzen ő büntudatot, ha képes rá és ha szükségét érzi. De hát hol is férközhetett volna bele büntudat a sima, sárgás bőrén keresztül? Aztán meg miért érzett volna büntudatot? Anélkül, hogy valaha is beszéltünk volna erről, nyilvánvaló volt, hogy Jenőt nem fosztjuk meg semmitől, amire igényt tartana. De ami a büntudatnak, illetve a hiányának szempontjából a legtöbbet nyomott a latba, az a – freudi szóval és jelentéssel – „fölöttes én” (*Über-Ich*) volt, amivé Eti, vagy legalább Etinek egy része, az én magánmitológiámban alakult ki. És ez előtt a titkos és legfőbb ítélszék előtt feddhetetlenül tiszta volt a Katalinnal folytatott játékos viszonyunk, hiszen, ahogy azt a maga helyén elmondtam, a Katalin teste mintha csak valamivel durvább leképzése lett volna Eti testének. Igazában afféle Eti-pótléknak volt felfogható, én annak is tekintettem – testileg. Lényeges szavakat

nem is igen váltottunk az egész kellemes kapcsolatunk ideje alatt.

Esendő
porhüvelyünk

Mint az eddigiekből is kitetszik, az Eti halálát követő időben, bár büntudatot nem éreztem, foglalkoztatott a bűn fogalma. Részint azért, mert újonnan támadt – vagy szerzett? – kereszténységemnek része lett egész életemben és gondolkodásomban: én *akartam* keresztény lenni, márpedig a kereszténységhez hozzátartozik a bűn léte és fogalma. Másrészt meg talán azért is, mert az elmúlt időhöz képest, mondhatni, kicsapongó életmódot folytattam, és nem győztem csodálkozni, hogy emiatt nyomát sem érzem a lelkiismeret-furdalásnak. Végül is tudomásul kellett vennem, hogy azt, amit a Biblia, nyilván az egyszerűség kedvéért kissé elnagyoltan paráználkodásnak nevez, képtelen vagyok bűnnek tekinteni. De sehogy sem tudtam elképzelni olyan Istent, aki erkölcsi vagy éppen hitbeli fontosságot tulajdonít annak, hogy ki milyen testrészével mit művel kinek és milyen testrészével, vagyis, keresztényien szólva, ezzel az esendő porhüvelyünkkel. Akárhogy is próbáltam az idők folyamán gondolatokba szűrni, amit magamban és magam körül tapasztaltam, arra az eredményre kellett jutnom, hogy a szerelmi életben is csak az a bűn, ami a társadalmi életben: az elnyomás, a kijátszás, kizsákmányolás, a visszaélés a hatalommal vagy a kiszolgáltatottsággal, a hazugság, a csalás, az árulás, a szenvedtetés.

Persze könnyebb mindezt így elválasztani a gondolatban, mint a tapasztalás jelenvalóságában az idő folyamán, hogy ennyi a lélek és ennyi a test. A szigorú, de alapjában véve realista Pál apostol alighanem közelebb

Férjen el azon
a papíron

járt az igazsághoz, amikor azt mondta valamelyik levelében, hogy ha a férfi és nő csak egyszer együtt hál, akkor is egy test, egy lélek lesz. A Víg utcai szalonban, de még Karolával és Katalinnal is könnyebb volt a határvonalak meghúzása, hiszen az igényeink szinte pontosan meggyeztek. Már Piroskával bonyolultabb volt a helyzet, úgy lehet, azért, mert nem ismerte, legalábbis nem tartotta tiszteletben a határokat, se magával, se maga körül. „Férjen el azon a papíron”, mondta neki Vaszary mester. De abban az időben nemcsak a papíron nem tudott elférni – a saját szívében sem. Az én szempon-tomból ugyan a helyzet eleinte elég egyszerűnek lát-szott: a határoknak ezt a semmibevevését bűvöletes biz-tatásnak (utóbb kacérságnak) fogtam fel, és belészeret-tem, ő pedig nem viszonozta érzelmeimet. Mindebben teljesen ártatlannak tudhattam magam. És mégis, az a „fölköttes én”, akivé Eti az idők folyamán bennem fel-magasodott, kezdettől fogva rossz szemmel nézte ezt a kapcsolatot, különösen amikor már szenvedni kezd-tem tőle. Furcsa logikája az érzelmeknek, hogy a gyö-nyörűséget, amit más nőtől kaptam, sohasem éreztem hűtlenségnek Etihez, csak azt, hogy egy idegen asszo-nyért szenvedni tudtam – de hát a magánmítoszokat még kevésbé lehet közönséges ésszerűséggel megérteni, mint a közösségeket. Tény, hogy amikor fél szívvel – mármint Piroska részéről fél szívvel – megvalósult viszonyunkban végül reménytelenül tehetetlennek bizonyultam, ezt a fölköttes én tiltásának tulajdonítot-tam. De ha indokolatlan impotenciámban homályosan bűnhődést láttam is, magamat mégis büntetlennek tud-tam. És miután Piroska, Monori tiltására, nem csupán

kudarcba feneklett viszonyunknak vetett véget, hanem a baráti érintkezésünknek is – én úgy mondtam, kido-
bott –, elügyetlenkedett öngyilkosságom és nyomában
a macskajajt követő fellélegzés után úgy éreztem, végleg
túl vagyok ezen a biztatóan felragyogó, aztán baljósan
elsötétülő, titokzatos tilalmakat sértő szerelmen.

Aztán a tilalmak homályát az ajánlás aranya váltotta
fel. Mert ha nem vettem is észre, amit Karinthy Gabi,
hogy Marika Etire emlékeztet, azt tudtam, szinte az első
perctől fogva, hogy Eti helyesli őt. Helyesli? Hogy
ő választotta ki, ő küldte nekem, biztonságos boldog-
ságra. Mindent megkaptam tőle, amire szükségem volt,
mindent, ami életben tarthatott. De akinek van, annak
adatik – és nem, nem utasítottam vissza, sőt megragad-
tam a fényűzés lehetőségét. Aminthogy nem firtattam,
hogyan és mitől vált hirtelen természetessé az, amit fél
évvel ezelőtt minden könyörgésemmel sem tudtam
elérni: hogy Piroška hajlandó legyen barátságban talál-
kozni velem. És ahogy két fejezettel korábban elmond-
tam, a fényűzésnek ezt a lehetőségét ártatlanságom tel-
jes tudatában vettem igénybe. Elvégre meg voltam róla
győződve, hogy már nem vagyok szerelmes Piroškába,
ő pedig már fél évvel azelőtt is tudtomra adta, hogy szer-
elmet nem tud érezni irántam. Ebbe a mi újjáéledt – ha
úgy tetszik, újjáélesztett – barátságunkba semmit sem
fektettem bele, aminek Marika is hasznát vehette volna.
Aminthogy nem is nyerhettem belőle semmit, amit
Maritól is meg ne kaphattam volna. Hiszen októberi
triptichonom utolsó, Piroškának szánt versében arány-
lag pontosan és becsületesen megírtam, mit várok tőle:

Hirtelen és
váratlanul

*Az, ami van, és az, ami nincs. Köztük te legyél
Tarka szívárvány életemen, te Ezeregyéj!*

Nem, a büntudat hirtelen és váratlanul érkezett. Szerelmes antológiánk sikere szépen terjedt, annyira, hogy a Vajda János Társaság külön műsort szentelt a bemutatására, vízkereszt estéjén. Szavalók mondták a verseket, no meg a fordítók, azazhogy csak Radnóti meg én szerepeltünk személyesen, mert Szemlér a víz-sza nem csatolt Brassóban maradt, ahol a románok éppen behívták katonának – arra már nem emlékszem, hogy Képes miért nem tudott eljönni. Marika is velem jött. A heveny influenzán már túl volt, de kis hőemelkedései kitartottak, és a tüdejéről már kimondták az ítéletet. De amúgy is keskeny arcának halványsárga bőre nem árulta el a betegségét. Meglepetésemre Piroska is eljött. Említettem, hogy Marika betegsége óta nem találkoztam vele – nem tudom, honnan szerzett tudomást az estről. A műsort Szentkuthy vezette be szokott lendületével, szépen, szellemesen, mulatságosan. Én közben az öltözőből, vagyis a művészszozából kilestem a terembe: Marika és Piroska az első sorban ült, Marika fekete kosztümben, Piroska ujjatlan, fehér csillogással beszótt, barna ruhában (még ugyancsak „úri-asszony korából”); izgalmas látvány volt, számomra legalábbis, amint két ilyen különböző szépség, egy sötét meg egy világos, időnként egymáshoz hajolva sutog.

Szentkuthy a bevezetőjében kétszer is említette Goethe versét, a *Charlotte von Steinhez*-t, meg az én fordításomat is. Ha már ilyen kedves volt, gondoltam, én is

beillesztem a felolvasandó verseim, vagyis fordításaim közé. Ez volt az első vers, amit egyenesen az antológiánk számára fordítottam, még a tavasszal, az öngyilkosság szégyenletes kudarcától és az átvészelt kanyarótól kimerülten azzal sarkalltam magamat, hogy a megoldásokat keresve Etire gondoltam, a mi végzetes és megbonthatatlan szerelmünkre. De amikor, már a dobogón állva, gyanútlanul belefogtam:

Csak Piroskát

*Miért adtad mély tekintetünket,
Hogy jövőnket sejtse szüntelen,
S ne ringasson üdvösségbe minket
Földi boldogság, se szerelem?*

– a tudatom mögül öntudatlanul a tudatomba villant, hogy hiszen a szenvedélyes, de lényegében beteljesületlen szerelemnek ez a nagy vallomása Piroška meg az én kapcsolatomra vonatkozik, sokkal inkább, mint arra, ahogy Etivel voltunk. Láttam is, amint Piroška a harmadik-negyedik sornál kissé zavartan felkapja a fejét. Most már nem kettejüket néztem ott az első sorban, hanem csak Piroskát. És ahogy az aránylag hosszú versben előrehaladtam – mellesleg azokon a részekén, amelyek nem közvetlenül kettőnkre illettek, lazább hangszúllyal siklottam át –, egyre inkább éreztem, sőt láttam – vagy látni véltem –, hogy olyan villanyos feszültség keletkezett kettőnk között, amilyen még nem fordult elő viszonyunk változatos történetében. És mire a befejezéséhez értem:

Titkos
áramkör

*Mindez már bizonytalan ködökké,
Halk emlékezéssé finomult,
Fájdalom a jelen és örökké
Valóság a szívünkben a múlt.
Fél lelkünk maradt, úgy összeforrtunk,
Félhomály csak delelő napunk.
De akárhogy kínoz is a sorsunk,
Már mi nem változhatunk*

– szemmel láthattam, hogyan működik tőlem hozzá és tőle hozzám az elektromos áram: emelt fővel, merőn bámult rám, én is úgy néztem vissza. Marika mindebből semmit sem vett észre – ő különben ismerte a verset: egyéb Goethe-fordításaim között ezt is felolvastam neki.

Amint leléptem a dobogóról, és nem láttam szemtől szembe Piroska fekete haját, zavart, rám szegzett arcát, a kettőnk közt működő áram kikapcsolódott, és helyébe más, komorabb feszültség jött létre bennem: a bűntudaté. Mert mi a bűn, ha nem ez? a csalás, az árulás, a kisemmizés? Ahogy a dobogóról Goethe szavaival – de a magaméival is, a fordításomon keresztül – szerelmet vallottam Piroskának, ahogy hirtelen és önkéntelenül – de csupán az első pillanatokban önkéntelenül – bekapcsolódott a titkos áramkör, amiről Marika mit sem sejtett, amin ő mindvégig kívül maradt!

A műsor után a társaság a szomszédos Lyra étterembe vonult, de oda már nem jött velünk Piroska: sietősen elbúcsúzott – Monorihoz megy, gondoltam, és részint képtelenségnek éreztem, hogy azok után, ami némán történt köztünk, ne ülünk egymás mellé, hanem úgy tegyünk, mintha semmi sem történt volna, másrészt

örültem, hogy nem kell egymás mellé ülnünk és úgy tennem, mintha semmi sem történt volna. Isten tudja, hogy a hiány volt-e az oka, vagy a büntudat – hiszen, mint a fejezet elején bevallottam, először tapasztaltam életemben –, alighanem mind a kettő, ha a Lyra vendéglőben sokkal többet ittam a jó zöldszilvánijukból, mint amennyire a szervezetemnek szüksége volt – be is rúgtam tőle, ha nem is annyira, hogy a többiek észrevegyék. És ha az elkövetkező hetekben még telefonon sem beszéltem Piroskával, nemcsak aggodalomból történt, Marikáért, hanem büntudatból is – afféle önbüntetésből.

Gödöllőn persze nem értem rá büntudattól szenvedni, magamat büntetni – elég büntetés volt, amit a körülmények mértek rám. Még amikor Piroska jótevő jelenésként behatolt fogságomba, bűnbánat akkor sem ébredt bennem – igaz, a villamos áram sem, csupán a csodálat és hála. Csak amikor szabadulásom után ki-aludtam magam, akkor hasított belém. Lehet, hogy amikor kezemben a kagylóval eredeti szándékomtól eltérve önkéntelenül nem Piroskát hívtam fel, hanem Marikának sürgönyöztem, abban a sürgető vágyon kívül a bűnbánatnak is része volt? Akárhogy is, a mátraházi ragyogó nap tobzódó ölelkezései szétfűjták bennem a büntudat maradékát: a vonaton hazafelé azzal a megnyugtató érzéssel bóbiskoltam, hogy ez a váratlanul bekapcsolódó áram a felszíkrazással ki is lobbant, és végül mit sem változtatott az egymást kiegészítő kapcsolatok egyensúlyán.

Másnap annál nyugodtabb örömmel és lelkiismerettel hívtam fel Piroskát, és vacsoráztam vele a Szent Ist-

Mi dolog ez?

ván körúton a Víg Hajósnál. A büntudatnak az emléké-
ről is megfélekedtem, és persze Piroska sem tett rá cél-
zást. Az előző nap bolondos boldogsága után mintha
egyenest Cythere szigetéről érkeztem volna egy szelle-
mes rokokó dáma szalonjába, úgy élveztem Piroska sza-
vait, nevetését, a szeme ragyogását. Sikerült a gödöllői
két hetet is úgy elmesélnem, mintha Charles d'Orléans
herceg számolna be angliai fogságáról – amit Piroska
azért is tudott méltányolni, mert hiszen megjárta valósá-
gos börtönömet.

Éppen mind a ketten egyszerre neveltünk, amikor
hirtelen, mintha ütés ért volna, megéreztem, hogy
valaki engem néz. Felkaptam a fejemet, és csakugyan,
megláttam Szentendyt. Három asztallal odébb ült egy
szép nővel, de nem vele foglalkozott, hanem székén
megfordulva énrám meredt, csodálkozva is, fenyege-
tően is – nyilván tekintetének ereje ütött meg. Hatalmas
fekete szemöldökét felvonva mintha csak azt kérdezte
volna: „Hát ez még él? És nővel van? És bort iszik? Mi
dolog ez?”

13. FORGÓSZÉLBEN

Mégsem gondoltam, hogy azért hívtak be másodszor is
munkaszolgálatra, mert Szentendy följelentett. Nem
mintha ezt nem lehetett volna feltételezni róla: nagy fel-
jelentő hírében állt. Még tíz évvel azelőtt hallottam
a legnevezetesebb denúciálásáról. Az akkori cseh kul-
túrattasé, Sztraka nevezetű, aki jól tudott magyarul,
összebarátkozott néhány magyar költővel – ma már csak

Szabó Lőrinc, József Attila és Berda nevére emlékszem –, és időnként meghívta őket magához, néha cseh és szlovák költőkkel együtt, nem is egészen öncélúan: Sztraka nyersfordításaiából több cseh és szlovák költő verseit ültették át akkoriban magyarra – állítólag viszonzásul magyar költők versei is jelentek meg csehül vagy szlovákul. Szentendyt azonban kihagyták ezekből a jó ellátású és jó kedélyű összejövetelekből – igaz, hogy a mi legfiatalabb nemzedékünkől senki sem volt oda hivatalos –, ő pedig bosszúból följelentette az egész társaságot a cseh–magyar cimborálásért. Hogy aztán mi lett a következménye a följelentésének, arról már nem hallottam a Japán és a Bucsinszky kávéházban, csak annyi bizonyos, hogy a magyar–cseh irodalmi barátkozásnak véget vetettek – persze az is lehet, hogy Sztrakát visszahívták Prágába. Ez volt, ismétlem, a szóbeszéd. Amikor Szentendyt 1962-ben szép lakással, sebtében kiadott verseskötettel, főszerkesztőséggel fogadták (igaz, annál a lapnál, amelyet ő hozott haza Münchenből), a rossz nyelvek szerint mindez nem annyira költői értékeinek szólt, mint annak a hatalmas információs anyagnak, amellyel az emigrációból érkezett.

Csak hogy abban az időben, amikor Szentendy a Víg Hajósánál olyan méltatlankodva vont fel szemöldökét a látomra, a feljelentés nem volt még olyan könnyed művelet, mint nyolc-tíz év múlva, mikor a feljelentést úgyszólván demokratizálták, amikor elég volt, ha valaki a megfelelő személynek elejtett egy-két szót: bizonyos lehetett abban, hogy közlendője hamarosan eljut illetékes helyig, ahol komoly megfontolás tárgyává teszik, és nyomában a kellő intézkedést sem mulasztják el. De

Ami
lehetetlenség

annak idején, a mi fiatalkorunkban komoly elszánás kellett a feljelentéshez. Elővenni a papírt és a borítékot, megírni tollal vagy írógéppel, megcímezni a rendőrségnek vagy a belügyminisztériumnak, ráragasztani a bélyeget, bedobni a postaládába. És akkor is, ki tudja, lesz-e a közbiztonsági szerveknek elég idejük foglalkozni vele. Szentendy például hiába jelentett fel minket olyan messze hallhatóan a *Vigiliá*-ban, és követelte – közvetve –, hogy rakják a zsidó költőket internálótáborba, ezt az igényét nem elégítették ki. Mert engem behívtak ugyan munkaszolgálatra, és Rónai Mihály Andrást is, de Radnóti – akit pedig Szentendy ugyancsak hevesen gyűlölt – még szabadon járt-kelt, Faludy Györgyöt meg, akit pedig a legsúlyosabb váddal, a kommunista összeköttetések feltételezésével denúciált, könnyelműen kiengedték a határon – tudtommal az idő szerint már Afrikában élte világát.

Persze nem tartottam lehetetlennek azt sem, hogy az én személyem önmagában is megéri neki a külön feljelentést, bár tudtommal semmi oka sem volt erre – igaz, bizonyára fülébe jutott, hogy inkább kóklernek, mintsem költőnek nézem. De akár érdemesnek tartott a feljelentésre – a *Vigilia*-beli cikkén túl –, akár nem, a Víg Hajósnál tapasztalt felháborodott csodálkozása után bizonyos voltam benne, hogy nem nyugszik, amíg engem is ott nem tud, ahova kíván. De hát Szentendytől függetlenül is tisztában voltam vele, hogy előbb-utóbb oda kerülök, mert lehetetlenség, hogy tanúsítvánnyal megússzam a háborút. Elvégre mégsem lehet, hogy az ország nem zsidó lakosságából elvben bárkit be lehessen hívni katonának, a zsidókat munkaszolgálatra hurcol-

ják, a nem is csekély számú tanúsítványosok pedig, akiket fegyverviselésre mégsem tartanak eléggé megbízhatónak, páholyból nézzék a háborút: majd csak kitalálnak valamilyen megoldást, ami Szentendyt is kielégítheti.

Ezek a kilátások éppen olyan kevésbé rontották el a szabad lélegzés örömét, mint Szentendy felvont szemöldöke. Ezt az örömet pedig sohasem élveztem olyan tudatosan, mint amikor Piroskával töltöttem az időt. Hol töltöttem? Többnyire fedél alatt, mert a tél túl sokáig elhúzódott, hóval, hideg esővel. Szombati ebédjeink rendszeressé váltak, hol a Kárpátiában, hol az Elysée kávéházban. Többször is együtt vacsoráztunk Pesten vagy Budán. Kávéházakra, eszpresszókra is rászoktunk. Törzshelyünk lett a Víg eszpresszó a Szent István körút és a Visegrádi utca sarkán, pedig ott csak állva lehetett kávézni. De Piroskának, ha elment hazulról, okvetlenül el kellett haladnia mellette, és ilyenkor, ha nem nagyon sietett, gyakran benézett, nem talál-e ott engem. Én viszont – mert az angyalföldi villamosnak a Berlini téren volt a végállomása – átszálláskor mindig bekukkantottam az eszpresszóba, megnézni, nem áll-e a pultnál Piroska.

Egészeiben véve szokatlanul elegánsan éltünk, habár mind a ketten sokat dolgoztunk, Piroska a lámpaernyőműhelyben, én pedig nemcsak a Giraud-nál. Annak a három évvel azelőtti hasztalan hadjáratnak, jobban mondva kolduló körmenetnek, amellyel Standard-beli állásom elvesztése után, Eti utolsó hónapjaiban fűhözfához folyamodtam fordításért, úgy látszott, éppen addigra mutatkozott meg a hatása. Ámbár el sem tud-

Szokatlanul
elegánsan

Két német
fércmű

tam képzelni, miféle mellékutakon juthatott el így elkészve az én fordítási igényem híre abba a kőbányai nyomdába, melynek nevére már nem emlékszem – addig sem hallottam róla. Elég annyi, hogy behívat-tak, és minden teketória nélkül rám bízta egy érzelmedús német szerelmi ponyvaregény fordítását. Nem firtattam, hogy jutott eszükbe éppen hozzám fordulni. Nem volt már szükségem pénzre, megéltem a fizetésemből, még mindig nem kellett lakbért fizetnem, kosztra sem sokat költöttem, de azért elvállaltam a könyvet, részint, mert átalltam visszaadni, másrészt azt gondoltam, nem árt a mesterségbe beletanulnom, hiszen prózát még sohasem fordítottam. Alighogy végeztem vele, másodikat kaptam tőlük. Nem volt nehéz munka: egy nagyon intelligens gépírónőre találtam, aki ugyancsak a zsidótörvény miatt lett munkanélküli, és akinek a nevére ugyancsak nem emlékszem, pedig két éven át diktáltam neki. A két német fércmű fordítása gyorsan ment: kapásból diktáltam, folyékon-nyan, a gépiratot ugyan elolvastam, de keveset javítottam rajta, levonatot pedig egyáltalában nem küldtek belőle, még kevésbé tettek rá bármilyen megjegyzést, holott nyilvánvalóan csapnivaló rossz fordítás lehetett – hál’ istennek a fordító nevét fel sem tüntették a könyvben. A két könyv hamar elkészült, fűzve, elég rossz papírral és nyomással és talán még émelyítőbben giccses címlappal, mint az eredetiek. A szerzők nevét és a könyvek címét már akkor sem jegyeztem meg, ahhoz meg semmi közöm sem volt, hány példányt nyomtak belőle, mert a fordítást akkor is ívszámra fizették, csakhogy örökáron. Még kevésbé volt róla fogalmam, hova kerül-

tek a könyvek, mert egyetlen könyvesboltban sem találkoztam velük – a magam tiszteletpéldányait szégyenemben azonmód tűzbe hajítottam.

Nekem elég volt, hogy fizettek, méghozzá, mint később volt alkalmam tapasztalni, többet, mint az igazi könyvkiadók. A pénzt, azon túl, amit Marikának küldtem belőle Mátraházára, fényűzésre fordítottam. Elvben még mindig otthon étkeztem, de már egyre többször ebédeltem és főként vacsoráztam házon kívül. Legtöbbször persze Piroskát vittem valamelyik vendéglőbe. Addig még minden nő természetesnek találta, hogy én hívjam meg őt, Eti éppúgy, mint Marika, vagy Noémi vagy Karola, vagy akár Piroska; mikor a mi próbaházasság-félnék idején a Szent Anna-templom tornya mellől az Aranykacsába lementünk vacsorázni, sohasem ellenkezett, ha a fizetőt hívtam. De mostanában berzenkedni kezdett az ellen, hogy az ő részét is én fizessem. Végül is mindig engedett, de ezt az engedékenységet mindig vita előzte meg. Most más a helyzet, mondogatta nem minden él nélkül, ott van Marika, róla kell gondoskodnom, elvégre nem lehet meg minden pénz nélkül a szanatóriumban. Megnyugtattam: küldök én neki annyit, amennyire szüksége van. De ő most sokat keres a lámpaernyőkkel, folytatta, semmi jogcíme sincs rá, hogy elfogadja tőlem a vacsorát. Nekem viszont a férfiönérzetem nem bírja elviselni, hogy ha nővel ülök asztalnál, ketten fizessünk – feleltem, habár sohasem volt nekem semmiféle férfiúi önérzetem.

– Majd ha férjem lesz, fizetheted a vacsorámat – vágta vissza ilyenkor, és nevetett hozzá.

Nevettem én is ilyenkor, eszembe sem jutott, hogy

netán komolyan is veheti: viccnek fogtam fel; hol jó viccnek, hol rossznak. Mégis, mikor ébredtem rá, hogy újra szerelmes lettem Piroskába? lettem? újra? hiszen meg sem szűnt ez az átkozott szerelem, csak éppen sikerült elfojtanom, tudat alá tepernem. Még a ráismerése elől is igyekeztem jó darabig behunyni a szememet. Igaz, furcsa egy szerelem lett belőle, így felbukkanóban. Mulatság és gyönyörűség volt minden perc, amit vele töltöttem, a hangja, minden szava, mozdulata, ha végigsimogattam a kemény szálú, sima, félhosszú haját, néha az arcát is – ha csak néztem őt, az is. De semmiféle testi vágyat nem éreztem. Eszembe sem jutott, hogy esetleg kísérletezni lehetne azzal a keserves kudarcba süllyedt viszonyunkkal. Hiszen Mari felé húzott minden testi kívánságom, csak felé. Holott, vagy éppen azért, mert ama gyönyörűséges és dicsőséges mátraházi nap óta nem láttam őt. Azt a mi hó és jég szikrázásában szikrázó kicsapongásunkat óvakodtam megismételni, tudtam, hogy az ilyen szenvedéllyel súlyosbított testgyakorlatokat már csak a gyógyulás érdekében is tiltják a mátrai varázshegyen, és nem szerettem volna Marika előnyös helyzetét a szanatóriumban könnyelműen kockára tenni – viszont azt is tudtam, hogy ha csak ártatlan beteglátogatásra mennék is fel, az alkalom csábításának aligha tudnánk ellenállni. Ebben a szerelmi nélkülözésben mi sem lett volna természetesebb, mint hogy ez a csillapítatlan étvágy Piroskában keressen kielégülést, akit olyan esztétikai jóleséssel szemléltem, és akinek társaságában annyi emelkedetten mulatságos órát töltöttem el. Csakhogy ez a lehetőség meg sem fordult a fejemben. Talán, gondolom visszatekintve, sokkal

többre becsültem annál, semhogy ilyen pótlékszerepet szánjak neki. Még furcsább tünet volt, hogy nem vettem igénybe a hivatásos és kipróbált pótlékot sem a Víg utcában. Mi volt ez? Hűség? Talán csak makacsság, a szervezet konoksága, mely a szerelem gyönyörűségét nem volt hajlandó annál alább elfogadni, mint amit Mari testében talált, és a rá gondolás kincsét nem volt hajlandó kockáztatni semmiféle kiegyezéssel megvalósulásért – inkább visszatért a „magunkat gyönyörül használni” kipróbált ronsard-i receptjéhez, amely legalább Mari „árnyalakjával” ajándékozott meg.

Holott kezdett alkalom adódni, egyre több, a kiegyezés megvalósítására. Egy ízben hiába telefonáltam a műhelybe, azt mondták, Piroska otthon maradt, beteg, láza van. Összeszedtem a bátorságomat, és meglátogattam. Ágyban feküdt, vagyis a vetett rekamién, kipirult arccal, orrán zsebkendővel, fején kucsmával, mert az influenza a homlokába húzódott – de szép volt így is. Persze ott volt Monori is, Piroska fejénél ült egy széken. Piroska szobájában mindössze két szék volt, most azonban csak az egyiket láttam. Beszélni nemigen tudott, a kezével mutatott nekem helyet az ágy végében. Így hát csak Monori meg én próbáltunk beszélgetni, ha nem is természetesen, de civilizáltan. Kisvártatva beláttam, hogy itt semmi szükség rám, így hát elbúcsúztam békében – Monori még ki is kísért. Hanem ezzel a félszeg és fölösleges látogatással egyszerre megváltozott a helyzet. Kiderült, hogy hiszen most már nem tiltott terület a Visegrádi utcai lakás, akkor sem, ha nem kettesben Marikával jelenünk meg ott, látogatóban Panninál és Kornissnál, hanem én egyedül lépek be oda, egye-

nesen Piroskához. De azért óvatosabb lettem, és előzetes megbeszélés nélkül sohasem állítottam be hozzá. Az viszont feltűnt nekem, hogy Monori ilyenkor véletlenül sem zavarta meg együttlétünket, sőt Piroska nyugalmán meglátszott, hogy nem is tart ilyen meglepetéstől. Nem mintha Monorinak lett volna min rajtakapnia minket: legföljebb csak beszélgettünk, vagy Piroska engem rajzolt – ebben az időben a lámpaernyőfestés helyett egyik rajz után a másikat készítette rólam. Az viszont előfordult, hogy hazaküldött, mert Monorit várta. Stratégiáján vagy taktikáján végig nem ismertem ki magam – belenyugodtam, hogy ez is hozzátartozik lényének ezeregny-éjszakai részéhez.

Azért is töltöttünk annyi időt zárt helyiségben, vendéglőben, kávéházban, eszpresszóban, a Visegrádi utcai szobában, mert a tél sokáig elhúzódott. Amikor nagy nehezen mégiscsak tavaszodni kezdett, Piroskának szűk lett a Visegrádi utcai szobája: minduntalan sétára csábított, én meg mit tehettem volna? kísértem őt. Annyi áldozatot azért meghozott értem, hogy nem úttalan utakon hurcolt magával, mint majd két éve Szentendrén, hanem civilizáltabb helyekre, a Sváb-hegyre, a Rózsadombra – kétszer még a Margitszigetet is bejártuk. De ezeken a városibb tájakon sem nyugodott addig, amíg a villák közül ki nem jutottunk tágasabb, szabadabb környékre – akkor még a város körül sokkal több volt a beépítetlen terület, mint manapság. Ez a kifelé húzó ösztöne már csak azért is egészségesnek bizonyult, mert lényének a természet volt a legméltóbb kerete – szelleme is, szépsége is kivirult benne. És azt hiszem, ezeken a kora tavaszi sétákon voltam kénytelen

lassankint ráébredni arra, hogy szerelem a neve annak az érzésnek, amivel Piroskát kísérem. Eleinte nem kapálóztam e felismerés ellen: ha szerelem, hát szerelem – egész jól, és ami a fő, kényelmesen egészíti ki azt a másikat, az igazit.

Egy
cigarettaból tíz

Egy napon aztán igazán kitavaszkodott. Nagyot sétáltunk, a hirtelen fölmelegedett levegőn elfáradtunk, hazakísértem Piroskát, a Visegrádi utcai kapuban megálltunk, beszélgettünk, nem tudtuk befejezni, fölmentem vele még egy cigarettaúra. De kiderült, hogy Panniéknál vendég van, akihez, ha otthon volna, Piroskának is be kellene mennie. Ezért hát nem gyújtott villanyt, nehogy a szobája üvegajtájának függönyén áttűző villanyfény elárulja jelenlétét. Ugyanezért csak halkan, majdhogynem suttogva beszélgettünk a díványon heverészve, mert ez volt a legkényelmesebb hely Piroska szobájában. Az egy cigarettaból tíz lett, suttogó beszélgetésünk veszélyesen kanyargott a sötétben. Nem Piroska, én voltam olyan óvatlan, hogy síkos talajra tévedtem vele. Versekről is beszélgettünk, és megint szóba került a mi szerelmes antológiánk, amelynek egyre szélesebb lett a sikere. Könnyelműen bevallottam a sötétben, hogy nemcsak a *Charlotte von Steinhez*, hanem néhány más régi vers fordításának fűtőanyaga is az iránta való, magamba fojtott szerelmem volt. Erre ő ugyancsak halkan, mégis kitörve elmondta, hogy mennyire megrendült, amikor először hallott Marikáról. Hogy amikor a szentendrei hajónál találkoztunk, alig tudta megőrizni a tartását. Hogy a Sztambul kávéházban eleinte még azt hitte, mindent előlről lehet kezdeni. De amikor meghallotta, hogy *alea iacta est* – így mondta –, azazhogy

Marika szűz volt, de már nem az, tudta, hogy minden elveszett, és elhatározta, hogy hallgatni fog. De mégis meg kell mondania nekem, annyit szenvedett azóta, és tudja, hogy élete nagy lehetőségét játszotta el. Megijedtem. Elállt a szavam. De ő folytatta, eléggé következetlenül. Hogy ne siessem el a dolgot Marikával, egy ideig még ne vegyem feleségül, mert ő abban bízik, hogy ha lezajlott a szerelem friss, heveny időszaka, másként fogom látni a helyzetet. Erre már én is kitörtem – persze én sem feledkeztem meg a hangfogóról:

– Egy ideig! Hiszen sehogy sem vehetem el! Nem hallottál a fajvédelmi törvényről? A te szövetségese az is! De vedd tudomásul, hogyha életben leszek még, mire legyőzik Hitlert, elveszem őt akkor is, ha már nem szeretném! Akkor is, ha pokol volna mellette az életem!

Magam is elbámultam dühkitörésem hevességén. Holott hiszen volt előzetes fűtőanyag elég azokban a sejtekben, amik az elmúlt hetekben többször is átvillantak az agyamon. Hogy Piroska öntudatlan – bár mint az imént kiderült, nem is olyan öntudatlan – stratégiája az volt: kiélni a szerelmét Monorival, és addig is mintegy takaréklángon tartani engem. De legalább ügyelt volna erre a takaréklángra! Most már tudni véli, hogy élete nagy lehetőségét szalasztotta el. Bezzeg nem ismerte föl ezt a lehetőséget az elmúlt év májusában, amikor nem kértem tőle többet, mint hogy csupán néha találkozzunk és beszélhessek vele – de ő kérlelhetetlen volt! Csak amikor látta már Marikát, a szépségét, a báját, akkor kapott kedvet, visszafütyyenteni engem! Holott ha már májusban engedékenyebb lett volna, talán sosem hívom vacsorázni Marikát. Nem mintha még most is ezt

kívántam volna. Hiszen – volt annyi önkritikám, hogy tudjam – énnekem is megvoltak a magam homályos vágyálmaim a jövőnkéről. Hogy mi Marikával boldog házasságban élünk, Piroska pedig előbb-utóbb végez Monorival, és – akár férjhez megy máshoz, akár nem – énnekem odaadó barátnőm marad – az én boldog házasságom fényűző kiegészítése. „Két önzés titkos párbaja” – ezek Szabó Lőrinc szavai abban a hatalmas versében, amelynek már a címe is kegyetlen: *Semmiért egészen*. Ilyesmi folyt le közöttünk is. Ebben a titkos párbajban egyelőre én voltam előnyben azzal, hogy ő nem vállalta Monorit a világ előtt, én meg Marira büszke voltam. Persze akkor még nem tudtam a legnagyobb előnyéről: hogy hármunk közül az övé volt a legerősebb akarat.

Számomra is váratlan dühkitörésem után mind a ketten hallgattunk, döbbsen és tanácstalanul. A csendet Piroska törte meg:

– Hát te mit kopogsz ott? – kérdezte tétován.

Csak ekkor ébredtem rá, hogy egy ideje öntudatlanul ugyanazt a néhány ütemet verem ki ujjaimmal a heverő melletti széken. Kettesben hamar kitaláltuk, hogy mit kopogtam – Carmen áriáját: „Ha nem szeretsz, úgy én szeretlek...” Isten tudja, miért éppen ezt, bár bizonyos szempontból jól illett a helyzetünkhöz. Ő erre gondolkodás nélkül, kissé hamiskásan – és hamisan – Schubert *befejezetlen* (legalábbis akkor még úgy tudtuk, befejezetlen) szimfóniáját kezdte dúdolni. Ez az erőlködés nélküli gyors és szellemes visszavágás persze megint lefegyverzett. Amúgy is éjfélre járt. Felálltunk és, először újratalálkozásunk óta, megcsókoltuk egymást. Nem szerelemmel, inkább szomorúsággal. Már a kapun

kívül rá akartam gyűjtani, akkor láttam, hogy a csomag cigarettámat fönt hagytam – de átaláltam visszamenni. Másnap valamelyik virágüzlet küldönce jelent meg egy cserép tulipánnal, mellettük az én csomag Leventém. Elolvastam Piroska névjegyét: „Uram, Ön itt felejtette a cigarettáit . . .” Ráismertem az idézetre: Odette küldte vissza így Swann cigarettáit. Emlékeztem a folytatásra: valahogy úgy volt, hogy bár a szívét felejtette volna nálam, azt nem küldeném vissza. Megnéztem a három piros tulipánt: egyiknek éppen olyan volt a tartása, mint a Piroskáé. Fölhívtam őt a Műhelyben, és megköszöntem.

Szóval folytattuk, ugyanúgy. Csak hát éppen most már nem áltathattam magam az ártatlanság csalképzetével. Úgy is mondhatnám, hogy ettem a tudás fájának gyümölcséből: megismertem a bűnt – pontosabban úgy mondhatnám, ráismertem a bűnre. Mert mit számított az, hogy nem ölelkeztünk a sötétben? Hiszen bevallottam az előző fejezetben, hogy én a testnek testtel, testrészeknek testrészekkel való játékát, az úgynevezett paráználkodást képtelen voltam igazán bűnnek tekinteni. A lélek paráználkodása nagyobb bűn, ismertem föl, amíg a három tulipánt néztem. A büntudat belém költözött, és nem is hagyott el a rákövetkező tizennégy esztendőben. A síkos talaj, ahová az elmúlt este tévedtem, elhínárosodott, ingovánnyá mélyült, és húzni kezdett lefelé. De nem, nem ez a helyes kép, hiszen dehogy süllyedtem én mozdulatlanul – eleget kapálóztam. Forduljak inkább Aranyhoz:

*Mint a vadnak, mely hálói
El ugyan nem tépheti,
De magát, míg hánykolódik,
Jobban behömpölygeti.*

Forró forgószeél

– vagy még inkább Dante poklához: a szerelem bűnösei ott forognak az örökös forró szél örvényeiben.

Csakhoggy engem nem egy örvény forgatott. *Kettős örvény* – öt év múlva ezt a címet adtam kilencévi szünet után megjelent első verseskötetemnek. Ez a cím természetesen életemnek az elmúlt meghatározó legfőbb tényezőjére vonatkozott. Kezdetben gyakorlatlanul és tehetetlenül vergődtem ebben a forró szélörvényben. Később testi-lelki-szellemi szervezetem valamennyire hozzáedződött ehhez a kettős örvényhez, és valamennyire még egyensúlyt tartani, vagy legalábbis tájékozódni is megtanult benne. De még ma, negyvennyolc év múlva is, ha megpróbálok oda visszatekinteni, porszínű homálylás kavargat előttem, amit a forró forgószeél vert föl, csak lassan kezdenek látszani alakok, helyzetek, állandóan változtatják helyüket, hol fent forognak a légörvényekben, hol alul, de hogy mi volt előbb, mi később, alig vagy sehogy sem tudom kivenni. A szálak, fonalak, amiket addig, ha kanyarogtak is, minden nehézség nélkül tudtam követni, végzetesen összegubancolódnak ebben az ezerkilencszáznegyvenkettes évben.

Hogy is volt például március tizenötödikén? Az akkori nagy tüntetés a Petőfi-szobornál első komolyabb jele volt, hogy van azért némi nemzeti ellenállás a németekkel szemben. De én nem voltam ott. Miért nem? Holott úgy emlékszem, vasárnap történt, így hát nem

Hogy is volt?

azért, mert be kellett mennem a gyárba. Hanem? Egszerően azért, mert nem tudtam róla. Hogyhogy Piroska nem szólt? Úgy, hogy ő komolyan vette a „kspirációt”: amit a mozgalomban hallott, arról nem beszélt. Pedig a tüntetést nemcsak a kommunisták rendezték, legalább annyira a szociáldemokraták is, még inkább a Történelmi Emlékbizottság, amelynek sok nevezetes tagja is volt. A Történelmi Emlékbizottság, bocsátotta ki azt a Petőfi-jelvényt, amelyet a tüntetés résztvevői – a bátrabbak még utána is – a gomblyukukban viseltek. A tüntetés mégis illegális volt, résztvevői nem is csoportosan vonultak föl, hanem külön-külön jelentek meg a Petőfi téren – lehet, hogy akkor még Eskü tér volt a neve. A végén hatalmas tömeg gyűlt össze a szobor körül, annak vágtatott neki háromfelől egy-egy kardlapozó lovasrendőr-csapat – a többiekkel együtt Piroska is futva menekült a Vörösmarty tégig. Ha jól emlékszem, Miklós sem tudott róla, pedig közeli barátai voltak az Emlékbizottság elnökségében, például Bálint György és Cserépfalvi. Annyi bizonyos, hogy Radnóti sem volt ott. A tüntetésnek mintegy folytatása volt a vasasok szakszervezetének Magdolna utcai székháza termeiben a Szocialista Képzőművészek csoportjának *Nép és Szabadság* című nagyszabású kiállítása, melyen már olyan befutott festők is részt vettek, mint Bernáth és Kmetty, és a megnyitón szinte tömeges közönség gyűlt össze, Piroska elég jól volt képviselve: igaz, a politikai szándékú freskóterve kezdetlegesnek volt mondható, de szerepelt néhány szép gyümölcs- és nyírfája is a falakon – azazhogy ezek már nekem is tetszetek. Sajnos, a képeit mégsem láthatták elegen, mert har-

madnap a látogatók már csak a rendőrséggel találkozhattak a sürgősen betiltott kiállításon. Egyébként a Petőfi téri tüntetés után általános kommunistaüldözés kezdődött – most már lehetett, mert hadban álltunk a Szovjetunióval –, még Cserépfalvit, Bálint Györgyöt és Kovács Imrét is letartóztatták. A lámpaernyőműhely tagjait, akik mind részt vettek az illegális mozgalomban, együttesen fogták el. Piroska ezt elkerülte úgy, hogy a műhely tulajdonosa jóval előbb rábeszélte, hagyja ott a műhelyt, mert várható a rendőrségnek ez a kollektív művelete. Általában is Piroska, ahhoz képest, hogy milyen része volt a mozgalomban, aránylag szerencsésen megúszta, pedig kétszer is ült, egyszer a rendőrségen, másodszor a hírhedt katonapolitikai osztályon, de mind a kétszer felmentették „bizonyítékok híján”, ami annyit jelentett, hogy az ugyancsak hírhedt módszerekkel sem tudtak belőle vallomást kicsikarni. Ezúttal, hála Bassziszt elvtárs előrelátásának, sikerült kicsúsznia a hálóból. Mindössze annyi történt vele, hogy az utcára kerülve kénytelen volt visszakanyarodni a kerámiaműhelybe, ahol jóval kevesebbet keresett – igaz, legalább nem reggel hétkor kezdték a munkát.

Visszatekintve negyvenkettő kavargó porfelhőjébe, Piroska mozgása kivehetőbb, mint a Marikáé. Ami nem is csoda, hiszen Piroska itt volt Pesten – legalábbis nyárig, amikor kivonult Szentendrére –, Marika viszont fent volt Mátraházán, ahonnan azonban többször is meglátogatott engem Pesten, sőt a szüleit is Kondoroson. Annyi bizonyos, hogy a húsvétot együtt töltöttük Pesten, azaz Budán egy városmajori panzióban. Nagyon elegáns kis panzió volt, nem emlékszem, hogy jutot-

tam hozzá, de a tulajdonosának a nevére igen: dr. báró Starnfeld Olgának hívták. Fiatalos, szép okos arc, majdnem teljesen ős haj, igazi *haute-volée* jelenség, de nyílt és kedves modorú. A hallban, ahol fogadott, a falak láthatóan tizenhetedik és tizennyolcadik századbeli metszetekkel voltak borítva. Mikor észrevette, hogy a szemem gyakran téved ezekre a parókás képmásokra, mosolyogva jegyezte meg, hogy azok mind valamilyen ágon az ő német és francia ősei – körüljárva őket megtaláltam az egyik sarokban gróf Siegbert Heister generálist, Rákóczi kitartó ellenfelét. Bemutatkozáskor a nevemet csak elmormoltam – elvégre valamelyest mégiscsak tartottam tőle, hogy fajgyalázás vádjával állítanak bíróság elé –, a szobát persze amúgy is Marika nevére vettem ki.

Szombat délután jött meg, napbarnítottan, teltebben, sugárzón. Taxin egyenesen a Városmajorba vittem, bemutatam a bárónőnek – láthatóan tetszettek egymásnak. Még ki se raktuk Marika kis bőröndjét, már az ágyban feküdtünk. A szoba halk eleganciája inkább fokozta, mintsem fékezte viszontlátásunk viharzását. Sajnáltuk az időt bármi másra pazarolni, de hiába, Mari megéhezett – a szanatóriumban rendszeres étkezéshez szokott –, le kellett mennünk vacsorázni. Későre járt, kissé aggódtam, hogy kényelmetlen lesz éjszaka felébreszteni a személyzetet. Már a folyosón voltunk, amikor utolért a bárónő, és átadott egy kulcsot azzal, hogy ne kelljen becsöngetnünk. Ekkor derült ki, hogy nemcsak meghallotta, hanem ismerte is a nevemet. Mikor hazaérkeztünk, láttuk, hogy a díványon is megágyaztak – honnan tudta a bárónő, hogy éjszakára is

ott maradok? –, nyilván jól mulathatott rajtunk. Mindezenetre bölcs előrelátás volt, mert Marika, aki a szanatóriumban elszokott a kései fekvéstől – meg a szerelem testgyakorlatától –, menten elaludt, és így legalább mindketten nyugodtan pihenhattunk, és vasárnap reggel kipihenten folytattuk a mi húsvéti viharunkat – aznap is csak ebédelni és vacsorázni hagytuk el szerelemre szító szép szobánkat. Vasárnap éjszaka már mindketten kimerülten aludtunk. Mély álomból hirtelen teljesen éberen nyílt ki a szemem: Piroska halványrózsa és fehér arca, zöld szeme, fekete haja – fekete a feketeségben – lebegett, nem is: világított előttem élesen a mély sötétségben. Felgyújtottam a villanyt – Marika álmában félig elmosolyodott –, megnéztem az órát: pont kettő volt. Három-négy percig elgondolkodtam Piroska arcán, aztán nyugodtan aludtam késő reggelig. Szerelmünk vihara hétfőre lecsöndesült, és finom áprilisi nap-sütésre váltott, akárcsak odakint a délután, amikor ki is mentünk a Városmajorba egy kicsit sétálni vacsora előtt. Másnap Marikát megint kikísértem a Nyugatihoz, de ezúttal hazautazott Kondorosra. Elegánsan éltünk ez alatt a három nap alatt a panzióban mert ünnep volt, semmit se vásárolhattunk, amit a szobánkba vihettünk volna fel. De megérte: életemnek legboldogabb húsvétja volt, az egekbe röpítő vihar és a megnyugvás meg a gyöngédség együttes boldogsága.

De azért, amikor Piroska kedden felhívott a Giraud-nál, megörültem a raccsolásának, a hangja elemezhetetlen dallamának.

És meddig maradt Marika Kondoroson? Már akkor sem tudtam pontosan, mert onnan úgy utazott Mátrahá-

A hírhedt
Murai
alezredes

zára, hogy engem nem is értesített, mikor szállt át Pesten; ki se lépett a Nyugatiból. Annyi bizonyos, hogy a májust odafent töltötte, mert az abból az időből való *Májusi gázel*-emnek a refrénje: „Mért nem vagy velem?” Általában is, ha azokban a hónapokban olykor – nagy ritkán – szerelmes verset írtam, az mind Mari utáni vágyakozás volt.

Az is bizonyos, hogy májusban Monorit munkaszolgálatra hívták be Nagykátára. Piroska természetesen őt is meglátogatta, azaz meglátogatta volna, ha beengedték volna. De itt nem akadt olyan megnyerhető keretlenségnyre, mint a mi örünk volt Gödöllőn. Igaz, hogy akkor éjszaka volt, ezúttal pedig fényes vasárnap délután. De az is igaz, hogy a tábor parancsnoka az a kegyetlenségéről máris hírhedt Murai alezredes volt, akit a háború után az életben maradt munkaszolgálatosai elkaptak és felakasztották az Oktogonon, ő pedig sem a foglyait – mert azok voltak – nem engedte ki a táborból, sem a tömeggé gyűlt feleségeket vagy szeretőket nem engedte be szeretteikhez. Az asszonyok a közeli erdő szélére húzódtak, várakozva, hogy a végén csak bejutnak. De Murai időnként ijesztőlövéseket adott le az erdő felé. A golyók ott pattogtak a fák ágai között, a nők pedig a lövések szüneteiben barkochbával és egyéb ész- meg műveltségpróbáló játékokkal töltötték a várakozás óráit, és ezeket az intellektuális játékokat folytatták az állomáson is, ahová este felsülten visszavonultak.

Piroska időt szakított rá, hogy segítségemre legyen abban is, Marikának szobát találjak, mire Mátraházáról elbocsátják – hiszen a Katona József utcai szobát fel-

adta, mikor szanatóriumba vonult. Az a jó ötlete támadt, hogy próbáljunk szerencsét Kun Miklósnál, aki nemcsak Radnótinak volt jó barátja, hanem Piroskának is, ő viszont nemcsak Miklóssal tartotta a barátságot, hanem Kun néniel is, Miklós édesanyjával – voltaképpen övé volt a lakás. Marikát nem ismerték, de Piroskára beszélésére Kun néni hajlandó volt kiadni neki a szélső, külön bejáratú szobáját. Nagyon jó helyen laktak, a Pozsonyi úton, két házzal odébb, mint Radnótiék, Marika leendő szobája pedig a legszélső volt a lakásban, kedves, elég nagy erkéllyel, amely a Dunára, a Margitszigetre és túlra a hegyekre nézett. Csak nemrég tudtam meg, ki volt Marika elődje az albérletben: Ságvári Endre. De elköltözött, mert nem találta a helyet elég biztonságosnak, nyilván azért, mert Miklós is részt vett a mozgalomban. Én meg éppenhogy biztonságosnak találtam: a legkevésbé itt kellett félnem, hogy valaki fajgyalázásért feljelent.

A Pozsonyi úti erkélyes szoba ugyan egyelőre csak afféle átszállóállomás volt Mari életében, és jobbára az volt a hivatása, hogy átszállás közben kellemes és megbízható fedelet és védőfalat nyújtson a távolléttől kiéhezett és a viszontlátásban felviharzó szerelmünknek. Említettem korábban, hogy a negyvenkettes év érzelmi forgószélétől felkavart porfelhőjébe visszatekintve Marika mozdulatait a legnehezebb kivennem. Mert igaz ugyan, hogy a szanatóriumból elbocsátották, de a kis hőemelkedései még tovább tartottak, úgyhogy idehaza a tüdőgondozó intézetben is töltötték a tüdejét. A tüdőgondozót, ha jól emlékszem, a Pauler utcában Róna Robi nagybátyja vezette, úgyhogy Marika ott, mond-

Megint csak:
miért ne?

hatni, kivételes bánásmódban részesült. Kivételes volt a helyzete a mátraházi szanatóriumban is, ahová akkor mehetett föl, amikor akart, aminthogy fel is kellett mennie még néhány hétre, míg végül gyógyultnak nem nyilvánították és hőemelkedései végleg el nem múltak – mikor? nem emlékszem. Közben Kondorosra is elutazott egy hétre. És állása a gyárban? Ott is kivételes volt a helyzete: Giraud úr és Steuer úr őszintén aggódtak érte, és eszükben sem volt igazolást kérni a távolléteiről.

Hát Piroska meg én, itt Budapesten? Hozzájárult-e Marika távolléte ahhoz az elhatározásunkhoz, hogy – akkori kifejezéssel – „megvalósítjuk” szerelmünket? Kétségtől. Ugyanúgy, mint Monori behívása – akit egyszer, Murai távollétében, Piroskának sikerült mégis meglátogatnia, sőt el is búcsúzhatott tőle, mielőtt kivitték Oroszországba. De szeretőink betegsége és szenvedése – eufemisztikusan szólva: távolléte – csak gyakorlati alkalmat és kísértést szolgáltatott elhatározásunkhoz, melynek indítékai azonban belőlünk fakadtak. Ezúttal a kezdeményezés Piroskára hárult. Most már túl nagy bennünk a szerelem ahhoz, hogy beteljesületlenül hagyjuk – rövidre fogva és körülbelül ez volt az álláspontja. Nem ellenkeztem. Elvégre miért ne? Én ugyan eléggé valóságosnak tudtam a szerelmünket úgy, ahogy éltük – nem éreztem, hogy van rajta mit megvalósítani. De miért ne hitelesítsük ezzel is? Hiszen már hónapok óta tudtam, hogy ez a mi szerelmünk – legalábbis az enyém – bűnös szerelem. Ugyan mit súlyosbíthat ezen az a testi pecsét, amit a Biblia az egyszerűség kedvéért paráználkodásnak nevez?

Csakhogy a testiségnek ez a pecsétje mégsem hitelesí-

tette vergődő szerelmünket. Egyszerűbben szólva: elszánt kísérletünk csúfos kudarccal végződött. Mondhatnám, úgy folytattuk a Visegrádi utcában, ahogy másfél évvel azelőtt a Fő utcában abbahagytuk. Pedig ezúttal közös akarattal, biztonságosan és könnyedén, bízakodva fogtunk hozzá, az idővel sem takarékoskodtunk, másnap reggel újra nekikezdve kísérletünknek – ugyanolyan eredménytelenül. Szégyelltem persze a kudarcot. Piroska azonban vidáman biztosított róla, hogy nem tesz semmit – benne semmi sem változott. Még mosolyogni is tudott hozzá. Persze ki tudhatta, mi játszódik le benne valójában? Ámbár a könnyedén mosolygó hősiesség lényének régen fölvelt tulajdonságai közé tartozott.

Nagyjából én is ugyanezt mondtam Piroskának. És nagyjából igazat is mondtam. Sőt. A napok múltával a szégyen mellett némi megkönnyebbülést is tapasztaltam. A kettővel korábbi bekezdés utolsó mondatához képest, úgy lehet, következtelenségnek tetszik, ha bevallom, hogy úgy éreztem, a sors vagy valamilyen felsőbb rendelés megakadályozott benne, hogy még mélyebben süllyedjek a bűnbe. Nem mintha most azt a testi pecsétet kezdtem volna önmagában véve is bűnnek tekinteni. De olyan gyakorlati bonyodalmakhoz vezetett volna, melyekkel óhatatlanul együtt jár a csalás, hazugság, árulás – pontosabban szólva még több csalás, hazugság, árulás, amit pedig feltétlenül és menthetetlenül bűnnek tudtam.

Szóval kapkodva és kapálózva igyekeztem egyensúlyomat megtartani a kettős örvényben. Kapálózásom első kézzelfogható eredménye három összefüggő szonett

A fattyú Ámor

volt, amelyet három egymás utáni este írtam, és ezt az összefoglaló címet adtam neki: *Fanyar szonettek*. Meg nem nyugodtam tőle, de aránylag elégedett voltam vele. Sikerült negyvenkét sorba zsúfolni azt, ami két nap alatt történt velünk. Vezérszólamai: „Ráfújtál és a hamvadó zsarát / Nem lobbant boldogító lángra bennem” és: „Szerelmünk, amely annyit veretett, / Így lett a gyönyör lassú temetése”. De az is belefért, hogy a mi szerelmünk ezzel együtt múlhatatlan:

*De így van ez. E dörzsölő csuhából
Nem menekülhetünk. A fattyú Ámor
Bandzsítva és röhögve néz le ránk.*

Az utolsó szonett arról szól, hogy ez a szerelmi kudarc mindkettőnket a kereszténység felé taszít:

*Pogányokat választott térítésre
A kegyetlen és legfőbb szeretet:
Vígán parázsló, vad-zöld szemedet
Használta fel bonyolult törvetése*

– és így végződött:

*Szerelem? Így lesz végül két pogány
Vergődve és kedvetlenül keresztény.*

A *Fanyar szonettek*-et nem adtam le a *Magyar Csillag*-nál: ott Marika is elkerülhetetlenül meglátta volna. De Piroskának sem mertem csak úgy közvetlenül átnyújtani – hátha zokon veszi. Azt a megoldást választottam,

hogy a három szonettet külön-külön lapon a Visegrádi utcai ajtajuk levélnyílásán becsúsztatom, aztán gyorsan eliszkolok, és ezzel megkönnyítem neki – és magamnak is –, ha netán meg akar sértődni. De másnap nem sértődéssel, hanem dicsérettel hívott fel: megköszönte a szonetteket – nagyon örül nekik, mondta. Szóval minden maradt a régiben. Azazhogy mégsem egészen, mert Piroska néhány nap múlva kivonult Szentendrére, nem föl a Haluskai-tanyára – mert az a szép, kedves asszony, aki csupa festőnek adta ki a szobáit, eladta a tanyát, és hazatelepedett a szülőfalujába, a Nyergesújfalu melletti Bajótra –, hanem lent, a Fő utcában vett ki egy szobát, Pannival együtt, aki ugyancsak egyedül maradt, mert Kornisst szintén behívták, persze nem munkaszolgálatra, hanem katonának. Oda szaladtam ki, elbúcsúzni tőlük, amikor néhány nap múlva engem is megint behívtak munkaszolgálatra, egy napon Radnótival, csak éppen őt Szentendrére, engem pedig Gödöllőre. Ezúttal magam csomagoltam, ügyetlenül és könnyelműen, mert hiába figyelmeztettek a tapasztaltabbak, hogy ne mulasszak el téli holmit becsomagolni, hiszen a most alakuló századokat már Oroszországba viszik a hadsereg nyomában, és télen ott a legmelegebb holmi sem lesz elég – egyelőre nagyon meleg volt, azt pedig sehogy sem tudtam elképzelni, hogy odakint megérjem a telet.

Korán reggel a Keleti mellett a HÉV állomásán már tömeg várakozott. Szerencsém volt: megláttam Goldmann Ferit, akiről hosszabb ideje nem hallottam. Megörültünk egymásnak – legalább nem leszek egyedül. Aztán, nem is tudtam, miért, hirtelen felkaptam a fejemet – ott állt Piroska, nem messze tőlünk, ujjatlan

Minden
a régiben

A legteljesebb
zűrzavar

nyári ruhában és mezítláb a cipőjében, és minket nézett. Hát mégis kijött, azaz bejött Szentendréről – és milyen jól kiszámította! Ferivel ablak mellett kaptunk helyet, amikor a szerelvény megindult, én, ameddig lehetett, merőn néztem a kisebbedő alakját, hogy az legyen az utolsó kép, amit magammal viszek a veszedelmes rab-szolgaságba.

Gödöllőn persze már hatalmas tömeg gyűlt össze, hiszen a mienk nem az első HÉV-szerelvény volt, amely odaöntötte rakományát. Csakhogy ez a tömeg nem állt sorba fegyelmezetten, mint ahogy mi vártunk a Keleti mellett, hanem a legteljesebb zűrzavarban öntötte el a városkát, és céltalanul tolakodott, nyüzsgött, furakodott, minthogy senkinek fogalma sem volt róla, voltaképpen hol is kell jelentkezni. Észre sem vettem, hogy ebben a tohuwabohuban mikor és hogyan sodródtam el Feri mellől. De amint észrevettem, nem tolongtam tovább, hanem hátamat egy ház falának vetve megálltam – hátha még arra sodródik Feri. De nem tűnt fel többé. Ellenben egy jó óra múlva megállt a tömegelés, aztán valamelyes rendben elkezdett vonulni kifelé a városkából, majd annak határában egy nagyobb szürke épület előtt – már akkor sem tudtam, mi az – egy sivatagszerű, nagy porondon összetorlódott. Hogy ki-nek a parancsára történt mindez, nem lehetett tudni – én legalábbis nem láttam egyenruhát sehol. A tömeg egy ideig fegyelmezetten állt, de idővel néhányan megunták ezt, letették a hátizsákjukat a porba, és leültek mellé. Negyedóra múlva mindenki a porban ült a hátizsákja mellett. Idővel azonban megjelent a nagy szürke ház kapujában egy-egy tiszt vagy altiszt, vagy egyszerű

közlegény, de csak megálltak a kapuban és körülnéztek, aztán visszamentek, legfeljebb a közhonvédek néme-lyike járta némán körbe a porban izzadó tömeget. Körülöttem csupa ismeretlen ült, nem szóltak hozzám, én sem szólítottam meg őket. Órákig ültünk a napon a porban, és izzadtunk.

Mikor már nem álltam tovább a sok fényt, hátizsákos-tul megindultam, hátha találok valahol egy kis árnyé-
kot. És csakugyan, a porsivatagon túl egy szegényes rét szomorkodott, rajta néhány akácfa, de mindegyiknek az árnyékában ültek már, láthatóan bajtársaim. Elmen-tem egy fa előtt, ahol egy férfi görögül olvasott. Odaha-joltam a könyv fölé: ráismertem Platónnak valamelyik dialógusára. Telegdi Bernát volt, az orientalista. Bizo-nyára könnyű olvasmányul hozta magával, mint ahogy az én hátizsákomban detektívregény volt. Nem nézett föl belőle, én meg óvakodtam megzavarni. Egyszerre valaki rám szólt hátulról. Megfordultam – Benjámin volt. Goldmann Feri hangját persze szívesebben hallot-tam volna meg: az ő csöndes kedélyessége megnyugta-tóbb volt, mint Benjámin mogorvasága. De azért neki is megörültem: legalább nem voltam már egészen egye-dül. Most hát együtt kerestünk egy kis árnyéket. Vala-honnan hirtelen mindkettőnk nevét kiáltották – barát-ságos hangon. Nyíri Tibor volt az, aki ritka kivételkép-pen egyedül tanyázott egy fa alatt. Én Nyíri Tibort alig ismertem – kávéházban találkoztunk ritkán és futólag. Semmit sem olvastam tőle, de többször is láttam novel-láját különböző újságokban, rémlett, hogy valamilyen darabját is adták valahol. Egyébként nagy linkóci híré-ben állt. A legjobb esetet Dérytől hallottam róla. Esze-

rint beállított a Pick csemegeboltba a Szent István körúton, Déry Tibor néven mutatkozott be, és összeállított egy nagy csomagot csupa finom ennivalóból meg italból, és elküldte a saját lakására. Az előkelő üzletben, ahol aligha ismerték Déry nevét – egyébként persze a Nyíriét sem –, úgy látszik, imponált a fellépése, elküldték Nyíri lakására, a háziasszonya Nyíri Tibort értett Déry Tibor helyett, és átvette a csomagot a számlával együtt. Az üzletben idővel rájöttek a tévedésre, és elküldték a számlát most már Dérynek, miután kinyomozták a címét. Déry pedig olyan jónak találta a csínyt, hogy nagyot nevetett rajta, és kifizette a számlát – legalábbis ő így mondta.

A barátságos hangra elindultunk Benjáminnal – legalább nekünk is jut az árnyékból. De odaérve nyoma sem volt a barátságnak – alulról fölfelé förmedt ránk:

– No, most örültök? – Nekem elállt a szavam, de még Benjámin is csak értetlenül hebegett valamit. – Most meg vagytok elégedve, ugye? – folytatta kivörösödve. – Ez kellett nektek. Most aztán itt van!

Nem vártuk végig, hogy ránk okádja érthetetlen dühét, hanem inkább lemondunk a bőséges árnyékról: szó és köszönés nélkül továbbálltunk.

– Mi baja lehet velünk? – faggattam Benjámint. – Elvégre nem mi találtuk ki Magyarországon a munkaszolgálatot.

De ő csak vállat vont.

– Irigyli a tanúsítványunkat – mondta szokásos mogorva közönyével.

Szerencsére nem kellett folytatnunk az árnykeresést. A távoli porondon mozgás támadt, sokan szedelőzköd-

tek ott is, a réten is; mi is odasiettünk. Megtudtuk, hogy nemrég egy tiszt lépett ki az épület kapuján, és kihirdette, hogy akinek tanúsítványa van, álljon sorba a kapu előtt. Mi persze utolsónak érkeztünk. Nem éppen biztató kilátás volt, órákig állni a napon. De attól fogva, hogy az első ember nagy sokára kijött az épületből, és megmutatta a leszerelési jegyét, sokkal könnyebben bírtam a tűző napot a tarkómon. Jól benne jártunk már a délutánban, mire utolsókul mi is elindulhattunk a gödöllői HÉV-állomásra. Anyám, aki velem együtt hajnalban kelt fel, négy szalámis-vajas zsemlét adott nekem az útra. Már a kocsiban ülve megfelezttem Benjáminnal. Amint elvertük éhünket, megkönnyebbülten beszélgetésbe fogtunk – miről másról? költészetről –, és egyikünk sem tett úgy, mintha lelkiismeret-furdalást érezne, amiért egyelőre megmenekült, bajtársait meghurcolják, isten tudja, hová – valószínűleg Oroszországba. Még arra sem gondoltam, hogy Goldmann Feritől el sem tudtam búcsúzni. Föllélegzésünket csak az mentheti, hogy teljes tudatában voltunk: megmenekülésünk csak haladék, valószínűleg nem hosszú időre.

Másnap megint kiszaladtam Szentendrére, jelenteni Piroskának a szabadulásomat. Tőle tudtam meg, hogy Radnótiék Szentendrén vannak még, a református leányinternátusban helyezték el a századot, senkit sem engednek be, de hátulról, azaz felülről – mert az internátus egy lankán helyezkedik el –, a Malom utca felől nem őrzik, ott ügyesen be lehet jutni, neki már egyszer sikerült meglátogatni őt, egyébként szombaton hivatalos látogatási nap lesz. Így hát szombaton egyenesen Miklós-hoz mentem. Sikerült is elég korán kijutnom, de már

sokan álltak sorban a bejáratnál. Követtem hát Piroska útmutatását, fölmentem a Malom utcába és onnan simán le a körletbe, vagyis az udvarra, ahol már sokan nyüzsögtek, foglyok – mert azok voltak – és látogatók, sétáltak vagy ültek a kövön meg a gyér gyepen. Fifi már ott volt. Mellékük ültem, körös-körül úgyis minden szavunkat hallották. A kedélyek föl voltak zaklatva: a munkaszolgálatosok sárga karszalagot kaptak, és ezen a napon látták őket először így fölkarszalagozva a hozzátartozóik. Mellettünk megszólalt egy panaszos hang:

– Micsoda szégyen! Micsoda szégyen!

– Szégyelljék magukat ők! – felelte valaki jó hangosan.

Miklós hozzám hajolt:

– De mikor nekem az *ők* is mi vagyunk!

A közelünkben sétált Darnói, Sárikával a karján, aki időközben elvált Bedőtől, abban a reményben, hogy Darnói követi őt, és elvállik Lolától. Lola ott se volt. De én tudtam, hogy Darnói szeretne már véget vetni a Sári meg az ő viszonyának – „Bolond lennék elválni Lolától”, vallotta be nekem. Egyszerre megjelent Major Tamás. Persze Miklóshoz jött, de Darnói is jó barátja volt, oda is lépett a mi hármasunkhoz. Sárít addig nem ismerte, de most láthatóan azonnal tüzet fogott. Az is rögtön látható volt, hogy Sárinak ez jólesett – hirtelen föl is ragyogtatta egész nőiségét. Annyira, hogy Tamás velünk sétált négyesben, azaz ők ketten elől, mi meg a nyomukban Darnóival, aki egyszerre mellen ragadott, visszatartott, és azt mondta: – Hagyjuk őket. – Bámultam a lélekjelenlétét, ahogy ilyen helyzetben egy ilyen sorsdöntő „passzolást” ilyen mesterien tudott nyélbe

ütni. Annyira, hogy Sári már nem is egyedül távozott, hanem Tamással.

Mari
szoknyájához

Darnói hát kifelé lábalt a maga kettős örvényéből – én egyre mélyebben süllyedtem a magaméba. Nemsokára megjött Mari Mátraházáról gyógyultan – legalábbis a hőemelkedései véget értek. Futottam ész nélkül a szoknyájához, vagyis a Pozsonyi útra, Kun Miklós lakásába, aki egyébként nem tartózkodott odahaza: őt is behívták munkaszolgálatra, de mint orvost a szilágy-somlyói kórházhoz, ahol jó dolga volt, még szolgálati lakást is kapott, és mellesleg többször is volt alkalma segíteni a másik Miklóson, azaz Radnótin, akinek annyiban szerencséje volt, hogy a századát mégse Oroszországba vitték, hanem Erdélybe, ahol azonban elég sanyarú sorsa volt. A Pozsonyi úti lakásban csupán Kun néni maradt, Miklós anyja, hamarosan megkedvelte Marikát, így hát zavartalan boldogságban éltünk a Pozsonyi úti lakásban, amelynek Dunára néző kellemes erkélye a szerelemnek éppolyan fölszentelt helyévé vált, mint elsüllyedt Atlantiszomban a mi Hold utcai erkélyünk, annál is inkább, mert Mari még mindig nem járt be a Giraud-ba: az orvosok úgy ítélték, nem szabad a hét hónapos szanatóriumi élet után egyenesen munkába állnia, és egy újabb hónapra betegállományba helyezték. De nem értem be a zavartalan boldogsággal, meg akartam ünnepelni Marika gyógyulását. Másrészt nagyon vágyódtam Erdélybe, hiszen hajdan annyit olvastam és ábrándoztam róla, és olyan boldog tudtam lenni már a peremén is, amikor tíz évvel azelőtt Etivel Biharfüreden nyaraltunk, és minden aggodalmammal együtt annyira örültem a visszacsatolásának. Félretet-

Erdélyben tem egy kis pénzt, mire Marika meggyógyul, most hát fölvetettem, ne töltsük-e a kétheti szabadságomat Erdélyben. Mari a nyakamba ugrott, amint meghallotta tervemet. Egy erdélyi körutazásnak, amihez a legtöbb kedvem lett volna, mégse mertem nekivágni: egyrészt ahhoz több szervezésre lett volna szükség, mint amire képes voltam, aztán meg Marit se mertem kitenni egy ilyen körutazás fáradalmainak: talán jobban kimerítette volna, mint kétheti munka a gyárban. Már nem tudom, kinek a rábeszélésére, Borszéken foglaltam egy szobát két hétre.

A kolozsvári vonaton már szorongás vegyült az örömmömbbe. Egyáltalában, szabad-e zsidóknak vagy tanúsítványosoknak Erdélybe utazni? el is felejtettem megtudakolni, holott akkoriban annyi újabb megszorítást fűztek a zsidótörvényhez, hogy nem győztem követni. Erdélyi sorai jutottak eszembe:

*Félek, tilos cselédfinak
az angolkertbe lépni,
tilos a tengernyi virágból
egy szálat is letépni.*

Ha Erdélyin múlna, nem engedne be Erdélybe. Holott csak a *cseléd* szót kellene *zsidóra* cserélni, és az én érzéseimmel is egybevágna. Valahol azt hallottam, hogy Erdélyben szigorúbbak a hatóságok, mint Pesten, több az ellenőrzés, a razzia. És mi lesz, ha a fajvédelmi törvényt, a fajgyalázást is komolyabban veszik? Úgy lehet, nem is alhatunk egy szobában, akkor pedig aligha futja a pénzből két hétre.

De Kolozsváron a híres Hungária Szállodában, ahol két éjszaka aludtunk, a portás szó nélkül beírta nevünket a könyvébe. Meg se fordult a fejemben, hogy valamelyik erdélyi író megkeressem – hátha nem venné jó néven. Pesten, a *Nyugat*-asztalnál eggyel sem találkoztam, az egyetlen pedig, akivel, ha nem is személyesen, de levelező barátságba jutottunk, Szemlér Ferenc, nem csatolódott vissza – ő Brassóban élt. De azért a Hungária kávéházban reggeliztünk, tudtam, hogy az az irodalmi kávéház. A régi Kolozsvárt bejártuk, még a házsongárdi temetőbe is fölmentünk. Ekkor ébredtem a tudatára, hogy történelmünk nagyobb része, legalábbis a látható, érzékelhető, Erdélyben maradt. (De harminc év múlva, mikor Görgeyékkel arra jártunk, a Felvidéken tapasztaltam ugyanezt.)

■ Borszéken a portás fölkapta fejét, miután leírta nevünket.

■ – De nem házasok? – tudakolta a szemüvege fölött.

■ – Nem – felelte Marika –, de azért nászúton vagyunk – és olyan ártatlanul nevetett hozzá, hogy a portás is mosolyogva nyújtotta át a kulcsot – neki. Szép, tiszta szálloda volt, olyasféle alpesi, mint amiket gyerekkoromban Kitzbühelben és Gasteinban láttam, csak éppen a díszítésében kicsit elszékelyesítve. Persze azokban az alpesi hotelekben, ahol gyerekkoromban nyaraltunk, a kőből, a fából fénylett a pénz, velük összehasonlítva az egész Borszék egy akkori magyar szóval „snassz” volt. Másrészt viszont ahhoz a kis fehér házhoz képest a hegytetőn, ahol tíz évvel azelőtt Etivel voltam boldog, itt Borszéken fényűzésben éltünk, és ha a biharfüredi parányi házat jobban szerettem is, be kellett vallanom, hogy

Mit keres ez
itt?

most, éppen tíz év múlva, már jólesik a kényelem, amiben részünk van. Borszéknek a fürdőjele is a középosztály, a magyar középosztály képéhez alakult, sétányainak szélessége és hosszúsága, a sétányok szélén sorakozó bódéknak, boltoknak a kinézete is, a választék is, nem beszélve a sétálók öltözkéről, összehasonlíthatatlanul szerényebb volt a kitzbüheli vagy gasteini proménádokénál. De mondanom sem kell, mennyivel szívesebben sétáltam Borszéken Marikával, mint hajdan Kitzbühelben vagy Gasteinban a szüleimmel és a társaságukkal. Néha elhagytuk a sétányokat, és bemerészkedtünk a környező magas hegyek közé – igaz, hogy nem voltak olyan tüzesek, mint a bihariak, de mennyivel emberszabásúbbak, szeretetre méltóbbak, mint az Alpok hideg hozzáférhetetlensége!

Nem, nem mondhatom, hogy idegennek éreztem magamat Borszéken. Inkább illetéktelennek, pontosabban illetéktelenül behatolónak. Mit szólnak ezek, ha a sétányon vagy az étteremben az arcberendezésemre esik a pillantásuk? Nyilván azt gondolják, talán mondják is egymásnak: mit keres ez itt? És ha megnézik Marikát is: hát ezek hogy kerülnek össze? És ha valakinek ránk nézve a „fajgyalázás” új keletű kifejezése is megfordul a fejében? Marit, igaz, nem zavarta ez a lehetőség – legalábbis nem látszott rajta. És bennem is ott, Borszéken, kezdett megfészkelődni az a teljesen megalapozatlan érzés, hogy mellette nem érhet ilyen baj, hogy biztonságban vagyok a közelében. Persze minden kedvrontó gondolattól az ő közelléte sem nyújtott oltalmat. Ha Goldmann Feri jutott eszembe, akitől el se búcsúztam, vagy Radnóti, akiről tudtam, hogy valahol észá-

kabbra sínylődik Erdélyben, különösen illetéktelennek, sőt jogtalannak éreztem az én erdélyi nyaralásomat. Ilyenkor igyekeztem nem körülnézni, csak Mariára – mintha ő volna nemcsak az oltalmam, hanem a mentségem is. Csakugyan úgy éltünk, mintha nászutasok lennénk. Vacsora után sohase mentünk sétálni, nem is ültünk le a hallban, ahol óhatatlanul ismeretségekre tettünk volna szert, netán akaratlanul is kényes kérdésekkel fordultak volna hozzánk, hanem egyenesen a hegyekre néző szobánkba mentünk fel. Hát beszélgetni nem szoktunk Marikával? Dehogynem, séta közben is, meg a szerelem szüneteiben is. Többnyire a varázshegyen töltött hónapokról mesélt, emberekről, könyvekről. Lassan kiderült, hogy odafent a világ-regényirodalom felét elolvasta, csöppet sem rendszeresen, inkább csak merő unalomból, minden művelődési becsvagy nélkül, ahogy jött, és eléggé szuverénul is, mert jó néhányszor mondta, hogy ezt vagy azt nem bírta elolvasni, vagy abbahagyta, mert unalmas volt. De az is kiderült, hogy amit elolvasott, annak megértette nemcsak a tartalmát, hanem a világát, még a gondolatvilágát is.

Ki se mozdultunk Borszékről, csak egyszer, egy másik fürdőhelyre, Tusnádra. Nekem jobban tetszett, mint Borszék: sötétebb volt és ódonabb – a múlt század hangulata áradt belőle. Sötétebbek voltak az épületei Borszék világosabb és vidámabb szállodáival összehasonlítva, meg persze sötéten hatott azért is, mert míg Borszék, bár magas hegyekkel körülvéve, napsütötte lapályon épült, addig Tusnád megbújt a sűrű fenyvesek között. Mégse bántam meg, hogy Borszéken nyaralunk:

Igényesebb
költő

Marihoz mindenképpen jobban illett, és az egészségének is hasznosabb volt a borszéki napsütés, mint a sűrű fenyvesek árnyéka. Sűrű, fekete fenyvesek között búj meg a Szent Anna-tó is, ahova átgyalogoltunk. Mikor lementünk a partjára, hirtelen ráeszméltem, hogy a színe Piroska szemére emlékeztet. Azzal az érthetetlen optikai jelenséggel is, hogy vize színének fekete szikrázású komorzöldje néhány lépéssel odébb majdhogynem kékellő világoszöldre váltott – Piroska szeme volt képes olykor ilyen hirtelen szín-, sőt kedélyváltásra. És ez az optikai váltás néhány perc alatt kiterjedt az egész tótükrökre, majd hirtelen átalakult Piroska egész arcává – igen, a Szent Anna-tó egészében Piroska óriási arca volt, egyik percben sötétben villogó, hol meg ragyogva mosolygó, ahogy az életben is lenni szokott. A parton, ahol álltam, éppen egy bokor se volt, amiben megkapaszkodhatnék, vigyáznom kellett, hogy el ne essek – még inkább, hogy Mari észre ne vegye megdöbbenésemet és elragadtatásomat. Tudtam, rögtön tudtam, hogy igényesebb költő ilyenkor azt hinné, látomása volt. De azt is tudtam, rögtön, ott helyben tudtam, hogy miből eredt ez a látomás – két hétig nem is gondoltam Piroskára, és az én tudat alá szorított rá gondolásomból vetült felnagyított képe a tóra.

Borszéki nyaralásunk után Marika még egy hétre hazautazott Kondorosra, csak aztán állt be újra dolgozni a Giraud-hoz. Én pedig, amint Piroskával újra találkoztam, azzal hozakodtam elő, hogy próbáljuk meg még egyszer. Igen, ezúttal én voltam az, aki a testi megpecsételést „forszíroztam”. (Akkor bezzeg nem kellett volna ezt a szót idézőjelbe tennem, annyira közhasználatban

volt Pesten.) Ugyan miért nem fértem a bőrömbe? Talán kielégítetlen testi igényeim voltak? Dehogy. A kielégítő vágyak napkeleti édenéből érkeztem Pestre, és ha netán érzékelhető kívánságom ébredezett, még mindig Marika egyre szebb testére. Lehet-e, hogy magam előtt is titokban, mégiscsak látomásként érzékelttem a Szent Anna-tó tükrén megjelenő óriási Piroska-képet – valamiféle felsőbb intésnek, útmutatásnak? Nem tudom. Hiszen jeleztem korábban, hogy ennek az évnek forgószélről felkavart porfelhőjére visszatekintve nehezen tudom kivenni az összegubancolódott szálakat és történeteket – legkevésbé, úgy látszik, a magam indítékait.

Piroskát nem kellett rábeszélni – nem ellenezte a szándékomat, sőt – akár azonnal. De én nem akartam ilyen hübelebalázsul nekimenni. Meg aztán attól is ódzkodtam, hogy kudarcom színhelyén, a Visegrádi utcában már Fő utcai kudarcomnak is kaján tanúján, a széles heverőn próbáljunk még egyszer szerencsét. A borszéki nyaralásból még hoztam is haza egy kis pénzt – sokat nem, de egy hétvégére futotta belőle. Azt mondtam, utazzunk Veszprémbe: még sohasem láttam, csak azt tudtam róla, hogy nagyon régi városunk – és mégiscsak az Árpád-kor volt Magyarország fénykora. Megérkeztünk, fölmentünk egyenesen a várba. Néhány lépés után megláttuk az ódonan jóképű Petőfi Szállót – ma a Gourmand vendéglő található a helyén –, megállapítottuk, hogy ez való nekünk, és letelepedtünk. Piroska nyárian szép volt, szépülőben még a lába is, talán az új sötétké antilopcipőjétől. Vacsora után lefeküdtünk, a szerelmi nagyravágyás gondtalan lelkesültségével.

Csak egy óra múlva kezdtem szorongani: az „ipse” – ahogy Goethe nevezi a *Napló*-ban – sehogy sem akart megmozdulni. Szokásunk szerint úgy tettünk, mintha ez mit sem számítana, sokáig beszélgettünk, előbb csak tettetett, utóbb már csakugyan valódi elfogulatlansággal. Másnap bejártuk Veszprémet, én macskajajosan, Piroska színlelt vidámsággal. Az Árpád-korszaknak nem sok nyomára akadtunk – a bizáncias Gizellakápolna még nem volt kiásva.

Szégyenemben irtóztam attól, hogy ugyanazt az utat visszafelé is megtegyük, amerre jöttünk, ezért leutaztunk a Balatonhoz. Az első tóparti megálló Almádi volt, ki is szálltunk. Ekkor árulta el Piroska, hogy nagyon fáj a lába: a szép cipője vadonatúj, de olcsó volt, az útra vette föl először, már Veszprémbe kezdte törni a lábát, de a sétától egészen föltörte, és most már nagyon fáj. Bementünk az első kis szállodába, amit megláttunk, a Hattyúba – egy nagy bádoghattyú lebegett a tetején –, ott megszálltunk. Piroska egész este borogatta a lábát. Később többször is mondta: ha akkor mindjárt van bátorsága elárulni, hogy töri a cipő, és nem tud sétálni, akkor az egész napot a kedélyes Petőfi Szállóban töltjük, és nem kétséges, hogy előbb-utóbb sikerül. Lehet – ki tudja? Egyelőre arra igyekeztem magamat rábeszélni, hogy tekintsem inkább szerencsének ezt a legújabb kudarcomat. Hiszen a siker csak még jobban összezubbancolná a szálakat, pedig amúgy is eléggé meg vannak csomózva. Amellett fölösleges is lett volna az a siker, amire törekedtem, hiszen a mi szerelmünknek nincs igazi szüksége arra, amiért Veszprémbe utaztunk: ha nem is önmagában egész, de olyan, amilyen – testi megpecsételés nélkül is.

Magamra maradva hirtelen eszembe villant a *Buda halálá-*nak egy szakasza – nem csoda, mindig is a legkedvesebb Arany-soraim közé tartozott:

*Benn pedig elméjét friss gond veri, hajja,
Marcona józanság hidegen csúsz rajta,
Vád neki amit tett, bánja ha mit nem tett:
Úgy rémlik előtte, minden dolga büntett.*

– a második ének elején található ez a szakasz, időben azon a reggelen, amikor Buda macskajajosan ül a sátra előtt, mert kezdi megbánni, hogy előző nap önként átadta királysága felét öccsének, Attilának. Ezzel a kétkedő, bizonytalan, határozatlan, ingatag Budával magamat mindig is azonosítani tudtam, de még soha annyira, mint most: ő a hatalmát osztotta meg, én a szerelmemet.

Két nap múlva Mari megjött Kondorosról. Futottam hozzá megnyugvásért, menedékért – boldogságért. Egyikben sem volt hiány. A tíznapos távollét után a Pozsonyi úton ott folytattuk, ahol Borszéken abbahagytuk. Az „ipse”, mintha sohasem tett volna tanúságot a tehetetlenségéről, tette készen, természetesen és tehetségesen végezte dolgát, bizonyítva, hogy nem ő tehetett az elmúlt héten a kudarcomról, hanem a lelki – vagy mondjam korszerűbb szóval: az idegi – berendezésem. A folytatólagos boldogság nemcsak az önbizalmat hozta vissza, hanem – legalábbis én azt hittem – az ép eszemet is. A boldogsághoz persze nem tartozott hozzá az a „marcona józanság”, amelyik énbennem is hidegen csúszkált, de meglehetett az az elégtételelem,

Didergető
felismerés

hogy tiszta szemmel nézzek vissza az elmúlt év érzelmi kavargására. Egy akkori szonettet tercináiban így összegeztem a visszatekintés eredményét:

*Micsoda nyár volt, ami itt kiégett?
A szenvedélyek szikkadt szaharája...
Feküdj, figyelj. Hallod, hogy hull a lomb?*

*Az életem kiábrándultan várja
Az októberi fázó bölcsességet:
Bolond vagyok, tudom. Bolond, bolond.*

Ez a felismerés csakugyan eléggé didergető volt. A bölcsességre azonban hiába vártam. Sőt, a bolondságok legnagyobbika csak ezután következett. Ehhez a vacogó felismeréshez tartozott annak a belátása is, hogy Piroskáról nem tudok lemondani, legalábbis lényének arról a részéről nem, amelyik az enyém. És miért is mondtam volna le róla? Hiszen amint mentségemre már az előző fejezetben felhoztam, ebbe a szerelembe semmit se fektettem bele, amit Maritól vontam volna el, és nem nyertem belőle semmit, amit megkaphattam volna tőle is. Azt viszont már bűnnek vagy legalábbis csalárdságnak éreztem volna, ha tovább is titkolnám előle lényemnek ezt a hányadát. Elvégre egy év alatt asszonyjá érett nemcsak szervezetében, hanem gondolkodásában is. Amikor a szanatóriumi olvasmányairól faggattam, látnom kellett, hogy sok nagy regényt nemcsak elolvasott, hanem meg is értett, akkor pedig tudnia kellett, hogy a szerelem nem olyan egyszerű, mint ahogy az akkori magyar filmek bemutatták. De én talán, aki azt hittem,

hogy kijártam az önismeret iskoláját, sejtettem-e már akkor, hogy a tisztázás erkölcsi becsvágyán meg az igazságkeresésen kívül még valamilyen önző kényelmesség ösztökél a gyónásra: hogy ne kelljen hazudoznom, titkolódnom, bujkálnom – úgy is mondhatnám, hogy a Piroskával kialakult olyan-amilyen kapcsolatunkat legalizáljam? Nem, ezt csak jóval később ismertem fel, szégyenkezve.

Akármilyenek lettek légyen is az indítékaim, eljutottam odáig, hogy egy napsütéses őszi délután, amikor Mari éppen lefeküdt a díványra könyvvel a kezében, mellé húztam a karosszéket, és azt mondtam, hogy most elmesélek neki valamit. Ő felült, a falnak támaszkodott, és vidám várakozással tekintett rám. Én pedig belefogtam a mi szerelmünk történetébe, mármint Piroskáéba meg az enyémbé, kezdve a két évvel azelőtti találkozásunkon, Péter-Pálkor, a budai hajóállomásnál, egészen a szakításunkkal végződő csúfos kudarcomig és öngyilkossági kísérletem még csúfabb kudarcáig. Híven meséltem el a történetet idáig, nem hagyva ki belőle semmit, Monori szerepét sem. Aztán folytattam viszontlátásunkkal a szentendrei hajóállomáson, amelynek Marika is tanúja volt. De innen kezdve már nem tudtam – igaz, nem is akartam – a részletekig híven elmondani, ami történt. Elmondtam például, hogy Piroska búcsúztatott, mikor bevonultam Gödöllőre, de arról már nem számoltam be, hogy később Monorit is behívták munkaszolgálatra, és ő már Oroszországban van. Még kevésbé akartam neki elmondani vespéri kirándulásunkat és újabb kísérletünket, újabb kudarcunkat. A célom az volt: megértetni vele, hogy

Produkcio?

ő az én végleges szerelmem, a feleségem akkor is, ha egyelőre nem vehetem feleségül, de Piroska barátsága fontos nekem, nem tudok róla lemondani – próbálja el-
tűrni.

Azért mondom ezt mint szándékot, nem pedig mint elhangzott vallomást, mert nem emlékszem, hogy meddig jutottam el benne. Beszéd közben a fogalmazásra összpontosítottam, és Marira csak néha pillantottam. Egyszer, amikor véletlenül ránéztem, azt látom, hogy – nem tudok rá jobb szót – elájult. Már nem ülő helyzetben volt, hanem feküdt a hátán, egyenesen, holtápadtan, behunyt szemmel. Megrémültem – azt sem tudtam, él-e még. Fölé hajoltam, hogy megnézzem a pulzusát, de még mielőtt hozzáérhettem volna, elkezdett álmában – vagy ájulásában? – beszélni. Miről? Alig akartam hinni a fülemnek. De egy-két perc múlva már nem lehetett kétségem; a saját szavait ismétli, még a hangsúlyaiban is pontosan úgy, ahogy több mint egy éve az én faggatásomra felelt az Aranykacsában. Aztán összefüggőbben folytatta, most már azokkal a mondatokkal, amiket félig sikerült nászéjszakánk után vetett latba, ugyancsak az Aranykacsában, amikor kérlelve beszélt rá, hogy ne menjen el a kedvem, amiért nem sikerült elsőre. Kísérteties volt. Piroskának, amikor legközelebb találkoztunk, elmondtam az esetet – kételkedve fogadta. Az volt a véleménye, hogy Marika tudatosan „produkálja” ezeket a „tüneteket”, hogy így tartson vissza a vele való találkozástól. Nem próbáltam vitatkozni, úgyis hiábavaló lett volna. Elvégre nem látta, hogy Marika milyen állapotban „produkálta”, illetve reprodukálta pontosan azokat a több mint egy

éve kimondott szavait, mondatait. Meg aztán én tudtam, amit ő nem tudott: hogy Marika ugyan jól emlékszik, ha irodai munkájáról van szó, sőt az olvasott könyvek tartalmára is, de nem az a fajta emlékező lény, akinek saját múltjának emlékezete fontos. Piroska ezt már csak azért sem érthette volna meg, mert ő szinte zsenije az emlékezésnek. Miközben a Marika esetéről beszélünk, eszembe jutott Kaufmann Irén doktornő, aki Eti ájulásait hisztériának diagnosztizálta.

(Piroska egyébként nyolc évvel később akaratlanul, sőt öntudatlanul igazságot szolgáltatott Marikának. Abban az időben heves migrének gyötörték, és egyik orvosunk, ha rohamkor éppen kéznél volt, sterealginjekciót adott ellene. Ilyenkor hosszú, mély álomba merült, amiközben olykor ő is beszélt, nemcsak szavakat, hanem összefüggő mondatokat is, nyilvánvalóan és hitelesen a saját régi mondatait. Csakhogy ő nem egy évvel korábbi szavait, mondatait ismételte, hanem hangsúlyaiból is kivehetően gyerekkorából valókat. És nem férfihoz beszélt álmában, hanem állatokhoz: Hektorhoz, a szomszédék öreg kutyájához, vagy Gézának suttogott egy-egy biztató szót, a saját lovuknak, akit néha éjszaka eloldott az istállóból, és nyereg nélkül kilovagolt rajta a pusztába. Piroskának ezeket a szavait sohasem hallottam, de a gyermekem hanghordozás hitelesítette valódiságukat. És fölébredésekor nem emlékezett az egészre.)

Mint ahogy Mari sem emlékezett semmire, mikor fölébredt. Én pedig az első fölélegzés után mindenekelőtt arra a következtetésre jutottam, hogy az igazmondás

Az
ártalmasabbik
bűn

néha nagyobb és ártalmasabb bűn lehet az áltató hazugságnál vagy titkolódzásnál. Második észleletem az volt, hogy nem tudhatom, elbeszélésemből mennyit hallott meg Marika, pontosabban, hogy mennyi maradt meg a tudatában. Végző következtetésem pedig az, hogy ezzel az egész kockázatos kísérlettel nem nyertem semmit, csak mélyebben szívott magába az én kettős örvényem.

Ez a kettőségem a szerelemből, pontosabban a két asszonyhoz való kapcsolatomból majdhogynem észrevétlenül átterjedt egész gondolkodásomra, még a versírásomra is. Ebben a végzetes évben jelentkezett a verseimben, legalábbis én akkor észleltem, az, amit később, többnyire gyanakodva, ha nem éppen lekicsinylően, intellektualitásnak neveztek, vagy az én intellektuális költészetemnek. Emlékszem is, melyik versemben kaptam rajta először lírizmusomnak ezt a feltolakodó új minőségét. *Önelemzés* – ez volt a címe, és így kezdődött:

*Az önelemzés keskeny üregében
Itt heverek sanyarú ágyamon.
Bűnök parázsán forgok a sötétben,
S az alvilágról gyakran álmodom.*

Nem örültem az új elem jelentkezésének. Jól tudtam, hogy Magyarországon, Madách, Babits, Szabó Lőrinc hazájában nincs nagy becsülete annak, amit nem éppen pontos kifejezéssel gondolati költészetnek tituláltak. Sőt mi több, az én eszményem sem a bonyolult bölcseleti líra volt, hanem a költészet legősimb és egyben leg-

elegánsabb műfaja, az egyszerű – vagy álegyszerű – dal. Legtitkoltabb ízlésem szerint olyan verset írtam volna, mint a Szép Ernőé vagy az Erdélyié (persze csak a harminc-negyven tökéletes versére gondoltam, nem a zavaros masszára). De hiába vonzott eszményem az elegancia egyszerűsége felé, ellenállhatatlanul tolakodtak verseimbe az előkelőtlen gondolati és olvasmányi elemek. Amivel világért sem akarom azt a látszatot kelteni, hogy ezeknek az intellektuális elemeknek a verseimbe tolakodása kizárólag ösztönös jelenség lett volna – mintha világirodalmi példáknak nem lett volna rá befolyásuk. Hiszen hathatott volna ebbe az irányba már Apollinaire is, akinek nagy versei duzzadnak a világműveltségi anyagtól. De nála ennek a kulturális anyagnak nincs szerves összefüggése a gondolkodásával, inkább a tündöklő szürrealista díszítmény szerepét tölti be – ő egyébként az elegánsan egyszerű dalnak is mestere volt. Az első határozott lökés, amit a tudattommal is föl tudtam fogni, Halász Gábortól érkezett, aki öt évvel azelőtt az *Argonauták*-ba kitűnő tanulmányt írt a nálunk addig jóformán ismeretlen John Donne-ról. Az úgynevezett metafizikus költőkről hallottam Szentkuthytól is, aki Donne mellett másik nagy költőjüket, Andrew Marvellt szerepeltette is – a maga módján – akkoriban megindult Orfeusz-füzeteiben. Sikerült megszereznem Donne és Marvell műveit, a többi metafizikus költőhöz pedig antológiákban férhettem hozzá. Mondanom sem kell, mennyire felszította érdeklődésemet is, becsvágyamat is a szenvedélynek és az észnek az az együttese, amit bennük találtam. Gondolataikat olyan közvetlenül érzik, mint a rózsa illatát – mondta róluk Eliot. Egyéb-

Az elegánsabb
műfaj

ként Eliotot is olvastam már – Babits hívta fel rá a figyelmet. Eleinte nehezen értettem, részint mert még nem tudtam eléggé angolul, részint meg hozzá kellett szoknom a múltnak és a modernségnek, lírának és műveltségnek ahhoz az egységéhez, ami Eliot költészete.

Mindez persze nemigen hathatott volna rám olyan ösztökélően, ha nem talál bennem fogékony hajlamra. Hajlamra? mondhattam volna mohóságot is, amely válogatás nélkül habzsol be mindent, amire kedve támad. *Parvenü* mohóságnak is mondhatnám, amint-hogy Ottlik éles szemére vall, hogy közvetlenül a háború után egy rádiósorozatában az én verseim parvenü jellegéről beszélt – igaz, ezt a parvenüséget igen előkelő háttérbe helyezve. Egy-egy gondolati versem után minden meg gondolás nélkül írtam egymeműen dalszerű darabokat. Így hát ez a kettősség, a gondolatiságé meg a dalszerűségé, nem is tartozott bele igazán a kettős örvény forgatagába: jól megfértek egymással a papíron is, bennem is.

Annál jobban megosztotta vágyaimat, úgy is mondhatnám, kettéhasította tudatomat a politika, helyesebben a jelenkori történelem örvénylése körülöttünk. Mondanom sem kell, hogy elsődleges tudatom egyebet sem kívánt, csak hogy Európa közepén minél hamarabb vágják fel azt a sátáni kelevényt, amely már majdnem az egész földrészre kiterjedt; sőt, a németek Afrika északi szegélyén is végigkergették az angolokat. Ekkor történt az első fordulat a háborúban. Az angoloknak sikerült megállni Egyiptom határán, és Montgomery az El Alamein-i csatában megverte a legendás híró Rommel tábornokot, és most már ő kergette vissza a németeket

ugyanazon az úton, ki egész Afrikából. Tiszta öröm volt, amit az én képzeletemben még növelt az a tény, hogy a Montgomery név a magyar költészetnek régóta emlékezetes szava: „Montgomery a vár neve / Hol aznap este szállt, / Montgomery, a vár ura / Vendégli a királyt.”

De bármennyire örültünk is El Alameinnek, minket közelebből érintett az, ami közvetlenül a határunkon túl, Oroszországban történik. Mondanom sem kell, hogy barátaimmal együtt én is az oroszok gyors győzelmét kívántam, már csak azért is, mert attól függött az életem. Közben azonban csak ritkán tudtam megfeledezni róla, hogy a német hadigépezettel együtt egy egész magyar hadsereg tör magának utat a pusztulásba. És ha erről megfedekeztem volna, önkéntelenül eszembe jutatta Marika – ő az öccsért szorongott, aki még el sem érte katonaköteles korát, és önként jelentkezett a hadseregbe, és azzal együtt már elért a Don-kanyarig. Mindez közvetlenül küszöbönálló veszély volt, de rémképzetekben már egész Magyarország vesztét láttam, ha arra gondoltam, hogy a német vereség utánra hányféle boszszú feni dühét ellenünk: az egyelőre még fasiszta Szlovákiaé meg Romániaé csakúgy, mint a cseheké, legjobban a szerbeké, no meg a zsidóké, akiknek nagy részét négy év alatt módszeresen sikerült elidegeníteni hazájuktól. Mikor egyszer Illyésnek beszéltem ezekről a rémképzeteimről, azt felelte:

– Nem tudnak olyat ütni ránk, hogy a láncainkat egyúttal szét ne törjék.

Persze ő nem egészen úgy nézte a háborút, mint én. Azt most már látta, hogy az oroszok igenis harcolnak

Patt a németek ellen – és hogyan! De abban nem hitt, hogy a feltétel nélküli megadásba lehet őket kergetni. Még egy év múlva is, amikor megint arról faggattam, hogy mi lesz ennek a vége, azt felelte: *patt*, mert ennek a háborúnak nem lehet győztese. Én viszont egy pillanattig sem, a mélyponton sem kételkedtem a németek teljes vereségében – de közben a rémképzeteimről sem tudtam megfeledkezni. Egy évre rá, már a végkifejlet felé közeledve írtam egy kis verset – így végződött:

*Szaporodnak a bosszúállók:
Magyarországnak ne igazságot
Adj, de szerencsét!*

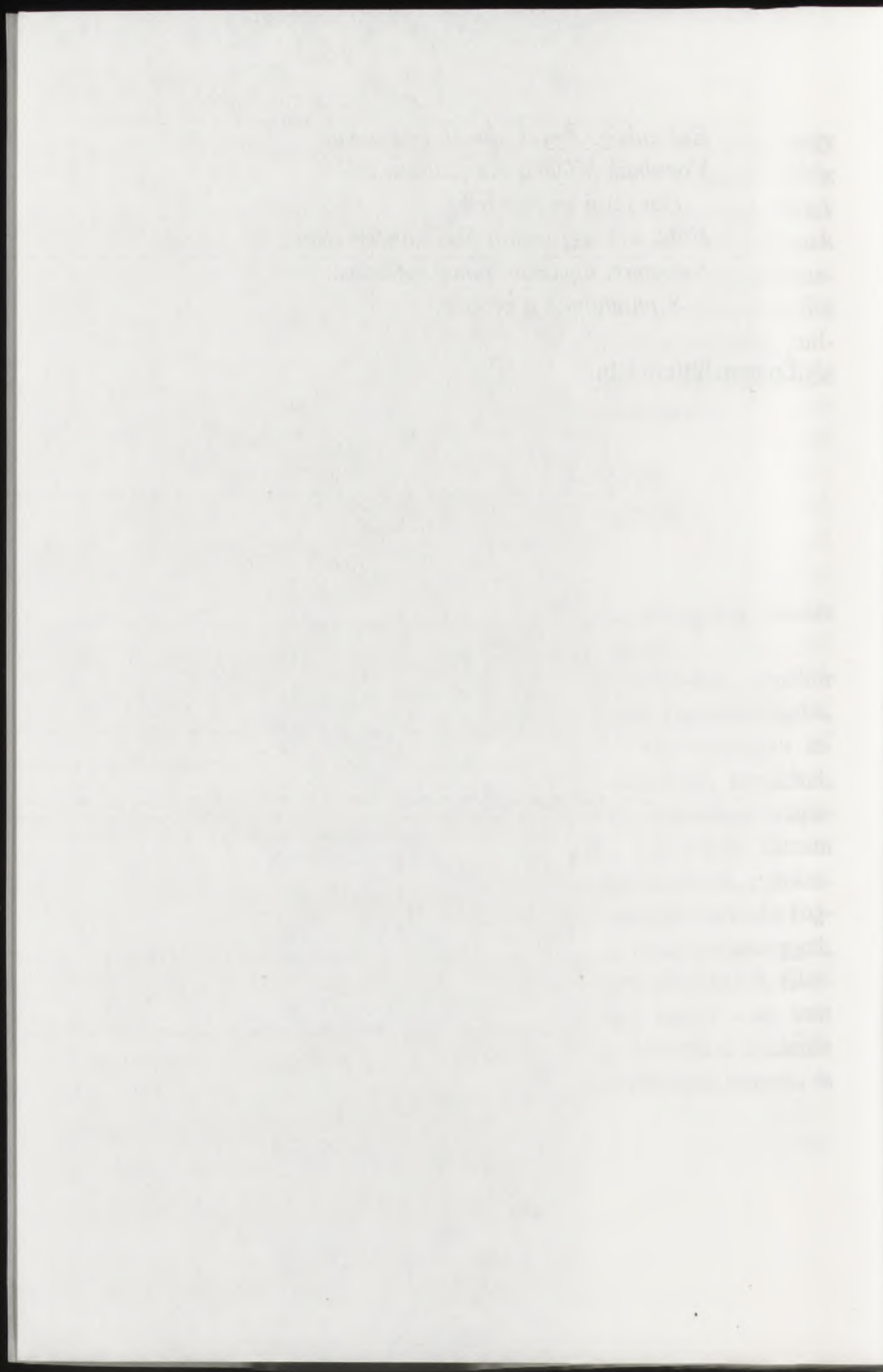
Csak hogy azt is tudtam, hogy Magyarország vagy ötszáz éve nemigen szokta kifogni a jó szerencsét.

Még abban a véres és végzetes 1942-ben, amikor a második hadsereget útnak indították Oroszországba, láttam egy filmhíradót: egy magyar tűzérosztagot átkelni a határon valamelyik hegysorosban, lovakkal, szekerekkel és ló vontatta ágyúkkal, száralmas köpenyekben. Akkor már éppen elég híradóban láttam a német hadigépezetet, a katonák felszerelését, ruházatát, és összeszorult a szívem: ezek a magyar katonák fognak az orosz télben szembeszállni az orosz hadsereggel, a régimódi ágyúkkal, a vékony köpenyükből? A filmhíradó közvetlen hatására írtam egy verset – az volt a címe: *Ének a félelemtől*. „Hány fog visszatérni a mieink közül / Helytállni a sötétben?” – kérdeztem benne, és így fejeztem be:

*Eső zuhog. Ágyúk, lovak és katonák
Vonulnak kifelé a Kárpátokon át –
Bár félni ne félnének!
Föld, víz, ég, siratja őket minden elem.
Szívemre, agyamra zuhog a félelem,
S pusztulnak a vetések.*

Én nem féltem félni.

TARTALOM

5 /	1. HOZZÁSZOKNI
21 /	2. CINIZMUS
51 /	3. FORDULATOK
83 /	4. VILLÁMCAPÁS ÉS MEGDICSŐÜLÉS
115 /	5. KIVÉTEL
140 /	6. A KÖZÖS FELADVÁNY
172 /	7. ÉLETRE ÍTÉLVE
208 /	8. ZAKLATOTT KÖZÉPEN
240 /	9. TRIPTICHON
273 /	10. ÁRTATLANUL
298 /	11. BOCCHERINI MENÜETTJE
323 /	12. A BŰNTUDATRÓL
342 /	13. FORGÓSZÉLBEN

A kötetet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium anyagilag támogatta

*Szépirodalmi Könyvkiadó / Felelős vezető Szalai Sándor mb. igazgató
A kiadvány a Gyomai Kner Nyomda Kft.-ben készült Gyomaendrődön,
1991-ben / Munkaszám: 292 / Felelős vezető Szász Imre ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő Réz Pál / Műszaki vezető Szabó György István / Művé-
szeti szerkesztő Kis Marianne / Műszaki szerkesztő Horváth Andrea
A borító- és a kötéstervet, valamint a szerző portréját Kertész Dániel készítette*

Megjelent 19,85 (A/5) fűzvényben 1 lap melléklettel

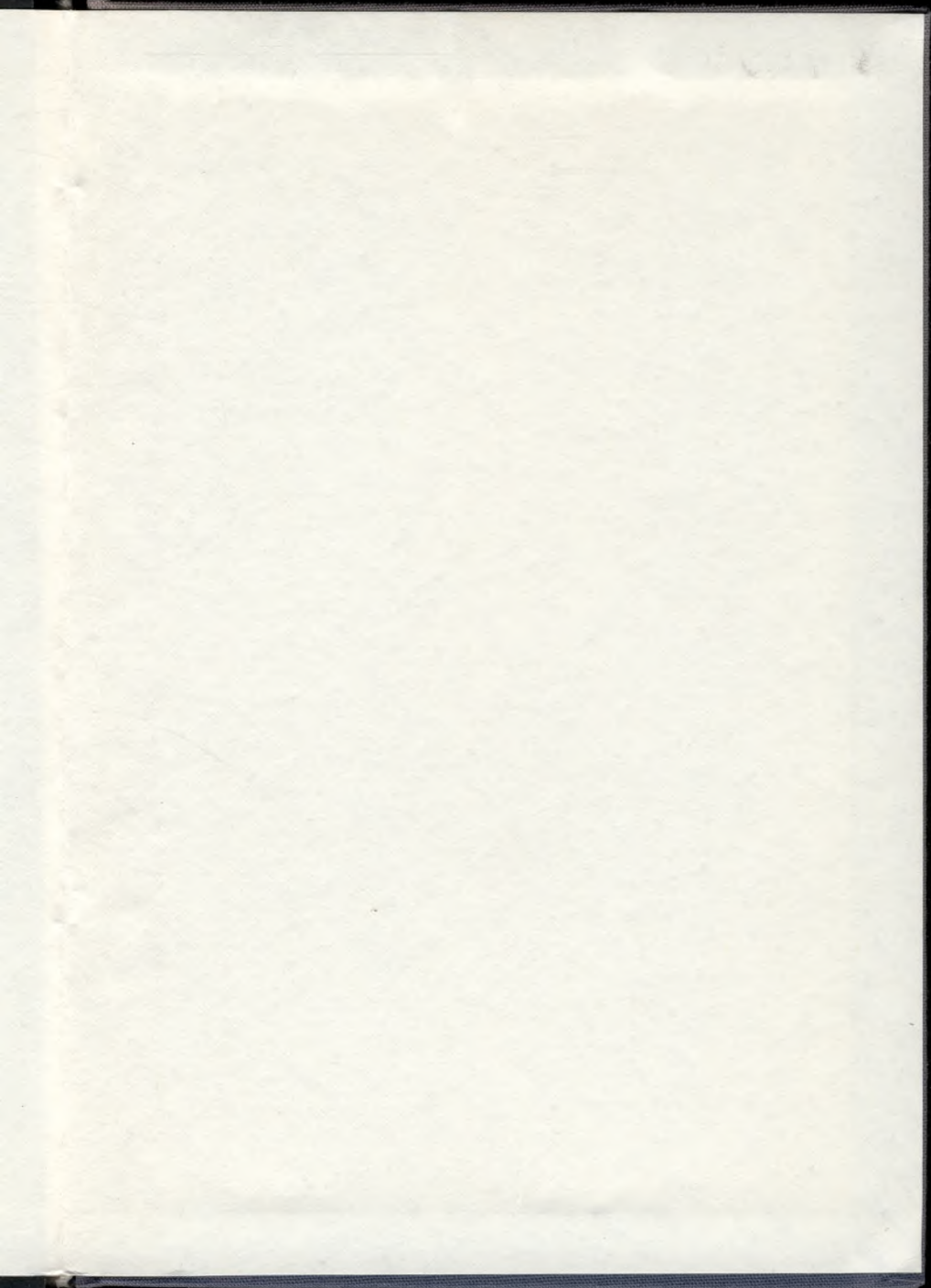
Sz 4949-h-9092

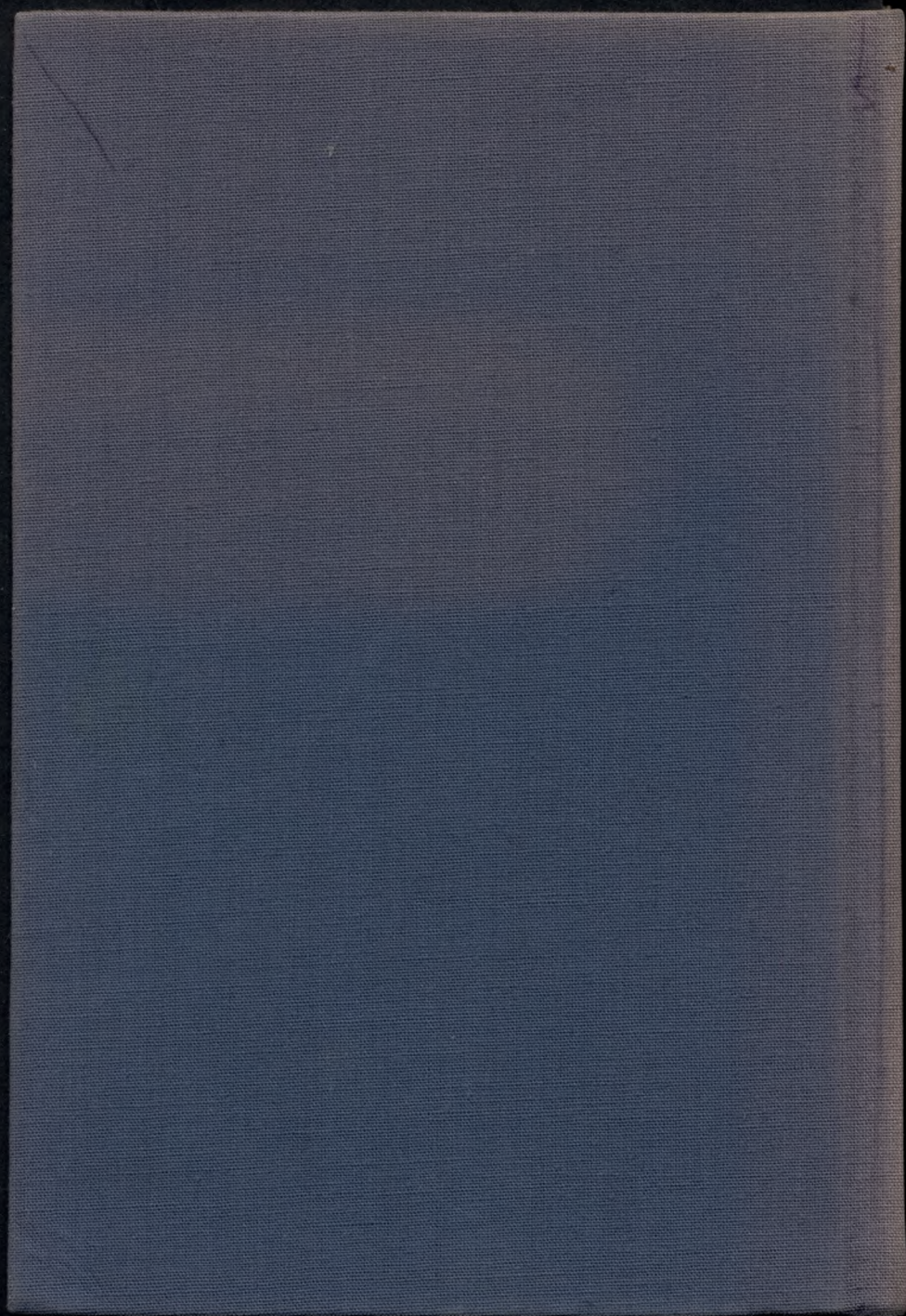
ISBN 963 154 286 6

ISBN 963 154 368 4 I. kötet

1866-a-3

3

THE

LIBRARY

OF

THE

UNIVERSITY

OF

CHICAGO

ILLINOIS

U.S.A.

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916